ION NISTOR

ISTORIA BASARABIEI

Ediție
și studiu bio-bibliografic
de
Stelian Neagoe

• ••UUIH

HUMANITAS
BUCUREȘTI, 1991

Coperta colecției: Gheorghe Baltoc

ISBN 973-28-0283-9

ION NISTOR
un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni

Ion I. Nistor - pe care Nicolae Iorga îl considera, încă în 1921, *"primus inter pares,* cel mai riguros-dintre slujitorii ideii naționale în această parte a României noi" - s-a născut la 4/17 august 1876, într-o familie modestă de țărani cu treisprezece copii din cătunul Bivolărie (zis şi Peste Apă), comuna Vieovul de Sus, județul Rădăuți (astăzi Suceava).

La vîrsta de 8 ani, I. Nistor a devenit elev la Şcoala primară din Vieovul de Sus, pentru primele două clase, după care şi-a continuat şi absolvit (în 1889) cursul elementar la Şcoala primară din Rădăuți, unde a început să se deprindă şi cu limba germană.

în acelaşi an, 1889, a intrat - prin examen - la Liceul german din Rădăuți, şcoală secundară cu doar două materii de predare în limba maternă a noului elev : religia, limba şi literatura română. Sîrguincios şi cu drag de carte (în special pentru istorie), liceanul Nistor a depăşit relativ repede greutățile rezultate din rîvna pentru însuşirea cît mai bine a limbii germane şi din neajunsurile materiale, atenuate întrucîtva prin meditațiile făcute cu copii din cele mai pretențioase case ale urbei rădăuțene. La 23 iunie 1897, I. Nistor a trecut examenul de maturitate - "Maturitate Priifung", adică bacalaureatul.

în toamna lui 1897, proaspătul absolvent de liceu s-a înscris la Facultatea de filozofie şi litere a Universității din Cernăuți. între profesori, Ion Gh. Sbera, titularul catedrei de Limba şi literatura română, avea să-1 impresioneze profund pe studentul Nistor, îhrîurindu-i în chip fericit destinul intelectual.

La finele celui de-al doilea an de studii, Ion Nistor a trebuit - după cum era obiceiul - să satisfacă serviciul militar, fapt petrecut, între 1898 şi 1900, la Regimentul 4

Artilerie de cetate de la Pola; partea teoretică însuşindu-şi-o în Arsenalul de la Viena. Un decret imperial din 23 decembrie 1904 atestă înaintarea lui Nistor la gradul de locotenent în rezervă în cadrul sus-numitului regiment.

în anul satisfacerii serviciului militar, Ion Nistor - avînd ocazia să păşească pentru prima dată peste graniţele Bucovinei - a închegat amiciţii cu membrii Societăţii "România Jună" de la Viena, a călătorit - în drum spre Pola - prin Bucureşti şi Oltenia.

în toamna anului 1901 şi-a reluat cursurile la Universitatea bucovineană, desfăşurîhd concomitent şi activitatea de profesor suplinitor la. Liceul de stat din Cernăuţi.

Curînd, m 1902, Nistor a intrat în posesia aşa-zisului absolutoriu de la Universitate, act înlocuitor certificatului de licenţă, ce nu era prevăzut în programul de studii din învăţămîntul superior austriac.

Pe tot parcursul studiilor universitare, I. Nistor a făcut parte din Societatea academică "Junimea", îndeplinind funcţia de preşedinte al acelui for de cultură, în anul şcolar 1898/1899.

Alegînd cariera universitară, firesc ar fi fost ca tînărul Ion Nistor, după obţinerea licenţei, să înceapă pregătirile pentru doctorat - corolarul studiilor universitare. Posibilităţile materiale limitate l-au constrîns, însă, să funcţioneze un timp ca profesor secundar, pentru a-şi face o situaţie cît de cît sigură, în vederea continuării specializării sale universitare.

în consecinţă, şi-a ales grupa istorie-geografie, s-a pregătit cu minuţiozitate şi, la 16 mai 1903, a trecut cu bine examenul de capacitate pentru cele două materii (în limbile de predare română şi germană). Acest rezultat i-a facilitat numirea, la 30 august 1904, la catedra de istorie şi geografie a Liceului clasic din Suceava.

Pe plan cultural-naţional, Ion Nistor, în colaborare cu un mic grup de prieteni tineri şi entuziaşti, a început editarea (la 1 ianuarie 1904) a revistei "Junimea Literară". Remarcabila publicaţie - cu L Nistor redactor responsabil - a apărut pînă în septembrie 1904 la Rădăuţi, iar din octombrie 1904 şi pînă îh mai 1914, la Suceava. *

La vîrsta de 28 de ani, profesorul secundar I. Nistor s-a căsătorit Cu o tînăfă din părţile locului, Virginia, fiica preotului din Burla, Ghedrghe Pauliuc, şi a soţiei sale

Aspazia. Un an mai apoi, la 5 iulie 1905, s-a născut fiica lor Oltea (astăzi în vîrstă de 86 de ani), singurul copil al soţilor Nistor.

După aceste prime rostuiri ale vieţii profesionale şi civile, Ion Nistor a reluat cu mai multă încredere studiile pentru eterna sa pasiune- - istoria. "Mi-a trebuit timp îndelungat - mărturisea Nistor - pentru a mă iniţia în istoria românilor, materie care nu se preda la Universitatea din Cernăuţi, şi tocmai istoria românilor luase în vremea aceea un mare avînt, prin cercetările şi publicările lui A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, dar mai ales cele ale lui Nicolae Iorga, inspirate de ideea naţională".

De la 8 iunie 1907, profesorul Nistor se mutase la Liceul real ortodox din Cernăuţi, la solicitarea sa - pentru a se putea folosi de Biblioteca Universităţii, în scopul aprofundării cercetărilor sale istorice. El strînge un inedit şi bogat material, necesar elaborării tezei de doctorat, cu tema din istoria românilor, pe care însă n-o putea susţine în faţa foştilor săi profesori de la Universitatea cernăuţeană, întrucît le lipsea competenţa în specialitate, poate şi obiectivitatea (dată fiind încordarea'politică, la acea vreme, între ucrainenii şi românii din Bucovina). Din aceste motive, Nistor a hotărît să-şi susţină doctoratul la Universitatea din Viena, acolo unde reputatul slavist şi bizantinolog Constantin Iosif Jirecek înfiinţase Institutul de istorie est-europeană, inclusiv a slavilor din Balcani şi a românilor de pe versantele Carpaţilor.

Obţinînd concediu de studiu de la Liceul real ortodox din Cernăuţi, pe anii 1908-1909 şi 1910-1911, Ion Nistor s-a înscris în toamna lui 1908 la Universitatea din Viena. Aici a audiat nu numai cursurile lui Jirecek, ci a urmat şi la Institutul pentru istoria austriacă - anume: paleografia, diplomaţia şi economia; de asemenea, a frecventat cursurile de-slavistică, etnologie, istoria contemporană, istoria artelor, istoria universală - toate predate de cei mai vestiţi profesori ai timpului.

După ce s-a familiarizat de-a binelea cu atmosfera ştiinţifică din Universitatea vieneză - graţie şi sprijinului primit din partea profesorului Jirecek, adevărat deschizător de noi orizonturi spirituale - Ion Nistor a purces, în cele din urmă, să se înscrie la examenul de doctorat, cu teza *Pretenţiile Moldovei asupra Pocuţiei.* Lucrarea a fost admisă

de comisia universitară de specialitate, iar Academia de ştiinţe din Viena s-a grăbit s-o tipărească în "Archiv fur Oesterreichische Geschichte", sub titlul *Die moldauische Anspriiche aufPokutien,* Viena, 1910 (182 p. + 1 hartă); în rezumat, este o descriere istorică a Pocuţiei, în relaţie directă cu aspiraţiile domnitorilor Moldovei asupra ei - de la Petru I Muşat şi pînă la Ioan-Vodă cel Cumplit.

în paralel, Nistor a trecut şi examenele de riguros din istorie, geografie şi filozofie, fiind promovat la 22 mai 1909, în Aula Universităţii din Viena - doctor în filozofie şi litere.

N. Iorga îi va aduce elogii meritate în gazeta "Neamul Românesc", aşezîndu-1 printre istoricii români, gestul încurajator al savantului bucurînd dar şi stimulînd, odată în plus, strădaniile tînărului cărturar bucovinean.

De acum drumul lui Ion Nistor spre catedra universitară era deschis. Nu şi încheiat. Doctoratul fusese o treaptă însemnată. Urma docenţa, grad ştiinţific ţinut la mare preţ pe acele vremuri.

Altminteri, decenii de-a rîndul, românii bucovineni tot solicitaseră înfiinţarea unei catedre de Istoria românilor la Universitatea din Cernăuţi. Doleanţă rămasă încă neîndeplinită. Tocmai de aceea, Ion Nistor şi-a dedicat următoarea etapă de studiu şi specializare pentru o asemenea eventuală catedră. în care scop a trecut, în 1909, de la Viena la Universitatea din Mttnchen, pentru a asista la cursurile de bizantinologie şi economie politică, predate de profesori eminenţi ai şcolii superioare bavareze.

Orientările în tainele economiei politice i-au înlesnit studiile sale asupra comerţului moldovenesc materializate în lucrarea de abilitate: *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV., XVI. Jahrhundert (Relaţiile comerciale externe ale Moldovei în secolele XIV, XV,XVI),* Gotha, 1911 (XIX+240 p.). Ulterior, această lucrare a primit premiul "Hagi Vasile" (2.000 lei) al Academiei Române, în baza raportului mai mult decît favorabil, laudativ, susţinut de profesorul Ioan Bogdan.

De la Miinchen, Ion Nistor a mers la Leipzig, unde a audiat cursurile prestigiosului economist german Carol Lamprecht.

După o scurtă călătorie la Berlin, în vara anului 1910, Nistor a revenit în Bucovina.

Totodată, pentru a se specializa cît mai bine în predarea istoriei românilor, Ion Nistor s-a oprit un timp (septembrie 1909-vara lui 1910) la Iaşi şi la Bucureşti, spre a asista la cursurile lui Xenopol, Bogdan, Onciul şi Iorga. Metoda de cercetare istorică germană i-a uşurat introducerea în studiul istoriei românilor, fermecat fiind de frumoasa limbă românească în care se predau cursurile, spre deosebire de universităţile de limbă germană frecventate de Nistor pînă la acea dată.

Abia după aceea s-a reîntors I. Nistor la Viena, în primăvara anului 1911, pentru a trece examenul de abilitare ca docent la Universitate. A susţinut, mai întîi, obişnuitele lecţii de probă în faţa delegaţiei Consiliului profesoral al Facultăţii de filozofie. Apoi a trecut examenul de abilitare ca docent în faţa unei comisii selecte, între membri aflîndu-se profesorul Jirecek, prezidată de decanul Facultăţii de filozofie, Francisc Exner. Urmare a strălucitului succes profesional : la propunerea Facultăţii de filozofie, Ministerul Instrucţiunii Publice i-a acordat lui Nistor "venia legendi", adică dreptul de a face cursuri de Istoria sud-est—europeană la Universitatea vieneză.

fii toamnă (octombrie 1911), docentul Ion Nistor şi-a inaugurat cursul- la Universitatea din Viena, avînd ca temă *Locul românilor îh istoria sud-est—europeană.* în cursul anului de învăţănunt 1911/1912, pe parcursul a două semestre, Nistor a predat un adevărat curs de istoria românilor în faţa unui auditoriu destul de numeros, format în principal din studenţi români şi străini - cărora le-a trezit interesul pentru istoria noastră naţională şi interferenţele ei cu cea universală.

Repetatele cereri ale românilor bucovineni pentru o catedră de istorie naţională la Universitatea din Cernăuţi şi-au aflat în cele din urmă o parţială rezolvare, prin crearea catedrei de "Istoria Europei sud-estice, cu deosebită consideraţie asupra istoriei românilor"-. Decanul Facultăţii de Utere şi filozofie din Cernăuţi a invitat pe Ion Nistor, îh ianuarie 1912, să participe la concursul pentru ocuparea catedrei respective.

Zestrea ştiinţifică îi permitea lui Nistor să aspire cu îndreptăţire la acel post didactic. Pe lîngă tezele de doctorat şi de abilitare, el mai elaborase şi tipărise următoarele studii: *Zur moldauisch-pokutischen Grenzfrage (Contribuţii*

ktptvblema granitei *dintre Moldova şi Pocuţia),* Cernăuţi, 1909 (16 p.) - o replică viguroasă, bazată pe indubitabile suine documentare, dată istoricului ucrainean M. Korduba, care încercase să probeze cu false argumente teza ucrainizării unei părţi din Bucovina străbună; ***Das*** *moldauische Zollwesen im XV. und XVI. Jahrhundert (Sistemul vamal al Moldovei îh secolele XV. şi XVI.),* Leipzig, 1912 (47 p.) - prin care completa propriile sale cercetări asupra comerţului, cu un capitol special despre vămi; *Handel und Wendelin derMoldau bis zum Ende des 16. JahrhundertS'(Comerţ şi schimb îh Moldova pînă la sfirşitul secolului al XVI-lea),* Cernăuţi, 1912 (XUI+200 p.) - istoria intrinsecă a comerţului moldovenesc pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea; *Zur Geschichţe des Schulwesens der Bukovina (Despre sistemul şcolar în Bucovina),* Cernăuţi, 1912 (47 p.) - un studiu bogat în surse inedite din arhive vieneze şi cernăuţene, referitor la dezvoltarea învăţămîntului românesc, cu toate piedicile puse de asupritori, dovedindu-se astfel netemeinicia afirmaţiilor potrivit cărora abia sub robia austriacă a fost iniţiat mvăţămîntul public uv Bucovina.

Se adăugau cele treizeci de studii şi tot cam pe atîtea dări de seamă, recenzii tipărite de Nistor în gazeta "Junimea Literară" şi în alte publicaţii, anii 1904-1912. Cîteva exemple: *Moldova înainte de întemeierea Principatelor,* 1904; *Dragoş şi Bogdan,* 1904; *Ştefan cel Mare la 400 de arii de la moartea sa,* 1904; *Ioniţă - împăratul românilor şi al bulgarilor (1197-1207),* 1904; *Participarea românilor la războiul de la Kreissenbrunn,* 1905; *Ideea latinităţii în istoria română,* 1906; *Istoria Bucovinei în şcolile noastre secundare,* 1907; *DimitrieOnciul,* 1908; *La aniversarea Unirii Principatelor,* 1909; *Hotarul Ţării Sepenicului spre Pocuţia,* 1909; *Un ispisoc de la Gfigore II Ghica,* 1909; *Legăturile de comerţ cu Bistriţa,* 1910; *Basarabia,* 1912; *Cuza-Vodă,* 1912; *Arta noastră poporală,* 1912; *Conferinţa despre macedo-români,* 1912; *Lupta noastră despre limbă,* 1912; *Din trecutul şcolilor noastre,* 1912.

Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din Cernăuţi l-a propus, aşadar, pe docentul Ion Nistor - în baza titlurilor ştiinţifice şi lucrărilor tipărite - profesor extra* ordinar la catedra nou înfiinţată de Istorie a Europei sud-estice. Un decret imperial din 29 august 1912 a consfinţit numirea, cu data de 1 octombrie 1912.

La 1? octombrie 1912, Ion Nistor a susţinut lecţia de deschidere. Asista un numeros public, în frunte cu mitropolitul Vladimir de Repta. Tema expunerii inaugurale *Importanţa istorică a românilor şi începutul organizării lor îh stat, tipărită şi îh broşură, sub titlul Die geschichtliche. Bedeutung derRumănen und die Anfahge ihrer staatlichen Organisation,* Cernăuţi, 1913 (22 p.).

Acel strălucit debut Universitar a fost evocat peste ani de către profesorul Victor Morariu, prezent la eveniment: "Şi a vorbit noul profesor... A vorbit nemţeşte, dar cu suflet românesc, cu mîndrie românească. Le-a spus nemţilor - căci, fireşte, erau şi ei de faţă, colegii universitari - că noua catedră, dacă se va ocupa de popoarele de la Dunăre şi din Balcani, va fi totuşi o catedră de istoria românilor, întrucît aceştia, şi ca număr şi prin aşezare atît de favorabilă a pămîntului pe care-l ocupă, deţin rîndul întîi între neamurile din Europa sud-estică. Trufiei germane i-a arătat rolul de sentinelă a civilizaţiei care l-a îndeplinit neamul românesc, înlesnind naţiunilor din Europa centrală dezvoltarea politică şi culturală. Le-a arătat cum numai românii au reuşit să-şi menţină statele naţionale, pe un timp cînd chiar la Buda era rezidenţa unui paşă turcesc. A arătat cum Moldova şi Muntenia au fost azilul culturii popoarelor balcanice, robite de turci, şi leagăn şi refugiu al luptelor lor pentru libertate naţională. A vorbit de vechea cultură românească, manifestată în măreţe monumente arhitectonice, în literatura bisericească şi istorică şi în institute de cultură ca acea Academie de la Puma, care a dăinuit pînă în epocă austriacă. Că la noi, îh Bucovina, ori încotro ne-am întoarce ochii, dăm de rămăşiţe de cultură românească .şi de instituţii româneşti. Fost-a doar ţara aceasta leagănul statului moldovenesc". *

Tot în acei ani, Ion Nistor a fost membru marcant al Societăţii pentru cultura şi literatura română în Bucovina, în cadrul căreia a coordonat redactarea Calendarului Societăţii pe 1914, semnînd şi studiul *Din istoria calendarului în Bucovina.*

împreună cu Sextil Puşcariu, I. Nistor a desfăşurat o rodnică activitate naţională şi prin cursurile de popularizare a istoriei românilor şi a celei universitare, atît în Cernăuţi Cît şi în celelalte oraşe de provincie bucovinene.

*"Gla*ul Bucovinei", DC, nr. 2178 din 17 august 1927.

Semnalăm încă două conferinţe ale lui Nistor, expuse în martie 1914: la Sibiu - *Istoria românilor din Bucovina şi Basarabia îh secolul al XLX-leac,* la "Junimea" din Cernăuţi - *Legăturile noastre cu Ardealul*

Cu începere de la 24 mai 1914, universitarul Nistor a fost înaintat la gradul de profesor ordinar (definitiv) al Facultăţii de litere şi filozofie din Cernăuţi.

Din epoca primelor succese ştiinţifice ale lui I. Nistor face parte şi articolul *Die Urkunden Stephanus des Grossen (Hrisoave ale lui Ştefan cel Mare),* Berlin, 1914 (10 p.).

O dată cu izbucnirea întîiei conflagraţii mondiale, Ion I. Nistor a trecut în Vechiul Regat, înregimentîndu-se în primele rînduri ale tribunilor luptei pentru Unirea românilor de pretutindeni.

Dar în prinvplanul preocupărilor ilustrului cărturar au stat tot cercetările în cîmpul încă nedefrişat din istoria naţională. Un prim rezultat, studiul *Bucovina sub raportul politic şi administrativ,* Bucureşti, 1915 (16 p.).

De acum începe şi suită studiilor lui I. Nistor tipărite în Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice (în continuare, prescurtat: "Analele Academiei"), inaugurată cu cel intitulat *Emigrările de peste munţi,* Seria **n,** tom. XXXVH, memoriul 20, Bucureşti, 1915 (51 p.) - fii care explică fenomenul deplasării românilor ardeleni spre Bucovina din cauze economice (iobagi legaţi de glie), cu un efect benefic, totuşi, pentru îndoita rezistenţă ce -se năştea în faţa primejdiei slavismului.

în Editura Academiei Române, Ion Nistor a tipărit lucrarea de proporţii şi semnificaţii mai ample, *Românii şi rutenii în Bucovina, studiu istoric şi statistic,* Bucureşti, 1915 (XX+209 p.) - răspuns irefutabil dat aserţiunilor publiciştilor ruteni (ucraineni), privind, chipurile, autohtonia străveche a neamului lor în Bucovina şi de aci pretenţiile reclamate măcar asupra unei jumătăţi din Ţara de Sus a Moldovei.

Profesorul Ion Nistor a fost ales membru activ al Academiei Române în mai 1915 (fusese membru corespondent din 1914). Discursul de recepţie l-a rostit la 3 iunie 1916, avînd ca temă *Un capitol din viaţa culturală a românilor din Bucovina 1774-1857.* Nicolae Iorga i-a făcut onoarea tradiţionalului discurs de răspuns la intrarea în Academie. Textul discursului proaspătului academician a fost tipărit în

Analele Academiei Române şi ui broşură, Bucureşti, 1916 (64p.).

In plin război mondial, românii înşişi stăteau gata să intre în acţiunea naţională pentru înfăptuirea Marii Uniri. în acest context, istoricul Ion Nistor nu pregeta să elaboreze alte şi alte lucrări privitoare la dăinuirea şi devenirea neamului nostru pe aceste binecuvîntate meleaguri. Spre exemplu, cartea cu elocventul titlu *Istoria bisericii din Bucovina şi a rostului ei naţional cultural îh viaţa românilor bucovineni,* Bucureşti, 1916 (XXIX + 295 p. + 36 ilustraţii şi 15 anexe).

Despre evenimentele întîmplate în timpul epopeii românilor pentru împlinirea Marii Uniri, avem chiar mărturiile istoricului Ion Nistor:

"în iulie 1917 m-am refugiat din Iaşii ameninţaţi de nemţi la *Odessa,* unde petrecui pînă în aprilie 1918, sub teroarea regimului bolşevic. Aflînd despre prezenţa mea, studenţii români din Basarabia veniră să mă invite să le fac lecţii din istoria românilor. La începutul lui noiembrie am şi început lecţiile la Universitate, în faţa unui auditoriu foarte numeros de ofiţeri şi soldaţi basarabeni. La stăruinţa auditorilor mei, Secretariatul de stat pentru învăţămîntul public puse la îndemîna Facultăţii de litere din Odessa mijloacele necesare pentru înfiinţarea unei catedre de Istoria Românilor pe lîngă acea facultate. Consiliul facultăţii primi oferta şi consimţi să se înfiinţeze catedra cerută, acceptîhd totodată şi numirea mea ca titular la acea catedră. Dar bucuria studenţilor, unită cu bucuria şi satisfacţia mea de a contribui la deşteptarea conştiinţei naţionale în sufletul tineretului basarabean n-â fost de lungă durată. în ziua de 27 noiembrie, cînd tratam despre domnia lui Alexandru cel Bun, în faţa unui auditoriu foarte numeros şi atent, liniştea sălii fu tulburată de mare larmă şi zgomot de descărcări de armă. Era o ceată de" revoluţionari ruşi, care năvăliră spre sala noastră de la etajul al doilea, încercînd să forţeze uşa. Se produse un vacarm şi o busculadă asurzitoare, cu zîngănit de săbii şi focuri de pistoale, căci şi ofiţerii şi soldaţii basarabeni erau înarmaţi. Un grup din aceşti bravi fii ai Basarabiei făcură cerc în jurul catedrei la care mă aflam şi-mi deschiseră drumul spre uşă şi de acolo pe scări în jos, unde ajunsei în siguranţă. Toate acestea s-au petrecut atît de repede, că numai după ce-am ajuns jos mi-am putut

da seama de marea primejdie din care scăpasem ca prin urechile acului. Fireşte că, în asemenea condrţiuni, nu mai putea fi vorba de continuarea lecţiilor mele la Universitatea din Odessa, pe care le făceam cu atîta dragoste şi entuziasm. Astfel mi-am încheiat noua mea carieră de profesor la Universitatea din Odessa. Dar şi fără acest incident atît de dramatic, continuarea activităţii mele acolo ar fi fost imposibilă, pentru că austriecii cucerirä Kievul şi se apropiau de Odessa. Penele de cocoş de pe. pălăriile jandarmilor unguri începură să-şi facă apariţia pe străzile Odessei.

în condiţiile acestea, *refugiaţii români din Bucovina şi Transilvania nu mai puteau rămîne la Odessa* de teama jandarmilor unguri şi a serviciului secret austro-ungar.

De aceea mă văzui nevoit să-mi încredinţez familia consulului spaniol, singurul care mai funcţiona la Odessa, şi împreună cu Octavian Goga şi alţi refugiaţi austro-ungari să părăsim într-o sîmbătă după amiază de la finele lui februarie 1918 Odessa, conduşi de doi.bravi studenţi basarabeni, încredinţîndu-ne unor harabagii moldoveni, care ne duseră la *Ovidiopol,* unde petrecurăm o noapte de groază în camera unui han, unde stăteam îngrămădiţi unul lîngă altul, tresărind la focurile de armă, care nu încetaseră toată noaptea. în zorii zilei pornirăm tiptil la debarcader, pentru a găsi o barcă care să ne treacă peste liman la Cetatea Albă. O găsirăm cu mare greutate şi cu plata ultimelor ruble pe care le mai aveam în buzunar. Nu ne depărtaserăm însă mai mult de vreo 200 m de la mal, cînd patrulele bolşevice deschiseseră focul asupra celor două bărci în care ne întinseserăm pe burtă, ca să nu ne nimerească gloanţele. Un vînt bun umflă pînzele şi într-un ceas şi mai bine ajunserăm în faţa debarcaderului de la Cetatea Albă, ridicînd steagul alb, improvizat dintr-un prosop pe care bănăţeanul Avram Imbroane îl avea întîmplător la dînsul. Mare ne-a fost bucuria cînd după atîta timp de pribegie văzurăm în faţa noastră grănicerii români care ne însoţiră la Comenduire, iar de acolo la popota ofiţerilor unde luarăm masa şi aflarăm veşti din ţară, de care eram atît de setoşi. De la Cetatea Albă pornirăm spre Chişinău şi, sosind acolo, rămăsei pînă la 25 Noiembrie 1918, cînd mă putui întoarce la Cernăuţi.

Sosind la Chişinău am stăruit pentru înfiinţarea unei *Universităţi populare moldoveneşti,* unde am început imediat să fac lecţii din istoria Basarabiei ca fostă parte a

Moldovei, lecţii revelatoare pentru cărturărimea basarabeană, care cunoştea prea puţin istoria românilor. Duminica dimineaţa se aranjau festivaluri în spaţioasa sală sinodală, unde avui ocazia să conferenţiez regulat. Tot la Chişinău s-au organizat cursuri pentru profesorimea basarabeană de toate gradele, dornică de a şe instrui în limba şi istoria română. Lecţiile de istorie le făceam eu pentru sutele de auditori pe care nu-i mai încăpea sala eparhială. Aveam mare mulţumire sufletească văzînd cum dăscălimea basarabeană urmărea cu vădit interes faptele războinice ale trecutului care pînă atunci îi fuseseră cu intenţie ascunse de stăpînirea străină. Materialul adunat de la Arhivele de la Chişinău mi-a servit mai apoi la redactarea *Istoriei Basarabiei,* care apăru în 1923 la Cernăuţi, în 455 pagini cu numeroase hărţi şi ilustraţii din Basarabia. Datele privitoare la Unirea Basarabiei cu Ţara Mamă le-am adunat atunci, la faţa locului din contactul zilnic cu fruntaşii basarabeni, precum şi în şedinţele Sfatului Ţării, la care asistam. Am fost faţă la şedinţa în care s-a votat, la 27 Martie 1918, Unirea Basarabiei cu România. Impresiilor covîrşitoare ale memorabilului act le-am dat expresie într-un articol apărut îh ziarul "România Nouă* din Chişinău".

Articolul respectiv este redat integral m cartea de faţă. în cele de mai jos vom cita doar două scurte paragrafe încărcate de semnificaţii: "în ziua memorabilă de 27 Martie 1918 s-a proclamat Unirea Basarabiei cu Ţara Mamă. Proclamarea aceasta constituie unul din cele mai mari, mai remarcabile şi mai fericite evenimente din întreg trecutul neamului nostru. Ferice de fraţii basarabeni care, din prisosul însufleţirii şi dragostei lor de neam şi ţară au izbutit să împletească din nou legăturile fireşti între Basarabia şi România, legături care cu 100 de ani în urmă fuseseră destrămate de ghearele prădalnice ale vulturului din Ural. Destrămate zic, fiindcă fraţii noştri basarabeni au dovedit prin glasul şi fapta lor că aceste legături nu fuseseră rupte niciodată de istov îh gîndul şi sufletul lor. Ferice de noi, cîţi ne-am învrednicit de a fi martori oculari la această mare şi înălţătoare serbare naţională.

Actul Unirii din 27 Martie rămîne încrustat cu litere de aur în letopiseţele neamului românesc. Cade în sarcina istoricilor de mai tîrziu, cînd evenimentele actuale vor fi primit perspectiva cuvenită, cînd se vor cunoaşte

frămîntările şi zbuciumările de azi îh toate amănuntele lor, ca să le pună în cuvenita legătură cu întreaga noastră dezvoltare istorică şi să le aprecieze după merit deopotrivă cu făuritorii lor".

Tot cam pe atunci se încerca şi crearea unei aşa-zise Ucraine libere dincolo de Nistru, cu încorporarea ţinutului Hotinului. Reacţia istoricului Nistor a fost promptă: conferinţa *Drepturile noastre asupra Hotinului,* ţinută la Universitatea Populară din Chişinău, în ziua de 1 aprilie 1918, publicată ulterior, în broşură, Chişinău, 1918 (31 p.+ 1 fotografie). Asemenea conferinţe - apărute şi în broşuri separate - a ţinut I. Nistor în mai tot cursul anului 1918, popularizîhd cu mult sîrg părţi alese din istoria Basarabiei.

în Biblioteca istorică pentru popularizarea istoriei Basarabiei a apărut o lucrare de stringent interes, semnată de I. Nistor: *Lămuriri istorice la deslegarea problemei agrare din Basarabia,* Chişinău, 1918 (34 p.).

Tot în cursul anului 1918, după revenirea îh Bucureşti, Nistor a reuşit să materializeze publicistic ediţia în limba germană a mai vechii sale lucrări despre istoria românilor şi rutenilor din Bucovina: *Der naţionale Kampf in der Bukovina mit Berttcksichtigung derRumănen und Ruthenen historisch beleuchtet (Lupta naţională a românilor şi rutenilor din Bucovina sub aspect istoric).* Bucureşti, 1918 (XVUJ + 227 p. + 1 hartă); o a doua ediţie apărînd în anul 1919.

Ion Nistor a avut fericirea să se numere printre membrii Congresului General al Bucovinei, care la 28 Noiembrie 1918, în Sala Sinodală din palatul mitropolitan al Cernăuţiului, a votat Unirea Bucovinei cu patria-mamă România. Mai întîi, preşedintele Congresului, Iancu Flondor, a dat citire Moţiunii de Unire care se încheia astfel: "Unirea necondiţionată şi pentru vecie a Bucovinei în vechile ei hotare, pînă la Ceremuş, Colacin şi Nistru, cu Regatul României". A luat, apoi, cuvîntul Ion Nistor care a făcut o patetică expunere de motive istorice a Actului Unirii. Citām din acea minunată lecţie de istorie naţională: "Statele sîht plăsmuiri vremelnice create prin forţă de mîna omenească, în vreme ce naţiunile sîht organisme vii, care se nasc, se dezvoltă şi-şi împlinesc rostul istoric prin voinţa lor şi graţia lui Dumnezeu.

Contrastul acesta între stat şi naţiune s-a remarcat în

mod drastic şi îh istoria poporului român. Naţiunea română este una şi nedespărţită pînă la Nistru şi pînă la Tisa. Aceeaşi obîrşie, acelaşi grai, aceeaşi doină, aceleaşi datini şi obiceiuri pretutindeni. Dar vitregia vremurilor a împiedicat pe înaintaşii noştri de a crea un stat naţional unitar, care să cuprindă neamul întreg în hotarele lui etnice.

Leagănul copilăriei neamului nostru, Ardealul, a fost cuprins de unguri înainte de o mie de ani şi înseşi Principatele Române, ce se înjghebaseră la poalele Carparilor, au fost stînjenite în dezvoltarea lor şi îngustate prin hotare fără-de-lege. Aşa s-a detrunchiat Moldova lui Ştefan prin răpirea Bucovinei, mai apoi şi a Basarabiei...

Astăzi, cînd Austria s-a prăbuşit sub greutatea păcatelor şijcrimelor ei seculare, noi, urmaşii băştinaşilor acestei ţări, ajunşi stăpîni deplini pe hotărîrile noastre, declarăm raptul de la 1775 nul şi neavenit şi.hotărîm realipirea ţării noastre la Ţara românească a Moldovei din trupul căreia fusese smulsă". Nistor a făcut parte şi din delegaţia celor cincisprezece bucovineni care au înmînat suveranului României, regele Ferdinand I, Actul Unirii de la 28 noiembrie 1918.

Din 18 decembrie 1918 şi pînă la 2 mai 1920, Ion Nistor a fost cooptat în guvernul României Mari, în calitate de ministru secretar de stat pentru Bucovina, iar în intervalul de timp 14 februarie - 27 septembrie 1918, ministru interimar şi pentru Basarabia (titularii însoţind delegaţia României la Conferinţa de Pace de la Paris).

Altminteri, Ion Nistor a făcut parte - ca deputat şi senator - din toate legislaturile interbelice; în perioada mai 1920 - ianuarie 1922 a fost senator ales şi trimis de Universitatea din Cernăuţi în Parlamentul României. între prezenţele notabile în cadrul dezbaterilor maturului corp, am reţinut Discursul lui Nistor la Mesajul Tronului, rostit în şedinţa Senatului din 28 iunie 1920, tipărit ulterior în broşură, la Cernăuţi, 1920 (32 p.).

In Biblioteca "Glasul Bucovinei" şi-a publicat Ion Nistor un studiu de reală valoare - Istoria fondului bisericesc din Bucovina, Cernăuţi, 1921 (69 p.).

La Cernăuţi s-a inaugurat în toamna anului 1920 Universitatea românească. I. Nistor - unul din artizanii ctitoriei - s-a aflat printre protagonişti, rostind nu mai puţin de trei discursuri de recepţie. Senatul Universitar i-a ales pe

Nistor rector al Almei Mater cemăuțene pentru anul de îhvățărnîht 1921-1922.

Cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la moartea luminatului domnitor român Neagoe Basarab, profesorul Ion Nistor a ținut ion cuvînt festiv în Aula Universității bucovinene, la 16 octombrie 1921, publicat şi în "Calendarul Glasul Bucovinei", IU, 1922 (11 p.).

Implicîndu-se în politica- militantă, I. Nistor a optat pentru Partidul Național Liberal; în lunga şi rodnica guvernare condusă de Ion I,C. Brătianu în anii 1922 - 1926, I. Nistor a fost perpetuu ministru secretar de stat pentru Bucovina.

Anul 1922 a marcat şi începutul editării de către Ion Nistor a unei serii de volume, îh colecția Hurmuzaki, de Documente privitoare la istoria românilor, prima apariție: Corespondență diplomatică şi rapoarte consulare austriace (1782-1797), Colecția Hurmuzaki, vol.XIX, partea I, Bucureşti, 1922 (IV + 916 p.).

Din şirul dezbaterilor parlamentare menționăm un nou discurs al lui Ion Nistor la Mesajul Tronului, apărut şi în broşură sub titlul Politica de unitate națională, Cernăuți, 1923 (76 p.).

Preocupări mai vechi ale lui Nistor şi-au găsit în cele din urmă finalizarea în prețioasa lucrare *Istoria Basarabiei,* Bucureşti, 1923 (XLVJU + 455 p., cu 83 de figuri în text şi 2 hărți); carte care a cunoscut trei ediții în acelaşi an, 1923, şi o ediție m anul următor - 1924.

în cadrul Universității româneşti din Cernăuți, I. Nistor a coordonat activitatea Institutului de Istorie şi Limbă, îngrijindu-se în chip deosebit şi de editarea unui valoros "Buletin" - denumit "Codrul Cosrninului" - al respectivului Institut, organ publicistic ajuns la 10 volume între anii 1924-1939, sub directoratul lui Ion Nistor şi secretariatul lui VasileGrecu.

La comemorarea celor 400 de ani de la moartea lui Luca Arbore, istoricul Nistor a închinat vestitului hatman al lui Ştefan cel Mare un. articol, publicat în revista "Junimea Literară", XHL 1924, nr. 7-8, XIV, 1925, nr. 5-7 (15 p.).

Un memento la Marea Unire din 1918 1-a constituit cuvîntarea lui Nistor, rostită sub cupola Academiei Române, cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la moartea lui Dimitrie Cantemir - prin care aplica o mai dreaptă judecată

asupra rosturilor de istoric şi de om politic ale marelui domnitor, în contrast cu notele acuzatoare de oportunism şi chiar de trădare ce se mai vehiculau pe ici pe colo. Sub titlul *Pomenirea lui Dimitrie Cantemir Voievod, domnitorul Moldovei,* cuvîntarea a apărut şi în Analele Academiei, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, tom. II, memoriul 9, 1924 (25 p.).

în anii postbelici, istorici ucraineni încercau - a cîta oară - să acrediteze ideea autohtoniei neamului lor în zone de dincoace de Nistru. Profesorul Nistor le-a răspuns în felul său documentat şi prob, prin studiul *Românii țransnistrieni,* apărut în buletinul "Codrul Cosrninului" şi în extras, Cernăuți, 1925 (10 p.) - prin care demonstrează, dimpotrivă, evidența existenței românilor şi dincolo de Nistru, răspîhdiți încă la începutul secolului al XV-lea, cu corolarul înființării Republicii Moldoveneşti a românilor țransnistrieni încă din octombrie 1924.

Din ianuarie 1925 şi pînă în decembrie 1939, Ion Nistor a apărut constant pe genericul revistei "Junimea Literară", în postura de director, cu secretarul de redacție în persoana lui Traian Chelaru. Pînă în 1935, revista a purtat îh subtitlu - literatură, artă, ştiință; după această dată, subtitlul s-a modificat întrucîtva - literatură, critică şi artă. în paginile "Junimii Literare" ă tipărit Ion Nistor multe din articolele şi studiile şale de istorie şi de orientare, de direcție culturală națională.

Cercetări repetate şi-migăloase în arhivele vieneze l-au pus pe Ion Nistor în posesia unui document rarisim : un izvod de emigranți ardeleni din Bucovina. L-a publicat îh întregime - sub titlul *Bejenarii ardeleni în Bucovina* - în buletinul "Codrul Cosrninului", precum şi în broşură, Cernăuți, 1925 (12 p.), întrucît era un izvor documentar ce cuprindea elemente de istorie, de lingvistică şi folclor extrem de revelatoare pentru perenitatea românilor ardeleni îh Bucovina.

Cîteva medalioane biografice a publicat I. Nistor în revista "Junimea Literară" din 1926, închinate mitropolitului Vladimir Repta al Bucovinei (6 p.), generosului sprijinitor al şcolilor româneşti din **Ardeal,** Vasile Stroescu (7 p.), fermecătorului povestitor basarabean Radu Curălescu (5 p.).

Apărător vehement al autonomiei universitare,

profesorul Nistor (împreună cu alți colegi) a publicat o broşură de atitudine polemică - *Universitatea din Cernăuți şi loviturile politicianiste ale d-lui P.P. Negulescu* (ministrul instrucțiunii publice îh guvernul prezidat de A1. Averescu), Cernăuți, 1926 (61 p.).

Plasat, de acum, sub aspect politic, în elita național-liberalilor, Ion Nistor a fost desemnat de 1.1. C. Brătianu să facă parte dintr-un nou guvern condus de el, încredințîndu-i Ministerul Lucrărilor Publice (22 iunie 1927 - 9 noiembrie 1928).

O atenție aparte a acordat istoricul Ion Nistor semnificațiilor şi interferențelor Războiului de Independență de la 1877 cu românii din provinciile aflate încă sub asuprire străină. Aşa, bunăoară, el a expus la Ateneul Român din Bucureşti conferința *Consecințele războiului de neatîmare asupra românilor din Bucovina şi Basarabia,* ocazionată de sărbătorirea semicentenarului Independenței de stat absolute a României şi tipărită ulterior în broşură, Bucureşti, 1927 (32 p.).

Academia Română a consacrat o şedință specială semicentenarului Independenței, iar I. Nistor a rostit cuvîntul festiv: *Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina şi Basarabia,* text apărut* după aceea în "Analele Academiei...", tom. VIL 1927 (9 p.).

Om al vremii sale, Ion Nistor n-a fost nici el scutit de unele acuze politicianiste partizane, cărora le-a răspuns cu fermitate, pamfletizînd *Contra calomniei* printr-o intervenție publică în 1927 (10 p.).

împotriva ingerințelor guvernului averescan îh autonomia universitară a Almei Mater bucovinene, profesorul Nistor avea să ia pentru a doua oară atitudine manifestă, publicîhd incitantul articol *Contra deposedării Universității din Cernăuți,* Bucureşti, 1927 (12 p.).

Ataşat profund destinelor înaltului lăcaş de îhvățămîht, cultură şi ştiință bucovinean, profesorul Ion Nistor a elaborat îh anul 1927 lucrarea denumită generic *Originea şi dezvoltarea Universității din Cernăuți.*

La 11 noiembrie 1927, istoricul Ion Nistor a rostit la Universitatea românească din Cernăuți o cuvîntare comemorativă, dezvoltată apoi într-un studiu tipărit în "Codrul Cosminului", sub titlul *Grigore Ghica Vodă, la aniversarea de 150 de ani de la moartea sa,* reeditat mai

tîrziu şi în broşură (48 p.). Pentru calda şi emoționanta sa pledoarie, pentru ineditul anexelor documentare despre tragicul sfîrşit al domnitorului român, această lucrare a lui Nistor ar merita cu prioritate să fie retipărită.

Desigur că tribunul care luase parte la Actul Unirii de la 28 Noiembrie 1918, ce se întîmpla să fie şi scriitor de istorie, nu putea să lase de izbelişte documentele politice care stătuseră la baza cardinalelor hotărîri ale Congresului General al Bucovinei. A adunat cu pietate şi a dat publicității volumul semnificativ intitulat *Unirea Bucovinei, 28 Noiembrie 1918, studiu şi documente.* Bucureşti, 1928 (213 p.). Anul 1928 fiind jubiliar, I. Nistor a fost prezent în publicistică şi cu alte contribuții: *Zece ani de la Unirea Bucovinei 1918-1928,* îh "Glasul Bucovinei", X, 1928 (25p.); *Regele Ferdinand îşi Unirea,* îh "Junimea Literară", XVI, 1928 (8 p.).

în altă ordine de idei, Nistor a ştiut să-şi omagieze cu toată deferenta precursorii, dascălii într-ale istoriei naționale. Un exemplu edificator, conferința sa de la Ateneul Popular din Tătăraşi-Iaşi: *Opera istorică a lui A.D.Xenopol,* tipărită apoi în gazeta "Junimea Literară", **XVin,** 1929 (20 p.).

Solicitat de Institutul Economic Românesc să colaboreze la alcătuirea volumului *0*sută de ani de viață economică românească,* istoricul Nistor a oferit studiul *Drumurile noastre în ultimii o sută de ani.* Bucureşti, 1929 (17 p.).

In privința formei de stat din România, Ion Nistor a avut constante convingeri şi opțiuni în favoarea monarhiei constituționale, în această direcție îhscriindu-se şi articolul *La 10 Mai,* apărut în revista "Junimea Literară", XII, 1929 (8p.).

Un studiu de perpetuă actualitate - *Cehoslovacii şi românii* - a scris şi publicat istoricul Ion Nistor. în revista "Codrul Cosminului" şi îh extras, Bucureşti, 1930 (82 p.). - privire de ansamblu asupra celor două popoare cu destine istorice asemănătoare, uneori identice, "din cele mai vechi timpuri şi pînă în anul de grație 1918.

Leal şi obiectiv față de profesorii săi, I. Nistor'i-a evocat pe mulți dintre ei în pagini pline de căldură. Este cazul profesorului său de la Cernăuți, R.F. Kaindl, istoric german remarcabil, însă oarecum rezervat față de drepturile

naționale ale românilor bucovineni urgisiți de austrieci; in "Codrul Cosminului", VI, 1930 (3 p.).

Alte apariții publicistice ale istoricului Ion Nistor în anul 1930: *Zece ani de viață universitară m Cernăuți* (12 p.); *Autobiografia kii C. Berariu* <llp); *George Popovici către C. Berariu. Scrisori inedite* (10 p.); *Zece ani de la moartea lui G. Tofan* (11 *p.); La moartea lui Vintilă Brătianu* (8 p.) - toate apărute în revista "Junimea Literară".

in anii războiului mondial, aflat la Iași, Nistor a avut strînse relații cu ministrul Franței, Saint Aulaire, și a cunoscut îndeaproape pe președintele cehoslovac Masaryk. Primului i-a consacrat studiul *Le. comte de Saint Aulaire et la Bucovine,* București, 1930. Pentru cel de-al doilea a scris articolul *Vizita profesorului T.G: Masaryk la Iași* (12 p.), apărut în volumul *Galeria oamenilor iluștri,* București, 1930.

Cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani, istoricul și prim-ministrul de atunci, Nicolae Iorga, a fost sărbătorit în întreaga țară. I. Nistor i-a dedicat trei materiale aniversare: *Nicolae Iorga ca istoric,* în "Codrul Cosminului", VII, 1931/32 (10 p;); *Douăzeci și opt de ani îh slujba unității naționale,.* în "Junimea Literară", XX, 1931 (7 p.); *Lagărele de la Lențești și Șerăuți și Campaniile bucovinene ale regelui Sobieski* (12 o.), în volumul *închinare lui Nicolae Iorga,* Cluj, 1931. In primul, caracteriza cu entuziasm opera savantului pe cafe-1 considera și făuritor de istorie, "unul din/actorii determinanți ai împlinirii unității noastre naționale". Pentru cel de al doilea, titlul său ne scutește de orice comentariu. în cel de al treilea, infirma ipotezele relative la urmele unui val de al lui Traian, acolo unde de fapt era vorba de fortificații de prin 1497, refăcute la 1685 de polonezi (lâ Lențești) $i de adversarii lor, turci (la Șerăuți),

Izvorul documentar despre "lagărele bucovinene" - manuscrisul traducerii germane a unei publicații poloneze despre regele Sobieski, descoperit de Nistor la Viena-a stat la baza unui alt studiu de specialitate al istoricului: Un român iscoadă la 1683 îh tabăra regelui Sobieski la Viena, apărut fii *"Analele Academiei...", tom.XIlI, memoriul 6, 1931 (23 p.), în care sîht aduse noi informații despre asediul Vienei de către turci (1683), ostași romani afiîndu-se în ambele tabere beligerante (!}, cum și despre un moldovean din cetele lui Duca Vodă, trimis de vizirul Cara Mustafa iscoadă îh tabăra lui Sobieski, de unde s-a reîntors teafăr, dar a fost scurtat de cap din ordinul vizirului...*

Cercetările temeinice îh arhivele de stat vieneze i-au facilitat lui I. Nistor găsirea unui interesant raport al Consiliului de Miniștri austriac, adresat împăratului habsburgic, în vederea decorării celor ce s-au distins, chipurile, din punctul lor de vedere, în luptele de lă 1848 contra ungurilor. Pe lista de propuneri figurau și 65 de români, în frunte cu Andrei Șaguna și Avram Iancu. Istoricul Nistor a publicat acel raport în "Analele Academiei.,.", tom.XII, memoriul 10, (67 p.), sub titlul *Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi,* însoțindu-1 cu pertinente și originale observații asupra rolului și suferințelor românilor în timpul revoluției pașoptiste.

Revista "Junimea Literară" pe anul 1931 cuprinde și alte contribuții istoriografice ale lui Ion Nistor: *Un proces politic la Cernăuți,* intentat Societății "Arboroasa" a studenților români din Bucovina (25 p,); *Mănăstirile din Bucovina*,* conferința la Radio București, 16 ianuarie 1931 (7 p.); *Bucovinenii la Plevna* (8 p.) - cu date și fapte" necunoscute pînă la acea dată, culese din aqte oficiale austriece și din memoriul avocatului Gh. Albescu, fost student-al Universității din Cernăuți la 1877.

Din istoria pe atunci încă inedită a lui S.ulzer, Ion Nistor a tipărit în "Junimea Literară", XXI, 1932 (7 p.),- un capitol referitor la *Răpirea Bucovinei.*

Domnitorul-ctitor Alexandru cel Bun. a făcut obiectul cercetării insistente a istoricului Ion Nistpr. Cîteya rezultate: *Locul lui Alexandru cel Bun îh istoria civilizației .creștine,* discurs în Aula Universității, bucovinene, 30 octombrie 1932 (20 p.); *Alexandru qel Bun ia 500 de ani de.la moartea sa,* în "Junimea Literară", XXI, 1932(15 p.); *Pomenirea lui Alexandru cel Bun,* în "Calendarul Glasul Bucovinei", XTV, 1932 (7 p.). în fine, semnalăm lucrarea de sinteză *Alexandru cel Bun,* București, 1932 (53 p.). :

Pentru anul 1932 am mai reținut două studii specificei *Biserica și școala greco-rontână din Viena,* în "Analele Academiei...", tom.XII, 1932/33 (40 p.) și *Șase ani de autonomie bisericească,* București, 1932.

. &• "Analele Academiei...", tpfn.XIII, .1932/33 au apărut

*• în "Calfendaral Glasul Bucovinei", XII, 1931 (5 *p*g.* a «pin» articolul lui I. Niitor - *Aniventre* a 400 de ani de Ia întemeierea mfnistini tiumofului*

şi alte studii semnate de istoricul Ion Nistor: *Contribuţiuni la relaţiunile dintre Moldova şi Ucraina în veacul al XVII-lea* (33 p.), în care prezintă şî reproduce în rezumat documente de provenienţă rusească (de la 1863 şi 1892), referitoare la legăturile româno-ucrainene; *Din corespondenţa lui Todleben de la Plevna* (54 p.). în legătură cu acest din urmă studiu, Ion Nistor primise - pe cînd fusese în vizită la Berlin, 1932 - o copie de pe corespondenţa generalului Todleben, adjunctul comandantului suprem al armatelor de la Plevna, domnitorul Carol al României, pe care generalul rus îl caracterizează astfel: "Am cunoscut în el pe un principe proeminent, un om, precum şi un conducător militar foarte capabil, care de bună seamă va ridica ţara sa şi o va duce la mare înflorire".

Menţionăm, de asemenea, titlul conferinţei ţinute de profesorul Nistor la Universitatea din Berlin - *Ruck-und Ausblick in die Geschichte der Rumänen (Incursiune în trecutul şi viitorul românilor),* tipărită în 1933 la Jena şi Leipzig, - în care combătea pseudoteoriile unor anumiţi istorici unguri vis-â-vis de continuitatea istorică, organizarea statală şi complementaritatea dezvoltării Ţărilor Române îh Evul Mediu şi prezenta România de după Marea Unire.

O dată cu inaugurarea anului de învăţămînt 1933/34, profesorul Ion Nistor a fost reales rector al Universităţii româneşti din Cernăuţi, funcţie pe care a deţinut-o pînă în vara tragediei noastre din 1940.

Alte materiale cu subiecte specifice: *Rostul politic şi social al bisericii în trecut şi îh prezent* (24 p.), în volumul de conferinţe *Biserica şi problemele sociale,* Bucureşti, 1933; *Mănăstirea Moldoviţei* (16 p.), micromonografie la aniversarea a 400 de ani de la sfinţire, Bucureşti, 1933.

Revista "Junimea Literară", XJJ, 1933, cuprinde două comunicări ale lui I. Nistor: *La semicentenarul morţii lui Ciprian Porumbescu* (13 p.), prezentată la Fundaţiile Dalles din Bucureşti, 21 iunie 1933; *Dimitrie Onciul(7* p.), expusă în Aula Universităţii româneşti din Cernăuţi, cu prilejul împlinirii a zece ani de la moartea reputatului istoric bucovinean.

De asemenea, îh buletinul "Codrul Cosrninului", VIII, 1933/34 (total: 21p.), Ion Nistor a publicat mai multe comunicări susţinute iniţial la sesiunile ştiinţifice ale Institutului de Istorie şi Limbă: *Vizita lui Alexandru Vodă Cuza la Galaţi; Opt scrisori inedite ale lui Tadeu Haşdeu; Opiniile mitropolitului Vladimir Repta despre propaganda ucraineană îh Bucovina; Vechile proprietăţi din Basarabia ale Fondului bisericesc din Bucovina; împăratul Iosif al II-lea despre emigrările din Bucovina şi despre epistola pastorală a episcopului Dosofteiu Herescu.*

între anii 1933-1935 a apărut ediţia în cinci volume *Din corespondenţa familiei I.C. Brătianu,* 1859-1891, cu o prefaţă (15 p.) de Ion Nistor, a doua ediţie, îh anul 1936.

Politica militantă, chiar dacă n-a ajuns să-1 subjuge cu totul, i-a răpit destul timp istoricului Nistor, în detrimentul pasiunii, vocaţiei sale pentru cercetarea ştiinţifică. La 14 noiembrie 1932, Partidul Naţional Liberal a revenit la guvern, sub conducerea lui I.G. Duca, cabinet în care I. Nistor a fost numit ministru secretat de stat.

Reluînd expunerea aspectelor bibliografice, notăm apariţia la Cernăuţi, în 1934, a unei remarcabile lucrări semnate de Ion I. Nistor: *Problema ucraineană în lumina istoriei* (VUI + 284 p.). După războiul mondial, triumfîhd principiul naţionalităţilor, multe ţări pînă mai ieri fărîmiţate de vicisitudinile istoriei, s-au autodeterminat şi întregit, reîntregit, în state unitare circumscrise graniţelor lor etnice, în asemenea fericite situaţii se aflaseră România, Ucraina, ale căror legături de bună vecinătate profesorul Nistor le evoca pe baza surselor documentare autentice, de primă importanţă. Totodată, amatorilor de aluzii revendicative îh dauna poporului român, istoricul le amintea spusele palatinului de Braclav, Martin Chemetovski, la anul 1703: "între Ucraina şi România însuşi bunul Dumnezeu a săpat hotar veşnic prin apa Nistrului".

O *Cuvîntare* rostită la inaugurarea noului an de studii la Universitatea "Regele Carol al II-lea" din Cernăuţi, apărută în "Junimea Literară", XXIII, 1934 (7 p.) şi un *Discurs* expus în Parlamentul ţării (24 p.) - completează tabloul publicisticii semnate de I. Nistor în anul 1934.

Academia Română a găzduit deseori conferinţe ale profesorului Nistor. Una dintre ele se referea la *Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonia* şi a fost tipărită în "Analele Academiei...", tom.XIV, memoriul 5, 1934/35 (11 p.). în argumentarea afirmaţiilor că Unirea lui Mihai n-a fost o întîmplare, istoricul Nistor s-a bazat şi pe descoperirile documentare ale cercetătorului Ilie Corfus, în arhivele centrale de la Varşovia, ce atestau adevăratul scop al tratativelor diplomatice dintre domnitorul nostru şi regele

polonez Sigismund al JU-lea: unirea tuturor țarilor române sub sceptrul Viteazului.

în noul guvern național-liberal (din 3 ianuarie 1934), condus de Gheorghe Tătărescu, ministrul secretar de stat I. Nistor a fost investit cu conducerea unor direcții și servicii din Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale (perioada 9 iunie - 1 octombrie 1934), purtînd titlul de ministrul muncii, fără ca Ministerul în ansamblul său să se scindeze.

Urmare a participării profesorului Nistor la lucrările Congresului internațional de științe istorice de la Varșovia a fost și comunicarea *Die Polenlegion im Krimkrieg (Legiunea poloneză în războiul Crimeii),* reprodusă în "Codrul Cosrninului", IX, 1935 (35 p.) - în care descrie locul și rolul legiunii poloneze participantă de partea turcilor în Războiul Crimeii, sursă documentară fiindu-i rapoartele contelui Coronini, comandantul trupelor austriece staționate în Țările Române pe timpul războiului Rusiei țariste cu... restul lumii.

în continuare, vom transcrie cîteva alte titluri - de întindere mai mică, însă semnificative - din publicistica istoricului Nistor: *Colaborarea intelectuală italo-română* (6 p.), un discurs pronunțat la decernarea titlului de doctor honoris causa al Universității bucovinene istoricului și filologului italian Giulio Bertoni; *Muzeul "Regele Carol al II-lea" din Cernăuți* (6 p.), un scurt istoric al instituției respective; *Cuvînt comemorativ rostit la moartea mitropolitului Nectarie la 7 iulie 1935* (5 p.); *Universitatea "Regele Carol al II-lea" în 1934/35* (8 p.); *Publicații romanești îh Bucovina* (5 p.). Cu mențiunea că toate aceste articole au apărut în revista "Junimea Literară", XIV, XV, 1934/35.

Drept recunoștință pentru meritele sale științifice în general și pentru speciala contribuție adusă istoriei legăturilor dintre popoarele român și cehoslovac, Academia Cehă din Praga 1-a ales pe Ion Nistor membru honoris causa, în anul 1935.

în intervalul de timp 23 noiembrie 1935 - 29 august 1936, I. Nistor a deținut portofoliul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, pentru ca din 30 august 1936 și pînă la 27 decembrie 1937 să revină la funcția mai restrictivă de ministru al muncii, celelalte departamente ale Ministerului

"mamut" fiind încredințate altor fruntași politici național-liberali.

Admirația lui Ion Nistor față de Nicolae Iorga - om și operă - a fost nemărginită. La rîndu-i, savantul a nutrit pentru profesorul bucovinean alese sentimente de protectoare prețuire. Cînd s-au editat primele două volume din *Istoria romanilor* scrisă de N. Iorga, în revista "Junimea Literară" din 1937 a și apărut o amplă prezentare a lui Ion Nistor: *O monumentală operă de sinteză istorică {15* p.).

Cum cerul de pace al Europei începea să fie fisurat de campionii revanșismului și revizionismului, istoricul Ion Nistor n-a întîrziat să reamintească pescuitorilor în ape tulburi de aiurea temeinicia fundamentului statului național unitar român, amenințat în integritatea sa teritorială. O primă confirmare, lucrarea *La Besarabie et la Bucovine,* Editura Academiei Române, București, 1937 (54 p. + 9 planșe și 3 hărți).

La împlinirea a 20 de ani de la Marea Unire, I. Nistor a publicat dOuă importante cărți: *Amintiri răzlețe din timpul Unirii 1918,* Cernăuți/1938 (III + 511 p.), - în care a adunat aproape toate izvoarele narative privitoare la Unirea Bucovinei cu România; *Basarabia sub Dominațiunea Românească,* Cernăuți, 1938 (72 p. + 45 ilustrații și 3 hărți) - carte ce a cunoscut două ediții în anul 1938.

Pasionat și priceput alcătuitor de volume cu documente, istoricul Nistor a tipărit în anul 1938 două noi opuri. Mai întîi, *Corespondența lui Coronini din Principate. Acte și Rapoarte din iunie 1854 - martie 1857,* Cernăuți, 1938 (XLVII + 1098 p.). Materia informațională i-a înlesnit lui Nistor și o comunicare în ședința publică a Academiei Române - *Ocupația austriacă în Principate (1854-1857), după rapoartele lui Coronini,* text reprodus în "Analele Academiei ..." și îh broșură separată, București, 1938 (63 p.). Apoi, este vorba despre partea a doua a volumului XIX de *Documente privitoare la istoria românilor* (Colecția Hurmuzaki), alcătuită din *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriece (1798-1812),* București, 1938 (872 p.).

în "Analele Academieitom.XX, memoriul 10, apoi extras în broșură, I. Nistor a tipărit studiul *Principatele Române sub ocupația rusească, 1 iulie 1853-17 septembrie*

1854, Bucureşti, 1938 (33 p.). Şi tot în broşură a publicat un alt studiu memorabil: *Războiul ruso-turc din 1806-1812 şi pierderea Basarabiei. După rapoartele contemporane ale agenţiilor consulare austriece din Bucureşti şi Iaşi,* Cernăuţi, 1938 (52 p.), extras din "Codrul Cosrninului", X, pp. 1-52.

Cu prilejul aniversării a 25 de ani de la revenirea Dobrogei Noi la matca română, revista "Analele Dobrogei", a tipărit două volume de studii şi comunicări; I.Nistor s-a aflat printre autorii antologaţi, cu studiul *Recuperarea Cadrilaterului,* reluat şi în broşură separată, Bucureşti, 1938 (22 p.).

Evenimentele internaţionale aveau să se precipite tot mai mult în anul 1939, ajungîndu-se la declanşarea celei de a doua conflagraţii mondiale. în acest context, România Mare devenea pe zi ce trecea tot mai pîndită, mai primejduită în fiinţa ei naţională. Drept urmare, istoricul Ion Nistor şi-a canalizat cu prioritate studiile ştiinţifice întru apărarea pămîntului străbun din calea răutăţilor şi băsnuitorilor de tot felul. în cele de mai jos vom insera lucrările publicate de Ion Nistor, » fără a le mai însoţi cu prea multe adnotări lămuritoare. Titlurile lor sînt cît se poate de explicite, recomandîndu-se de la sine:

- *Basarabia and Bukovina;.* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1939 (56 p. + 9 planşe şi 2 hărţi). i*

- *Vechea graniţă de nord a Moldovei,* conferinţă rostită în 10 martie 1939 la Institutul de Istorie Universală, Bucureşti, 1939 (17 p.).

- *Primele încercări de restaurare a oştirilor pămîntene,* comunicare făcută în şedinţa publică a Academiei Romane din 2-3 iunie 1939, Bucureşti, 1939 (19 p.), extras din "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 2.

- *Migraţiunea românească în Polonia îh secolele al XV-lea şi al XVI-lea, în* "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 5, Bucureşti, 1939 (22 p.).

- *Vechimea aşezărilor româneşti dincolo de Nistru, în* "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 11, Bucureşti, 1939 (23 p.).

- *Restaurarea Daciei în sintezele diplomaţiei europene,* în "Analele Academiei...", tom. XXI, memoriul 13, Bucureşti, 1939 (19 p.).

- *Un proiect de organizare a oştirilor pămîntene la 1812,* în "Analele Academiei...", tom. XXII, memoriul 5, Bucureşti, 1939 (15 p.).

în anul de tristă memorie, 1940, istoricul Ion Nistor a fost prezent în librării şi biblioteci cu noi lucrări doveditoare de adevăr şi dreptate pentru România Mare - atît de lovită de ultimatum-uri, rapturi şi diktate, care mai de care mai imperialiste şi mai criminale.

- *The union of Bucovina with România,* Bucureşti, 1940 (75 p. + 6 planşe şi 3 hărţi).

- *L' unione della Bucovina alia România,* Bucureşti, 1940 (75 p. + 6 planşe şi 3 hărţi).

- *Die Vereinigung der Bukovina mit Rumănien,* Bucureşti, 1940 (65 p. + 3 planşe şi 3 hărţi).

- Unirea Bucovinei cu România, Bucureşti, 1940 (56 p.+ 6 planşe şi 3 hărţi).

în plan politic, regimul de dictatură personală a regelui Carol al II-lea făcea tot mai anevoie faţă atacurilor concentrice ale agresorilor revizionişti. La 24 noiembrie 1939 a fost format un nou guvern prezidat de Gheorghe Tătărescu, în care lui I. Nistor i-a fost încredinţat Ministerul Cultelor şi Artelor. De la data de 12 mai 1940 a fost înlocuit cu profesorul basarabean Ştefan Ciobanu.

A urmat, se ştie, "ultimatum-ul Molotov". Din fericire pentru el - dacă se poate spune şi aşa - Ion Nistor n-a luat parte la cele două Consilii de Coroană care au fost silite să adopte hotărîri dintre cele mai dramatice pentru naţiunea română. însă în chiar noaptea ultimului Consiliu de Coroană, profesorul Nistor a fost reintrodus în remaniatul guvern Tătărescu, ca ministru secretar de stat, împreună cu basarabeanul Inculeţ, - în încercarea disperată de a opune o ultimă rezistenţă în calea răpirii Basarabiei, Bucovinei de Nord şi Ţinutului Herţei. Totul însă a fost în zadar, mai marii zilei s-au arătat de o brutalitate fără seamăn. La 4 iulie 1940 s-a instituit un guvern prezidat de Ion Gigurtu, cu misiunea de a găsi un alt punct de sprijin pentru România într-un univers european intrat în derivă; dar iluziile au fost spulberate şi de data aceasta... Astfel lua sfîrşit, în nespusă durere, cariera ministerială a lui Ion Nistor.

Bucovina de Nord intrînd în componenţa U.R.S.S., Nistor a trebuit să renunţe la cursul de la Universitatea-din

Cernăuţi, transferîndu-se pentru anul şcolar 1940/1941 profesor de istorie la Universitatea din Bucureşti.

Ultima parte a anului 1940, cu tot cortegiul răşluirilor în trupul sacru al patriei, a cunoscut şi mari tensionări în viaţa politică internă. Istoricul Ion Nistor se simţea tot mai izolat Abia a reuşit să publice în "Analele Academiei ..." două studii oarecum fără legătură cu furtuna ce bîntuia ţara: *Călugăriţa Elisaveta. Un episod din timpul Zaverei* (14 p.); *Tudor Vladimirescu şi Sfînta Alianţă* (25 p.) - ambele în tomul XXII/1940, memoriile 5, 25.

în ultimii patru ani ai celui de al doilea război mondial, istoricul Ion Nistor a avut o activitate ştiinţifică şi publicistică pe cît de intensă, pe atît de diversificată, subordonată, totuşi, în principal ideii de refacere a unităţii naţionale a statului român atît de încercat. Renăşteau speranţele, se cristalizau primele acţiuni reparatorii...

- *Lucius Aprovianus - Eroul Ţării* ***Sipetului,*** *în* "Analele Academiei...", tom. XXIII, memoriul 8, Bucureşti, 1941 (44 p. + 1 planşă şi 1 hartă).

- *Principatele Române în* ***preajma*** *Tratatului de la Adrianopol,* în "Analele Academiei ...", tom. XXIII, memoriul 8, Bucureşti, 1941 (41 p.).

- *Românii îh Transdanuvia,* în "Analele Academiei...", tom. XJU, memoriul 21, Bucureşti, 1941 (80 p.).

- *Rumänische Wanderungen aus SiebenbOrgen,* în "Revue historique du Sud-Est Europeen", XVJJI, Institutul de Istorie universală "Nicolae Iorga", Bucureşti, 1941 (156 p.).

- *Basarabia sub gospodăria românească,* în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 4, Bucureşti, 1941 (34 p.+ 1 planşă şi 1 hartă).

- *Ucraina în oglinda cronicilor moldoveneşti,* în "Analele Academiei...", tom.XXIV, memoriul 5, Bucureşti, 1941 (48 p.).

- *Autohtonia Daco-românilor în spaţiul carpato-dunărean,* în- "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 7, Bucureşti, 1942 (23 p.).

- *Miron Costin. Viaţa şi opera,* în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 9, Bucureşti, 1942 (22 p.).

- *Ungurii în Dacia Carpatină,* în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 15, Bucureşti, 1942 (34 p.).

- *Emanciparea politică a Daco-românilor din Transdanuvia,* în "Analele Academiei...", tom. XXIV, memoriul 17, Bucureşti, 1942 (36 p.).

- *Riposta al memoriale ucraino del 15 sett. 1941,* Bucureşti, 1942 (18 p.).

- *Antwort an die ukrainische Denkschrift,* Bucureşti, 1942 (20 p.).

- *Aspecte geopolitice şi culturale în Transnistria,* comunicare în şedinţa publică a Academiei Române, în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 2 , Bucureşti, 1942 (42 p.).

- *Documente privitoare la istoria românilor* (Colecţia Hurmuzaki), vol.XX: 1812-1822, Cernăuţi, 1942 (VIII + 917 p.), editate de I. Nistor.

-*Documente privitoare la istoria românilor* (Colecţia Hurmuzaki), voi. XXI: 1828-1836, Bucureşti, 1942 (726 p.), editate de I. Nistor.

- *Cărţile liturgice din Bucovina şi introducerea limbii slavone în biserica românească,* în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 11, Bucureşti, 1943 (31 p.).

- *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei şi Transdanuviei,* în"Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 15, Bucureşti, 1943 (33 p.).

- *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizaţiei noastre de stat,* comunicare în şedinţa publică a Academiei Române, apărută în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 21, Bucureşti, 1943(41 p.).

- *Organizarea oştirilor pămîntene sub regimul Regulamentului Organic,* comunicare în şedinţa publică a Academiei Române, publicată în "Analele Academiei...", tom. XXV, memoriul 22, Bucureşti, 1943 (47 p.).

- *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană. Cu o hartă a Moldovei Transprutene,* comunicare în şedinţa publică a Academiei Române, tipărită în "Analeţe Academiei...", tom. XXVI, memoriul 1, Bucureşti, 1943 (27 p.).

- *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuţia. Cu harta Pocuţiei,* comunicare în şedinţa publică a Academiei Române, apărută în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul 2, Bucureşti, 1943 (29 p.).

- *Protagonişti români pentru drept şi dreptate.* Bucureşti, 1943 (14 p.).

- Die Herkunft der im rumänischen Bodenraum ansâssigen Ukrainer, Bucureşti, **1943** (**57** p. + **2** hărţi).

- L" origine des Roumains dans la conception des humanistes italiens (**83** p.), extras din *Memoriile Centrului de Studii asupra Renaşterii,* vol.I, Bucureşti, **1943.**

- Originea românilor din Balcani şi Vlahiile din Tesalia şi Epir, în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul **7,** Bucureşti, **1944** (**27** p.).

- Basarabia, pivotul politic al Moldovei Voievodale, comunicare în şedinţa publică a Academiei Române, tipărită în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul **9,** Bucureşti, **1944** (**29** p.).

- Aşezările bulgare şi găgăuţe din Basarabia, în "Analele Academiei...", tom. XXVI, memoriul **13,** Bucureşti, **1944** (**39** p.).

- Clasele boiereşti şi privilegiile lor, în "Analele Academiei,..", tom. XXVI, memoriul **17,** Bucureşti, **1944** (**40** p.).

- The origin ofthe Ukrainians establisched on Roman ian soil, Bucureşti, **1944** (**48** p.).

- L' origine des Ukrainiens de Roumanie, Bucureşti, **1944** (**62** p.).

încet, încet însă, pe măsură ce evenimentele imediat postbelice, internaţionale dar mai ales cele interne, luau turnuri dintre cele mai neobişnuite, nefireşti - profesorul Ion Nistor s-a văzut nevoit să-şi restrîngă aria preocupărilor, cercetărilor sale ştiinţifice, rezumîndu-se să tipărească *numai* în Analele Academiei Române şi *doar* studii "neutrale".

Părea, că timpul comprimat într-un război nimicitor nu mai avea de-acum răbdare. Lumea românească a fost scurtcircuitată grav, iar interesaţi de aiurea au împins-o spre saltul mortal al comunismului. Brusc, s-a rupt continuitatea. Dintre spiritele luminate ale neamului, aproape nimeni n-a mai fost lăsat să treacă din "trecut" în "prezent". Nici chiar înţelepţii Cetăţilor, precum istoricul Ion Nistor.

Ultimele studii ale profesorului Ion Nistor:

- Legăturile cu Ohrida şi exarhatul plaiurildr, în "Analele Academiei...", tom. XXVII, memoriul **6,** Bucureşti, **1945** (**29** p.).

- Ţara Severinului şi Banatul Timişan, în "Analele Academiei...", tom. XXVII, memoriul **8,** Bucureşti, **1945** (**36** p.).

- Relaţiile principilor Caragheorghe şi Milos Obrenovici cu Ţară Românească, în "Analele Academiei...", tom. **XXVn,** memoriul **12,** Bucureştr^J**.945** (**32** p.).

- Ravagiile epidemiilor de ciumă şi holeră şi instituirea coridorului carantina! la Dunăre, în "Analele Academiei...", tom. XXVH, memoriul **13,** Bucureşti, **1943** (**43** p.).

- Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei Române cu inventarul lor (întocmit de Mihai Guboglu), în *fAnalele Academiei...", tom. XXVHJ, memoriul **4,** Bucureşti, **1946** (**50** p.).

- Condica Androneştilor. Contribuţie la istoria Ţării Româneşti din secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea, în "Analele Academiei...", tom. XXVHJ, memoriul **9,** Bucureşti, **1946** (**27** p.).

i *- Domnia lui Mihai Viteazul îh Transilvania 1 noiembrie 1599 - 19 august 1601,* în "Analele Academiei...", tom. **kxvm,** memoriul **10,** Bucureşti, **1946** (**96** p.).

- Un tratat de topometrie din secolul al XVIII-lea, în "Analele Academiei...", tom. XXIX, memoriul **1,** Bucureşti, **1947** (**43** p.).

\- *Cercetări asupra cultului lipovenesc din România,* în "Analele Academiei...", tom. XXIX, memoriul **9,** Bucureşti,^^ (**35** p.).

- Dezvoltarea bibliotecilor noastre publice, în "Analele Academiei...", tom. XXDC, memoriul **13,** Bucureşti, **1947** (**33** p.)\

Vom apela din nou - în încheierea studiului nostru bio-bibliografic - la mărturiile savantului Ion Nistor, pe cît de triste pe atît de emoţionante: "La **1** octombrie **1940** a apărut

* Nu avem pretenţia de a fi exhaustivi în demersul nostru bio-bibliografic. Cu siguranţă că voi- veni completări (chiar corectări), pe care le dorim şi le vom primi ca pe o salutară continuare a efortului de prezentare, contemporanilor noştri, a vieţii si operei marelui cărturar patriot Ion Nistor.

bi ceea ce priveşte selecţia bibliografică, ea are în vedere, în principal, contribuţiile istoriograifice ale lui Ion Nistor. în acest sens, ne-a fost de un real folos studiul *Ion I. Nistor* ca *istoric,* pe care i l-a închinat un. ah profesor universitar şi istoric bucovinean, Vasile Grecu, în volumul *Omagiu lui Ion l. Nistor (1912-1937),* Cernăuţi, 1937, pp.22-48, prilejuit de împlinirea a 25 de ani de apostolat neîntrerupt îh Alma Mater bucovineană.

Pentru consultarea detaliată a bibliografiei scrierilor generale ale lui I. Nistor, pînă în 1926, recomandăm atît pentru specialişti, cît şi pentru cititori, îh general.

în "Monitorul Oficial* încadrarea mea la Universitatea din Bucureşti, dublînd catedra de Istoria românilor. La 9 octombrie am luat parte la şedinţa Consiliului profesoral al Facultăţii de litere şi filozofie, prezidată de Rădulescu-Motru. După şedinţă m-am înţeles cu profesorul C. C. Giurescu ca el să facă cursul pentru licenţă, iar eu pentru doctorat.

Dar activitatea mea didactică la Universitatea din Bucureşti a fost numai de scurtă durată, fiindcă pe data de 1 octombrie 1941 am fost pus în retragere, primind din partea Ministerului Instrucţiunii Publice următoarea adresă: «Avem onoarea a vă face cunoscut că, prin Decizia nr. 143.858/1941 aţi fost pus în retragere din oficiu - pentru limită de vîrstă - pe data de 1 octombrie 1941 spre a vă reglementa drepturile la pensie în conformitate cu dispoziţiile art. 1 din Decretul-Lege pentru modificarea unor dispoziţiuni referitoare la învăţămîntul superior, nr.3.275, publicat în "Monitorul Oficial" nr.228 din 30 septembrie 1940.

gazeta "Glasul Bucovinei", anul DC, nr. 2.178 din 17 august 1926, pp. 15-16.

în ordine cronologică, consemnăm rezultatele cercetărilor mai noi privind viaţa şi opera lui Ion Nistor: Vianor Bendescu, *Opera unui măiestru de frunte ai istoriografiei române pragmatice si al practicei politice. Contribuţii la bibliografia scrierilor profesorului si bărbatului de stat dr. Ion I. Nistor,* în "Buletinul Bibliotecii Române" al Institutului român de cercetări din Freiburg (Germania), vol.I(V), serie nouă, 1967/1968, pp.141-162; *Bibliografia lucrărilor sbinţifice'ale cadrelor didactice. Universitatea Bucureşti. Seria Istorie, U,* Bucureşti, 1970, pp.393-400; Emil Diaconescu, *Ion Nistor la Academia Români,* comunicare la Sesiunea ştiinţifică "Rolul şi locul Academiei Române în evoluţia societăţii româneşti, 1918-1948", Bucureşti, 17-19 iunie 1975; Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei româneşti.* Bucureşti, 1976, pp.319-323; V. Bendescu, *Figuri bucovinene. Ion I.Nistor, în* "Drum", revistă de cultură românească, an XIQ, nr.2-4, aprilie-decembrie 1977, pp. 1-10, Ion Nistor, *Fragmente autobiografice,* cu o *Notă introductivă de* V. Bendescu, îh "Buletinul Bibliotecii Române" (Freiburg), vol.V (DC), 1975/1976, pp.579-588; Nicolae Stoicescu, *Istoricul Ion Nistor,* îh "Revista de istorie", tom. 29, nr.12, decembrie 1976, pp.1967-1979; M. Iacobescu, *Ion I. Nistor,* medalion, extras din "Suceava", Anuarul Muzeului judeţean Suceava. IV, 1977, pp.263-277; Ovidiu Vuia, *Profesorul Ion Nistor,* Editura Nistru, Bruxelles, 1987, 35p.; Minai Dim. Sturdza, *Ion Nistor, istoric al Bucovinei,* în "Buletinul Bibliotecii Române" (Freiburg), vol.XIV (XVm), 1987/1988, pp.387-391; I. Nistor. *Luca Arbore, viteazul hatman al lui Ştefan cel Mare,* cu o *Noii introductivă de* Petru Rezuş, în "Magazin istoric", serie nouă, an XXIV, nr.8, (281), august 1990, pp.33-36; *Galeria marilor bărbaţi ai neamului.* . Ion Nistor, *Românii fi rutenii în Bucovina,* serial început în gazeta "Plai Românesc", nr.1 (3), 27 ianuarie 1991, Cernăuţi, pp. 6-7.

Cit pentru rest, investigaţiile sîht abia la început...

Ministerul vă aduce vii mulţumiri pentru activitatea depusă de dvs. în folosul învăţămîntului*.

După pensionare am rămas profesor onorific, membru al corpului didactic al Facultăţii de litere şi filozofie din Bucureşti...

în anul 1943 am fost însărcinat de Academia Română cu -conducerea, ca custode, a Bibliotecii şi Colecţiilor ei. Am îndeplinit această funcţie cu multă dragoste şi mare interes, timp de 5 ani, fiindcă mă aflam în elementul preocupărilor mele istorice şi literare.

La 10 iunie 1948 apăru decretul pentru etatizarea Academiei şi transformarea ei în Academia Populară Română. La 12 iunie am predat agendele Bibliotecii lui Iorgu Iordan şi m-am retras de la conducere.

N-am mai făcut parte din Academie, dar mi-am continuat cercetările la Bibliotecă pînă în decembrie, cînd am încetat de a mai frecventa Biblioteca, despărţindu-mă cu mare regret de ea.

Eliminarea mea din Academie şi din corpul didactic al Facultăţii de litere şi filozofie din Bucureşti, unde contam ca profesor onorific, nu m-a împiedicat de a-mi continua opera istorică şi de a o duce la bun sfîrşit. Am scris *Istoria României pînă. în timpul de faţă* şi am redactat şi *Istoria Bucovinei de la 1774 la 1918,* adică pînă la Unirea ei cu România. Stăpînit de un năvalnic dor de muncă şi de creaţie, îmi continui opera şi nădăjduiesc în Domnul Dumnezeul nostru că voi ajunge să o văd dată publicităţii."

Sîntem, prin urmare, după mărturisirile istoricului Ion Nistor, în acei ani ai "vrajbei noastre", româneşti, 1947-1948. De la această dată înainte, orizonturile omului Ion Nistor au fost tot mai întunecate de către interesaţii - grăbiţi şi iresponsabili - ai epocii. A rămas şi fără locuinţă, fiind nevoit să-şi ia domiciliu cu fiica sa, Oltea, în podul casei ei, şi aceasta naţionalizată.

Pînă în noaptea de 5 spre 6 mai 1950, cînd a fost arestat şi întemniţat la închisoarea, din Sighet. Robusteţea fizică, gena ţărănească de Bucovina, cum şi perfectul echilibru psihic l-au ajutat să supravieţuiască gulagului comunist. A fost eliberat la 8 iulie 1955, după cinci ani şi două luni de temniţă grea - fără să fi fost vreodată judecat sau condamnat.

Cu toate că, la întoarcere, soarta îi hărăzise o nouă durere - soţia încetase din viaţă încă din 1953, în mizeria

domiciliului forțat din Fundătura Făurari, Calea Dudeşti (Bucureşti) - octogenarul apostol al neamului românesc a mai avut cîțiva ani buni, cînd a putut să-şi reia studiul ştiinţific, definitivînd manuscrisele monumentalelor sale lucrări: *Istoria României* şi *Istoria Bucovinei.*

Istoricul şi tribunul Marii Uniri a românilor a trecut în lumea umbrelor la 11 noiembrie 1962. O cruce modestă din Cimitirul Bellu îi străjuieşte, întru eternitate, spiritul luminos ce răzbate din marea sa operă națională.

Este, în adevăr, trist studiul istoriei. Mai cu seamă dacă eroul a fost el însuşi un "paznic de morminte" al naţiei.

Ion Nistor - un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni - va bine-merita pururi de la Patrie.

Fie ca acest act editorial, de necesară restituire, să însemne doar începutul redării în posteritate a operei lui Ion Nistor, îh integralitatea ei - ca o punte de adevăr şi dreptate aruncată peste deceniile de eroare comunistă.

STELIAN NEAGOE

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Istoria Basarabiei de Ion Nistor se tipăreşte după ediţia a IV-a, apărută în anul 1924, sub egida Bibliotecii Aşezămîntului "LCBrătianu", la Institutul de Arte Grafice şi Editură "Glasul Bucovinei" din Cernăuţi.*

Textul se publică în integralitate. Din cauza calităţii hîrtiei am fost nevoiţi să renunţăm la ilustraţiile din ediţiile precedente; am reţinut doar o hartă a Basarabiei modeme. îh schimb, în ediţia de faţă am adăugat un portret al autorului.

I. Nistor a prezentat *Istoria Basarabiei* pînă la Actul Unirii de la 27 Martie 1918 şi ratificarea sa în întîiul Parlament al votului universal din România Mare.

Pentru întregirea lucrării iniţiale am introdus, la Addenda, o interesantă istorie statistică a Basarabiei interbelice, cuprinsă în studiul profesorului Nistor - *Basarabia sub gospodăria românească* - comunicat în şedinţa publică a Academiei Române din 19 septembrie 1941 şi publicat apoi în "Analele Academiei", precum şi în broşură separată.

Bibliografia (căreia Nistor îi spunea Literatura), indicele (Izvodul, zicea Nistor) numelor şi cuprinsul (Tabla de materii) au rămas întocmai precum au fost concepute de autor.

Din punct de vedere redacţional n-am operat decît modificările cerute îh mod expres de normele îh vigoare ale ortografiei limbii române.

Astfel, am lăsat neschimbate expresii precum : locuri *scutite* (apărate); *a globi* (a pedepsi); hîrtiile oficiale *se dresau* (se întocmeau); *statornicirea* (stabilirea) birurilor; strămoşii noştri ... *se lăţiseră* (se întinseseră) asupra ţinutului...; *în atîmare de ...* (subordonare); a *răspunde* (a plăti) un bir; urmări *stricăcioase* (grave, rele); ziduri

* Primele trei ediţii au apărut îh anul 1923, sub aceeaşi egidă şi la acelaţi institut de artă grafică şi editură, fără nici o modificare faţă de ediţia din 1924

scutitoare (de apărare); *a griji* (a avea grijă, a veghea); *îi succese* (îi reveni misiunea) de a aplana...; pacea *s-a aşezat* (s-a încheiat); *a probozi* (a mustra); *a îhveşnici* (a marca, a imortaliza); *a se înduşmahi* (a se învrăjbi); if/ *împropiase* (căpătase) oarecare cultură; *a ascrie* (a atribui); *împoporau* (populau); *priincioasă* (prielnică); *se conjurase* (se abătuse); o lovitură *simţitoare* (puternică); *a-şi elupta* (adopta) forme de guvemămînt...; *a repăşi* (a se retrage) din posu.

Totodată am găsit de cuviinţă să actualizăm înţelesul altor expresii, precum : arătare - *înfăţişare;* stăpînire nominală - *formală;* a se ajunge - *a se înţelege;* mărul de ceartă - *mărul discordiei;* pizmăreţi - *pizmuitori;* impropriu - *inapt* (pentru a fi domnitor); încheiară pace cu turcii după spatele - *peste capul* (lui Ştefan); arătări - *date* (statistice); icoană - *imagine* (cînd are acest sens: "despre cetatea Hotinului ne da Cantemir această icoană"); a opri - *a interzice* (cînd are acest sens imperativ).

în cei şaizeci şi şapte de ani de la apariţia ultimei ediţii a *Istoriei Basarabiei,* de Ion Nistor, s-au efectuat, fireşte, multe alte cercetări, s-au elaborat studii noi de istorie antica şi medievală românească, care vin să completeze demersul ştiinţific al profesorului Nistor. în special şcoala istorică de la Iaşi a obţinut rezultate temeinice în această privinţă.

Cu toate acestea, substanţialul studiu monografic alcătuit de Ion Nistor a rezistat majestăţii sale Timpul - dovadă peremptorie a lucrului bine făcut, a rigorii documentare, probităţii profesionale şi harului scriitoricesc cu care a fost înzestrat ilustrul istoric român bucovinean.

S.N.

închin această carte
amintirii tuturor celor ce s-au jertfit
pentru dezrobirea Basarabiei
ţi celor ce au contribuit
la realipirea ei la Patria - Mamă.

PREFAŢĂ

La izbucnirea războiului mondial sosiră asupra noastră cumplite vremuri, de nu stăteau de scrisoare, ci de griji şi suspinuri, cum zice cronica. în învălmăşeala acelor vremuri de zvîrcoliri şi prefaceri, fără precedent în istoria lumii, o soartă norocoasă mă opri în calea pribegiei mele, pentru a mă arunca în Basarabia, unde o vitregă şi nelegiuită stăpînire se prăbuşise sub povara păcatelor şi fărădelegilor sale, pentru ca, de sub ruinele ei, să renască o nouă viaţă de dreptate şi libertate naţională, în conformitate cu străvechile tradiţiuni politice şi culturale ale acestei frumoase şi binecuvîntate părţi a Moldovei lui Ştefan cel Mare.

Şi tocmai pentru a contribui, cu toată dragostea şi puterea sufletească, la acea renaştere, care nu putea avea alt izvor de viaţă decît trezirea şi întărirea conştiinţei naţionale, venisem în Basarabia, împreună cu, mulţi alţi intelectuali din toate unghiurile pămîntului românesc. Contribuţia aceasta o începui, îndată după sosirea mea, printr-o conferinţă în sala spaţioasă a Casei Eparhiale, tratînd despre rostul regiunilor basarabene în trecutul neamului nostru. Interesul cărturarilor basarabeni pentru istoria română, pe care o stăpînire străină avusese toată grija de a o tăinui cu tîlc, mă determină să fac o serie întreagă de conferinţe de acest fel, atît la Universitatea Populară din Chişinău, cît şi la cursurile pentru învăţători şi institutori, pentru profesorii secundari şi pentru studenţii universitari.

După fiecare lecţie eram asaltat de auditori care întrebau unde ar putea citi în tihnă cele auzite la curs. Drept răspuns la această întrebare a fost hotărîrea mea de a închega lecţiile

J

ținute într-o expunere sistematică a întregului material istoric privitor la trecutul Basarabiei, în legătură, firește, cu istoria celorlalte regiuni locuite de români.

Hotărîrea luată atunci se îndeplinește prin cartea aceasta, o scriere sinceră, modestă și fără altă pretenție decît aceea de a servi la edificarea sufletească a românilor basarabeni, care, în timpurile acelea grele, mi-au oferit cea mai largă și prietenoasă ospitalitate. Gîndul meu a fost să dau în mînă cetitorilor o carte în care să se reoglindească faptele săvîrșite de moșii și strămoșii noștri pe meleagurile basarabene, de la așezarea lor acolo pînă în zilele noastre, cu toate necazurile și suferințele lor, cu toată munca și jertfa lor, cu toată nădejdea și încrederea în izbînda care era să vină, pentru a încununa jertfele și străduințele lor milenare.

în urmărirea acestui gînd, am adunat tot ce am putut găsi, cu privire la istoria Basarabiei, în vasta noastră literatură istorică. Pentru întîmplările mai recente am. întregit informațiunile mele cu cele văzute, auzite și constatate de mine la fața locului, în timpul petrecerii mele în Basarabia. M-am străduit, în mod cinstit, să rezum rezultatele, cercetările speciale și să aduc lumină într-o serie întreagă de chestiuni controversate.

Pentru a înlesni lectura unei cărți de popularizare ca aceasta și pentru a nu spori dimensiunile ei din cale afară, am crezut că cetitorii se pot lipsi de. citatele obișnuite din izvoare și din autori, rezervîndu-mi lucrul acesta pentru o altă ediție pur științifică, care se va adresa specialiștilor în materie. Din aceleași motive, prezint cetitorilor, în anexă, numai o parte din literatura istorică, și anume numai cărțile care tratează istoria Basarabiei sub stăpînirea rusească.

Pentru a face lectura cît se poate de intuitivă, am înzestrat cartea, nu fără jertfe considerabile, cu o serie de ilustrații, pe care le-am cules din diferite scrieri ca: *L'Image de la Bessarabie, Basarabia* de Zamfir Arbore, *Neamul Românesc din Basarabia* a lui N. Iorga și multe altele.

Cartea cuprinde două părți. Partea întîi cuprinde trecutul Basarabiei pînă la răpire; partea a doua tratează istoria Basarabiei sub stăpînirea rusească pînă la Unire. Partea întîi are menirea să introducă pe cetitori, și îndeosebi pe cărturarii basarabeni, în istoria mai veche a țării lor, pe care istoriografia rusească le-o tăinuiește, să arate temeiul imprescriptibilelor noastre drepturi asupra regiunilor moldovenești dintre Prut și Nistru și să curme, odată pentru totdeauna, poftele nelegiuite ale acelora ce pînă mai ieri țineau sub călcîiul lor această străveche moștenire românească.

Scrierea de față deschide seria cărților de popularizare ce vor apare în Biblioteca "Așezămîntului I.C.Brătianu" în București.

Mai bine ca oricine ne dăm seama de lipsa de perfecțiune a lucrurilor omenești și, prin urmare, și a acestei modeste scrieri. Trăim însă într-o vreme în care istoria se face, mai curînd decît se scrie. Și dacă, cu toate acestea, am îndrăznit să dau publicității această carte, am făcut-o pentru a-mi îndeplini o veche făgăduință dată fraților basarabeni în timpuri mari și pentru ca să se adeverească cuvîntul lui Alexandru Hașdeu, că, "în rîvna noastră de a ne lumina, noi nu ne-am lăsat mai prejos decît alții".

Cemiup, Ziua înălțării Sf.Cmci 1922

I. Nistor

PARTEA ÎNTÎI

DE LA ORIGINE PÎNĂ LA 1812

CAPITOLUL I

Obîrşia românilor şi năvălirile barbarilor

1. Zămislirea neamului românesc - 2. Năvălirea goţilor şi hunilor - 3. Vieţuirea românilor împreună cu slavii - 4. Vechea cîrmuire a românilor şi creştinarea lor - 5. Invazia avarilor, bulgarilor şi maghiarilor

1. Zămislirea neamului românesc

Din lanţul Carpaţilor se desprind mai multe şiraguri de dealuri şi coline care, asemenea unor unde încremenite, năzuiesc spre miazăzi şi răsărit, pentru a se pierde în stepele Bugeacului şi Bărăganului. Printre şiragurile de dealuri străbat uşor apele curgătoare, care, brăzdînd adînc albiile Sucevei, Moldovei, Bistriţei şi Putnei.işi deschid larg drumul spre şes, unde se adună în valea Şiretului, a Prutului şi a Nistrului, spre a ajunge mai repede în Dunăre şi în mare. Din punctul de vedere al configuraţiei geografice, ţinutul de la poalele răsăritene ale Carpaţilor pînă la apa Nistrului, care-l hotărniceşte dinspre miazănoapte şi răsărit, ni se înfăţişează ca un întreg geografic bine determinat.

în deplină conformitate cu unitatea sa geografică, acest vast ţinut a avut în trecut aceeaşi soartă istorică. In timpurile străvechi hălăduiau pe aici triburi nomade de sciţi şi sarmaţi pînă ce veniră peste ele seminţii tracice, spre a le împinge peste Prut şi Nistru. Dintre aceste seminţii, cele mai renumite erau dacii şi geţii. Dacii cuprinseră munţii şi regiunea dealurilor, cîtă vreme geţii iubeau mai mult cîmpiile mănoase de la şes. Geţii şi dacii erau oameni harnici şi muncitori în vreme de pace şi viteji în timp de război. Fiind oameni destoinici şi pricepuţi, ei au înţeles uşor că în unire zace puterea şi de aceea regele lor Decebal a izbutit în scurt timp să

unească toate seminţiile geto-dacice sub energica sa cîrmuire, întemeind un regat mare şi puternic, care cuprindea în hotarele sale întreg Ardealul şi ţinuturile ce se aştemeau la poalele munţilor pînă la Dunăre şi pînă spre Nistru. Mulţumită cuminţeniei şi energiei lui Decebal, regatul dacic ajunse cu vremea aşa de puternic, încît îndrăzni să ameninţe pacea şi siguranţa împărăţiei Romane, care, la începutul erei creştine, era cea mai mare şi mai puternică împărăţie din lume.

In fruntea acestei împărăţii se găsea, pe vremea lui Decebal, împăratul Marc Ulpiu Trai an, un bărbat cumpătat, dar hotărît care, văzînd că regele dacilor aţîţa necontenit seminţiile tracice de la sudul Dunării împotriva stăpînirii romane, îşi puse în gînd să-şi măsoare puterea cu Decebal şi să înlăture primejdia dacilor, care tulburau consolidarea şi întărirea romănismului la Dunăre. Traian îşi dădea bine seama că asimilarea şi romanizarea seminţiilor tracice din Moesia va întâmpina piedici serioase cîtă vreme ele vor găsi reazim la triburile conaţionale din Dacia liberă. Era deci nevoie ca şi acestea să ajungă sub regimul roman, pentru ca întreaga naţiune tracică să aparţină aceleiaşi împărăţii.

In scopul acesta, Traian aşternu un pod statornic peste Dunăre, porni cu multă oaste contra lui Decebal, îl bătu în două războaie neobişnuit de crîncene, cuceri regatul geto-dacic şi-1 încorpora Imperiului Roman (107 d.Hr.). în amintirea acestei mărețe fapte de arme, Traian porunci să se ridice în Roma un stîlp de marmură învelit pe dinafară cu un brîu de sculpturi ce reprezintă luptele lui Traian. cu dacii. Stîlpul acesta împodobeşte pînă azi una din pieţele publice din Roma şi este cunoscut sub numele de "Columna lui Traian". Prin cucerirea Daciei şi ocuparea podişului transilvănean, Traian asigură Imperiului Roman un important punct strategic la nordul Dunării. Numai sprijinindu-se pe acest punct strategic, romanii au fost în măsură să oprească pe loc popoarele năvălitoare şi să asigure pacea şi liniştea imperiului încă aproape 200 de ani.

Dară romanii nu erau numai meşteri neîntrecuţi în meşteşugul războiului, ci erau şi cei mai iscusiţi meşteri în cîrmuirea popoarelor cucerite. Alipirea unei ţări la împărăţia romană însemna în vremurile acelea cîştigarea ei pentru cultură şi civilizaţie. Şi aceasta cu drept cuvînt, fiindcă în urma legionarilor biruitori păşeau ingineri pricepuţi, care desfundau căile de comunicaţie şi legau ţara cucerită cu

Imperiul; păşeau negustori isteţi care aduceau neamurilor cucerite diferite mărfuri şi unelte de gospodărie, de care ele aveau neapărată nevoie; păşeau, în sfîrşit, slujbaşi de tot felul spre a face rînduială în cîrmuirea ţării şi a o aşeza pe temelii noi şi solide. Administraţia romană şi legile pe care ea se întemeia erau aşa de bune şi desăvîrşite, încît ele n-au putut fi întrecute nici pînă în zilele noastre.In felul acesta purcedeau romanii faţă de fiecare ţară pe care o cucereau. Aşa s-a purces şi faţă de Dacia, pe care Traian dorea să o lege pentru vecie de împărăţia romană, creînd aici, la hotarul acestei împărăţii, un popor nou, *poporul român.*

Pentru a deprinde pe localnici la o viaţă mai înaintată, Traian chemă din întinsa sa împărăţie oameni deprinşi a trăi la oraşe, a face negoţ şi meşteşuguri şi a munci pămîntul mai bine şi mai raţional, şi-i aşeză îh Dacia. Din fericire nici nu era nevoie a se stărui mult pe lîhgă ei să vină şi să se aşeze în noua provincie, fiindcă se ştia pretutindeni că noua cucerire a lui Traian era o ţară bogată şi înzestrată de natură cu cele mai scumpe şi mai alese daruri. Pămîntul era mănos, udat de bogate ape curgătoare şi umbrit de frumoşi codri seculari. Pe lîhgă aceasta, pămîntul Daciei mai ascundea şi ascunde pînă în zilele noastre, în adîncimile sale, imense zăcăminte de aur, argint şi alte comori minerale.

în condiţiile acestea, Dacia atrase chiar din primii ani de la cucerire un număr considerabil de colonişti din toate părţile Imperiului^ Roman, care veneau cu drag să se aşeze aici în mod statornic, în scurtă vreme răsăriră ca prin farmec sate şi oraşe înfloritoare în locul vechilor aşezări dacice ce fuseseră dărîmate în mare parte în cursul crîncenului şi îndelungatului război de cucerire.

La popularea noilor ţinuturi contribuiră foarte mult şi ostaşii romani care, după împlinirea serviciului militar, treceau în rîndurile veteranilor spre a fi răsplătiţi pentru serviciul lor militar prin împroprietărirea cu loturi întinse de pămînt. Veteranii aceştia se căsătoreau cu femei dace şi contribuiau astfel la apropierea, asimilarea şi contopirea cuceriţilor cu cuceritorii.

Din amestecul acesta a două neamuri, deopotrivă de viguroase şi războinice, s-a zămislit, la Dunăre şi în Carpaţi, un popor nou, *neamul nostru românesc.* Noi vorbim, fireşte cu unele modificări, limba strămoşilor noştri romani şi dintre toate popoarele neolatine numai noi purtăm, cu mîndrie,

numele romanilor. Pînă şi cuvîntul veteran trăieşte în limba noastră în forma de bătrîn. Veteranii legiunilor romane au fost deci bătrînii sau strămoşii noştri. Astfel ş-a închegat neamul nostru şi s-a contopit aşa de strîhs cu pămîntul leagănului său, încît el, în ciuda tuturor furtunilor care în scurgerea veacurilor s-au descărcat asupra lui, a rămas neclintit în ţara sa de baştină şi a păstrat neştirbit, timp de aproape 2.000 de ani, din tată în fiu, limba latină şi bogata comoară de alese însuşiri ale firii moştenite de la strămoşii romani.

2. Năvălirea goţilor şi hunilor

Ursita a hărăzit neamului nostru una din cele mai frumoase şi mai binecuvîntate ţări din lume. Dar fiindcă ţara aceasta era aşezată la hotarul răsăritean al împărăţiei Romane, ea era, chiar din capul locului, expusă necontenit încălcărilor duşmane. Dacia era aşezată chiar în drumul popoarelor ce năvăleau din răsărit spre apus. Nu trebuie să ne mirăm deci dacă aceste neamuri barbare, ademenite de bogăţiile ţării noastre, rîvneau la acestea. Din această pricină neamul nostru, chiar de la zămislirea sa, a avut în istorie rolul ingrat de a face mereu pe străjerul de hotar, apărînd brazda strămoşească cu cele mai grele jertfe. Iată motivul pentru care poporul român, în scurgerea veacurilor, n-a găsit mai curînd răgazul cuvenit pentru a se închega bine politiceşte înlăuntru şi pentru a-şi dezvolta alesele sale facultăţi şi aptitudini pe tărîm cultural, ci a luptat neîntrerupt pentru apărarea ţării sale, călcate de duşmani fără număr. De pieptul său de aramă s-au frînt, veacuri de-a rîndul, valurile năvălitorilor din răsărit şi, mulţumită rezistenţei sale, au putut găsi vecinii săi din apus liniştea cuvenită pentru a lucra în tihnă la înjghebarea şi consolidarea culturii şi civilizaţiei europene.

Nici nu ne închegasem bine ca neam, cînd nenumărate seminţii barbare din stepele nemărginite de dincolo de Nistru începură să bată cu străşnicie la porţile Imperiului Roman, cerînd cu nerăbdare intrarea în Dacia. Cei mai nerăbdători de a se împărtăşi din bogăţiile Daciei erau vandalii, goţii şi gepizii,, seminţii germane, care, în dorul lor de pribegie, se scoborîră din regiunile baltice spre sud, pînă ce ajunseră să pună stăpînire pe stepele pontice, rămase părăginite în urma dispariţiei vechilor seminţii scitosarmatice. Pe la mijlocul

veacului al III-lea după Hristos, goţii îşi înteţiră atacurile împotriva Daciei, silind în cele din urmă pe romani a evacua această provincie şi a se retrage cu armata şi cu întreg aparatul administrativ dincolo de Dunăre, în Moesia (271).

Odată cu armata părăsiră, fireşte, Dacia şi slujbaşii provinciei, care nu mai aveau nici un rost sub noua stăpînire barbară. Evacuări de felul acesta s-au făcut în nenumărate rînduri în cursul aşa de schimbător al recentului război mondial. Bucovina, de pildă, a suferit nu mai puţin de şase evacuări de acest fel. Tot aşa a evacuat şi împăratul Aurelian Dacia, cu gîndul de a se reîntoarce cînd împrejurările o vor permite.

Din nenorocire însă, stăpînirea romană nu s-a mai putut întoarce în Dacia, astfel că această bogată şi înfloritoare provincie a rămas pentru multă vreme pradă lăcomiei barbarilor năvălitori. Cu toate acestea însă, populaţia rurală care muncea pămîntul n-a părăsit Dacia; de asemenea rămaseră la rosturile lor meseriaşii, negustorii şi tîrgoveţii înstăriţi, continuîndu-şi ocupaţiile şi îndeletnicirile lor sub barbari ca şi sub romani. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît înşişi barbarii stăpînitori aveau neapărată nevoie de supuşi harnici şi pricepuţi. Este, în genere, o părere greşită cînd se crede că barbarii năvălitori răspîndeau numai foc şi pîrjol în jurul lor. Din contră, barbarii aveau cel mai viu interes ca populaţia băştinaşă să rămînă la rosturile ei, spre a spori producţia şi spre a le procura mijloacele materiale de care-ei nu se puteau lipsi. Din aceste consideraţii, barbarii se străduiau chiar să sporească populaţia subjugată prin cetele de prizonieri, pe care îi ridicau din provinciile romane de dincolo de Dunăre de cîte ori făceau incursiuni într-acolo.

De altfel, goţii nici nu aveau de gîhd să rămînă în părţile noastre. Dorul lor de pribegie îi mîna mereu spre sud, pentru a pătrunde mai adînc în Imperiul Roman, unde sperau să găsească bogăţii şi mai mari de cum şi le închipuiseră în Dacia, împinşi de alte seminţii năvălitoare, ei trecură curînd Dunărea şi se aşezară în Moesia, pentru ca în cele din urmă să ajungă pînă în Italia, unde se stinseră fără nici o urmă în luptele ce avură de susţinut acolo. în graba retragerii lor din părţile noastre, o domniţă din neamul lor îşi îngropa bogatele podoabe de aur în valea Buzăului lîngă satul Pietroasa de azi. Acolo s-a descoperit în zilele noastre acest tezaur ce se păstrează în muzeul din Bucureşti sub numele de *"Cloşca cu puii de aur"*, fără îndoială, una din cele mai preţioase comori din cîte s-au păstrat din vechime.

După retragerea goţilor năvăliră alţi barbari asupra Daciei. De astă dată aceştia erau de seminţie mongolică, *hunii,* care, sub regele lor Attila, înfiinţară în şesul panonic un mare imperiu ce cuprindea în hotarele sale şi părţi din ţările noastre. Şi aceşti barbari aveau nevoie de braţe de muncă şi în acest scop ei recurgeau la hărnicia strămoşilor noştri. Ba mai mult chiar, ei întreprindeau expediţii de pradă peste Dunăre, în Imperiul Roman, şi nu se întorceau niciodată de acolo fără să aducă cu sine cete numeroase de robi romani, spre a-i aşeza în Dacia şi a spori astfel numărul elementului latin de pe malul stîng.al Dunării.

3. Vieţuirea românilor împreună cu slavii

Pe vremea stăpînirii hunilor pătrunseră în părţile noastre, în mod paşnic, *seminţii slavone.* Ele veneau din regiunile dinspre miazănoapte şi răsărit, de la obîrşia Bugului şi a Niprului, unde se găsea jara lor de baştină, o regiune păduroasă, plană, străbătută de ape curgătoare şi presărată cu lacuri şi mlaştini^ precum o indică, de altfel, şi nomenclatura ei geografică. în regiuni muntoase întretăiate de văi adînci, slavii pătrunseră numai cu ocazia migraţiilor lor. Dovadă pentru aceasta este marea deosebire între toponimia slavă din Carpaţi, Alpi şi Balcani şi cea din regiunea lor de baştină.

Pribegirea seminţiilor germane spre sud a pus în mişcare şi pe slavi, şi anume în aceeaşi direcţie. Căci prin retragerea germanilor din regiunile pontice, s-a produs în urma lor un *vacuum* geografic, care a şi fost imediat umplut de numeroase seminţii slave, dornice şi ele de o viaţă mai slobodă, de pămînturi mai largi pentru turmele lor şi de un trai mai bun. în a doua jumătate â veacului al V-lea, triburile slave atinseră deja Carpaţii, încumetîndu-se chiar a-i trece pentru a pătrunde în Ardeal şi în Panonia - Ungaria de mai tîrziu.

Slavii aceştia erau oameni paşnici şi muncitori. în drumul pribegiei lor, ei se luau după cursul apelor, pe care le şi botezară uneori după limba lor. în strînsă legătură cu ceaţa ce acoperea smîrcurile şi mlaştinile patriei lor de origine, în legătură cu murmurul izvoarelor şi cu adîncimile iazurilor era şi credinţa lor păgînă. Trăind în părţile geroase şi pline de ceaţă, ei erau mînaţi spre miazăzi şi de dorul cerului senin şi de lăcomia după bogăţiile din Imperiul Roman.

în năzuințele lor spre miazăzi, ei ajunseră în țările noastre, unde poposiră mal multă vreme. Aici ei se așezară în vecinătatea strămoșilor noștri, o vale fiind locuită de români, alta.de slavi, îhvoindu-se destul de bine unii cu alții. Dovadă pentru aceasta este nomenclatura văilor vecine; lîhgă Valea Suhei întîlnim Valea Seacă, lîhgă Mestecăniș găsim Breaza, lîngă Bistrița este Răpedea ș.a. Cu vremea, ai noștri se împrietenîră de-a binelea cu slavii, se încuscriră cu ei, precum arată termenii bărbat și nevastă, unul de origine latină, altul de obîrșie slavă, și se ajutau unii pe alții la munca cîmpului, împrumutînd unii de la alții pînă și uneltele de gospodărie, pe care le folosea fiecare cu numele împrumutat. Trăind astfel zeci de ani în megieșie, românii avură prilej să deprindă multe datini, credințe și obiceiuri de la slavi, fără însă ca ei să se fi lepădat de datinile și credințele lor strămoșești. Viețuirea aceasta împreună a lăsat urme adînci și în limba noastră, în care găsim multe cuvinte de obîrșie slavă. Dar oricît de mare ar fi numărul acestor cuvinte, ele exprimă totuși îh cea mai mare parte termeni speciali, întrebuințați numai în anumite regiuni sau de anumite clase sociale. Cuvintele care exprimă idei elementare, cu care operăm la tot pasul, sînt mai toate moștenite de la romani. Pentru aceasta limba noastră a rămas limbă romanică, bine distinctă de limbile slave.

Pe vremea aceea strămoșii noștri treceau prin grea cumpănă, căci ei, fiind complet izolat) de romanii din apus și împrumutînd tot mai mult de la slavi, ușor s-ar fi putut contopi de tot cu aceștia, pierzîndu-se în rîndurile lor. Din fericire însă aceasta nu s-a întîmplat, din cauză că, de la o bucată de vreme, noi seminții străine, năvălind spre apus, veniră de curmară legătura ce exista între triburile slave din părțile noastre și cele ce rămăseseră acasă, în patria lor de baștină. în condițiile acestea, slavii de la noi nu mai putură primi nici un spor de populație din partea conaționalilor lor de la miazănoapte și răsărit, rămînînd astfel reduși numai la forțele lor etnice.

De altminteri, semințiile slave de la noi - *anții* și *slavinii* de la șes și alte 25 de seminții din Ardeal - nici nu veniseră cu gîndul de a se așeza statornic în țările noastre, ci ele căutau în chip și fel să treacă Dunărea spre a-și întemeia 6 patrie nouă în Peninsula Balcanică. în urmărirea acestui gînd, ei se strecurară necontenit peste Dunăre scăzînd astfel în mod simțitor numărul celor rămași la noi. Nemaiprimind nici un sucurs etnic

din nord și trecînd mereu pe malul drept al Dunării, slavii de la noi se împuținară tot mai mult, pînă ce, în cele din urmă, numărul lor scăzu așa de mult, încît putu fi absorbit cu desăvîrșire de ai noștri, cu care viețuiau împreună, lăsîndu-ne drept moștenire un număr oarecare de cuvinte slavone care împestrițează limba noastră, precum și bogate reminiscențe slave în toponimia țărilor românești. Din lupta aceasta seculară între elementul slav și elementul roman de la Dunăre, românii au învins la nord de Dunăre, iar slavii au rămas pînă azi victorioși la sudul acestui fluviu.

4. Vechea cîrmuire a românilor și creștinarea lor

Pe lîngă împestrițarea limbii noastre naționale cu cuvinte slavone, strămoșii noștri au îndurat și alte violențe de la evacuarea militară și administrativă a Daciei încoace. Pe vremea stăpînirii romane, ei se bucurau de cea mai bună și mai rațională cîrmuire din cîte se pomenesc în vechime. Viața obștească se ocîrmuia după legi scrise, iar viața economică era din cele mai înfloritoare. Orașele și satele se bucurau de o largă autonomie, avînd în fruntea lor cîrmuitori aleși liber de concetățenii lor. Starea aceasta de lucruri a dăinuit însă numai pînă la evacuarea Daciei. Cu prilejul acestei evacuări s-a retras odată cu oștirea și întreg aparatul administrativ, așa că populația a rămas fără cîrmuire. în scurtă vreme încetă orice viață orășenească. Orașele romane dispărură aproape cu totul; nu rămaseră sub barbari decît sate sărăcăcioase. în împrejurările acestea, așa de neprielnice, încetă orice posibilitate de a continua cu așezămintețe romane. Din cetățenii liberi ai celei mai înaintate și puternice împărății, daco-romanii deveniră supușii unor barbari sălbatici și primitivi, pentru care ei trebuiau să muncească pămîntul, să transforme materiile prime în produse industriale și să crească turme de oi și vite.

Risipindu-se orașele, sub stăpînirea barbară nu rămaseră decît satele, care oricum aveau nevoie de o căpetenie. Vechea organizație de stat, croită după nevoile unei vieți politice înaintate, nu se mai potrivea cu viața primitivă de păstori și muncitori de pămînt a locuitorilor Daciei, sălbăticiți și reduși la starea primitivă de cultură în care se găseau stăpînitorii lor barbari. Ținîhd seamă de situația schimbată, sătenii, pentru a

avea o autoritate locală, alegeau din rîndurile lor o căpetenie, pe care o numeau *jude* sau *judecător.* Judele acesta sătesc s-a numit mai tîrziu pe slavoneşte *knez,* ceea ce la noi nu înseamnă principe, ca pe alocurea, ci simplu jude sătesc. Pînă azi românii din Banat numesc primarul satului cnez sau chinez.

Străbunii noştri îşi alegeau sălaşurile lor în ascunzişul văilor împădurite şi, în genere, în locuri scutite şi ascunse, unde barbarii nu puteau lesne pătrunde pentru a-i jefui sau globi. După jude, căpetenia satului, valea sau cuiul unde se găseau sălaşurile omeneşti se numea *judeţ* sau *cnezat* încolo, dacă muncea, oricine avea tot ce-i trebuia.

Dar ca orice societate de oameni cu porniri către cultură, judeţele vecine se întovărăşeau pentru apărare, pentru război, pentru pradă sau pentru răzbunare, ridicînd în fruntea lor cîte un *duce* sau *voievod,* cu rol de călăuză sau conducător în război (herţeg). Aceasta era noua rînduială a românilor după ce armata şi întreg aparatul administrativ roman fuseseră evacuate din Dacia, precum a precizat aşa de nimerit N. Iorga.

în timpul stăpînirii barbare, românii primiră şi creştinismul şi anume de la propovăduitorii romani din sudul Dunării. Apostolul strămoşilor noştri pare să fi fost Sf. Nichita. -învăţătura creştinească ni s-a propovăduit în limba noastră naţională, dat fiind că toate noţiunile primordiale ale noii credinţe sînt de origine latină, precum: Dumnezeu, creştin, cruce, botez, cuminecătură, credinţă, scriptură, cer, înger, drac, păcat, rugăciune, păgîn ş.a. Şi chiar acestea sînt noţiunile care privesc dogmele credinţei. Aşadar, limba în care ai noştri îşi destăinuiseră pentru întîiaşi dată înaintea Dumnezeului creştin zbuciumul inimilor lor apăsate de grijile vieţii viitoare a fost cea română.

După despărţirea de lumea romană, strămoşii noştri ascultau, în cele sfinte, de duhovnicii lor, nişte stareţi care se adăposteau în schituri de lemn în mijlocul codrilor, unde îşi luau calea şi creştinii cînd năvăleau barbarii sau cînd o altă nenorocire le apăsa sufletul. Aceşti stareţi par să fi îndeplinit şi funcţiuni episcopale şi hirotonii de preoţi, întrucît ei, într-o enciclică papală, sînt porecliţi *pseudo-episcopi* , adică episcopi falşi. Adevărat este că romanii pînă foarte tîrziu n-au avut un episcopat al lor naţional, recunoscut în mod canonic de patriarhia Constantinopolului. împrejurarea aceasta aduse cu sine că românii, de la o bucată de vreme, se văzură nevoiţi de a intra în orînduirea bisericii slavone, precum se dezvoltase

ea în urma activităţii apostolilor slavi Chirii şi Metodiu. Există însă o mare deosebire între dezvoltarea vieţii religioase la noi şi la iugoslavi. Noi primiserăm creştinismul îh formă latină cu secole înaintea slavilor, care au fost creştinaţi cu mult mai tîrziu de apostolii lor şi discipolii acestora. La noi nu s-a predicat niciodată creştinismul în formă slavonă, ci noi am intrat numai în legătură ierarhică cu slavii, întrucît ţinuturile noastre fuseseră cuprinse în eparhiile slave, şi aceasta numai în mod trecător, pînă la înfiinţarea episcopatului român naţional. Funcţiile ierarhice pe care le îndeplineau vechii stareţi de schit trecură de la o bucată de vreme asupra vlădicilor străini din sudul Dunării. Şi cum ai noştri, ca singuri reprezentanţi ai latinităţii în lumea ortodoxă, n-aveau cărţi liturgice scrise în limba naţională, ei fură nevoiţi să împrumute aceste cărţi, de care aveau neapărată nevoie pentru săvîrşirea slujbei bisericeşti, de la vecinii lor slavoni de dincolo de Dunăre. Pe calea aceasta s-a înlocuit în biserica noastră limba română prin cea slavonă. Aşa se explică că termenii speciali, în legătură cu dezvoltarea cultului creştin, care se referă la instituţiile bisericeşti şi la literatura religioasă, sînt de obîrşie slavonă, precum: duh, iad, rai, mucenic, molitfă, cazanie, ceaslov, blagosloyenie, stretenie etc. Mai apoi, vechea limbă slavonă s-a întrebuinţat şi în cancelaria domnească. Hrisoavele, uricile, ispisoacele, într-un cuvînt toate hîrtiile oficiale se dresau în slavoneşte, precum în ţările apusene limba bisericească, a cancelariei domneşti şi a documentelor era cea latinească.

5. Invazia avarilor, bulgarilor şi maghiarilor

Domnia hunilor asupra ţărilor noastre n-a fost de lungă durată. După moartea lui Attila, întemeietorul acestei domnii, creaţiunea sa se descompuse în elementele etnice din^care era alcătuită. Popoarele subjugate şi exploatate de huni îşi redobîndiră libertatea. între aceştia se găseau şi strămoşii noştri din fosta Dacie Trai ană. Numai că voievozii şi cnejii români nu se bucurară multă vreme de libertatea ce o dobîndiră, fiindcă prea curînd alte hoarde, şi mai sălbatice şi mai prădalnice decît hunii, inundară pămîntul românesc spre a înfiinţa aici o nouă împărăţie de jaf şi de pradă - împărăţia *avarilor.*

Avar înseamnă în turceşte pribeag sau vagabond. Avarii erau oameni sluti şi cu o coadă lungă pe spate. Cînd pentru întâi aşi dată solii lor se înfăţişară la Constantinopol, se îngrozi toată lumea de fioroasa lor înfăţişare. Sub căpetenia lor, pe care o numeau *han* sau *hagan,* ei străbătură munţii şi se aşezară în şesul panonic între Dunăre şi Tisa, evacuat de huni, spre a înfiinţa acolo întărituri numite cercuri sau *hringuri ,* unde păstrau şi bogăţiile răpite din ţările vecine. Hanul avarilor ţinea în atîrnare de el toate seminţiile vecine, prin urmare şi pe români. Cum însă aceste seminţii duceau o viaţă modestă şi primitivă, ele n-aveau nimic din ceea ce ar fi putut potoli'setea de pradă a avarilor. Cu atît mai mult aţîţau această sete bogatele regiuni de veche cultură şi civilizaţie romană de la miazăzi şi din apus şi, îndeosebi, reşedinţa împăraţilor de la Constantinopol, faimosul Ţarigrad. în regiunile acestea avarii făceau an de an incursiuni de pradă, ridicînd de acolo bogăţii imense şi nenumărate turme de oi şi vite. Niciodată avarii nu se întorceau din expediţiile lor de pradă fără să aducă cu ei cete nenumărate de prizonieri creştini, pe care-i aşezau îh împărăţia lor de dincoace de Dunăre. între aceşti prizonieri creştini, despre care se pomeneşte la cronicarii bizantini, se găseau şi foarte mulţi romani din Moesia, care veneau să sporească elementul românesc de pe malul sting al Dunării. Prin prădăciunile şi cruzimile lor, avarii deveniră poporul cel mai urît şi mai urgisit din cîte s-au hrănit vreodată din holdele ogoarelor noastre.

Pe vremea stăpînirii avare se desprinse din puzderia seminţiilor uralo-altaice* ce mişunau prin stepele chîrghizice şi pontice, o nouă seminţie hunică, *bulgarii,* care năzuia spre apus. Trecînd Nistrul, bulgarii se strecurară în ţările române, împărţiţi în mai multe hoarde sub căpetenii deosebite. Pe la mijlocul veacului al Vll-lea, una din hoardele acestea, condusă de Isperich sau Aspar-Chruk, ajunse la gurile Dunării, trecu în Dobrogea şi de acolo înainta spre sud-vest pînă ce ajunse în ţara care s-a numit mai apoi Bulgaria. La înaintarea lor, bulgarii găsiră acolo o populaţie slavă pe care o supuseră stăpînirii lor. Cum însă faţă de mulţimea slavilor cuceriţi, numărul hoardei cuceritoare era neînsemnat, aceasta a dispărut cu vremea fără urmă în rîndurile slavilor, impunîndu-le acestora numai numele ei naţional de bulgari. Aşa se explică de ce bulgarii de azi sînt un neam eminamente slav.

Avarii împărtăşiră soarta hunilor. Puterea lor fu zdrobită de către oştirile creştine. Nemţii şi cehoslovacii îşi deteră mîna pentru stîrpirea avarilor de pe faţa pămîntului. Hringurile lor fură cucerite unul după altul şi prin lovituri energice şesul panonic fu curăţat de ei. Atunci, Carol cel Mare înfiinţa *marca orientală,* din care s-a dezvoltat *Austria.* Restul vechii Panonii era locuit de diverse seminţii slave, dintre care unele gravitau spre noile organizaţii politice sîrbo-croato-slovene din sud, iar altele spre regatul cehoslovac al lui Sviatopliuc de la nord. Asupra regiunilor de dincoace de Tisa ridicau bulgarii pretenţii de supremaţie, faţă de care voievozii şi cnejii români îşi afirmau tot mai hotărît străduinţele lor de independenţă. Dar acest echilibru de forţe, care tindea spre forme politice concrete şi spre o consolidare statornică, fu întrerupt în fireasca sa dezvoltare prin năvălirea maghiarilor.

Maghiarii sau *ungurii* sînt de aceeaşi obîrşie uralo-altaică precum şi avarii. Ei găbiră din părţile Uralului către cîmpiile noastre şi se aşezară într-o vreme îh Bugeacul basarabean de unde întreprindeau incursiuni de pradă în ţările vecine. între altele, ei treceau Dunărea în ţara bulgarilor şi se întorceau de acolo cu pradă bogată. Pentru a se răzbuna, bulgarii pîndiră prilejul cînd maghiarii, porniţi într-o nouă expediţie de pradă, lăsară corturile lor din Bugeac în seama bătrîhilor, femeilor şi copiilor. Atunci bulgarii, dornici de răzbunare, tăbărîră asupra acestora, pustiiră locuinţele şi le pricinuiră mari şi simţitoare pierderi. La întoarcere maghiarii se îngroziră de cele întîmplate, căci nu găsiră nici cenuşă în vatră. Atunci maghiarii luară hotărîrea, aşa de grea în consecinţele ei istorice, de a părăsi pentru totdeauna Bugeacul şi de a-şi căuta o patrie nouă în Panonia. Drumul spre noua patrie le era cunoscut fiindcă ei, în repetate rînduri, fuseseră chemaţi să intervină în luptele ce se dădeau acolo între slavi şi germani pentru moştenirea avarilor.

Urmînd drumul cunoscut de mai înainte, maghiarii se *ridicară* pe văile Basarabiei în sus, ajunseră în munţii Galiţiei, pe care îi străbătură printr-o curmătură care pînă a/i se numeşte "Trecătoarea Maghiarilor", şi coborîră în şesul panonic pentru a se aşeza acolo pentru totdeauna. Descălecînd acolo, ei luară în stăpînire mai multe ţinuturi de la slavoni, pe care-i subjugară împreună cu căpeteniile lor şi-i asimilară complet pentru a moşteni de la ei nu numai sălaşele, ci şi bruma de civilizaţie ce prin sîrguinţa slavă se prinsese în

şesurile panonice. Urme ale acestei vechi civilizării slave se găsesc în limba maghiară, care cuprinde un destul de mare număr de cuvinte slavone. De altfel şi toponimia Ungariei indică substratul etnic la năvălirea maghiarilor în Panonia. Pe la anul 1.000 maghiarii se creştinară, şi anume prin misionari catolici, iar Papa se.grăbi să confere lui Waik, căpetenia lor, care numai în urma încreştinării primi numele Ştefan, coroană regală şi titlul de rege apostolic al Ungariei.

încetul cu încetul ungurii îşi întinseră stăpînirea lor asupra celei mai mari părţi din Panonia, sfărimînd rezistenţa marelui regat al Moraviei pe care-l dărîmară cu desăvîrşire şi susţinîhd cu succes lupta contra Carolingienilor. Ademeniţi de bogăţiile naturale ale Ardealului, de ocnele de sare şi de minele de aur care zăceau ascunse în subsolul acestei frumoase ţări, maghiarii trecură Tisa în mai multe locuri şi se ciocniră cu cnejii şi voievozii români din Maramureş, Ardeal şi Banat. Aceştia se împotriviră multă vreme năvălitorilor, pînă ce, în cele din urmă, ei fură siliţi să se supună şi să plătească tribut şi dijmă noilor cotropitori. Prin aşezarea statornică a ungurilor îfr Panonia s-a curmat pentru totdeauna legătura dintre slavii de^ sud şi cei de nord. Brîul de izolare îl formează pînă azi germanii, maghiarii şi românii.

La început ungurii nu îndrăzneau să se atingă de drepturile voievozilor români care continuară, de altfel, şi sub unguri să conducă pe conaţionalii lor în război şi să-i judece după vechile lor legi şi obiceiuri. Ai noştri rămaseră multă vreme şi sub unguri stăpîni asupra pămînturilor lor ; iar cînd era vorba de a se lua hotărîri vajnice, fie pentru statorirea birurilor, fie pentru alte treburi de interes obştesc, atunci fruntaşii românilor se adunau împreună cu concetăţenii lor unguri, saşi şi secui şi se sfătuiau împreună. Cînd observau că li se face nedreptate sau că legile şi obiceiurile lor erau călcate în picioare, atunci voievozii români se răzvrăteau împotriva craiului sau îşi adunau credincioşii şi se strecurau cu ei pe ascuns peste munţi în regiunile muntene şi moldovene de la poalele sudice şi răsăritene ale Carpaţilor. Asupririlor ungureşti se datoreşte în bună parte colonizarea acestor ţinuturi cu români,

Urmărirea acestor fugari trezi la unguri ambiţia de a aduce sub ascultarea lor şi pe voievozii şi cnejii români de la poalele Carpaţilor, căci strămoşii noştri, devenind cu vremea un neam mare şi de viitor, se lăţiră şi asupra ţinuturilor de'miazăzi şi răsărit de Carpaţi. Urmînd cursul apelor, românii descălecară

în jos spre Dunăre şi Nistru, umplînd ascunzişurile văilor cu aşezările lor, cîrmuite de juzi sau cneji şi unite în voievodate pentru apărare. La încercarea lor de a realiza acest plan politic, ungurii se ciocniră nu numai de rezistenţa românilor, ci şi a altor seminţii uralo-altaice, care revendicau pentru ele dreptul de supremaţie asupra ţinuturilor subcarpatine. împrejurarea aceasta determină deci pe unguri să-şi înfrîneze aspiraţiile politice şi să se mulţumească cu stăpînirea asupra Ardealului. Şi aceasta era chiar prea mult pentru o naţiune barbară ca a lor.

Pentru a-şi asigura această stăpînire şi a împiedica năvălirea altor barbari în Ardeal, maghiarii găsiră de cuviinţă să colonizeze grăniceri unguri la hotarul de răsărit al Ardealului. Urmaşii acestor vechi străjeri de hotar sînt secuii, care, cu toate că trăiesc în mijlocul românilor, *şi-au* păstrat limba şi naţionalitatea lor pînă în zilele noastre. De acolo secuii coborîră în cete răzleţe pe Trotuş în jos pînă la Tîrgul Ocnei, ba chiar şi pînă la Bacău, înfiinţînd pe vremuri în părţile acestea chiar şi o episcopie, numită a Milcovului cu vădite năzuinţe de propagandă catolică pentru a abate pe români de la legea lor strămoşească. Propaganda aceasta însă n-a prins deloc, fiindcă românii rămaseră credincioşi legii lor, ascultînd de sfatul vlădicilor lor de schituri, pe care Papa îi numea şizmatici şi-i urmărea la tot pasul.

CAPITOLUL II

întemeierea Principatelor Române

Originea numelui Basarabia - 2. Cetatea Albă şi Chilia - Descălicătul Ţării Moldovei - 4. întinderea stăpînirii noldoveneşti asupra Hotinului

1. Originea numelui Basarabia

în năzuinţa lor de a subjuga şi cnezatele şi voievodatele româneşti de la poalele Caipaţîlor, regii Ungariei se ciocniră îh părţile noastre mai întîi cu *pecenegii,* o seminţie turanică, ce pretindea să stăpînească ţările noastre, pînă ce fu distrusă cu desăvîrşire în Balcani, şi apoi cu succesorii acestora, cu *cumanii,* care ţineau sub stăpînirea lor stepele pontice şi regiunile româneşti pînă sub Carpaţi. După numele acestor triburi nomade, ţinutul dintre Nistru şi Carpaţi s-a numit într-o vreme *Cumania.* Cnejii şi voievozii rorrâni ce hălăduiau pe aici erau supuşi hanilor cumani, plătindu-ie tribut şi servindu-le dijma obişnuită din holdele ţarinilor şi din belşugul turmelor.

Era pe la începutul veacului al XHI-lea, cînd cumanii se trezîră deodată loviţi în spate de un alt popor, nomadic ca şi ei, de *tătari,* care se revărsau din deserturile Asiei cu o furie năprasnică asupra Europei îngrozite. Ei năvăliră, ca o vijelie sîngeroasă, mai întîi asupra ruşilor, pe care îi bătură pînă la nimicire, arzînd Kievul, capitala ţării lor, şi impunîndu-le biruri grele, sub povara cărora ruşii gemură mai bine de 200 de ani. Aceiaşi tătari năvăliră şi asupra cumanilor, pe care îi risipiră şi puseră capăt stăpînirii acestora asupra ţinuturilor noastre; acestea ajunseră astfel sub ascultarea noilor cuceritori tătari pîhă la întemeierea voievodatelor noastre naţionale.

De la noi, tătarii năvăliră în Ardeal şi în Ungaria, urmărind triburile cumane care fugeau în grabă peste munţi;

sate şi oraşe, între care Bistriţa şi Rodna, fumegau în calea hoardelor barbare. De groaza lor regele Ungariei fugi în Dalmaţia.

Dar, oricum, craii ungureşti se reculeseră curînd şi tătarii trebuiră să se retragă dincoace de munţi, încărcaţi cu pradă şi aducînd cu sine mulţi robi din Transilvania. Aici, la poalele Caipaţilor, îh regiunea dealurilor şi şesurilor româneşti, tătarii reuşiră a-şi consolida stăpînirea pentru o durată mai lungă. Pe la 1270 căpetenia tătărească se chema *Nogai* şi ai noştri, mulţi ani de zile, au atîmat de dînsul. Tătarii nbgăeni rămaseră multă vreme îh atingere şi vecinătate cu noi. Mai bine de 500 de ani istoria noastră este legată de cea a *Nogailor.*

Cu vremea însă, tătarii, cărora românii le fuseseră bimici, nu mai aveau faţă de noi rosturile de odinioară. Ei hoinăreau fără rost şi ţintă în stepele pontice şi îndeosebi în Crimeea, de unde se repezeau la noi spre a ridica dijma' sau spre a cere ajutorul nostru în luptele lor lăuntrice sau cu vecinii neastîmpăraţi ca şi ei. Se întîmpla însă că şi domnii noştri recurgeau uneori la ajutorul tătarilor cînd se găseau în strîmtoare.

După întemeierea Principatelor Române, tătarii fură izgoniţi de pe meleagurile noastre. Puţinele aşezări tătăreşti ce mai rămăseseră în Moldova, formate din resturile mai vechi sau din robii pe care ai noştri îi luau de la tătari, erau alcătuite din robi domneşti şi mînăstireşti. Aşezarea neamului nostru chiar la hotarul a două state care îşi disputau dreptul de supremaţie asupra noastră, regatului unguresc şi hanatului tătăresc, a avut fără îndoială o.înrîurire prielnică asupra năzuinţelor noastre spre o viaţă politică independentă. Din rivalitatea aceasta maghiaro-tătară voievozii noştri înţeleseră să tragă folos.

Năvălirea tătarilor îh Ardeal şi certurile pentru domnie ce izbucniră în Ungaria între coborîtorii Arpazilor degeneraţi, slăbiră foarte mult prestigiul de care stăpînirea- maghiară se bucura mai înainte dincoace de Carpaţi. împrejurarea aceasta prielnică îndemnă pe voievozii români de aici să-şi ridice capul împotriva craiului unguresc, care tremura ca varga de frica tătarilor. Îndrăzneţul început îl făcură voievozii şi cnejii români din valea Oltului şi Argeşului de care pomeneşte o bulă papală de la mijlocul veacului al XHI-lea. Litovoi şi Seneslau, Ioan şi Bărbat sînt numele celor mai îndrăzneţi şi mai nerăbdători dintre ei de a scutura jugul unguresc şi de a ajunge ei înşişi stăpîni pe soarta lor.

Dar oricît de mare ar fi fost dorul lor de neatîmare, ei, în cele din urmă, trebuiră să se convingă că, ^divizaţi în mai multe voievodate şi cnezate, nu erau în stare a se împotrivi cu succes craiului asupritor. Pătruns de această credinţă, voievodul Bărbat şi urmaşii săi reuşirâVs^unească, cu voie cu nevoie - gonind o sumă de cneji şi voievozi care ţineau cu craiul din scaunul lor de cîrmuire - sub o singură căpetenie toate voievodatele şi cnezatele de la Olt şi Argeş şi să se ridice cu putere/**Cbntra** craiului unguresc, revendicînd cu arma în mînă neatîrnarea ţării sale. Craiul unguresc pomi cu multă oaste contra răzvrătiţilor pentru a-i readuce la vechea âSCUlt£U"6

Nu trecură însă nici 20 de ani de lafaceastă întîmplare, cînd găsim în fruntea voievodatului oltean pe Ion-Vodă Basarab, care, mai fericit ca înaintaşii săi, dobîndi în lupte crîncene cu craiul unguresc, neatîrnarea ţării sale faţă de Ungaria şi aşeză scaun statornic de domnie la *Curtea de Argeş* (1300). Noul voievodat cuprindea Oltenia şi se întindea spre sud pînă la Dunăre iar spre răsărit pînă dincolo de apa Argeşului.

în documentele latine contemporane noul voievodat român independent apare sub numele de *"Transalpina ",* adică ţara de dincolo de munţi - din punctul de vedere al craiului unguresc ji al Papei de la Roma - sau în româneşte *"Muntenia* ". In aceleaşi documente se pomeneşte şi de *"Terra Blaccorum "* sau *"Valachorum",* adică "Ţara Românilor" sau *"Ţara Românească"*. **în** documentele slavone se vorbeşte despre *"Vlaşcaia Zemlia",* adică "Ţara Românească", de unde s-a păstrat pînă azi numele judeţului "Vlaşca" şi *"Basarabscaia Zemlia",* adică *"Ţara Basarabească"* sau scurt *"Basarabia",* după numele primului domnitor care i-a dobîndit neatîrnarea. **în** convenţia comercială pe care Alexandru cel Bun o încheie în 1408, cu leovenii se vorbeşte de vămuirea mărfurilor de provenienţă din *"Basarabia",* adică din "Ţara Românească". Socotelile Leovului arată la 1414 o cheltuială ce se făcuse cu un sol ce venise de la Mircea-Vodă din *"Basarabia"*.

Urmaşii lui Ion-Vodă Basarab lărgiră hotarele Basarabiei pe socoteala *"părţilor tătăreşti",* căci aşa se numeau regiunile la răsărit de Argeş pînă la Şiret, Prut, Nistru şi gurile Dunării, după tătarii care le stăpîneau. Mircea cel Bătrîn (1386-1418) se intitula "mare voievod şi domnitor a toată Ţara Românească încă şi *spre părţile tătăreşti şi de amîndouă părţile pe toată*

Dunărea pînă la marea cea mare şi cetăţii Dîrstorului stapînitor". Sub fratele său, Dan I, românii cuceriră Silistra şi Dobrogea, ţara lui Dobrotici. Aceasta era o parte "a toată Dunărea". Cealaltă parte "a toată Dunărea pînă la marea cea mare" era fără îndoială litoralul basarabean de azi, care se aşterne de-a lungul braţului Chiliei, la nordul marelui fluviu, pînă spre limanul Nistrului.

Dar litoralul acesta n-a aparţinut multă vreme Basarabiei sau Ţării Româneşti, de vreme ce un alt voievodat românesc, descălecat de *Bogdan cel Bătrîn* în valea Moldovei, caută ieşire spre mare pe care şi-o putea găsi numai prin încorporarea litoralului basarabean ce se întindea la nordul Dunării de la gura Pmtului pînă la limanul Nistrului.

în urma cuceririi moldoveneşti, regiunea aceasta încetă de a mai face parte din ţara Basarabilor; dar cu toate acestea, acest litoral continuă de a fi numit mai cu seamă de către turci, litoralul *basarabean* sau simplu "Basarabia" în amintirea aparţinerii sale de odinioară la ţara Basarabilor, precum tot turcii erau aceia care numeau litoralul de la gurile Dunării în jos pînă spre Varna *"Dobrogea",* după Dobrotici, fostul stapînitor al acelor regiuni. Mai apoi, numele Basarabiei pentru Ţara Românească căzu în desuetudine. El se menţinu însă pentru litoralul nord-danubian şi îndeosebi pentru raialele turceşti ce se formară cu vremea acolo şi numai mai tîrziu fu întins şi asupra Bugeacului tătăresc. Iar de la 1812 încoace ruşii întinseră acest nume asupra întregului ţinut românesc dintre Prut şi Nistru, răpit abia atunci din trupul Moldovei. Iată deci care este originea numelui Basarabia.

2. Cetatea Albă şi Chilia

Litoralul basarabean avea un îndelungat trecut istoric în urma sa. în limanul Nistrului se găsea o veche cetate grecească, pe care izvoarele antice o numeau Tyras, fără ca noi să putem fixa precis locul unde era aşezată. Pe un ostrov din delta Dunării se ridica cetatea *Lycostomo* adică "Gura Lupului". împăraţii bizantini se serveau de aceste cetăţi ca turnuri de observare şi supraveghere faţă de seminţiile barbare din regiunile pontice. Cetăţile acestea aveau şi o mare importanţă comercială, fiindcă negustorii aşezaţi sub zidurile lor mijloceau comerţul cu materii prime ce veneau din părţile

noastre şi ale Rusiei meridionale. Pentru aceste vajnice motive bizantinii căutau să le menţină cu orice preţ sub stăpînirea lor.

în actele bizantine anticul Tyras apare sub numele de *Asprocastron,* iar Lycostomo sub numele de *Chilia.* Numele acesta din urmă arată că în preajma cetăţii dunărene se aflau chilii pentru călugări. Pe la sfîrşitul veacului al XlII-lea îşi petrecea la Chilia anii de mazilie un patriarh ţarigrădean. La Asprocastron fiinţa pe atunci un episcopat ortodox subordonat mitropoliei Kievului. Pe la mijlocul veacului al XHI-lea tătarii puseră stăpîhire asupra litoralului basarabean. Pe la 1330 suferi la Asprocastron moartea de martir Sfîntul Ioan cel Nou care deveni mai apoi mucenicul ocrotitor al Moldovei. Pe la anul 1368 stăpînea la gura Nistrului un oarecare Dimitrie, principe tătăresc, care întreţinea legături comerciale cu tîrgoveţii din Braşov. Acest principe pare să fi cedat cetatea din liman genovezilor, care chiar atunci ajunseră să stăpînească negoţul din Marea Neagră. **11** actele genoveze, Asprocastron apare sub numele de Maurocastron sau *Moncastro,* de unde derivă românescul *Cetatea Albă,* slavonescul Bialogrod şi nemţescul Weissenburg. Curihd după aceasta ajunse şi Chilia în mîinile genovezilor, care ridicară zidurile ce în înfăţişarea lor de azi poartă urme neîndoielnice de origine italiană. Sub oblăduirea genoveză, vechile cetăţi bizantine ajunseră la o nouă înflorire economică în urma negoţului de grîne ce-şi avea centrul în Cetatea Albă şi Chilia. într-o vreme genovezii bătură la Cetatea Albă chiar bani de aur, cunoscuţi sub numele de "galbeni moncastrenzi". Nu-i mirare deci că domnii ambelor ţări româneşti rîvneau să ajungă stăpîni asupra acestor importante centre comerciale de la Dunăre şi Nistru.

Ca loc întărit şi ca port de comerţ, Cetatea Albă adăpostea în veacul al XlV-lea o populaţie amestecată. Pe lîngă tătari şi gerovezi se pomeneşte acolo şi de români, care se îndeletniceau cu vîslitul şi cu negoţul. Bine populată era şi Chilia. în împrejurimea cetăţilor însă, călătoreai zile întregi fără să dai de aşezări omeneşti. în stepele Bugeacului se întUneau doar turme de oi, de vite şi de cai sălbatici. De altfel, pe atunci întreg ţinutul dintre Carpaţi şi Nistru era foarte puţin populat. Şi nici nu e mirare, cînd în lipsa unei solide organizări de stat, omul nu putea găsi nicăieri scut şi siguranţă, domnia tătarilor fiind mai mult cu numele decît efectivă. Puţinele aşezări omeneşti, alcătuite de pribegi de peste munţi, se găseau ascunse în fundul văilor, unde lumea era mai ferită de

încălcări şi jafuri. Se impunea deci ca aceste aşezări sporadice să fie unite într-o temeinică organizaţie de stat, într-o ţară cîrmuită cu pricepere şi apărată cu vitejie. Şi această organizaţie s-a şi înfăptuit în noul stat moldovenesc.

3. Descălicatul Ţârii Moldovei

Carpaţii n-au format niciodată un hotar despărţitor de neam. Apele care izvorăsc din încreţiturile lor au deschis de cu bună vreme căi îndemînatice printre dealuri spre cîmpiile mănoase, care, asemenea unor covoare uriaşe, se aştern la picioarele munţilor. Urmînd cursul Putnei, al Bistriţei, al Moldovei, al Sucevei şi al Şiretului, strămoşii noştri, minaţi de felurite nevoi, începură să treacă munţii, părăsind leagănul strămoşesc din Ardeal şi Maramureş şi năzuind mereu spre şesurile mănoase ale Moldovei, spre a-şi.dura aici casă şi masă.

Am amintit mai înainte că ungurii, luînd în stăpînire Ardealul, chezăşluiră românilor de acolo drepturile şi rînduielile lor. Cu vremea însă, ungurii începură să se abată de la acest legămînt prin faptul că împărţeau pămînturi la saşi, secui şi maghiari, ce erau aşezaţi numai de curînd în Ardeal. Apucăturile acestea împinseră pe românii băştinaşi la cea mai aprigă împotrivire faţă de vitrega stăpînire ungurească. Din pricina^ aceasta izbucniră mari neînţelegeri între românii dezmoşteniţi şi ungurii abuzivi. Neînţelegerile acestea determinară pe mulţi români din Ardeal, şi îndeosebi din Maramureş, să-şi părăsească vetrele strămoşeşti, adesea împreună cu căpeteniile lor şi, trecînd munţii, să se aşeze în văile Moldovei, Bistriţei, Sucevei, Şiretului şi Prutului, descălecînd în noua lor patrie adoptivă cnezate şi voievodate după strămoşescul lor obicei.

Cum însă locurile acestea se găseau sub stăpînirea mai mult formală a cumanilor şi mai tîrziu a tătarilor, românii descălecători se învoiră să răspundă hanului tătăresc haraciul şi dijma obişnuită, care nu era aşa de apăsătoare ca cea cerută de craiul unguresc. Voievozii de sub munte continuau să recunoască supremaţia regelui ungar, iar cei din valea superioară a Prutului, din părţile Şipeniţului, se înţeleseră chiar cu craiul leşesc.

Tradiţia naţională aminteşte de un voievod *Dragoş,* care-şi

avea curtea sa domnească în *Baia,* pe apa Moldovei, ce izvorăşte din munţii Bucovinei şi se revarsă în Şiret lîngă Roman. Acest Dragoş, cît şi urmaşul său Sas rămaseră credincioşi craiului unguresc, plătindu-i regulat dăjdiile şi dijma. După moartea lui Sas izbucniră grave tulburări şi lupte pentru domnie între fiii răposatului voievod şi între tovarăşii săi de luptă şi cucerire. Pentru a potoli tulburările, craiul unguresc, care se considera stăpîh al acestui voievodat, trimise ajutor crăiesc lui Bale şi Baliţă, fiii lui Sas, pentru a le înlesni venirea la domnie. Se pare însă că intervenţia regelui sosi prea tîrziu.

Căci între timp un alt voievod maramureşean, *Bogdan,* se ridică, cu toată curtea şi vitejii săi, de la Cuhea din Maramureş, trecu pe ascuns munţii, interveni pe neaşteptate în lupta fratricidă dintre urmaşii lui Sas, bătu pe Dragoşizi, ocupă Baia şi se proclamă voievod şi domn neatîrnat al Ţării Moldovei (1359), căci aşa se numea voievodatul lui Dragoş după numele apei ce-1 străbătea.

Despre acest Bogdan, descălecătorul Moldovei neatîrnate, documentele ungureşti arată că el se răzvrătise de mai multe ori împotriva craiului, fiindcă nu voia să mai plătească bir şi să se lase întrebuinţat cu vitejii săi pentru scopurile politice ale craiului unguresc şi de aceea el numai cu mare greutate putu fi readus la ascultare. De astă dată însă, încercarea regelui de a readuce pe Bogdan la vechea supunere nu mai izbuti faţă de îndîrjita împotrivire a noului domn moldovenesc rîvnitor de libertate şi a războinicilor săi viteji, care pentru bravura şi spiritul lor de jertfă, fură împărtăşiţi de Domn cu întinse moşii în Moldova. Atunci, craiul unguresc, văzînd că toate ostenelile sale rămîneau zadarnice, confiscă moşiile lui Bogdan din Maramureş şi le hărăzi fiilor lui Sas, care îi rămăseseră credincioşi.

Astfel reuşi Bogdan să dobîhdească neatîrnarea Moldovei faţă de unguri şi să descalece o ţară nouă şi de viitor. După Bogdan, descălicătorul şi dobînditorul neatîrnării Moldovei, ţara aceasta fu numită, mai ales de către turci, *Bogdania.* Aceştia aveau obiceiul de a boteza ţările după numele celor ce domneau într-însele, precum şi Ţara Românească fu numită *Basarabia* după descălicătorul ei Ion-Vodă Basarab. în actele şi documentele româneşti nu găsim pomenit numele *Bogdania.* In balada populară Novac, care călăreşte cu. tovarăşul său Gruia "ca doi voinici ardeleneşti pe doi cai buni *bogdăneşti.*

adică moldoveneşti", pare să se fi păstrat însă această străveche numire. Drept semn al neatîrnării dobîndite cu ajutorul vitejilor săi, Bogdan impuse noului stat stema familiei sale din Maramureş, care era un cap de zimbru. Aceeaşi marcă **o** avea şi oraşul Sighet din Maramureş.

Vechea tradiţie istorică îmbracă povestea descălicatului Moldovei. în haina unei idile de vînătoare. "Mai apoi, după multă vreme, zice vechea cronică moldovenească, cînd feciorii cei de domni din munţii ungureşti pogorîndu-se după vînat şi au nimerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate cu cîmpii deschise, cu păduri dese şi cu ape curgătoare, îndrăgind locul, au tras pe ai săi de la Maramureş şi pe alţii au îndemnat de au venit Şi au descălicat întîi sub munte, apoi, înmulţindu-se mai şi crescînd înainte, nu numai apa Moldovei sau Siretiu le-au fost hotar, ce pînă la Nistru şi mare s-au lăţit Mai apoi şi războaie făceau ca să-şi apere ţara şi pămîntul său, şi din cîmpii pe tătari i-au scos. între acei feciori de domni, ce au nimerit locul acesta au fost şi Dragoş-Vodă, care iese din domnii Rîmului, ce venise de la Maramureş şi se vede mai de cinste şi mai de folos decît toţi, pe carele cu toţii l-au ales şi l-au pus domn, mai marele lor şi purtător de grijă. Şi dacă l-au pus domn, au luat pildă de pe capul acelei hiere năsilnice, zimbru, ce scrie mai sus că l-au. vînat, şi puseră de au făcut pecetea Ţării Moldovei, ce trăieşte pînă într-această vreme în mîinile celui ce-1 alege Dumnezeu să fie domn ţării". Aşa spune tradiţia. Realitatea însă fusese alta, cu mult mai sîngeroasă şi mai zbuciumată de cum o povesteşte tradiţia. Dar oricum, ce era mai greu se făcuse. Neatîrnarea Moldovei era cîştigată. Rămăsese pe seama descălicătorului Bogdan şi a urmaşilor săi de a lărgi hotarele ţării, de a le apăra împotriva călcărilor duşmane şi de a întocmi o bună cîrmuire de stat, care prin organele ei să creeze condiţii prielnice de dezvoltare politică şi culturală, să chezăşluiască buna rînduială înlăuntru Şi să asigure viaţa şi avutul cetăţenilor faţă de atacurile din afară.

Pe vremea lui Bogdan cel Bătrîn, căci aşa-1 numesc cronicile, hotarele Moldovei erau încă foarte înguste. Ele cuprindeau doar părţile de sub munte pînă la apa Şiretului. Dar înţeleptul domnitor avu grijă să cheme români de dincolo de munţi spre a-i coloniza în noua ţară românească pentru ca împreună cu cei descălicaţi de mai înainte, să muncească pămîntul, să crească turmele şi să ajute la apărarea hotarelor.

Căci cu multă vreme înaintea descălicatului lui Bogdan se găseau aşezări româneşti în Moldova, care treceau Şiretul, ba chiar şi Prutul în părţile tătăreşti, ajungînd pînă la Nistru, unde se găsea populaţie românească, precum văzurăm că era cazul la Cetatea Albă. După dobîndirea neatârnării, aşezări noi se ridicau de-a lungul apelor curgătoare şi o viaţă nouă începu să pulseze la poalele răsăritene ale Carpaţilor, unde pînă atunci nomadizau hoardele barbare.

4. întinderea stăpînirii moldoveneşti asupra Hotinului

Ursita rezervase românilor cultivarea acestor ţinuturi, unde ai noştri au defrişat codri, au desţelinat săliştile, au uscat mlaştinile, întipărind acestei ţări pecetea muncii, hărniciei şi destoiniciei lor şi lăsîndu-ne-o nouă cu menirea de a o apăra vitejeşte şi de a continua cu osîrdie munca civilizatoare începută de ei. Bogdan cel Bătrîn a zidit la Rădăuţi o biserică de piatră, în locul alteia mai vechi de lemn, unde mormîntul său se vede pînă astăzi.

Urmaşul lui Bogdan era fiul său, *Laţcu,* care lărgi hotarele Moldovei spre miazănoapte şi-şi mută scaunul de domnie de la Baia la *Şiret,* oraş vechi, aşezat pe apa cu acelaşi nume. în noua sa reşedinţă, el îşi ridică curţi de piatră şi un frumos lăcaş de închinare, ale cărui ruine s-au păstrat pînă-n zilele noastre, în timpul domniei sale s-aU făcut serioase încercări de a atrage Moldova la legea catolică, dar moldovenii rămaseră credincioşi legii lor strămoşeşti.

La hotarul de miazănoapte al noului stat moldovean se afla pe acea vreme încă un voievodat românesc, voievodatul Şipeniţului, care umplea colţul nord- vestic ăl Moldovei dintre Prut şi Nistru. Mărturiile poloneze arată pe timpul lui Bogdan în fruntea *Ţării Şipeniţului* pe un voievod român Ştefan, care, după toată probabilitatea, ţinea în căsătorie pe Margareta sau Muşata, o rudă de aproape a lui Bogdan, dacă hu chiar pe fiica acestuia. Şi Ştefan îşi trage obîrşia din Maramureş, dar, pentru a se sustrage înrîuririi regelui ungur, el se supuse de bună voie craiului leşesc, care încă pe acea vreme încorporase Pocuţia regatului său şi devenise vecin de hotar cu Ţara Şipeniţului. Craiul polonez Cazimir cel Mare servea un mare interespolitic al ţării sale prin faptul că luase sub scutul său voievodatul şipeniţean, de care voia să se folosească drept tampon atît contra tătarilor cît şi contra ungurilor. Observă doară foarte bine un vechi cronicar moldovenesc, «că mai bine este a se apăra de după păretele altuia, decît de după al său».

în urmărirea acestui scop, craiul leşesc puse la îndemîna voievodului român mijloacele necesare pentru a preface Ţara Şipeniţului într-un *trilater* întărit, în unghiurile căruia se aflau cetăţile *Hotin, Ţeţin* şi *Hmelov.* Hotinul străjuia vadul Nistrului, Ţeţinul vadul Prutului de la Cernăuţi, iar Hmelovul drumul de la Colacin. într-adevăr, istoria ne arată că românii au atins hotarul Nistrului mai întîi la Hotin. Acolo se găsea încă din timpuri străvechi o trecătoare îndemînatică, adică un vad, de care se foloseau atît oştirile, cît şi negustorii în drumul lor spre Dunăre şi Marea Neagră. La început, Hotinul era numai un loc de popas pentru călători şi numai încetul cu încetul s-a înjghebat acolo o aşezare, omenească statornică pentru straja vadului şi pentrti înlesnirea trecerii. Marea vechime a acestei aşezări ne-o chezăşluieşte un cronicar polonez, care susţine că Hotinul s-a înjghebat încă pe vremea cînd umbla pe pămînt Dumnezeu cu'Sfîntul Petru. Apreciind după merit însemnătatea acestui vad, deopotrivă cu cea de la Ţetin pe Prut, Cazimir cel Mare dădu voievodului şipeniţian Ştefan mijloacele necesare pentru jntărirea acestor însemnate capete de pod de la Hotin şi Ţeţin. Şi aşa s-a pus, prin priceperea şi iscusinţa românească, temelia cetăţilor Hotin pe Nistru şi Ţeţin pe Prut, şi anume în prima jumătate a veacului alXIV-lea.

Lui Ştefan îi urmă în domnie fiul său *Petru,* numit după maică-sa "al Muşatei" sau, scurt, *Muşat.* Acest Petru luă în căsătorie pe Nastasia, fiica şi moştenitoarea lui Laţcu, care muri fără descendenţi bărbăteşti. Prin căsătoria aceasta se făcu unirea Ţării Şipeniţului cu Ţara Moldovei într-un principat puternic, care atinsese la vest şi nord hotarele sale etnice şi naturale: Ceremuşul, Colacinul şi Nistrul. Prin contopirea aceasta, Moldova se întări foarte mult, asigurîndu-şi viitorul politic şi economic. Petru Muşat mută reşedinţa la Suceava şi zidi acolo, după toată probabilitatea, biserica numită a Mirăuţilor, care fu restaurată de curînd. El numi pîrcălabi la Hotin şi Ţeţin, unde îi găsim pomeniţi într-un act domnesc de la 1387, dovadă că la această dată Hotinul se găsea deja sub stăpînirea efectivă a Domnului Moldovei. Tot el prefăcu schitul de lemn de la Neamţ într-o clădire de piatră, una din primele aşezăminte de acest fel în Moldova.

Dar românii nu s-au priceput numai să pună temelia cetăţii Hotinului, ci s-au arătat destul de vrednici de a o şi apăra. Petra-Vodă Muşat, dar îndeosebi Alexandru cel Bun au întărit îh mai multe rînduri zidurile cetăţii şi au aşezat pentru apărarea ei starosti şi pîrcălabi. Aceştia întruneau în mîna lor toată puterea civilă şi militară, precum se va vedea mai tîrziu.

Să reţinem deci că Petru-Vodă Muşat a lărgit hotarele Moldovei spre miazănoapte pînă la apele Nistrului, şi a cuprins în ele cetatea Hotinului. Clădită şi ea prin hărnicie românească, ea fu apărată de ai noştri. Rămase în urma urmaşilor săi datoria de a muta stîlpii cu bouri de-a lungul hotarului spre miazăzi pînă la limanul Nistrului şi la mare.

Fiul şi urmaşul lui Petru, Roman-Vodă, fondatorul oraşului Roman, izbuti să împingă bourii în sud pînă la mare şi să se intituleze cu mîndrie "mare de *sine stătător Domn Ţării Moldovei de la mim fi pînă la ţărmul mării".* Alexandru cel Bun goni pe tătari peste Nistru şi statornici hotarul Moldovei de-a lungul acestei ape pînă la limanul unde se găseşte Cetatea Albă.

CAPITOLUL III

Alexandru cel Bun, întregitorul hotarelor basarabene

1. **Dobîndirea Cetăţii Albe şi Chiliei -** 2. **Ivirea turcilor în Europa şi măsurile de apărare contra lor -** 3.**întocmirile interne din Moldova -** 4. **Organizarea bisericească**

1. Dobîndirea Cetăţii Albe şi Chiliei

La urcarea pe tron a lui-Alexandru cel Bun (1400), Moldova nu-şi atinsese încă hotarele ei fireşti. Ea atingea Nistrul numai la Hotin. De acolo îh jos, de-a lungul Nistrului pînă la mare, hoinăreau încă tătarii. Tînărul domn îşi puse în gînd să-i alunge peste Nistru şi să cureţe astfel cîmpiile basarabene de cîşlele lor. Condiţiile politice pentru realizarea acestui plan erau prielnice. Prin contopirea Ţării Şipeniţului cu Moldova, ţara aceasta se întărise foarte simţitor, iar pe cealaltă parte puterea tătarilor, în urma catastrofei ce o suferiseră pe cîmpiile de la Kulikovo (1380) din partea muscalilor, era în vădită descreştere şi decădere. Folosindu-se de aceste împrejurări prielnice, Alexandru cel Bun lovi pe tătari în repetate rînduri şi reuşi să cuprindă vadul de la *Tighina,* pe unde ducea drumul cel mare de negoţ care lega Suceava, capitala Moldovei, cu Caffa Genovezilor din Crimeea, numit *"drumul tătăresc".*

De la Tighina, Alexandru coborî în jos pe Nistru pînă ce ajunse *la.Cetatea Albă.* Aceasta se găsea sub stăpînirea nominală â tătarilor, pe cînd în realitate adevăraţii cîrmuitori ai acestei cetăţi erau genovezii, care, prin hărnicia, priceperea şi spiritul lor de întreprindere în ale negustoriei, făcură din ea unul dintre cele mai vestite şi renumite porturi de comerţ din Marea Neagră; doar Caffa se putea măsura cu Cetatea Albă. De aici se dirija exportul în Crimeea, Anatolia şi Constantinopol. La Cetatea Albă depozitau negustorii levantini

mărfurile lor industriale cu destinaţia pentru Moldova, dar şi j pentru Polonia şi Ungaria. Aceasta se vede, de altfel, şi din •legenda Sfîntului Io an cel Nou, care fusese negustor grec în ! Trebizonda şi venise pe o corabie italiană la Cetatea Albă în afaceri comerciale şi suferi acolo moartea de martir.

Cînd şi cum a ajuns Cetatea Albă în stăpînirea Moldovei nu se poate constata cu precizie. Este adevărat că Roman Vodă se intitula la 1392 domn al Moldovei de la munţi şi pînă la mare, dar cu toate acestea este puţin probabil ca el să fi cucerit atunci şi Cetatea Albă. Luptele moldovenilor cu tătarii şi neînţelegerile lor cu genovezii pentru posesiunea acestei cetăţi j au fost de lungă durată pînă ce, în cele din urmă, cetatea fu încorporată definitiv Moldovei. Anul în care s-a întîmplat acest j mare eveniment istoric nu se poate preciza. Ştim însă dintr-un • document de la 1408 că la acest an Cetatea Albă era'a j Moldovei. Meritul acesta revine lui Alexandru cel Bun. • Zdrobind puterea tătarilor şi gonindu-i peste Nistru, Domnul Moldovei ajunse, în puterea dreptului de cuceritor, stăpînul cetăţii şi «1 ţinutului ce o înconjura. Genovezii n-aveau decît să se bucure de schimbul acesta de stăpînire, care însemna înlocuirea unei stăpîniri barbare şi păgîne prin una creştină şi accesibilă tuturor îndemnurilor şi năzuinţelor de cultură şi propăşire, Ei* recunoscură pe Alexandru-Vodă de domn şi purtător de grijă al cetăţii şi se puseră sub scutul şi apărarea sa, şi aceasta cu drag, întrucît rostul lor acolo nu era de natură politică, ci de ordin pur economic şi comercial. Domnul Moldovei, la rîndul său, arăta cea mai mare solicitudine faţă de aceşti oaspeţi preţioşi, care puneau în adevărata lor valoare produsele ţării, mijlocind schimbul lor cu produsele industriale ale aşezărilor italiene din răsărit. Pentru aceste consideraţii, Alexandru-Vodă se grăbi să le confirme toate drepturile şi privilegiile de care se bucurau sub tătari, sporindu-le chiar, în raport cu condiţiile nou create. Pe calea aceasta a reuşit noul stat moldovenesc să facă una din cele mai însemnate cuceriri politice, dar totodată şi economice.

Prin cucerirea Cetăţii Albe, -Alexandru cel Bun izbuti să gonească pe tătari cu desăvîrşire din cîmpiile moldoveneşti şi să aşeze în mod statornic hotarul ţării sale de-a lungul Nistrului, care la nord era apărat de cetatea Hotinului, iar la sud de întăriturile Cetăţii Albe. Cu apărarea acestora, Domnul însărcina pe *nămiestnicii* şi *posadnicii* săi cei mai de ispravă, înzestrindu-i cu toată puterea de pîrcălabi domneşti. Pentru

curăţirea pămîntului moldovenesc de tătari şi pentru alungarea lor peste Nistru au curs şiroaie de scump sînge românesc. Prin aceasta însă nu s-a isprăvit încă menirea noastră istorică. Poate şi mai grea decît aceasta a fost apărarea hotarelor dobîndite cu atîtea jertfe de încălcări noi şi năprasnice, încercări grele pe care viitorul le rezervă neamului nostru.

Prin cucerirea Cetăţii Albe, Alexandru cel Bun deschise Moldovei o fereastră spre mare. A doua fereastră trebuia să fie *Chilia.* Ţările năzuiesc spre maţe ca şi plantele spre lumină, Marea este elementul care apropie şi leagă ţări şi popoare şi le deschide orizonturi noi şi largi. Aşa se explică năzuinţa domnilor Moldovei spre mare şi nerăbdarea lor de a ajunge în stăpînirea ţărmului de mare. Dar această tendinţă firească nu era străină nici de domnii Ţării Româneşti. Şi ei se simţeau minaţi de acelaşi dor de mare. Şi Ţara Basarabilor avea nevoie de aer de mare, avea nevoie de ieşire la mare, de debuşeuri comerciale pentru a-şi putea pune în adevărată valoare produsele şi bogăţiile naturale.

Nevoia de a satisface aceste interese şi politice şi economice mîna mereu pe domnii munteni spre răsărit, spre "părţile tătăreşti", care deschideau drumul spre mare. în năzuinţele acestea, domnii munteni erau sprijiniţi şi de craii ungureşti, care-căutau prin ţările noastre un debuşeu la Marea Neagră pentru produsele lor industriale. Pentru a-şi asigura ieşirea la mare cuceri Mircea Dobrogea, pentru a evita, pe cît posibil, ciocnirea cu rivalul său moldovean, care urmărea acelaşi scop pentru .ţara sa. Prin încercarea aceasta crezuse Mircea că va putea evita ciocnirea fatală dintre munteni şi moldoveni pentru drumul la mare. De vreme ce turcii zădărniciră planurile dobrogene ale lui Mircea - planuri ce fuseseră reluate şi realizate numai foarte tîrziu în timpul iui Carol-Vodă - izbucnirea luptei pentru ieşirea la mare între moldoveni şi munteni deveni inevitabilă.

Spre gurile Dunării erau îndreptate şi privirile lui Alexandru cel Bun, dat fiind că într-acolo era îndreptat cursul apelor celor mai însemnate care străbat Moldova de la miazănoapte spre miazăzi. Acolo, deci, la Chilia se ciocniră interesele politice şi economice ale ambelor ţări surori, Muntenia şi Moldova. Ciocnirea aceasta era condiţionată prin însăşi natura lucrurilor, ea nu putea fi înlăturată, cu toate că urmările ei fură foarte stricăcioase, fiindcă dezlănţuiră neînţelegeri, lupte şi duşmănii între ambele ţări româneşti.

lupte care dăinuiră aproape o sută de ani şi se terminară cu aşezarea turcilor în Chilia şi Cetatea Albă, pentru ca să se adeverească din nou zicala că unde se ceartă doi, cîştigă al treilea.

Nu cunoaştem bine împrejurările în care Alexandru-Vodă puse mîna pe Chilia. Se pare însă că luptele pentru aşezarea *"hotarelor basarabene"* fuseseră anevoioase şi de lungă durată. Se poate ca Alexandru să fi căzut de bună voie la învoială cu Mircea asupra cesiunii Chiliei, precum tot ei căzuseră la învoială asupra fixării hotarului dintre Moldova şi Muntenia, în privilegiul de comerţ pe care Alexandru cel Bun îl dădu liovenilor la 1408 nu se pomeneşte încă de Chilia, o dovadă că ea nu aparţinea încă Moldovei la acea dată. în tratatul de la Lublau din 1412 găsim pomenită Chilia între oraşele' moldoveneşti. Aceasta arată că la această dată Chilia fusese ocupată de domnul Moldovei. De aici deducem că acest însemnat port comercial din delta Dunării fusese desprins de Alexandru cel Bun din hotarul Ţării Basarabilor şi anexat Moldovei între anii 1408-1412, împreună cu întregul ţinut din jurul său. Ţinutul acesta continuă însă să fie numit ţinut sau hotar basarabean, cu toate că nu mai aparţinea Ţării Basarabilor, ci era alipit Moldovei. Cronicarii timpurilor următoare arată că aceste oraşe erau aşezate în *Basarabia veche, care* atunci era a Moldovei. De aici, numele Basarabia a fost întins asupra Bugeacului şi mai apoi asupra întregului teritoriu dintre Prut şi Nistru.

Pierderea Chiliei a trezit mari nemulţumiri în Muntenia. Chestiunea Chiliei a rămas şi după învoiala cu Mircea mărul discordiei între Moldova şi Muntenia. După moartea lui Mircea, Alexandru apucă să respingă un atac al lui Dan Vodă asupra Chiliei, pentru a asigura anexarea ei la Moldova. în cele din urmă, muntenii, văzînd că nu pot izbuti, se resemnară cu portul Brăilei, căruia îi dădură o mare dezvoltare.

Schimbarea îh stăpînirea Chiliei nu atinse deloc interesele comerciale ale genovezilor, care se instalaseră acolo, ca şi în Cetatea Albă, încă de cu bună vreme. Ei continuară să rămînă în Chilia ca şi mai înainte, fiindcă acest orăşel le devenise o a doua patrie, văzîndu-şi nestingheriţi de nimeni de treburile lor negustoreşti.

Pentru Moldova cuceririle acestea fuseseră de cea mai mare însemnătate, dat fiind că, prin stăpînirea Chiliei şi Cetăţii Albe, moldovenii dobîndiră posibilitatea de a participa

direct la ramura pontică a comerţului levantin. Prin acest fapt, comerţul Moldovei cîştigă o însemnătate internaţională. Corăbii străine puteau intra fără nici o piedică în porturile moldoveneşti de la Chilia şi Cetatea Albă, pentru a depozita acolo bogăţiile lor şi a încărca materii prime de care abunda Moldova. Prin schimbul acesta de mărfuri sporeau şi veniturile visteriei domneşti. Comerţul genovezilor în Moldova cîştigă numai acum o bază solidă. Negustorii moldoveni, dar şi cei polonezi şi transilvăneni nu mai trebuiau să călătorească la Caffa pentru a găsi mărfuri "tătăreşti", pentru că ei le puteau găsi mai aproape, în porturile'"moldoveneşti de la Chilia şi Cetatea Albă. Negustorii geriovezi, la rîndul lor, găseau în Moldova un teren sigur pentru desfacerea mărfurilor lor, ba .mai mult chiar, ei intrară în relaţii comerciale cu Polonia şi Transilvania, gri jind de a se pune în legătură directă cu Italia, ţara lor de baştină. Vechiul drum tătăresc care ducea la Caffa pierdea pe zi ce trece însemnătatea sa de odinioară; tot comerţul se desfăşura pe drumurile moldoveneşti, care tindeau la Cetatea Albă şi Chilia. Vedem, aşadar, că dobîndirea acestor două porturi fusese de cea mai mare însemnătate politică şi economică pentru Moldova.

Mai uşor a fost pentru Alexandru cel Bun să cadă de acord cu Mircea asupra hotarului dintre ambele ţări surori. Acesta s-a statornicit, precum se ştie, de-a lungul Milcovului, care cade în Putna pentru ca împreună cu aceasta să se reverse în Şiret şi apoi în Dunăre. Dinspre apus, spinarea Carpaţilor forma graniţa între Moldova şi Transilvania. Acestea erau vechile hotare ale Moldovei, pe care le-a întregit Alexandru cel Bun. Hotarele acestea încadrau o suprafaţă de 94.301 km^2, 'dintre care 45.630^ km^2 cad asupra Basarabiei iar 10.441 km^2 asupra Bucovinei. în cadrul acestor hotare s-a dezvoltat viaţa politică, culturală şi economică a românilor moldoveni din timpul lui Alexandru cel Bun pînă-n zilele de glorie şi mărire ale Regelui Ferdinand I, întregitorul neamului în hotarele sale etnice. Rămîne deci bine stabilit că teritoriul Basarabiei de azi a fost curăţit de tătari prin vitejia românească şi îndrumat spre o nouă viaţă istorică de Domnii Moldovei.

2. Ivirea turcilor în Europa şi măsurile de apărare contra lor

îndată ce Alexandru cel Bun stabili hotarele ţării sale, el se grăbi să ia măsurile cuvenite pentru apărarea lor. El întări Hotinul, Chilia şi Cetatea Albă, aşezînd în fruntea cetăţilor pîrcălabi probaţi în vijeliile luptelor şi în dragostea şi credinţa către ţară. Ca şi la Hotin, astfel aveau şi pîrcălabii de Chilia şi Cetatea Albă sub comanda lor cete de viteji şi voinici deprinşi cu războiul, fiind pururea gata pentru lupta de apărare contra atacurilor, ori de unde ar fi venit ele. Şi atunci, ca şi azi, Moldova era înconjurată de vrăjmaşi care rîvneau la libertatea şi bogăţiile ei. Dinspre miazănoapte pîndeau polonii, care umblau să-şi deschidă prin Moldova noastră un drum la mare; dinspre soare răsare eram veşnic ameninţaţi de hoardele tătăreşti din regiunile pontice, care nu puteau uita aşa de curînd frumuseţile şi bogăţiile Moldovei, din care ai lor se înfruptaseră atâţia zeci de ani. Mai apoi se ridică împotriva noastră un duşman nou, cazacii, care îşi aveau culcuşul în siciurile zaporojene, adică în vetrele lor fortificate care se găseau dincolo de faimoasele căderi sau praguri ale Niprului, şi de unde năvăleau necontenit în Moldova, pentru a prăda şi jefui de la noi ceea ce nu găseau la ei, din pricina trîndăviei şi pornirii lor spre o viaţă fără căpătîi.

Dar, dintre toate neamurile acestea vrăjmaşe, neamul cel mai primejdios şi mai dăunător dezvoltării noastre politice şi economice deveniră, fără îndoială, turcii. Era pe vremea descălţatului Moldovei, cînd hoardele unui nou popor^asiatic, crescut în dispreţul faţă de moarte şi deprins la supunere şi rînduială, năvăliră în Europa, de astă dată însă nu pe la noi, ci prin Peninsula sau Poluostrovul Balcanic. Pribegind din fundul Asiei, turcii de sub căpetenia lui Osman, după care se şi numeau osmanlîi, năvăliră în Asia Mică, cuprinseră acolo pămînturi destul de întinse pentru a-şi întinde corturile şi a găsi hrană suficientă pentru ei şi pentru turmele lor. Cum le mergea vestea de oameni curajoşi şi pricepuţi în ale războiului, ei se treziră foarte curînd în corturile lor cu solii împăraţilor bizantini de la Constantinopol, care veniră să-i cheme în ajutor în luptele interne pe care împăraţii le purtau împotriva rivalilor lor. Turcii, pentru care războiul devenise aproape un meşteşug din care trăiau, îşi închiriau cu drag braţele lor războinice

bizantinilor, fiindcă aceştia le dădeau prilejul binevenit de a se amesteca în darayerile europene şi de a cunoaşte slăbiciunea împărăţiei Bizantine în toată goliciunea ei, şi cunoscînd odată această slăbiciune, ei nu ezitară de a o exploata în folosul măreţelor lor planuri de viitor.

Un mare cutremur de pămînt, care dărîmă zidurile mai multor cetătt bizantine, dădu osmanlîilor doritul prilej de a pune stăpînire asupra oraşului Galipoli şi de a se întări acolo în aşa fel, încît nimeni să nu-i mai poată scoate. Dobîndind astfel o bază de operaţiune în Europa, ei înaintară necontenit în interiorul Peninsulei Balcanice, prinzând o cetate bizantină după alta, pînă ce, în cele din urmă, izbutiră să cucerească Adrianopolul şi să mute scaunul de cîrmuire al sultanului lor, Murad, în vechea şi puternica cetate a împăratului Adrian. Prin o coincidenţă fatală s-a întâmplat evenimentul acesta, aşa de însemnat în consecinţele sale istorice,chiar pe vremea descălicatului Moldovei de către Bogdan cel Bătrân. Tronul sultanului se găsea sub un cort, a cărui poartă, spre deosebire de porţile supuşilor săi, era cu mult mai înaltă şi mai împodobită. Pentru aceasta curtea sultanului se numeşte pînă astăzi "înalta Poartă".

De la Adrianopol, turcii continuară cu mult succes cuceririle lor în Balcani. La 1389 ei bătură pe sârbi pe Câmpul Mierlei şi subjugară toată Serbia. După alţi 4 ani ei cuceriră Bulgaria, întinzînd hotarele împărăţiei lor pînă la apa Dunării. Ademenit de acest succes, Baiazid Fulgerul, în marşul său viforos, trecu Dunărea pentru a pedepsi pe Mircea, Domnul Ţării Româneşti, pentru îndrăzneala sa de a fi ajutat pe sîrbi contra turcilor. Mircea îl înfundă cu oaste cu tot în smîrcurile de la Rovine, la porţile Craiovei, aşa că sultanul numai cu mare greutate putu scăpa teafăr din nesocotita sa aventură în Ţara Românească. După alţi doi ani se dădu marea bătălie de la Nicopole la care, pe lingă Mircea, luară parte probabil şi ostaşi moldoveni trimişi ân ajutorul creştinătăţii de Ştefan cel Bătrân, Domnul Moldovei. Aceasta a fost cea dintîi ciocnire între moldoveni şi turci. Bătălia de la Nicopole s-a sfârşit cu înfrângerea creştinilor. Mircea pierdu cetăţile pe care le cucerise dincolo de Dunăre, ândeosebi Silistra şi litoralul dobrogean. Se pare că de această strîmtoare a domnului muntean se folosi Alexandru cel Bun pentru a pune mîna pe Chilia şi Cetatea Albă.

Aşezarea turcilor la Dunăre însemna o continuă primejdie

pentru propăşirea şi neatîrnarea Moldovei. Alexandru înţelesese de cu bună vreme primejdia aceasta şi se grăbi să ia măsuri de apărare. El cheltui sume mari pentru întărirea cetăţilor de la graniţa sudică a Moldovei, care era în primul rînd ameninţată de turci. Măsurile acestea de prevedere prinseră bine la 1420, cînd turcii apărură cu flota lor sub zidurile Cetăţii Albe. Pîrcălabii moldoveni izbutiră să respingă îh mod norocos atacul, care avea să se repete de multe ori în scurgerea veacurilor. Se pare că atunci Domnul Moldovei înţelese să îmblînzească pornirea turcilor, trimiţînd daruri sultanului.

Alexandru era un cîrmuitor de ţară prea încercat ca să se întemeieze prea mult pe înţelegerea sa cu turcii. Pentru a se pune la adăpost faţă de surprinderi din partea acestora, el se învoi cu Gedigold, guvernatorul Podoliei, ca acesta să-i ajute la ridicarea de întărituri noi la Cetatea Albă, spre a putea preîntâmpina un nou atac turcesc ce i se semnalase. Nu mai puţin de 4.000 de care se puseră în mişcare pentru a căra materialul necesar pentru fortificarea cetăţii, iar 12.000 de oameni au muncit zi şi noapte pentru ridicarea în grabă a zidurilor scutitoare. Din fericire, atacul turcesc nu s-a produs, dar cetatea era gata pentru orice eventualitate. Este probabil însă că şi măsurile energice de apărare din partea moldovenilor vor fi determinat pe turci de a nu mai încerca un nou atac zadarnic.

La 1427 cetatea Chilia avu cinstea de a găzdui între zidurile ei pe împăratul bizantin Ioari 'al VIH-lea, care se întorcea din apus, unde ceruse ajutor împotriva turcilor care ameninţau .însuşi Constantinopolul. Este posibil ca, cu acel prilej, Alexandru-Vodă să fi primit de la împăratul Bizanţului sceptrul şi coroana împărătească - simbolurile suveranităţii domneşti.

Avîntul ce luase Moldova sub domnia înţeleaptă a lui Alexandru cel Bun trezi lăcomia Ungariei şi a Poloniei după bogăţiile ei. La 1412 domnitorii acestor ţări vecine se înţeleseră între ei printr-o legătură tainică de a împărţi Moldova între aceste două state în aşa fel, ca Polonia să cuprindă toată "pădurea" dintre Prut şi Nistru, adică toată Basarabia de azi, cu marele emporiu comercial de la Cetatea Albă, iar restul ţării dintre Prut şi Carpaţi cu al doilea centru comercial al Moldovei, Chilia, să fie încorporată Ungariei. Este evident că planul acesta de împărţire era determinat de

năzuinţele ambelor regate vecine de a-şi deschide un drum spre mare prin luarea în posesiune a porturilor noastre comerciale de la Chilia şi Cetatea Albă. Numai energiei, hotărîrii şi patrioticei vigilenţe a lui Alexandru-Vodă avem a mulţumi că acest meschin **plaiTde** irapărtire a Moldovei n-a putut fi tradus în faptă.

3. **întocmirile interne din Moldova**

Alexandru cel Bun nu s-a dovedit meşter numai în întregirea hotarelor şi apărarea tor. El a înţeles să dea ţării sale şi o bună organizare lăuntrică. în fruntea ţării stătea domnul cu slujbaşii şi sfetnicii săi. Aceştia erau: marele logofăt pentru treburile din afară, marele vornic pentru treburile din lăuntru, marele spătar pentru nevoile oştirii şi marele vistiernic care avea în seama sa vistieria ţării. De la o bucată de vreme încoace, înmulţindu-^e norodul, s-au numit doi vornici, unul pentru ţara de sus şi altul pentru ţara de jos. Pe lîngă'slujbaşii aceştia care cîrmuiau treburile obşteşti ale ţării, mai erau încă şi alţii care îndeplineau funcţii pe lîngă curtea domnească şi anume: marele postelnic, care îngrijea de locuinţa domnească, marele paharnic şi marele stolnic, care serveau masa domnească şi marele comis, care era mai mare peste hergheliile curţii. Acestea erau la început slujbele sau boieriile cele mari ale ţării. Aceşti boieri formau împreună cu înaltele feţe bisericeşti sfatul şi divanul domnesc prin care se cîrmuia ţara şi se împărţea dreptatea.

Domnul nu petrecea necontenit la reşedinţa sa din Suceava, ci el şi în timp de pace cutreiera necontenit ţara în lung şi-n lat pentru a cunoaşte nevoile norodului, a-i asculta jalbele, a împăca certurile şi neînţelegerile dintre oameni, a se încredinţa despre îndeplinirea poruncilor sale, a mîngîia pe cei nenorociţi şi a apăra pe cei asupriţi şi năpăstuiţi împotriva oamenilor răi şi a străinilor pizmuitori. în călătoriile sale de judecată şi control, Alexandru cel Bun trecea adesea Prutul îh ţinuturile basarabene, pentru a petrece în mijlocul străjerilor săi de la Hotin, Cetatea Albă şi Chilia.

în vederea unei ocîrmuiri mai bune, ţara era împărţită în ţinuturi care pe vremea aceea se numeau pîrcălabii, fiindcă în fruntea ţinuturilor sau districtelor stăteau pîrcălabi. Mai tîrziu căpeteniile ţinuturilor se numeau şi starosti, cu un nume împrumutat de la polonezi.

Pe vremea aceea Basarabia era foarte puțin locuită. Călătoreai zile întregi prin locuri pustii, fără să întîlneşti țipenie de om. Din pricina aceasta, în Basarabia se găseau atunci numai trei pîrcălăbii şi anume a Hotinului, a Cetății Albe şi a Chiliei. Restul teritoriului basarabean ținea de ținuturile de dincoace de Prut. Numai cu vremea, sporind numărul populației, s-au întocmit în Basarabia pîrcălăbii noi la Lăpuşna, la Orhei şi la Soroca, precum vom vedea la rindul său.

Pîrcălăbii, şi îndeosebi cei de hotar, țineau în mîinile lor toată puterea civilă şi militară asupra ținuturilor cîrmuite şi apărate de ei. Şi nici nu putea fi altfel, fiindcă în vremea aceea nu era zi lăsată de Dumnezeu, în care vrăjmaşul de peste hotar să nu fi încercat de a călca pămîntul țării. Ca şi în Roma antică, aşa era şi în Moldova templul lui Ianus veşnic deschis. Pîrcălăbii de la Hotin şi Cetatea Albă aveau în seama lor straja vadurilor de pe Nistru aşa de bine cunoscute tătarilor prădalnici. Ei aveau la îndemîna lor cete de *viteji* şi *voinici* care erau pururea gata de a respinge orice atac de oriunde ar fi venit el. La întărirea cetăților erau datori să lucreze atît străjile ce stăteau în cetăți, cît şi oameni din satele vecine peste care se întindea autoritatea administrativă şi judiciară a pîrcălabului. După respingerea fiecărui atac, Domnul se simțea dator să răsplătească vitejia, curajul şi vrednicia apărătorilor, miluindu-i cu pămînturi întinse în preajma cetății sau în largul cuprins al ținutului, în "pustie". *Vitejii* - căpeteniile şi fruntaşii cetelor - primeau moşii întregi, iar *voinicii* sau oştenii de rînd erau răsplătiți cu *răzeşii* mai mari sau mai mici, fiecare după isprava şi vrednicia sa. Atît vitejii, cît şi voinicii primeau pămînturile de veci în proprietate individuală, cu dreptul de moştenire din tată în fiu pînă în zilele noastre. Aceste donații erau o adevărată răsplată "pentru dreapta şi credincioasa lor slujbă către domn şi ca să fie strajă împotriva tătarilor" sau împotriva oricărui alt duşman. Colonizări de felul acesta se făcură şi de-a lungul drumului de comerț care lega-Moldova cu tătărimea şi cu porturile româneşti de la mare: Cetatea Albă şi Chilia. Şi într-adevăr, găsim pînă azi largi pămînturi răzăşeşti nu numai la Nistru, ci şi în valea Răutului şi a Bîcului. In cursul vremilor se aşezară pe moşiile domneşti, boiereşti sau mînăstireşti muncitori de rînd, minați de nevoi din alte părți ale Moldovei sau ale țărilor vecine. Aceştia primeau adăpost pe moşie, iar în schimb trebuiau să facă proprietarului anumite

zile de muncă pe an şi să dea zăciuială sau dijmă din toate roadele cîmpului şi din belşugul animalelor. Oamenii aceştia care, spre deosebire de răzeşi, n-aveau pămîntul lor propriu, ci se hrăneau pe pămîntul altora se numeau *vecini.* Pe timpul lui Alexandru cel Bun numărul vecinilor era încă mic şi neînsemnat pentru că se găseau încă foarte multe pămînturi pustii şi nelocuite. înmultindu-se însă oamenii şi înăsprindu-se traiul se întîmpla ca mulți răzeşi să treacă în rîndurile vecinilor, împuținîridu-şi răzăşia prin fărîmițare şi prin încărcarea ei cu datorii, pe care ei nu mai erau în măsură a le plăti în alt chip decît trecînd-o în mîinile boierilor creditori.

Boierii, mazilii, răzeşii şi vecinii trăiau din munca cîmpului şi din prăsila vitelor. Se semăna de preferință grîu care rodea foarte bine şi era căutat şi de negustorii străini care veneau din țările vecine ca să-1 cumpere. Pe lîngă grîu se mai cultiva şi orz, ovăz şi secară. Porumbul sau păpuşoiul era încă necunoscut la noi pe vremurile acelea. Se prăseau cai, boi, oi, capre şi rîmători. Aceştia din urmă se îngrăşau cu ghindă, sau cu jir şi se vindeau cu preț bun în tîrgurile săseşti din Ardeal. Caii, vitele cornute şi oile se creşteau atît pentru nevoile țării, cît şi pentru export. Herghelii de cai, cirezi nenumărate de vite şi turme nesfîrşite de oi populau păşunile grase ale Basarabiei, de unde erau mînate spre iarmaroacele de la hotar, iar de acolo îndreptate spre Caffa Genovezilor, spre Polonia, ba chiar pînă spre îndepărtatul Dantzig. Hrana populației consta în pîine de grîu şi brînză de burduf. Cînd vreunul dintre viteji sau chiar dintre voinici, învrednicindu-se de încrederea Domnului, era chemat să îndeplinească o slujbă oarecare în folosul țării, atunci el devenea *boier* . Iar dacă boierul dintr-o pricină oarecare pierdea slujba, atunci el înceta de a mai fi boier şi devenea *mazil* pînă ce Domnul se milostivea de a-l chema din nou în slujba curții sau a țării.

Din cetele acestor viteji, păzitori de vaduri şi străjeri de hotar, coboară răzeşii şi mazilii hotineni, soroceni şi orheieni de azi, care țin cu atîta sfințenie la răzeşiile lor pe care împrejurările vitrege le-au îngustat pînă la cîteva deseatine. Mai tîrziu slujitorii aceştia de margine, care aveau în grija lor paza vadurilor şi straja cetății, se numeau *puşcaşi,* iar căpeteniile lor se chemau *vătafi.*

Sub zidurile scutitoare ale cetăților se dezvoltară cu vremea *tîrguri* unde se aşezau tîrgoveți moldoveni, printre care trăiau amestecați şi negustori polonezi, litvani, genovezi,

armeni, greci şi evrei. Rînduiala dinlăuntru a tîrgului nu se deosebea de cea a celorlalte târguri moldoveneşti. Târgul era ;îrmuit de 12 sfetnici, aleşi dintre oamenii buni şi bătrâni. Sfetnicii aceştia orăşeneşti se numeau *pîrgari,* iar îh fruntea lor stătea *şoltuzuh* în seama lor era grija pentru bunul mers al treburilor publice. O vagă amintire despre această veche organizaţie municipală s-a păstrat în cîntecul lui Ghelea, care caută pretutindeni "pe fiica Pleaşului, Pleaşului *pîrgarului,* păunită satului".

La Hotin se ţineau de mai multe ori pe an bîlciuri sau iarmaroace care erau vestite în toată împrejurimea. Cu prilejul acestor iarmaroace se îngrămădeau în Hotin negustori de pretutindeni. Pînă şi de la Constantinopol veneau negustori cu caravanele lor, aducînd mărfuri de tot felul. Din vămuirea mărfurilor curgeau bani frumoşi în haznaua domnească. în tratatul de comerţ ce s-a încheiat la 1408 între Domnul Moldovei şi tîrgovetii din Leov se aminteşte de târgurile de la Hotin şi Cetatea Albă şi de vama ce se plătea acolo. Pe piaţă ajungeau în prima linie cereale, apoi piei crude, Knă, miere şi ceară care se adunau din prisăcile domneşti şi mînăstireşti, - domnul dăruia adesea "locuri de prisacă în pustie" - dar şi din scorburile copacilor care slujeau de ştiubei natural pentru hărnicia albinelor. Produsele acestea erau căutate de poloni şi de tătari, dar mai ales de negustorii genovezi care veneau cu corăbiile lor îh porturile noastre pentru a încărca acolo prisosul bogăţiilor moldoveneşti.

Negustorii străini nu veneau la noi cu mâna goală. în schimbul produselor noastre, ei ne aduceau bani frumoşi de aur şi argint, dar şi diverse produse industriale ale iscusinţei şi hărniciei lor. în vreme ce ţăranul înţelegea să-şi acopere toate nevoile din produsele gospodăriei sale, gospodina ţesînd pînză pentru cămăşi şi pănură pentru mantale, pieile de animale lînoase servind pentru cojoace iar cele de porc şi de vită pentru încălţăminte, domnul, boierii, dregătorii şi clerul aveau nevoie de postavuri de tot felul, de stofe scumpe lucrate cu fir de aur pe mătase sau catifea (brocart), de blănuri alese, de arme felurite. Halatul domnesc, veşmintele sau ornatele bisericeşti, podoabele scumpe de aur şi pietrele scumpe nu se fabricau în ţară, ci trebuiau importate din străinătate. Negustorii străini ştiau foarte bine lucrul acesta şi aduceau din plin tot ce lipsea la noi. Apoi oamenii bogaţi mai aveau nevoie de piper, scorţişoară şi alte mirodenii, de vinuri greceşti, care

toate intrau în ţară pe la Chilia şi Cetatea Albă. Astfel începură ai noştri a face negoţ, desfăcînd produsele indigene care prisoseau şi cumpărând din străinătate mărfuri care nu se puteau găsi şi nici fabrica în ţară. Pentru înlesnirea negoţului, domnii băteau şi bani moldoveneşti cu inscripţie latină sau slavonă în jurul herbului ţării, care era capul de bour cu stea între coarne, avînd de o parte soarele, iar de alta luna. Aceleaşi semne se văd şi în pecetea domnească ce se.imprima pe toate Mitule gospod, adică domneşti.

Ţinutul Hotinului era pe vremuri bogat în păduri de fag sau *bucovine.* în ascunzişul acestor codri, precum şi îh fundăturile văilor, se pitulau, ascunse şi îndosite, casele sătenilor pentru ca să fie mai la adăpost de jafurile duşmane. Satele se numeau de obicei după numele celui ce le întemeia. Dacă descălicătorul satului se chema Bale, atunci satul lua numele de Bălcăuţi sau Bălceşti; tot aşa derivă Dinăuţi de la Dinu, Romancăuţi de la Roman, Lencăuţi de la Lenţea, Varticăuţi de la Vartic, Tulbureni de lâ Tulbure, Şendreni de la Şendrea, Secureni de la Secure, Mihălăşeni de la Mihalaş, Moşuneşti de la Moşu, Mălineşti de la Mălin, Grozăneşti de la Grozea, Stroeşti de la Stroe, Burlăneşti de la Burlă ş.a. Se mai întâlnesc sate cu nume ca Poiana, Larga, Rotunda, Viişoara, Sânger, Mămăliga etc. Numele acestea arată mai presus de orice îndoială că fondatorii.acestor sate erau români. în fruntea satelor se' alegea de către săteni un vornic care îngrijea de nevoile obşteşti cu sfatul şi ajutorul vatamanilor, aleşi şi ei din rîndurile bătrînilor satului.

Dar negoţul cu străinătatea îşi avea şi el rînduiala sa. Alexandru cel Bun a înţeles lucrul acesta cînd a încheiat legături de negoţ cu negustorii din Leov şi cu cei din Bistriţa Ardealului. Din legăturile.acestea cunoaştem atît mărfurile, cît şi drumurile pe care se strecura comerţul Moldovei în vremea aceea. Mărfurile sînt cele arătate' mai sus. Drumurile de negoţ purcedeau de la Suceava spre hotarele ţării. Pentru negoţul cu Podolia ducea un drum la Hotin şi de acolo la Cameniţa. La Hotin aşezase Alexandru un vameş care ridica şi *brudina* pentru trecerea vadului ca şi la Ţeţin pe Prut şi la Tighina. Un alt drum purcedea din Suceava, trecea Prutul la Ţuţora, atingea Lăpuşna şi ducea la Tighina, unde era a doua trecătoare peste Nistru şi unde aştepta vameşul moldovenesc. De la Tighina cobora un drum în jos de-a lungul Nistrului spre Cetatea Albă. Un alt drum lega Cetatea Albă orGhilia pe

uscat, pentru că legătura pe mare era anevoioasă. De la Chilia urca un drum drept spre Lăpuşna. Mai tîrziu o cale directă lega Hotinul cu Soroca, Orheiul şi cu Tighina. Acestea erau arterele comerciale care legau Basarabia cu Moldova, făcînd să bată acelaşi puls economic dincoace şi dincolo de Prut. Pe pămîntul Basarabiei se găseau cele mai însemnate centre de comunicaţie cu străinătatea: Hotinul, Tighina, Cetatea Albă şi Chilia, care cîteşpatru erau totodată şi cele mai importante pieţe comerciale ale Moldovei. De posesiunea lor depindea bunăstarea economică a Principatului şi importanţa sa politică şi culturală.

Cît despre buna administraţie şi siguranţă internă pe timpul lui Alexandru cel Bun ajunge să pomenim păţania unui călător francez, pentru a ne convinge despre marea rînduială ce domnea atunci în Moldova. Era la 1420 cînd un călător francez, Guillebert de Lannoy, plecă din Cameniţa şi ajunse, călătorind prin "pustietăţi mari", la reşedinţa Domnului Moldovei. De acolo el, urmînd drumul indicat mai sus, se coborî spre Cetatea Albă. înainte însă de a ajunge la ţinta călătoriei sale, el fu atacat de hoţi în drumul mare şi prădat pînă la piele. In halul acesta, bietul călător ajunse cu chiu cu vai în Cetatea Albă, unde se plînse dregătorilor moldoveneşti de acolo. Aceştia luară măsurile cuvenite pentru urmărirea hoţilor şi reuşiră în mai puţin de 8 ore să descopere pe făcătorii de rele şi să-i aducă legaţi fedeleş şi cu ştreangurile la gît înaintea francezului care, de bucurie de a-şi fi regăsit lucrurile pierdute, îi iartă, dăruindu-le viaţa. întîmplarea aceasta arată cit de bună şi conştiincioasă era administraţia românească pînă în aceste îndepărtate regiuni ale Moldovei.

4. **Organizarea bisericească**

Pentru a fi completi mai rămîne să aruncăm o scurtă ochire şi asupra întocmirilor bisericeşti din Moldova lui Alexandru cel Buh. în ţările ortodoxe şi îndeosebi la noi, puterea duhovnicească era aşa de strîns legată de puterea de stat, încît •în închipuirea cetăţenilor una n-ar fi putut exista fără alta. Mitropolitul era sfetnicul cel mai intim al Domnului, omătul domnesc era aproape la fel cu cel al arhiereului. Puterea duhovnicească era .considerată ca o parte întregitoare a puterii de stat. Prin ceremonia ungerii şi a încoronării, mitropolitul înzestra puterea domnească cu nimbul obîrşiei sale

dumnezeieşti. La rîndul său mitropolitul cu sufraganii săi se bucurau de scutul şi protecţia Domnului. Feţele arhiereşti făceau parte din divanul domnesc şi interveneau, din însărcinarea Domnului, la aplanarea diverselor chestiuni politice şi administrative. Pentru a desăvîrşi deci organizaţia de stat a voievodatelor, domnii români grijiră deci, de cu bună vreme, să aşeze mitropoliţi lîngă scaunul lor de domnie. Aşa făcu Alexandru-Vodă Basarab, chemînd şi aşezînd mitropolit pe lîngă curtea sa din Argeş (1359). De acelaşi gînd fuseseră călăuziţi şi înaintaşii lui Alexandru cel Bun din Moldova. La început ei se ajutau cu vlădici-stareţi de schit care însă nu erau canoniceşte recunoscuţi de către patriarhatul din Constantinopol. Acesta se îmbia de a trimite domnilor noştri arhierei greci. Dar de aceştia ţara n-avea nevoie, ci cerea cu insistenţă un cap bisericesc din rîndurile moldovenilor. Din pricina aceasta se iscară certuri şi neînţelegeri între Domn şi Patriarh, pînă ce, în cele din urmă, dibăciei diplomatice a lui Alexandru cel Bun îi succese de a aplana conflictele şi a găsi pentru chestiunea bisericească din Moldova o dezlegare paşnică.

în Cetatea Albă, cucerită de curînd de Alexandru, funcţiona un vechi episcopat ortodox pentru creştinii din părţile acelea. Acolo se aflau şi moaştele Sfîntului Ioan cel Nou, care suferi acolo moartea de mucenic (1330) chiar pe locul unde se află paraclisierul Sf. Ioan din Cetatea Albă.

Acest mucenic fusese negustor din Trebizonda şi venise la Cetatea Albă pentru treburi negustoreşti. Acolo stăpîneau însă tătarii păgîni, care încercară de a-l abate de la credinţa sa dreptmăritoare. El se împotrivi însă cu toată puterea credinţei sale, din care cauză fu osîndit la moarte şi legat de coada unui cal şi tîrit pe străzile oraşului pînă ce se găsi cineva care să-i taie capul. îndată după moartea mucenicului s-au arătat minuni în preajma moaştelor sale şi atunci credincioşii, convingîndu-se că era omul lui Dumnezeu, adunară cu smerenie moaştele sale, le aşezară cu cucernică îngrijire într-un sicriu scump şi se închinară la ele pentru a găsi tămăduirea tuturor suferinţelor şi mîngîierea sufletului zbuciumat. Cu ocazia strămutării moaştelor Sfîntului Ioan la Suceava s-a scris şi viaţa lui de către Grigore Ţamblac, probabil în 1402.

Prin cucerirea Cetăţii Albe, Alexandru cel Bun dobîndi un episcopat recunoscut de patriarhie, precum şi moaştele unui sfînt ocrotitor al ţării sale. El obţinu lesne învoirea patriarhului

de a muta scaunul episcopal de acolo la Suceava, capitala Moldovei. Pe noul scaun arhipăstoral fu ridicat vlădica Iosif, o rudă a Domnului, care se călugărise şi care luă titiul de *mitropolit al Moldovei şi Sucevei.* Tot atunci Alexandru-Vodă trimise pe unul dintre boierii săi la Cetatea Albă pentru a ridica de acolo moaştele Sfîntului Ioan şi a le aduce cu mare alai la Suceava, fiindcă se cuvenea ca pe lingă scaunul mitropolitan să se găsească şi moaştele unui mucenic al credinţei lui Hristos. Domnul însuşi ieşi cale de mai multe poşte întru întâmpinarea sfintelor moaşte care fură aşezate cu mare pompă religioasă în biserica mitropolitană din Suceava. Mai înfiinţat-a Alexandru-Vodă şi episcopia de *Roman* , dîndu-i ca eparhie o parte din ţara-de-jos. Ceva mai tîrziu s-a întemeiat o episcopie la *Rădăuţi* , în ţara-de-sus, pentru ţinuturile Cernăuţilor şi Hotinului.

Ca domn cucernic cu frica lui Dumnezeu, Alexandru cel Bun a întemeiat şi mai multe mînăstiri. Cea mai veche între ele este mînăstirea Bistriţa pe apa cu acelaşi nume mai jos de Piatra Neamţului. Această ctitorie pare să-i fi plăcut mai bine dintre toate, căci şi-o alese ca lăcaş de veşnică odihnă, unde mormîntul său se vede pînă-n ziua de azi. Tot la Bistriţa s-au făcut cele dintîi însemnări istorice despre întâmplările politice din Moldova, pe care le găsim cuprinse în *Letopiseţul de la Bistriţa* , fiindcă mai înainte moldovenii încă nu obişnuiau să însemne pentru informarea urmaşilor fapte din viaţa lor. O a doua fundaţie a lui Alexandru-Vodă este mînăstirea Moldoviţei pe apa cu acelaşi.nume în munţii Bucovinei. Acest vechi aşezămînt bisericesc fu dărîmat din temelie de un năprasnic cutremur de pămînt, aşa că azi numai ruinele mai arată locul unde fusese vechea mînăstire. Clădirea de azi, împodobită cu frumoase fresce, s-a ridicat în apropierea vechilor mine de un urmaş al lui Alexandru, de Petru-Vodă Rareş. A treia mînăstire fu ridicată de Alexandru dincolo de Prut, pe pămîntul Basarabiei de azi. Este mînăstirea *Vărzăreşti,* ascunsă în codrii Bîcovăţului la nord de Nisporeni, nu departe de Prut. Aceasta este fără îndoială cea mai veche ctitorie moldovenească în Basarabia. Actul de ctitorie nu ni s-a păstrat Mînăstirea Vărzăreşti însă se pomeneşte ca fiind în fiinţă într-un document de la Alexandru cel Bun din anul 1420, dovadă că fundarea ei trebuie să se fi întâmplat înainte de acest an. Lipsind actul de fundaţie, nu putem şti cu ce moşii fusese înzestrată mînăstirea de cucernicul ei ctitor. Domnii şi boierii moldoveni simţeau imboldul sufletesc de a înzestra ctitoriile lor cu moşii întinse, locuri de prisacă, drepturi de pescuit în bălţile Nistrului şi cu scutiri de vamă pentru peştele ce-l aduceau călugării din aceste bălţi şi chiar de la mare.

• Cei din urmă ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun au fost tulburaţi din cauza neînţelegerilor cu polonezii cărora domnul le cerea stăruitor Pocuţia ce fusese zălogită Moldovei încă pe timpul lui Petru Muşat în toiul acestor tulburări muri bătrânul domn, după cît se pare, chiar în ziua de Sf. Vasile 1433. Cu Alexandra Vodă s-a stins unul dintre cei mai mari şi mai slăviţi domni ai Moldovei. El a întregit hotarul basarabean al ţării, alungind pe tătari peste Nistru şi aşezînd pîrcălabii săi la Cetatea Albă şi Chilia. El a rînduit treburile dinlăuntru, a aşezat organizaţia bisericească pe temelii canonice, a deschis drumuri largi comerţului moldovenesc, a cucerit Moldovei ieşirea la mare şi a ridicat gospodăria ţării la mare înflorire. El a fost întregitorul Moldovei şi înţeleptul ei dătător de legi şi datini. ———————

CAPITOLUL IV

Ştefan cel Mare, apărătorul Basarabiei

1. Frămîntările interne şi pierderea Hotinului şi Chiliei - 2. Luptele lui Ştefan pentru recucerirea cetăţilor Hotin şi Chilia" - 3. Ciocnirea cu tătarii şi ridicarea cetăţii Orheiului- 4. Prădăciunile cazacilor şi zidirea cetăţii Sorocei - 5. Apărarea Chiliei şi Cetăţii Albe prin bătăliile de la Podul înalt şi Războieni

1. Frămîntările interne şi pierderea Hotinului şi Chiliei

După moartea lui Alexandru, Moldova„ căzu repede de la înălţimea la care fusese ridicată de dînsul. între fiii şi urmaşii răposatului domn izbucniră lupte pentru succesiunea la domnie, care nu se potoliră timp de aproape 25 de ani. în toiul acestor lupte şi frămîntări fratricide, Moldova, din neatîmată ce era, căzuse într-o întreită dependenţă şi anume faţă de poloni, de unguri şi de turci. A trebuit să vină Ştefan cel Mare pentru câ să-i redobîndească vechea neatârnare.

Luptele pentru domnie tulburară adesea pacea şi liniştea ţării şi aceasta pentru motivul că succesiunea la tron nu era bine stabilită, întrucît toţi membrii casei domnitoare aveau acelaşi drept la domnie; nu se făcea deosebire între fiii legitimi şi fiii naturali ai principelui. Din membrii familiei domnitoare ţara alegea pe noul domn. Unii dintre domni încercară să împiedice izbucnirea luptelor de succesiune după moartea lor prin aceea că, fiind încă în viaţă, îşi asociau la domnie pe unul din fiii lor, de regulă pe cel mai mare. Aşa făcu şi Alexandru cel Bun care-şi asocie la domnie pe fiul său mai mare, *Iliaş*. Dar bătrînul domn nici nu închise bine ochii, cînd împotriva lui Iliaş se ridică fratele său mai mic, *Ştefan,* dezlănţuind un nenorocit război civil asupra Moldovei, care continuă apoi între unchi şi nepoţi, ba chiar între veri, slăbind puterea de rezistenţă a ţării şi dînd prilej megieşilor de a se amesteca în daraverile ei interne şi de a o aduce în atîmare de dînşii.

Pentru a se putea menţine pe tron, Ştefan, orbit de patimă şi ură contra fratelui său mai mare, căută reazim la polonezi, cedîndu-le Hotinul în schimbul ajutorului cerut. în urma acestei cesiuni, pîrcălabii moldoveni părăsiră cetatea, făcînd loc starostelui polonez, care se instala acolo cu oastea sa, pentru a rămîne netulburat pînă ce veni Ştefan cel Mare de-l izgoni de acolo şi aşeză din nou slujbaşii săi în cetate. în 1435 se ajunse la o înţelegere între fraţii învrăjbiţi. Ei conveniseră de a împărţi ţara între ei în aşa fel, ca Iliaş să domnească în ţara-de-sus cu Cetatea Albă, iar Ştefan să stăpînească ţara-de-jos cu oraşul Chilia, "cu vama sa şi bălţile ce ţin de dînsa". Se avusese în vedere ca ambii domni să aibă ieşire liberă la mare prin porturile cîştigate de părintele lor. Curînd însă Ştefan puse stăpînire şi pe Cetatea Albă, în împrejurări pe care nu le cunoaştem după documente. Se poate însă ca primejdia din partea turcilor şi îndeosebi atacul tătarilor din 1439 să fi determinat pe Iliaş de a lăsa în seama fratelui său fortificarea şi apărarea cetăţii din liman. O inscripţie grecească din 1440, care s-a desprins din zidul cetăţii, arată că cetatea s-a făcut, sau mai bine zis s-a restaurat, pe vremea preacuviosului domn Ion Ştefan Voievod, prin boierul domniei sale şi al cetăţii pîrcălab la anul 6948, adică 1440, noiembrie, 10. Comandant şi pîrcălab al cetăţii era Fedorca, despre care se pomeneşte şi mai târziu. Acesta porunci să se sape o inscripţie grecească, spre a păstra numele voievodului care a restaurat zidurile Cetăţii Albe şi a adăugat poate şi un fort nou pe lîngă cele existenţe acolo de mai înainte.

înţelegerea dintre fraţii învrăjbiţi n-a fost însă de lungă durată. în 1443 Ştefan se ridică cu putere împotriva fratelui său, pe care îl bătu şi'i scoase ochii pentru a-l face pentru totdeauna inapt pentru domnie. Atunci fiii nenorocitului voievod, *Roman* şi *Alexandrei,* fugiră cu maica lor în Polonia, jurînd răzbunare. Aceasta veni după 4 ani, cît se bucură Ştefan de domnie. Roman se înţelese cu polonezii, porni contra neomenosului său unchi şi-l ucise, răzbunînd astfel nenorocirea tatălui său. Dar Roman domni un singur an, căci în 1448 el muri otrăvit, lăsînd domnia fratelui său nevîrstnic, Alexandrei. Contra acestuia se ridicară mai mulţi fii naturali ai lui Alexandru cel Bun. Unul dintre aceştia, Petru, cumpără sprijinul lui Iancu-Vodă de Hunedoara, voievodul Ardealului, supunîndu-i Moldova şi cedîndu-i

Chilia. Astfel reuşiră ungurii să obţină în mod vremelnic un" debuşeu la mare. El fu însă bătut şi alungat în Ardeal de un alt fiu al lui Alexandru, de *Bogdan,* tatăl lui Ştefan cel.Mare, care bătu pe polonii ce veniseră în ajutorul lui Alexandrei la Crasna, lîngă Vaslui. Dar nici domnia lui Bogdan n-avu . durată, căci el fu ucis la Răuseni, lîngă Suceava de un alt fiu din flori al lui Alexandru cel Bun, de *Petru Aton.* împotriva acestuia se menţinu un timp oarecare Alexandrei cu ajutor polonez. Susţinătorii săi polonezi căutau o ieşire la mare prin Cetatea Albă, precum ungurii credeau de a o fi găsit prin Chilia. Pentru a servi mai bine scopurile politicii poloneze, Alexandrei îşi mută chiar reşedinţa la Cetatea Albă. Prin scrisorile şi solii lui Alexandru-Vodă, domnul Moldovei, aflară polonezii vestea despre căderea Constantinopolului în mîinile turcilor. Aşezarea lui Alexandrei acolo îndreptăţea pe scriitorul bizantin Chalko-Kondylas să scrie că Moldova, sau *Bogdania Neagră* , îşi avea scaunul de domnie în Cetatea Albă. Aici însă Alexandrei, un tînăr stricat şi dedat beţiei, fu otrăvit de boieri, probabil la îndemnul rivalului său, Petru Aron. Acesta pare să fi făgăduit polonilor cetatea de la liman pentru a obţine, în schimbul cesiunii ei, recunoaşterea sa ca domn al Moldovei din partea craiului leşesc.

în anul morţii lui Alexandrei, nişte pescari români din Cetatea Albă atacară prin surprindere *Lerici, o* aşezare genoveză la gura Niprului, arborînd steagul moldovenesc deasupra cetăţii. Aceasta era una din cele dintîi încercări de expansiune românească în regiunile transnistriene. Castelul fu "întărit în numele lui Petru-Voievod, Domnul Valachiei Inferioare (Moldova) şi al Moncastrului, care nu voia să-l restituie".

Intre timp, turcii, care la 1453 cuceriseră Constantinopolul şi-şi mutaseră reşedinţa acolo, de la Âdrianopol, întreprinseră o demonstraţie navală în Marea Neagră, care făcu mare impresie asupra lui Petru Aron. Acesta, temîndu-şi tronul, trimise pe logofătul *Mihul* ca să ofere, în numele său şi al boierilor moldoveni, sultanului un tribut anual de 2.000 de galbeni. Sultanul primi tributul şi făgădui că va cruţa Moldova. "Şi astfel, zice N.Iorga, în toamna anului 1456, pe cînd Europa apuseană se cufundă iarăşi în visuri de cruciadă, pe cînd în Ţara Românească Vlad Ţepeş pregătea revolta sa şi Genova oferea zece corăbii pentru creşterea flotei creştine, sub domnia lui Petru Aron, fiul lui Alexandru cel Bun, moldovenii

începură a plăti bir turcilor." Aceasta era ultima picătură în cupa amărăciunilor, suferinţelor şi înjosirilor Moldovei.

Toată lumea era consternată, văzînd halul în care ajunsese ţara pe care Alexandru cel Bun o îndrumase aşa de cuminte pe calea cea bună a progresului. în atmosfera aceasta sufocată de netrebniciile cîrmuitorilor învrăjbiţi apăru, ca un Făt-Frumos din lacrimi, tînărul *Ştefan,* fiul lui Bogdan al II-lea, ucis mişeleşte la Răuseni, nepot şi moştenitor al marilor calităţi politice şi militare ale lui Alexandru cel Bun, pentru a răzbuna ticăloşiile comise şi a salva ţara din prăpastie. Tot ce mai rămăsese bun şi curat în Moldova se grupă sub steagul răzbunător, ridicat de tînărul sol al bunului destin românesc. Prin loviturile fulgerătoare de la Doljeşti şi Orbie, Ştefan zdrobi împotrivirea lui Petru Aron şi-l goni din ţară. După această primă ispravă, învingătorul Ştefan purcese spre Suceava, unde într-un glas de însufleţire fu proclamat domn şi singur stăpînitor al Moldovei (1457). Astfel se isprăviră luptele pentru succesiunea lui Alexandru cel Bun.

Şi în timpul acestor frămîntări interne, domnii găseau răgaz de a înzestra pe vitejii lor cu "locuri din pustie", cu "loc de prisacă şi de moară şi cu locuri de fînaţe". In 1436 Hiaş şi Ştefan dăruită unui oarecare Cauteş "un loc înjwstie" lîngă Dişeşti, unde se făcu Poiana lui Cauteş şi mai apoi, adunîndu-se oameni, se înfiripă satul lui Cauteş sau Cauteşeni. Acesta este numai unul din numeroasele cazuri în care domnii dăruiau pămînturi fără stăpîn sau luate de la alţii, care se dovedeau nevrednici sau vicleni. Prin acte de acestea donatoare s-a format sumedenia de sate în -eni şi -eşti, care sînt aşa de frecvente şi în Basarabia. De asemenea carele mînăstireşti continuau a aduce peşte din bălţile Nistrului şi ale Dunării, de la "lacul de la ustia Bîcului" şi altele. Pe la 1454, Petra-Vodă Aron dăruia moşii la Lăpuşna, despre care se pomeneşte abia atunci pentru întîia dată.

2. Luptele lui Ştefan pentru recucerirea cetăţilor Hotin şi Chilia

Ştefan cel Mare dobîndi tronul părinţilor săi în împrejurări foarte grele. Pe lîngă că Moldova pierduse Hotinul şi Chilia, ea mai ajunse încă şi într-o întreită dependenţă faţă de Polonia, Ungaria şi Turcia. Graniţele naturale erau ştirbite şi

suveranitatea ţării complet compromisă. Tînărul domn avea deci de îndeplinit o îndoită datorie faţă de ţară: redobîndirea neatîrnării şi reîntregirea hotarelor basarabene. Cu un admirabil curaj şi cu o neclintită hotărâre purcese Ştefan la mdeplinirea acestei mărețe misiuni istorice.

Mai întîi Ştefan se îndreaptă împotriva polonilor care deţineau Hotinul şi adăposteau în ţară la ei pe Petru Aron; acesta pîndea de la Cameniţa momentul prielnic pentru a se arunca cu oaste leşească asupra lui Ştefan. Doi ani de zile asedie Ştefan Hotinul, pînă ce izbuti să-1 cucerească şi să izgonească pe polonezi din cetate. La Overhelovăţ pe Nistru s-a aşezat în 1459 pacea cu Polonia. Leşii, renunţînd la veleităţile lor de supremaţie asupra Moldovei, convenirii să izgonească pe Petru Aron din cuprinsul regatului lor şi să înapoieze Moldovei Hotinul cu vamă, cu târgul şi cu dreptul de pescuit în apa Nistrului; După atîta jertfă şi osteneală Ştefan intră triumfător în Hotin şi aşeză acolo pîrcălab pe însuşi unchiul său Vlaicu, fratele maicii sale Oltea, care dădea garanţii suficiente pentru apărarea cetăţii împotriva oricui.

Cu acest prilej Ştefan răsplăti isprăvile vitejilor şi voinicilor săi, săvîrşite de ei cu ocazia cuceririi Hotinului. Din numărul celor mulţi care fură răsplătiţi atunci de Ştefan pentru vrednicia lor, ajunge să pomenim pe unul Bilău, care primi pămînturi întinse în ţinutul Hotinului, pe care se înjghebă cu vremea satul Bilava sau Bilăuţi. îndată după restabilirea rânduielii în Hotin, fu reluat, schimbul de mărfuri ce se făcea între moldoveni şi Ieşi. Veniturile vămilor sporeau văzînd cu ochii, iar la iarmaroacele din Hotin veneau an de an negustori din toată Polonia şi Rusia. Târgoveţii se îmbogăţeau pe urma acestui nou avînt pe care-1 luase comerţul, iar ţăranii aveau prilej de a-şi vinde cu preţ bun prisosul grînelor şi bogăţia turmelor. Ei găseau în Hotin tot ce le trebuia pentru îmbunătăţirea gospodăriei lor.

In Hotin se întâlneau regulat împuterniciţii craiului polon cu oamenii lui Ştefan spre "judecarea, celor cu strîmbătate de la margine şi spre împăcarea neînţelegerilor ce se iscau între Ieşi şi moldoveni, şi mai ales din pricina deselor furturi de fete". Frumuseţea recunoscută a moldovencelor ademenea pe poloni şi ruteni de a se deda la ţurţuri de fete din Moldova, furturi ce nu puteau rămîne nepedepsite.

După restabilirea hotarului la Nistru şi după expulzarea lui Petru Aron din Polonia şi aşezarea păcii cu această ţară, Ştefan

îşi îndreptă atenţia asupra ţării-de-jos, unde Chilia se găsea în mfini străine şi unde primejdia turcească devenea din zi în zi mai ameninţătoare. Am amintit mai sus că Petru Vodă cedase Chilia lui Iancu Vodă din Transilvania. Acesta o trecu prietenilor săi din Muntenia de la care fusese luată de Alexandru cel Bun. Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti, vestit prin cruzimile sale, stăpînea cetatea de la gurile Dunării. Ţepeş-Vodă fusese, ce-i drept, sfătuitorul şi ocrotitorul lui Ştefan înainte de urcarea şa pe tron. Un elementar sentiment de recunoştinţă făcu pe Ştefan să lupte greu cu sine, înainte de a începe lupta pentru recucerirea Chiliei din mîinile făcătorului său de bine de odinioară. Dar, în cele din urmă, simţul datoriei faţă de ţară învinse asupra celui de recunoştinţă, căci totdeauna interesele ţării trebuie să rămînă mai presus de orice alte consideraţii.

în 1462 Vlad Ţepeş se găsea la grea strâmtoare din partea turcilor. Atunci Şfefan, temîndu-se ca nu cumva turcii să pună mîna şi pe Chilia, pe care el nu ar mai fi putut-o scoate din ghearele lor, se hotărî, în ziua de 22 iunie 1462, să atace cetatea pe neaşteptate. Atacul însă n-a izbutit pentru că garnizoana munteană din cetate, susţinută energic şi de ungurii care se. găseau acolo, se împotrivi cu îndârjire, silind pe Domnul Moldovei de a se retrage fără nici o ispravă, primind încă şi o rană adîncă la glezna piciorului. De rana aceasta Ştefan suferi viaţa întreagă, aducîndu-i dureros aminte de înfrângerea sa de sub zidurile Chiliei.

Dar Ştefan nu era omul pe care o ânfrîngere putea să-1 descurajeze sau să-1 abată de la urmărirea şi îndeplinirea planurilor sale. El îşi puse în gînd că trebuie să recucerească Chilia pentru a repara ştirbirea şi împuţinarea hotarelor Moldovei, aşezate de bunicul său. Pentru atingerea acestei ţinte, el se pregăti aproape trei ani de zile pentru a fi sigur de izbîndă. Era în toiul iernii 1465, ianuarie 26, cînd Ştefan, atacând din nou Chilia *"bătu "* zidurile o zi întreagă, zdrobi de astă dată rezistenţa apărătorilor şi sili pe căpitanii munteni de a preda cetatea pîrcălabilor săi Isaia şi Buftea, care o luară în stăpînire în numele domnului Moldovei. Mare era bucuria lui Ştefan pe urma strălucitei sale izbînde de la Chilia, cu care se termină îndelungata şi anevoioasa sa campanie pentru reîntregirea hotarelor ţării sale.

întru amintirea victoriei sale de la Chilia, Ştefan clădi mînăstirea *Putna* din Bucovina, pe. care o înzestra cu moşii

întinse şi cu privilegii largi, între care şi acela de a aduce peşte din bălţile Dunării şi chiar de la Chilia. Aşa de mult iubea Ştefan lăcaşul acela şi amintirea ce era legată de el, încît şi-1 alese, în viaţă încă fiind, ca loc de veşnică odihnă pentru sine şi pentru familia sa.

Alungarea muntenilor şi a aliaţilor lor unguri din Chilia avu grele urmări pentru Moldova. Ungurii priveau Chilia drept poartă deschisă pentru negoţul lor la Dunăre şi Marea Neagră. Şi cum Ştefan, prin recucerirea Chiliei, veni de închise această poartă» craiul lor Matiaş Corvin, român şi el de viţă, dar trecut în rîndurile ungurilor împreună cu toată vechea noastră boierime şi râzeşime din Ardeal, adună oaste pentru a năvăli în Moldova şi a strivi pe Ştefan şi pe vitejii săi. Duhul cel rău al regelui era nenorocitul de Petru Aron, care, fiind izgonit din Polonia, fugi în Ardeal şi se oploşea la curtea lui Matiaş pentru a unelti contra ţării sale, urzind împreună planuri fantastice de cucerire. Ademenit de aceste planuri şi rău sfătuit de domnul pribeag, Matiaş adună oaste şi năvăli în Moldova în puterea iernii 1467, izbutind să pătrundă chiar pînă la Baia. Acolo a întîmpină Ştefan cu plăieşii săi, tăbărî în toiul nopţii asupra prea îndrăzneţilor năvălitori şi-i bătu zdravăn. însuşi regele Matei Corvin, cu toată statuia ce i s-a ridicat la Cluj în amintirea acestei expediţii, scăpă numai, fugind cu trei săgeţi moldoveneşti în spinare* care-1 usturară viaţa întreagă, aducîndu-i aminte de înfrîngerea de la Baia şi învăţînd minte pe unguri că moldoveanul pricepe să-şi apere în mod cuvenit ţara şi demnitatea ei. Aventura craiului Matiaş în Moldova dădu lui Ştefan norocosul prilej de a-şi muia pecetea în sînge unguresc pentru a pecetlui zapisul său de stăpînire asupra Chiliei.

în anul următor,. Ştefan, aflînd despre uneltirile lui Petru Aron între secui, se hotărî de a întoarce craiului unguresc vizita sîngeroasă de la Baia. Pe neaşteptate-el pătrunse în secuime, surprinse acolo pe Petru AaTMi, îl prinse şi îi tăie capul, răzbunînd astfel moartea năprasnică a tatălui său. Prin înfrîngerea ungurilor şi înlăturarea lui Petru Aron, Ştefan asigură pacea la hotarul apusean al ţării sale.

3. Ciocnirea cu tătarii şi ridicarea cetăţii Orheiului

Lichidarea norocoasă a conflictului cu ungurii se făcuse la timp, căci primejdii noi se semnalau la marginea de răsărit **a** ţării, la Nistru. Tătarii, ce fuseseră alungaţi peste Nistru, nu puteau uita de bogăţiile Moldovei. Hanul lor rezida în Crimeea şi de acolo stăpînea toată Rusia sudică pînă la Nistru. între Nistru şi Bug era aşezată hoarda Edissan, care se hotărnicea la nord cu Polonia prin rîurile Iargorlic şi Codîma. Acest ţinut învecinat cu Moldova îşi avea centrul administrativ la *Oceacov,* la gura Bugului, şi se numea şi *"Ucraina Hanului"* sau *"olanii Oceacovului* ". De aici tătarii năvăleau necontenit-în Moldova prin vadurile Nistrului pe care le cunoşteau aşa de bine.

Năvălirile acestea de pradă se repetau tot mai des pe vremea lui Ştefan cel Mare, cînd tătarii ridicară în fruntea lor pe Hagi-Ghirai, întemeietorul dinastiei *Ghiraizilor,* care **a** domnit asupra acestui popor prădalnic pînă la sfîrşitul vieţii lui politice neatirnate pe vremea împărătesei Ecaterina. Ca megieşi cu noi, ei aveau putinţa să afle şi să urmărească tot ce se petrecea dincoace de Nistru. Ei pîndeau ceasul prielnic cînd ai noştri erau ocupaţi în altă parte, pentru **a** trece Nistrul şi **a** prăda. **Aşa** se folosiră tătarii de luptele interne între fiii învrăjbiţi ai lui Alexandru cel Bun, pentru a năvăli în ţară şi **a** prăda şi jefui.

De năravul acesta ei nu se lepădară nici în timpul lui Ştefan. Bănuind că domnul este angajat în lupte grele şi îndelungate cu ungurii şi cu rivalul său pribeag, tătarii trecură în august 1469 Nistrul şi umplură văile basarabene cu pilcurile lor de călăreţi prădalnici, ajungînd pînă spre Hotin, a cărui bogăţie atiţa şi mai mult pofta lor de pradă. Ei se înşelară însă amarnic în socotelile lor, crezînd că pot să surprindă pe Ştefan. Dimpotrivă, acesta "le prinse de veste, le ieşi înainte la o dumbravă, ce se cheamă la Lipnic, aproape de Nistru, îi lovi cu oastea sa, şi, dînd război viteješte, **îi** risipi şi multă moarte şi pieire făcu într-înşii şi pe mulţi **i-a** prins vii şi le-**a** luat tot pleanul", zice cronicarul. Cu acest prilej Ştefan făcu prizonier pe căpetenia lor *Eminec,* fratele Hanului Mengli-Ghirai, ce urmase în domnie lui Hagi-Ghirai. Acest Eminec fu închis în Cetatea Albă de unde izbuti să fugă după ani de prinsoare.

Dar Ştefan cel Mare nu era obişnuit să facă treaba numai pe jumătate. Prevăzător cum era, el înţelese că'depărtarea între

Hotin şi Cetatea Albă era prea mare pentru ca aceste cetăţi să poată apăra cu succes întreg hotarul de răsărit al Moldovei împotriva tătarilor, cazacilor şi polonilor. Apa Nistrului forma, fără îndoială, o mare piedică pentru năvălitori, dar ei o treceau prin vaduri ascunse, iar iarna pe gheaţă, astfel că pacea populaţiei basarabene era veşnic ameninţată tocmai ca în zilele noastre din partea bolşevicilor. Oamenii nici nu se puteau apuca de lucru cu toată inima, fiindcă simţeau veşnic primejdia deasupra capetelor lor. Spre a pune capăt acestei stări de nesiguranţă sau cel puţin pentru a micşora primejdia, Ştefan porunci să se ridice cetatea *Orheiului,* aşezată pe apa Răuţului, nu departe de Nistru şi cam la jumătatea drumului dintre Hotin şi Cetatea Albă.

îndată ce cetatea fu gata, Ştefan organiză apărarea ei în felul cetăţii de la Hotin, numind pîrcălab pe *Gangur* şi măi apoi chiar pe unchiul său, Vlaicu, de la Hotin: Pentru apărarea cetăţii, domnul aşeză acolo cete numeroase de viteji şi voinici, pe care îi înzestra cu pămînturi din pustie pentru slujba lor de *"slujitori de pe margine ".* Din ceata acestor luptători "împotriva tătarilor^' coboară răzeşimea orheiană de azi, trează, războinică, dîrză şi îndărătnică, ce se împotrivea pînă şi poruncilor domneşti, dacă găsea că acestea nu erau drepte, ba se încumeta chiar de a ridica .domni din rîndurile ei şi a încerca de a-i impune ţării întregi.

Moşiile lui Gangur se aflau la confluenţa Botnei cu Botnişoara, unde s-a păstrat pînă azi satul Gangur. Oştenilor din ceata sa, şi anume lui Măluşcă şi fratelui său Neicea şi Cozmei Rîzan şi fratelui său Drăguş, le dărui Ştefan "pentru a lor dreaptă şi credincioasă slujbă un loc pustiu, ce se află de amîndouă părţile Vişnovăţului, lîngă Bîcu, ca să-şi facă sat şi să le fie uric cu tot venitul şi lor, şi fiilor lor, şi nepoţilor lor, şi strănepoţilor lor, şi la tot neamul lor, ce se va alege mai de aproape, neclintit niciodată în veci". Şi aceasta, fiindcă Ştefan "le-a dat pentru dreapta şi credincioasa lor slujbă către domn şi ca să fie strajă împotriva tătarilor, aşa precum au fost pînă acuma, fiind din ceata boierului Gangur". Gangur se găseşte pomenit pentru întîia oară ca pîrcălab de Orhei în octombrie 1469. Se pare deci că numai atunci s-a început cu clădirea cetăţii Orheiului. Dintr-un răzeş din părţile Orheiului se cobora Ion Teodor Călmaşul sau Callimachi, care învăţase carte în Polonia, ştia latineşte şi ajunse dragoman la Poartă şi apoi domn.

în jurul cetăţii şi sub scutul ei s-a înjghebat cu vremea tîrgul Orheiului care primi aceeaşi întocmire municipală ca şi celelalte oraşe ale Moldovei, avînd în frunte un şoltuz, înconjurat de 12 pîrgari, care purtau catastiful tîrgului, judecau neînţelegerile între tîrgoveţi şi aplanau certurile de hotar şi de proprietate.

4. **Prădăciunile cazacilor şi zidirea cetăţii Sorocei**

Fortificarea Orheiului se dovedi eficace şi de mare folos pentru apărarea Basarabiei. Spre sfîrşitul domniei lui Ştefan, numărul duşmanilor din răsărit spori cu unul nou, foarte şugubăţ şi neastâmpărat: *cazacii,,* despre care se pomeneşte pentru prima oară într-o scrisoare a lui Alexandru, marele voievod al Lituaniei, către hanul tătăresc din anul 1492. Miron Costin, care cunoştea bine viaţa cazacilor, fiindcă îşi făcuse studiile la Bar în Ucraina, ne dă următoarele informaţii despre ei: "Sunt cazacii de neamul lor ruşi, rămăşiţă din oştenii cnejilor ruseşti, pe care cu îndelungate vremuri supunîndu-i craii leşeşti, şi căzînd şi Kievul, scaunul Rusiei, pe mîna leşilor, ei pe Nipru în jos şi pe de cea parte şi de aceasta parte, trăiau sub ascultarea crailor leşeştii slobozi de vecinătate în chipul oştenilor, cu hrană slobodă pe Nipru, ori cu vînătoria, ori cu pescăria, pînă la pragurile Niprului, unde are Nipru îh trei locuri praguri, aşa de firea locului făcute, şi cade apa de pe stînci, ce sunt în fundul apei,- la loc mai jos, în care locuri nici un fel de vase a trece nu pot, vasele lor, şi acelea încă cu mare grijă trec, şi de multe ori pe uscat trag vasele pînă trec acele praguri, şi aşa trăiau pînă în zilele lui August crai".

Astfel se înfiripară la hotarul polono-tătar şi mai ales la pragurile Niprului mici cetăţi de apărare, numite *"siciuri "* şi se organizează cete de oameni curajoşi întru apărarea lor. Scopul lor primordial era de a se răzbuna împotriva polonezilor din pricina neomenoaselor asupriri la care erau expuşi ţăranii ruşi din partea proprietarilor polonezi şi deopotrivă şi contra tătarilor pentru a le smulge prada şi a slobozi robii făcuţi în părţile lor. Cu vremea, aceste siciuri se supuseră unei căpetenii **pe** care o numeau *hatman.* Acesta se alegea de către tovarăşii săi, care se obligau să trăiască după o anumită pravilă şi să asculte de poruncile lui. Hatmanul însuşi se găsea într-o slobodă atîrnare /aţă de craiul leşesc.

Cetele acestea se compuneau din oameni necăjiţi, scăpaţi din robia polonă sau tătară şi care, cunoscînd caznele robiei, doreau mai presus de toate să fie slobozi.

Tătarii porecleau această adunătură de oameni *"cazaci "*, adică vagabonzi sau oameni fără căpătîi. Cum numărul oamenilor asupriţi, dezmoşteniţi şi prigoniţi de soartă era foarte mare, cetăţile căzăceşti sporeau mereu, devenind cu vremea o adevărată pacoste pentru ţările megieşe. Ei deprinseră de la tătari năravul de a trăi din jaf şi pradă şi de aceea îndeletnicirile lor principale erau expediţiile de pradă. în expediţiile acestea, ei ajungeau adesea pînă la Nistru, şi trecînd această apă, ei năvăleau în Moldova pentru a prăda şi jefui.

Mai expuse prădăciunilor căzăceşti erau regiunile din nord-estul Moldovei şi îndeosebi ţinuturile Hotinului, Sorocei şi Orheiului.

Pentru apărarea acestor regiuni se hotărî Ştefan, spre sfîrşitul domniei sale, să fortifice vadul de la *Soroca,* durînd acolo o cetate ca şi cea de la Orhei. Cu apărarea cetăţii, Ştefan încredinţa pe un pîrcălab, care avea la îhdemînă cete de voinici pentru paza hotarului.

Aceştia primeau pămînturi milităreşti de veci, ca şi grănicerii din părţile ardelene, în schimbul îndatoririi lor de a face strajă la Nistru şi de a fi în fiecare clipă gata de luptă contra cazacilor şi tătarilor năvălitori. Pămînturile lor erau oarecum ferite de încălcări din partea boierilor şi de apăsări prea grele la plata dării şi a dijmei. Fiind oarecum privilegiate, ele au putut rămîne pînă azi în proprietatea răzeşilor soroceni, urmaşii trejilor străjeri de pe vremuri. Astfel dărui Ştefan unui oarecare Caii an mai multe pămînturi pe Nistru cu "îndatorirea de a sluji la cetatea noastră, la Soroca". Sub scutul cetăţii s-a înfiripat cu vremea tîrgul Sorocei, care însă n-a putut propăşi aşa de lesne, fiind aşezat la marginea ţării, "în buza puştilor duşmane". Organizaţia municipala era la fel ca la Hotin şi Orhei, avînd şoltuz şi pîrgari în frunte. La Soroca se făceau mari iarmaroace, mai ales de vite.

După alungarea tătarilor şi fortificarea hotarului basarabean prin ridicarea cetăţii Orheiului, Ştefan crezu că a asigurat Moldovei un timp mai îndelungat de pace şi linişte. Mare fu însă surprinderea sa cînd, legănîndu-se în astfel de speranţe, primi vestea că vecinul său din Ţara Românească, Radu cel Frumos, reînnoind revendicările sale asupra Chiliei,

făcea pregătiri de război pentru recucerirea ei. Pentru a preîntîmpina atacul, domnul Moldovei tăbărî cu oaste asupra lui Radu, arse Brăila şi, frîngînd orice rezistenţă duşmană, se îndreptă triumfător spre Bucureşti, cetatea de scaun a domnilor munteni. înaintea oştirii biruitoare, Radu cel Frumos fugi la turci, iar Ştefan intră în Bucureşti şi aşeză acolo un nou domn în persoana lui Laiotă Basarab. Apoi, luînd cu sine pe şotia lui Radu Vodă şi pe fiica ei Voichiţa, pe care Ştefan o luă mai apoi de soţie şi o făcu doamnă a Moldovei, se întoarse bucuros de succes în ţara sa (1473). Astfel pedepsi Ştefan pe cei ce îndrăzneau să-i răpească cetatea din delta Dunării:

5. **Apărarea Chiliei şi Cetăţii Albe prin bătăliile de la Podul înalt şi Războieni**

Prin campania sa în Muntenia, Ştefan atrase duşmănia turcilor asupra sa. Radu cel Frumos, izgonit din scaun de domnul Moldovei, unelti la Poartă, unde era bine văzut, contra moldoveanului, îndemnînd pe turci să revendice nu numai Chilia, ci şi Cetatea Albă şi să ceară lui Ştefan haraciul făgăduit de Petru Aron. Cum Ştefan nu era dispus să răspundă în ruptul capului cererilor turceşti, îndeosebi celor privitoare la cesiunea porturilor maritime, o ciocnire sîngeroasă cu turcii era inevitabilă. Aceasta se şi produse la sfîrşitul anul 1474, cînd Solim an Paşa Hadîmbul inundă Moldova cu nenumăratele sale cete de ieniceri, spahii şi salahori, răspîndind foc şi pîrjol în jurul său. Ştefan se convinse că puhoiul nu putea fi oprit chiar la locul revărsării lui şi se retrase în desişul codrilor săi scutitori de la Vaslui, arzînd în cale tot ce ar fi putut fi de folos năvălitorilor. Codrul, frate cu românul, gemea nerăbdător de mulţimea oştirii moldoveneşti. Era la începutul lui ianuarie 1475, cînd oştirea turcească ajunse la marginea codrului. Atunci, moldovenii se aruncară cu furie asupra turcilor, îi măcelăriră fără milă şi cruţare şi-i puseră pe fugă. Lupta hotărâtoare, norocoasă pentru ai noştri, s-a dat la *Racova* sau la *Podul înalt* de pe apa Racovăţului. înfrîngînd rezistenţa turcească, moldovenii biruitori urmăriră fără încetare pe duşman pînă la vadul Dunării şi îi pricinuiră grele pierderi, robind foarte mulţi turci. Pentru răscumpărarea unora dintre aceştia, care erau de neam mare, se ofereau mari sume de bani. Ştefan refuză tîrgul, probozindu-i şi zicîndu-le că dacă

sînt aşa de bogaţi, ce au căutat în ţara sa săracă? După această strălucită izbîndă, oastea petrecu trei zile în post şi rugăciune pentru a mulţumi Dumnezeului dătător de biruinţă pentru mila şi îndurarea sa faţă de ţara Moldovei. Acest obicei era observat de Ştefan după fiecare izbîndă. Tot atunci, Ştefan puse să se vestească creştinătăţii şi cîrmuitorilor popoarelor, între care şi lui Uzun-Asan, şahul Persiei, că oştirea sa a izbutit să înfrîngă armata turcească în Moldova.

Vestea despre înfrîngerea armatei turceşti în Moldova mîhni rău pe sultanul Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopoiului. Ca răzbunare contra lui Ştefan, el trimise deocamdată flota ca să atace Chilia şi Cetatea Albă, fiindcă ştia cit ţinea domnul la aceste cetăţi. Dar nici Ştefan nu întârzie cu luarea măsurilor de apărare spre a preîntâmpina primejdia. Pîrcălabii Lucăci şi Gherman întăriră în grabă *"poarta cea mare "* de la Cetatea Albă, deasupra căreia aşezară o inscripţie frumos împodobită cu herbul Moldovei cu următorul cuprins: "în anii de la întruparea Domnului 6984 (1476) s-a săvîrşit marea poartă, în zilele cuviosului Ion Ştefan Voievod şi în zilele panului Luca şi în zilele panului Hărman". Se plănuia un atac combinat, al turcilor pe mare şi al tătarilor pe uscat Ştefan, fiind meşter în ale războiului, ştiu să organizeze repede apărarea în aşa fel, încît faţă de străşnicia rezistenţei moldoveneşti, turcii fură nevoiţi a se retrage de sub cetate fără nici o ispravă, iar tătarii fură lesne aruncaţi peste Nistru. Porturile româneşti fură salvate de astă dată.

Mai norocoasă fu armata turcească în operaţiunile ei în apele Crimeei. Acolo se găsea, după cum s-a arătat mai sus, Caffa - Teodosia de' azi - cel mai însemnat port de negoţ al genovezilor în Marea Neagră. Bogăţiile acestui oraş înfloritor aţîţau dorul de cucerire al turcilor. Respinsă de la Cetatea Albă, flota turcească vîsli spre Crimeea, intră în portul genovez şi începu asediul în toată regula. în zadar trimise Ştefan cîteva cete de moldoveni în ajutorul prietenilor săi genovezi; nenorocitul oraş strâns ca în cleşte dinspre mare de turci, iar de pe uscat de tătari, căzu după zvîrcoliri eroice în mîinile păgânilor. Turcii învingători culeseră pe toţi negustorii genovezi din Caffa şi-i duseră la Constantinopol, strivind astfel negoţul levantin în Marea Neagră. Cucerirea Caffei lăsă să se înţeleagă că planul turcilor era de a preface Marea Neagră într-un lac turcesc. Pentru atingerea acestui scop, întreg litoralul pontic trebuia să intre sub stăpînirea Porţii.

începutul s-a făcut cu coasta dobrogeană, s-a continuat cu Crimeea, urmă subjugarea ţărmului tătăresc pentru ca în mod fatal să vină la rînd litoralul moldovenesc cu cetăţile Chilia şi Cetatea Albă.

în executarea acestui plan, turcii intrară în negociere cu tătarii. Mai mult silit decît din voie liberă, Mengli-Ghirai, hanul tătăresc, se obligă să plătească haragiu sultanului din Constantinopol şi să-i recunoască supremaţia asupra tătărimii (1475). De atunci încoace tătarii erau siliţi să participe cu contingentele lor la toate acţiunile militare ale Porţii suzerane şi îndeosebi contra Moldovei, de care erau despărţiţi numai prin apa Nistrului.

După supunerea tătarilor, Mohamed al II-lea făcu mari pregătiri pentru o expediţie militară împotriva Moldovei. De astă dată sultanul se hotărî să purceadă în persoană contra lui Ştefan. Se urmărea un atac combinat pe apă şi pe uscat pentru a răpune pe domnul Moldovei şi a anexa porturile de la mare. Ştefan îşi dădea bine seama de primejdia ce-1 ameninţa şi de aceea se adresa Dogelui veneţian cu o scrisoare în care spunea: "Ceea ce acuma cer, este aceasta. Căci sînt sigur că turcul iarăşi va veni împotriva mea îh vara aceasta, pentru cele două cetăţi ale mele, Chilia şi Cetatea Albă, care-i sînt foarte cu supărare. Deci întru aceasta vreau să fiu ajutat astăzi, căci vremea e scurtă şi nu ne îngăduie a lua alte măsuri mai întinse. Şi înălţimea ta te poti gîndi că *aceste două locuri sînt toată Moldova, că aceste două cetăţi sînt un zid pentru Ţara Ungurească şi Ţara Leşească* ". Observaţia lui Ştefan că cele două cetăţi erau sultanului foarte cu supărare, era foarte adevărată, cînd ne gîndim la însăşi mărturisirea lui Mohamed, care zicea: *"Pînă cînd Moldova va stăpîni Chilia şi Cetatea Albă, iar ungurii Belgradul sîrbesc, pînă atunci nu vom birui pe ghiauf*

în primăvara anului 1476 pregătirile musulmane erau gata şi groaznica vijelie veni să se descarce asupra Moldovei. în vreme ce tunurile de pe corăbiile turceşti băteau zidurile cetăţilor moldoveneşti de ia mare, Mohamed Sultanul aruncă un pod de vase peste Dunăre, peste care buluci o puzderie de oaste turcească, care, atingînd ţărmul moldovenesc, o luă în grabă pe urma lui Ştefan, susţinută în flanc de pilcurile tătăreşti care trecuseră Nistrul şi năzuiau spre Suceava. într-o primejdie mai mare nu fusese Moldova decît doară în zilele ce premerseră bătăliei de la Mărăşeşti.

în mijlocul vijeliilor, Ştefan nu-şi pierdu cumpătul. Ca şi cu un an în urmă, el pustii calea inamicului şi se retrase în codrii Neamţului. Pînă acolo îl urmări Mohamed pentru a-l ajunge. Acolo, la *Valea-Albă* sau *Războieni* s-a dat în ziua de 26 iulie 1476 una din cele mai mari şi mai crîncene bătălii din întreg trecutul Moldovei. Floarea boierimii rămăsese pe cîmpul de onoare. însuşi JŞtefan scăpă numai cu anevoie din învălmăşeala luptei. înconjurat numai de puţini credincioşi ai săi ce-i mai rămăseseră în viaţă, el rătăci în codri pentru a-şi aduna şi reface oastea risipită, în vederea unei noi lupte, mai norocoase.

între timp, Mohamed înainta nesupărat spre Suceava, dirijînd o coloană spre Hotin, unde era adăpostită familia domnească. Cetatea Hotinului însă nu putu fi cucerită, fiindcă era apărată vitejeşte de pîrcălăbii ei. Sultanul înconjură Suceava şi o şi arse, însă fără să poată lua şi cetatea domnească. Tărăgănarea aceasta, precum şi bolile ce se încuibaseră în rîndurile oştirii turceşti, care mai suferea şi de foame, fiind mare lipsă de hrană, determinară pe Sultan de a căuta o înţelegere cu Ştefan, pentru a se putea întoarce mai degrabă în patria sa. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît cetăţile de la mare rezistau bine atacurilor flotei turceşti, iar tătarii fuseseră alungaţi peste Nistru. Se vede că atunci Ştefan, silit de împrejurări, se învoi să plătească haraciul cu care rămăsese în restanţă, pentru a răscumpăra pe calea aceasta liniştea ţării, aşa de greu încercată, şi a salva cetăţile de la mare. învoiala aceasta rămase în picioare în tot timpul domniei lui Mohamed al II-lea.

Acordul cu turcii nu împiedică pe Ştefan de a lua măsurile cuvenite pentru fortificarea cetăţilor sale. Zidurile vechi fură restaurate şi ridicate din nou. Cronica ţării spune că în anul 1479, iunie 22, Ştefan începu să zidească cetatea Chiliei şi o isprăvi în acelaşi an, iulie 14. Fireşte că aici nu poate fi vorba de ridicarea din fundament a cetăţii, ci **de** o restaurare şi completare a ei. Tot atunci restaura Ştefan şi cetatea din limanul Nistrului. Aici o inscripţie găsită la Cetatea Albă ne spune următoarele: "în zilele cuviosului şi de Hristos iubitorului şi de Dumnezeu dăruitului şi de toată lauda vrednicului Ion Ştefan Voievod, domn a toată ţara Moldovei, fiu al lui Bogdan-Voievod, s-a început şi s-a sfîrşit acest zid pe vremea pârcălabilor Duma şi Hărman". Aceşti doi viteji erau pîrcălabi la Cetatea Albă între 1478-1480. în răstimpul acesta s-a săpat şi piatra comemorativă de mai sus.

Restaurarea cetăţilor era gata la timp, căci în 1481 muntenii încercară un nou atac asupra Chiliej, repetîndu-1 chiar în 1483, pentru a pune mîna pe cetate. încercările lor rămaseră însă zadarnice; ele prevesteau însă lupte decisive pentru stăpînirea cetăţilor moldoveneşti, care din nenorocire nu întîrziară multă vreme.

Din cele arătate pînă aici putem vedea că Ştefan cel Mare, în prima jumătate a domniei sale, fusese preocupat aproape necontenit de chestiuni basarabene. El a luptat cu polonii pentru redobândirea Hotinului, el a recucerit cu grele jertfe Chilia şi a apărat-o în lupte crîncene cu ungurii la Baia şi cu turcii.la Podul-înalt şi Războieni. Tot el a ridicat cetatea Orheiului împotriva tătarilor şi cetatea Sorocei contra cazacilor prădalnici. întregirea hotarelor basarabene şi apărarea lor împotriva polonilor, cazacilor, tătarilor, turcilor, ungurilor şi chiar contra conaţionalilor săi din Ţara Românească erau problemele principale ale politicii moldoveneşti în veacul al XV-lea.

CAPITOLUL V

Căderea Chiliei şi Cetăţii Albe şi consecinţele ei politice şi economice

1. Prefacerea cetăţilor moldoveneşti în raiale turceşti - 2. Ocuparea Pocuţiei ca despăgubire pentru pierderea cetăţilor basarabene

1. Prefacerea cetăţilor moldoveneşti în raiale turceşti

înţelegerea pe care Ştefan o avu cu Mohamed al II-lea dăinui numai pînă lâ moartea acestuia (1483). Urmaşul său, Baiazid al II-lea, nesimţindu-se prin nimic obligat faţă de Ştefan, cedă stăruinţei ienicerilor, care cereau război pentru a se îmbogăţi din pradă, şi deschise o nouă campanie contra Moldovei. Ştefan se trezi deodată cu turcii pe pămîntul ţării. Ţinta operaţiunilor turceşti erau de astă dată cetăţile moldoveneşti de la mare. Susţinea doar însuşi Baiazid că *"Chilia e cheie şi poartă la toată ţara Moldovei şi a ţării de la Dunăre (Muntenia), iar Cetatea Albă e cheie şi poartă pentru toată Polonia, Tătaria şi Marea Neagră".* Aceste *porţi* -trebuiau cucerite şi alipite cu orice preţ împărăţiei Otomane. Aceasta era lozinca sultanului.

Şi într-adevăr, turcii înconjurară mai întîi Chilia, "dinspre uscat şi dinspre apă" şi o bătură opt zile şi opt nopţi necontenit, pentru a frînge rezistenţa moldovenilor şi a-i sili să capituleze. în acele grele timpuri erau pîrcălabi la Chilia Maxim şi Ivanco, care apărară cetatea pînă la jertfire de sine. în dimineaţa zilei de 14 iulie 1484, cetatea căzu în mîna turcilor ca o grămadă de dărîmături ce acopereau corpurile vitejilor moldoveni, morţi pentru cinstea şi apărarea ţării. De la Chilia, turcii biruitori trecură la Cetatea Albă, pe care o forţară la capitulare după un bombardament de două zile şi

două nopţi, în ziua de 4 august 1484, fiind pîrcălabi Hărman şi Oanea. Faţă de populaţia cetăţilor cucerite, turcii purceseră la fel ca şi în Caffa. Târgoveţii şi negustorii de seamă fură ridicări şi duşi la Constantinopol. In portul de negoţ moldovenesc de la limanul Nistrului, aşa de înfloritor odinioară, nu mai rămăseseră decît "200 familii ide pescari"; iar la Chilia numărul populaţiei lăsate pe loc era încă şi mai redus.

Prin cucerirea cetăţilor moldoveneşti, turcii închiseră complet cercul cuceririlor lor pe ţărmul pontic. Marea Neagră devenise un adevărat lac turcesc. Pentru consolidarea cuceririlor sale în Moldova, Baiazid refăcu repede cetăţile ce suferiseră aşa de mult cu ocazia căderii lor, şi le puse din nou în stare de apărare. Dar turcii nu se mulţumiră numai cu stăpînirea cetăţilor propriu-zise, cbcuprinseră în raza lor şi părţi însemnate din teritoriul moldovenesc, pentru a asigura pe această cale aprovizionarea garnizoanei în timp de pace şi cu atît mai vîrtos în timp de război, cînd garnizoanele erau sporite prin armatele de operaţiune. Cetatea de margine, împreună cu teritoriul din jurul ei, smuls din pămîntul ghiaurilor şi supus direct ocîrmuirii turceşti, se numea *raia;* tot aşa se numea şi supusul otoman de legea creştină. Astfel ştirbi Baiazid hotarul Moldovei dinspre mare, înfiinţînd acolo două raiale turceşti: *raiaua Chiliei şi raiaua Cetăţii Albe* (1484).

Se recursese la organizarea acestor *mărci de graniţă,* numite şi *serhaturi,* pentru a pune stăpînire pe cele mai însemnate puncte strategice şi importante centre economice. Prin ocuparea permanentă a punctelor strategice se puteau supraveghea şi ţine mai uşor în Mu acţiunile domnilor noştri. Iar ocuparea statornică a nodurilor de comunicaţie şi a centrelor economice şi comerciale urmărea scopul de a aduna produsele ţărilor tributare şi de a le canaliza spre capitala Imperiului Otoman. Acestui îndoit scop serveau şi raialele turceşti ce se organizaseră mai tîrziu de-a lungul Dunării la *Orşova* şi *Severin,* la *Tumu,* la *Giurgiu,* la *Brăila,* la *Ismail,* la *Tighina* şi la *Hotin.* Prin sistemul acesta, ţările româneşti erau încătuşate într-un lanţ de cetăţi cu garnizoane permanente turceşti care le curmau orice avînt politic şi economic. Raiaua Cetăţii Albe îndeosebi punea pe turci în legătură directă cu tătarii şi înlesnea foarte mult operaţiunile comune turco-tătare contra polonilor şi cazacilor şi mai apoi împotriva ruşilor.

Raiaua Cetăţii Albe se întindea de la limanul Nistrului spre vest pînă la apa Cogîlnicului şi, de la mare pînă la o linie care,

purcezînd de la Valea Cogîlnicului, atingea Nistrul la satul Purcari, localitate care *"despărțea țara turcului de tara Moldovei"*. Hotarul raialei de la Chilia pleca de la Cogilnic spre vest şi atingea, la vest de Catlabuga prin Tasbunar, Dunărea.

Raialele de la Chilia şi Cetatea Albă, aşezate la hotarul basarabean, formau circumscripții administrative deosebite, *sangiacuri* cu cîte un paşă în frunte care avea sub comanda sa garnizoana cetății, compusă din ieniceri şi spahii; aceştia posedau feude "timar" în cuprinsul raialei. Moşiile acestora erau cultivate de creştinii indigeni, care n-aveu nici un motiv de a părăsi raiaua, ci dimpotrivă numărul lor sporea mereu prin pribegi din țările vecine, care se Tefugiau în raia, unde traiul era mai liniştit şi dările mai uşoare. "Ghiaurii" aceştia trăiau îh sate creştine ce erau administrate de *"subaşi"* numiți de paşă pentru păstrarea rînduielii şi pentru strîngerea haraciului şi a dijmei cuvenite din produsele agricole şi din turme. Noua raia de la Cetatea Albă fu numită, după limba noilor stăpîhitori, raiaua de la *Ak-kerman, o* tălmăcire verbală a numelui românesc.

Urmările pierderii Chiliei şi Cetății Albe fură dezastruoase pentru Moldova, atît din punct de vedere politic, cît şi economic. Politiceşte țara suferi o ciuntire simțitoare a hotarelor sale, pentru întregirea cărora se vărsase atît de mult sînge românesc. îngustarea aceasta se produse chiar la țărmul mării şi privea porturile maritime de comerț, care ne puneau în legătură cu lumea, largă; ea privea înşişi *"plămînii economici"* ai Moldovei, căci aşa numeşte N. Iorga, aşa de nimerit, aceste două porturi. Porțile Moldovei spre mare, pentru deschiderea cărora luptaseră generații întregi, se închiseră pentru foarte multă vreme. Bogățiile țărji nu mai puteau fi puse în valoarea lor cea adevărată, ci serveau de acum înainte pentru îmbuibarea turcilor, deprinşi să trăiască din munca şi sudoarea ghiaurilor.

Cu închiderea ieşirilor la mare începu să stagneze şi negoțul țării, aşa de înfloritor odinioară. Negustorii străini nu mai aveau dinspre mare acces liber în Moldova; vechile drumuri de comerț rămaseră părăsite şi vistieria domnească nu se mai umplea cu aurul îmbelşugat ce-1 aduceau vămile înainte vreme. Rosturile comerciale ale Chiliei trecură de atunci încoace asupra Tomarovei (Reni) şi îndeosebi asupra Galaților, care deveniră cu vremea singurul port moldovenesc la Dunăre.

Pentru a cîştiga pămînt suficient pentru noile raiale, turcii împingeau hotarul Moldovei de la țărmul mării tot mai departe spre nord, silind pe ai noştri să formeze o nouă linie de hotar mai jos de *Ciubărciu pe* Nistru, unde se instalase vechea pîrcălăbie din Cetatea Albă. Se pomeneşte de doi pîrcălabi de Ciubărciu, şi anume de Fătu şi Tomşa.

Aşa a fost sortită Moldova, ca după o luptă îndîrjită de aproape **100** de ani să piarză Chilia şi Cetatea Albă, pentru apărarea cărora s-au dat bătăliile cele mai crîncene din istoria Moldovei şi s-a vărsat cu atîta prisosință sînge românesc nu numai sub zidurile cetăților, ci şi la Baia, la Rîmnic, la Podul înalt şi la Valea Albă. Luptele pentru apărarea cetăților basarabene constituie *epoca de glorie militară* a moldovenilor.

Prin pierderea acestor cetăți, Moldova începu să alunece pe povîrnişul decăderii sale politice şi economice. Cu drept cuvînt observă Miron Costin, cu adîncă amărăciune sufletească: *"de atunci au purces țara tot spre rău din an în an pînă astăzi"*.

2. Ocuparea Pocuției ca despăgubire pentru pierderea cetăților basarabene

Ştefan cel Mare îşi dădea bine seama despre pierderea ce îndurase Moldova prin înstrăinarea litoralului basarabean şi de aceea nu lăsa nici un mijloc nefolosit pentru a repara ştirbirea țării. Văzînd că forțele sale militare nu se puteau măsura cu cele turceşti, domnul se hotărî să recurgă la ajutorul puterilor creştine din apus. El trimise deci soli la regele Ungariei, la craiul polon şi la curia papală, solicitîndu-le ajutor împotriva paginilor. Dar în loc de bani şi contingente de trupe, el primi ca răspuns vorbe frumoase de laudă şi încurajare care nu-i puteau folosi la nimic, mai ales că turcii, pornind din noile raiale, începură să prade țara de jos. Atunci Ştefan, bizuindu-se pe forțele sale proprii, le ieşi repede îh cale şi-i lovi în cîmp deschis, pe malul Cătlăbugei, la hotarul raialei de la Chilia şi, tăindu-le calea, ucise pe mulți dintre ei.

Dar pierderea cetăților îl durea aşa de mult, că în anul următor Ştefan trimise o nouă solie în Polonia pentru a făgădui craiului că este gata de a presta jurămîntul de vasalitate în schimbul ajutorului cuvenit pentru recucerirea porturilor basarabene. Cronicarul Nicolae Costin ne spune că între

sfetnicii craiului se găseau destui oameni de seamă care-l îndemnau "să apere pe Ştefan-Vodă şi Moldova de turci cu toată puterea sa, să-i fie ca un părete Moldova, decît pierzîn-d-o să-i fie a se lupta cu turcii pentru ţara leşească; ci nimic n-a folosit". Cu toate acestea, Ştefan, nădăjduind că va primi ajutorul necesar, plecă la Colomeea şi presta acolo craiului Cazimir juramîhtul de vasalitate (1485).

Mare fu însă deziluzia războinicului domn cînd văzu, cu toată stăruinţa sa, că ajutorul polon întîrzia mereu, pentru a nu veni niciodată. Nu mult după aceea, polonii încheiară chiar pace cu turcii peste capul lui Ştefan, răpindu-i astfel orice speranţa de a putea recuceri cetăţile basarabene. Plin de amărăciune mărturisi Ştefan că s-a închinat craiului polon, iecunoscîndu-1 de suzeran pentru a obţine scut şi ajutor contra turcilor, ca să nu le devină tributar. "Craiul însă m-a părăsit şi nu mi-a ajutat - zice Ştefan - şi aşa sînt silit să plătesc haraci turcilor. Acum am aruncat un os între doi cîini, să se mănînce întreolaltă pentru el. Eu voi privi să văd cine învinge şi acela va fi suzeranul meu".

Plin de resemnare, Ştefan trebui să se împace cu gîndul că cetăţile basarabene nu mai puteau' fi redobîndite. El căută deci despăgubire în altă parte. Atunci, chinuit de necaz, el îşi aduse aminte că strămoşul său, Petru Muşat, împrumutase craiului leşesc o sumă mare de bani, pentru care craiul îi zălogise toată Pocuţia cu oraşele Sniatin şi Colomeea pînă la Halici. Craiul nu înapoiase banii şi nici urmaşii săi nu grijiră de a restitui suma întreagă. Alexandru cel Bun se gîhdi să revendice Pocuţia, dară moartea îl împiedică de la realizarea acestui plan. Şi Ştefan cel Mare se feri să atingă chestiunea Pocuţiei pînă în momentul cînd nepăsarea lui Cazimir faţă de durerea sa pentru pierderea cetăţilor îl făcu să piardă orice consideraţie faţă de vechiul său debitor. în anul 1492, Ştefan, folosindu-se de revoltele ţărăneşti din Pocuţia, năvăli pe neaşteptate în această provincie, cuprinse mai multe sate şi-se întoarse acasă cu mare pradă, din care trebuia să acopere birul faţă de Poartă. în regiunile cuprinse de armata moldovenească slujbaşii domnului începură să ridice dările şi zeciuielile cuvenite. De acolo voia Ştefan să scoată bani pentru haraciul turcesc. încercările polonilor de a determina pe Ştefan să se retragă din satele ocupate rămaseră zadarnice.

Atunci noul rege polon Ioan Albert hotărî de a întreprinde o expediţie contra moldoveanului îndărătnic, pentru a-l alunga din scaun şi a anexa chiar Moldova la ţara sa. Pretextînd că voieşte să se coboare de-a lungul Nistrului în jos "pe drumul Hotinului" spre Cetatea Albă, pentru a alunga pe turci de acolo, craiul polon, rău sfătuit, luă drumul spre Cernăuţi şi se îndreptă spre Suceava, pe care o asedia de mai multă vreme, însă fără a o putea cuceri.

între timp Ştefan adună oastea sa şi o aşeză în codrul Cosminului de lîngă Cernăuţi, cu scopul de a tăia polonilor comunicaţia cu ţara lor. Planul lui Ştefan izbuti deplin, căci, ivindu-se boli în oştirea polonă şi întîrziind capitularea Sucevei, Ioan Albert dădu ordin de retragere pe drumul pe care venise, contrar înţelegerii ce avusese cu Ştefan de a se retrage din Moldova pe o cale asupra căreia conveniseră ambii beligeranţi. Atunci Ştefan, lăsînd pe poloni să se înfunde bine în codru, răsturnă copacii retezaţi asupra lor, îngropînd sub trunchiurile stejarilor îmbătrîniţi oştirea polonă şi trufia craiului Ioan Albert. în marginea făgetului de la Cosmin s-a dat - zice aşa de furmos N. Iorga - memorabila bătălie de la Dumbrava Roşie, cea din urmă vînătoare războinică a bătrînului leu moldovean. în pacea ce s-a aşezat după dezastrul polonilor în Moldova, Ştefan scutură orice aparenţă de atîrnare faţă de craiul leşesc şi restabili vechile hotare ale ţării sale faţă de Polonia.

în pragul Mtrîneţelor chinuite de rana primită sub zidurile Chiliei şi de regretul pentru pierderea cetăţilor de la mare, Ştefan se hotărî să isprăvească odată cu chestiunea Pocuţiei, care rămăsese încă deschisă. Pentru a nu mai lăsa urmaşilor săi chestiunea aceasta nehotărîtă, spre sfîrşitul domniei sale, bătrînul şi încercatul voievod intră din nou cu putere armată în Pocuţia, o ocupă în întregime şi aşeză acolo pîrcălabii săi, la Colomeea şi Sniatin. Aşa înţelese marele domn să se despăgubească faţă de poloni pentru refuzul sprijinului lor la recucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe!

Pe lîngă măreţele sale fapte războinice, Ştefan cel Mare săvîrşi şi fapte de lumină şi cultură deopotrivă de mari şi nepieritoare. Nu săvîrşea nici o faptă de arme pe care el să n-o fi înveşnicit prin ridicarea unui lăcaş de .închinare Dumnezeului dătător de izbîndă. El este ctitorul a mai bine de 40 de biserici şi mînăstiri, pe care le-a înzestrat cu moşii întinse şi odoare scumpe. Cea mai frumoasă şi bogată între toate este mînăstirea Putnei, pe care o fonda în amintirea recuceririi Chiliei. Şi erau menite aceste ctitorii să aducă laudă

Dumnezeului părinților noştri, să strecoare nădejde şi mîngîiere în sufletele celor chinuiți şi nenorociți, să răspândească lumina învățăturii şi să dea adăpost celor bătiîni şi neputincioşi.

Dintre ctitoriile cucernicului domn se găseau în Basarabia mînăstirea *Chipriana,* aşezată în megieşia ctitoriei bunicului său, Alexandru, de la Vărzăreşti, biserica Sf. Nicolae din Chilia, zidită la 1484 de arhitectul italian Ioan Provana, şi o biserică la Cetatea Albă, precum arată inscripțiile descrise de Murzakievici în Memoriile Societății Arheologice din Odessa. Urmaşii lui Ştefan înzestrară ctitoria basarabeană cu moşii şi odoare, precum se va arăta la rîndul său.

Ştefan cel Mare a fost cel dintîi domn român care a avut relații directe cu *muscalii.* El se încuscri cu țarul Ivan al III-lea, dînd fiului şi moştenitorului acestuia, Dimitrie, în căsătorie pe fiica sa, Ileana. Păcat numai că această căsătorie a fost aşa de nenorocită.

Legăturile lui Ştefan cel Mare cu Basarabia au fost cele mai strînse. El a recucerit Hotinul de la poloni şi Chilia de la munteni; el a bătut pe **tătari** la Lipnic şi pe turci la Cătlăbuga; el a fortificat Orheiul şi Soroca şi a reparat zidurile Cetății Albe; el a colonizat pustiurile basarabene cu cete de viteji şi voinici, de la care coboară mazilii şi răzeşii hotineni, soroceni şi orheieni de azi. Pentru apărarea Chiliei şi Cetății Albe, pe care el le socotea ca *"fund toată Moldova"*, el a încrucişat armele cu ungurii la Baia, cu muntenii la Rîmnic, cu turcii la Podul înalt şi Războieni. Pentru redobîndirea cetăților basarabene, el, eroul creştinătății, călcîndu-şi pe inimă, şi-a plecat genunchiul înaintea craiului leşesc la Colomeea. El a început cu organizarea unui nou front de apărare contra raialelor turceşti din sudul Basarabiei, aşezînd pîrcălabi la Ciubărciu.

Iată fapte mărețe care trebuie să constituie pentru toți românii şi îndeosebi pentru Basarabia, titlul de adîncă venerație şi sinceră recunoştință pentru amintirea celui mai mare şi mai glorios domn al Moldovei. După o aşa de rodnică domnie de 47 ani, 2 luni şi 3 săptămîhi, muri Ştefan în ziua de 2 iulie 1504 îh Suceava şi fu înmormântat la Puma. Mai bine ca oricui se potrivesc lui Ştefan cel Mare cuvintele lui Miron Costin, care zice: "El era un om deplin, cap întreg, fire adîncă, cît pop' zice că nasc şi în Moldova oameni".

CAPITOLUL VI

Pierderea Tighinei şi a Bugeacului

1. **Urmaşii lui Ştefan cel Mare** - 2. **Raiaua Benderului şi ocuparea Bugeacului** • 3. **Alexandru Lăpuşneanu** - 4. **Bătălia de la Cahul şi raialele Isrnail şi Reni**

1. Urmaşii lui Ştefan cel Mare

După moartea lui Ştefan, domnia Moldovei trecu asupra fiului său *Bogdan,* numit cel *Chior,* fiindcă într-o bătălie îşi pierduse un ochi. El cedă Pocuția craiului polon ân nădejdea de a căpăta îh căsătorie pe sora craiului. Văzându-se ansă înşelat îh aşteptările sale, el se răzbună amarnic contra regelui. El năvăli pe neaşteptate în Pocuția, arzînd şi pustiind totul pînă la Leov, robind multă lume şi făcând bogată pradă. Dar cu toate acestea el nu isprăvi nimic, fiindcă îh cele din urmă trebui să renunțe şi la Pocuția şi la mâna prințesei poloneze ; ba mai mulț chiar, el slobozi şi pe robii de război pe care âi ridicase din Pocuția.

Jignit în amorul său propriu prin refuzul prințesei, care-1 găsea prea "slut", el se căsători cu o moldoveancă, avu însă nenorocirea să fie călcat de tătari chiar în ziua nuntii sale. Aceşti megieşi de peste Nistru deveniră din zi în zi tot mai îndrăzneți şi ândeosebi din momentul când hanul lor fu silit de a recunoaşte suzeranitatea sultanului ,şi de a se âncuscri cu dînsul. Pentru a face față exigențelor de apărare față de aceşti vecini prădalnici şi turbulenți, Bogdan petrecea foarte des pe pămîntul Basarabiei şi mai ales la Lăpuşna, unde-1 atrăgea şi o aventură de dragoste cu frumoasa Anastasie din Lăpuşna, care deveni mama lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu. De lâ Lăpuşna, unde Bogdan petrecea cu atîta drag, el trecea la curțile domneşti din Huşi, care se ridicau în preajma bisericii lui Ştefan cel Mare de acolo.

Dar pe lîngă aventurile sale amoroase, Bogdan cu sfetnicii săi se gîndeau serios la organizarea apărării noilor hotare ale Moldovei, ciuntite şi împuţinate dinspre raialele Chiliei şi Akkermanului. Atunci au început să se înjghebe aşezări româneşti de-a lungul Ialpugului, de la Greceni în sus pînă la codrul Tigheciului, care prin însăşi natura lui forma o bună linie de apărare, şi pînă la Lăpuşna. în toiul acestor pregătiri de apărare muri Bogdan, încă tiriăr, în 1517.

în domnie îi urmă fiul său nevîrstnic, *Ştefăniţă,* care-şi istovi viaţa încă fragedă în chefuri şi apucături netrebnice, fără ca ţara să se fi ales cu ceva pe urma tiranicei sale domnii. El fu otrăvit la Hotin şi, după cît se spune, chiar cu ştiinţa boierilor şi a şotiei sale Stana, fiica lui Neagoe Basarab, care voiau să scape ţara de tirania lui.

După moartea năprasnică a lui Ştefăniţă, coroana Moldovei trecu asupra unchiului său. *Petru Rareş,* un fiu al lui Ştefan cel Mare, din legătura sa cu Rareşoaia din Hîrlău. Noul domn moştenise de la tatăl său curajul şi energia războinică care-1 mînă în luptă cu ungurii pentru Ardeal şi cu polonii pentru Pocuţia. în Ardeal reuşi să cucerească ţinutul Bistriţei şi să-1 stâpînească vremelnic. Cu polonii însă o păţi rău, suferind îrifrîngerea de la Obertin, care pecetlui definitiv pierderea Pocuţiei. Cu toate acestea Rareş îşi păstră firea, zicînd: "Să nu fie mîndru craiul pentru biruinţa lui, căci n-a dobîndit-o cu însăşi puterea sa, ci numai cu norocul, care se schimbă necontenit, şi n-a bimit craiul, ci Dumnezeu, care pedepseşte pre domni pentru prea marea lor încredere într-înşii".

Dar cu toată înfrîngerea de la Obertin, Petru Rareş nu se dădu bătut, ci continuă hărţuielile cu polonii. Pentru a-şi asigura în cetatea Hotinului un punct de reazim în operaţiunile sale contra polonilor, el repară vechile ziduri ale cetăţii, ridică noi ziduri puternice de piatră şi de cărămidă roşie şi tare, care se pot vedea pînă azi. El spori numărul străjerilor şi apărătorilor şi încredinţa comanda cetăţii pîrcălabului Ghianghea, a cărui pricepere şi vitejie fu răsplătită de domn prin "un loc pustiu la Ciuhur, în ţinutul Hotinului, pe ambe părţile Ciuhurului, care anume se cheamă Rujinţi". Presupunerile lui Rareş se adeveriră. Luptele cu polonii se localizară în preajma Hotinului. Ian Tarnovschi, comandantul oştirilor leşeşti, strîngea tot mai strîns brîul de înconjurare a cetăţii, pînă ce, în cele din urmă, după o luptă disperată de 7 săptămîni o cuceri, minînd zidurile şi aruncmdu-le în aer împreună cu eroicii lor apărători moldoveni.

între timp Petru Rareş se înduşmânise şi cu turcii care dădeau crezămînt ponegririlor şi reclamaţiilor poloneze. Firea aprigă şi nestatornică a domnului moldovean displăcea de mult sultanului Soliman cel Măreţ sub domnia căruia Imperiul Otoman atinse culmea puterii şi strălucirii sale. Mai mult decît reclamaţiile poloneze, indispuseră pe sultan certurile continue de la hotarul noilor raiale turceşti de pe pămîntul Moldovei.

Populaţia raialelor se aproviziona între altele şi cu lemne din codrul Tigheciului. între tigheceni şi turci se iscară certuri foarte aprige pe tema aceasta. Un grav conflict de acest fe} izbucni în 1536, cînd tighecenii fugăriră pe turci pînă sub zidurile Chiliei, "arzîndu-i marginile". Atunci, sultanul, voind să-şi asigure hotarele raialelor sale de la Chilia şi Akkerman, ceru lui Petru Rareş să-i cedeze din pămîntul Moldovei o nouă fîşje de pămînt, care să servească drept brîu de izolare între raiale şi codrul Tigheciului. Fîşia aceasta de pămînt era regiunea de stepă a *Bugeacului.* Petru Rareş se împotrivi cererii, precum făcuseră înaintea sa şi sfetnicii lui Ştefăniţă. Dar împotrivirea aceasta fu numai vremelnică, întrucît domnul era ameninţat la nord şi de poloni, care luaseră Hotinul, iar în flancul dinspre răsărit de tătari, care veniră să sprijine pretenţiile sultanului, din a căror realizare era să rezulte un cîştig şi pentru dînşii.

Spre sfîrşitul verii 1538, sultanul Soliman începu campania sa în Moldova. Cu o armată puternică, cu o sută de tunuri şi cu multe cămile el trecu Dunărea la Isaccea pe un pod de vase şi ajunse la Prut. în acelaşi timp trecură şi tătarii Nistrul, iar polonii pustiau ţinutul Hotinului de te cuprindea groaza. O vijelie, mai năprasnică nu se abătuse asupra Moldovei din zilele marelui Ştefan. Rareş recurse la tactica tatălui său, pustiind ţara în drumul duşmanului, care năzuia spre Suceava. Ce-i ajută lui Rareş respingerea atacului tătarilor care ajunseră pînă la Ştefăneşti, dacă în momentele acelea critice boierii îl părăsiră, fiindcă-1 urau "pentru purtarea sa rea cu dînşii şi pentru tirania sa". Cauza adevărată a acestei duşmănii faţă de domn era dragostea lui Rareş pentru, ţărani, pe care domnul îi lua în scut împotriva asupririlor boiereşti. Nemaiavînd pe cine se rezema, Rareş părăsi tronul şi pribegi cu putinii credincioşi ce-i mai avea în Ardeal.

După fuga lui Rareş, sultanul ajunse fără nici o piedică la Suceava, unde aşeză un nou domn în persoana lui *Ştefan, care* era şi el'un nepot de fiu al lui Ştefan cel Mare, prin urmare "din os domnesc" , cum zice cronicarul Ureche.

Schimbarea aceasta de domn n-ar fi fost aşa de mare nenorocire pentru ţară, dacă Soliman s-ar fi mărginit numai la această măsură. Dar el nu venise doar cu atîta puzderie de oaste în Moldova numai pentru această ispravă. Scopul principal al expediţiei sale era doar asigurarea şi lărgirea hotarelor raialelor sale de la Akkerman şi Chilia, precum şi organizarea unei noi raiale.

2. Raiaua Benderului şi ocuparea Bugeacului

După fortificarea Hotinului şi a Sorocei rămăsese Tighina vadul cel mai însemnat la Nistru. Pe acolo trecea vechiul drum de negoţ, care lega Moldova cu ţara tătărească. Asupra acestei vestite trecători îşi aruncase sultanul privirile sale, fiindcă de acolo puteau fi ţinuţi lesne în friu atît tătarii, cît şi moldovenii, căci Tighina se găsea chiar la hotarul acestor două neamuri, aşa de deosebite în credinţa şi în deprinderile lor.

Din porunca lui Soliman deci se aşezară ienicerii la Tighina şi o prefăcură cu întreg ţinutul dimprejur în *raia turcească,* a treia la rînd pe pămîntul Moldovei. Vadul Tighinei nu putea rămîne nefortificat, şi. de aceea sultanul ridică o puternică cetate de margine, pe care o numi turceşte *Bender* , adică *poartă* Deasupra intrării în cetate fu aşezată, din porunca sultanului, o tablă comemorativă-pentru a imortaliza în marmură "marea izbîndă a sultanului asupra domnului Moldovei şi călcarea învinsului sub potcoavele cailor împărăteşti". Numele cetăţii treCu şi asupra întregii raiale, care s-a numit de atunci încoace raiaua Benderului. Organizarea raialei era la fel cu cea de la Akkerman şi Chilia, cu toate că hotarele ei erau mai înguste. Raiaua Benderului atingea la nord apa Bîcului, iar la sud apa Bornei; spre răsărit ea ajungea pînă la malul Nistrului, iar spre apus'era despărţită de ţinutul Orheiului printr-o linie meridională care pleca de la malul Bîcului la Bulboba şi atingea ţărmul drept al Botnei la Sălcuţa, care era şi ea cuprinsă în raia.

Din nenorocire pentru Moldova, sultanul Soliman nu se mulţumi însă numai cu această ciuntire a ţării. Ci dimpotrivă, el venise cu gîndul să prefacă şi Hotinul în raia, şi dacă n-a realizat acest gînd, apoi aceasta este numai datorită împrejurării că Hotinul era ocupat de poloni şi sultanul nu voia să intre în război cu ei.

In schimb însă el puse stăpînire asupra *Bugeacului,* care se întindea între hotarele raialelor şi codrul Tigheciului. Noul hotar între Moldova şi pămîntul Bugeacului cotropit de turci începea la satul Sălcuţa pe Borna, ducea în linie dreaptă spre apus, tăia Cogunicul mai jos de Grădişte şi atingea lalpugul mai sus de Javgur, şi de acolo de-a lungul Ialpugului spre sud pînă la hotarul raialei de la Chilia.

în fîşia răşluită din pămîntul Moldovei de Soliman se găsea şi Ciubărciul, unde aşezase Ştefan cel Mare pe pîrcălăbii săi retraşi de la Cetatea Albă. Fireşte că prin noua destrămare de hotar, aceşti pîrcălabi fuseseră nevoiţi să se retragă din nou spre nord, pentru a se stabili la Lăpuşna. Pe unul dintre aceştia, pe Toma, "pîrcălab de Ciubărciu", îl miluise Petru Rareş în 22 martie 1535 "pentru dreptcredincioasa lui slujbă" ca "un loc pustiu pe *Botna,* între Dobra şi Oale, unde este *marele Chişinău,* ca să-şi aşeze acolo un sat". în actul acesta de donaţie este vorba de un loc pe *Botna.* Aşa fiind locul dăruit pîrcălabului Toma nu poate fi identificat cu oraşul Chişinău, care este aşezat pe apa Bîcului şi nu a Bornei.

Pierderea Tighinei şi a Bugeacului a fost o nouă amputare din trupul Moldovei. Numai atunci boierii îşi dădură seama de urmările dezbinării lor. Ce mai puteau folosi învinuirile pe care ei le aduceau noului domn, că ar fi cedat turcilor jumătate din pămîntul ţării de la Dunăre pîhă la munţi, înţelegînd, fireşte, pînă-n codrul Tigheciului? în disperarea lor ei găsiră în Ştefan-Vodă ţapul ispăşitor pentru toate greşelile politice ce s-au comis. Dar răspunderea trebuia să apese asupra conştiinţei lor cînd părăsiră^ pe Rareş tocmai în momentele cele mai grele pentru ţară. în astfel de condiţii ameninţările lor nu puteau produce nici un efect. Iată îh ce ton vorbeau ei faţă de domn, căruia de bună seamă i se sfîşia inima de durerea ţării: "Dacă nu vei căpăta înapoi acea parte a ţării ce au luat-o turcul şi nu te vei împotrivi aceluia ca să o uneşti sub oblăduirea ta, să fii încredinţat că, înfăţişîndu-se un al treilea duşman, oricare ar fi, care să rîvnească domnia, vom trece la dînsul şi nu te vom mai privi ca domn".

Dar în condiţiile date, ce putea face nenorocitul voievod, care n-avea nici o putere faţă de turci şi cu atît mai puţin într-o vreme cînd ţara era ameninţată de foamete din cauza lăcustelor care mistuiseră toată recolta. Din pricina acestei nenorociri Ştefan fu poreclit *Lăcustă.*

Dacă însă Ştefan n-avea putinţa de a redobîndi Bugeacul şi

Tighina, el reuşi totuşi să riştige de la poloni Hotinul, care era guvernat de hatmanul Tarnowski. Prin tratatul de pace ce s-a semnat chiar la Hotin, polonii se obligară să evacueze cetatea, să o restituie moldovenilor şi să respecte vechile hotare între ambele ţări.

Succesul acesta însă nu putea acoperi nicidecum ciopîrţirea hotarului dinspre miazăzi. Pentru aceea boierii, băgînd de seamă că Ştefan Lăcustă "a început puţin cîte puţin a da împăratului pămîntul ţării, voind să dea toată coasta de la Dunăre pînă la munţi, precum şi Nistrul tot" şi bănuind "că domnul e mai cu priinţă turcului decît creştinilor", puseră la cale un complot sângeros împotriva sa şi o expediţie în teritoriul răpit de turci. în noaptea în care Ştefan-Vodă fu ucis, o ceată înarmată de moldoveni năvăli, pe neaşteptate, în Bugeac, unde turcii îşi ţineau de obicei "multe vite, pradă 100.000 oi şi 80.000 de capete de alte dobitoace", pustiind şi ucigînd tot ce întîlnea în cale, pînă aproape de Cetatea Albă, pentru ca apoi, încărcată de pradă, să treacă Nistrul şi să fugă în Polonia (1541). în zadar scria sultanul craiului Sigismund al Poloniei că "nişte răufăcători din supuşii noştri moldoveni" s-au răsculat, au tăiat pe domnul lor şi împreună cu câţiva polonezi "au năvălit în ţară lîngă Akkerman şi Bender, au prădat sate, au ucis pe mulţi, aii furat oi şi alte dobitoace, au prădat şi alte mărfuri şi au fugit în ţară la tine", adică în Polonia. Revolta sufletească a moldovenilor faţă de răpirea Tighinei şi a Bugeacului nu putea fi înăbuşită. Ea trebuia să se manifeste şi s-a manifestat în mod sîngeros.

Noul domn, *Alexandru Comea,* un fiu natural al lui Bogdan cel Chior, învăţă din soarta tragică a înaintaşului său şi, ţinînd seama de dorinţa ţării, încercă să recucerească pămîntul răpit de turci. Spre acest scop el întreprinse o expediţie în Bugeac, pătrunse adine în raialele turceşti, bătu 800 de spahii turci, pe care îi întîlnise în cale, şi răpi multe turme de oi şi cirezi de vite. Iată cum ştiau strămoşii noştri să-şi apere moşia! Dar marea îndrăzneală a lui Alexandru Vodă îi grăbi căderea.

între timp Petru Rareş, pribeagul de odinioară, se împacă cu turcii şi primi din nou domnia Moldovei. Cu ajutor turcesc, el se reîntoarse în Moldova, lovi pe Alexandru Cornea, îl prinse şi-i tăie capul. Astfel plăti nenorocitul domn cu capul său îndrăzneala patriotică de a fi încercat să recucerească ţinuturile basarabene răpite.

Condiţiile în care a dobîndit coroana, nu îngăduiau lui Petru Rareş a continua lupta pentru reîntregirea hotarelor ţării. El trimise, ce-i drept, un sol la Poartă să comunice acolo că boierii *"nu pot suferi cu nici un chip că li s-a luat partea cea mai frumoasă a Moldovei "*, dară constatările acestea n-aveau nici o valoare practică. Tighina şi Bugeacul rămaseră în mîinile turcilor, poate chiar cu învoirea lui Petru Rareş. Acest consimţământ pare să fi fost chiar condiţia pentru dobândirea domniei pentru a doua oară. Dăruirea unei frumoase evanghelii pentru ctitoria tatălui său de la Chipriana era singura mîngîiere pe care Petru Rareş o putea aduce sufletelor amărîte ale basarabenilor din cauza pierderilor îndurate.

în domnie îi urmară fiii săi, dintre care cel mai mare, Diaş, avu prostul gust de a părăsi legea strămoşească şi de a îmbrăţişa pe cea mahomedană. Se pare că fusese ademenit la acest pas nesocotit prin făgăduielile sultanului de a-l face stăpîn peste cetăţile turceşti de la Dunăre, între care erau Chilia, Akkermanul, BenderuT şi chiar Oceacovul de la gura Niprului. Diaş-Vodă, turcindu-se, luă numele de Mohamed şi ajunse paşă la Silistra. Din fericire pentru unitatea religioasă a neamului nostru, treceri de acestea la mahomedanism s-au întâmplat mimai foarte rar şi numai individual şi nicidecum în masă ca în Bosnia şi Albania, unde o mare parte a populaţiei sârbeşti şi albaneze a îmbrăţişat islamismul şi-l păstrează până în zilele noastre.

O mărturie polonă de la 1551 arată că sultanul ar fi ocupat şi Ciubărciul, Lăpuşna şi chiar şi Tigheciul. Prin mărturia aceasta se confirmă ocuparea Bugeacului de către turci, un ţinut care cuprindea Ciubărciul şi se extindea pînă la hotarele Lăpuşnei şi la marginea codrului tighecean. întreaga regiune din sudul Moldovei, care fusese cuprinsă, de turci, apare în istoriografia contemporană cu evenimentele sub numele de *Basarabia.* Aşa arată un călător în 1572 Akkermanul şi Chilia ca fiind aşezate îh *"Basarabia ".*

3. **Alexandru Lăpuşneanu**

După retragerea lui fliaş şi răsturnarea fratelui său Ştefan, domn al Moldovei ajunse Alexandru Lăpuşneanu, fiul Anastasiei din legătura ei cu Bogdan cel Chior. Noul domn era deci după mamă basarabean. Domnia sa n-a adus însă mult

bine ţării. El era un foarte bun gospodar, făcea negoţ cu saşii din Ardeal şi trimitea agenţii săi comerciali pînă la Veneţia. De altfel, Lăpuşneanu era un om bolnăvicios şi foarte bănuitor, neîncrezîndu-se îh nimeni. El plătea regulat haraciul faţă de Poartă şi nu ieşea nicicînd din cuvîntul sultanului. Fireşte că de la un astfel de domn nu se putea aştepta, ca el să fi încercat recucerirea Tighinei şi a Bugeacului. Dimpotrivă, el făcu pe placul turcilor, dînd poruncă să se dărîme toate cetăţile din Moldova, pentru ca în viitor să nu mai poată constitui o primejdie pentru dînşii. Şi atunci Alexandru-Vodă "a umplut cetăţile cu lemne şi le-au aprins de au ars şi s-au risipit *Numai Hotinul au lăsat să fie de apărare dinspre ţara leşească* ". Şi aşa scăpă de răpire această importantă cetate de hotar.

Lăpuşna, locul său de naştere, ajunse la o oarecare însemnătate sub domnia sa. Vameşii de la Tighina se retraseră la Lăpuşna, pe unde ducea drumul spre ţara tătărească. Staţiunea vamală silea pe negustori să poposească acolo pentru vămuire. Aşa a devenit Lăpuşna, încetul cu încetul, un orăşel, care era cîrmuit după vechiul obicei de un şoltuz şi 12 pîrgari. Pecetea oraşului avea 6 cruce la mijloc. Mai apoi Lăpuşna deveni centrul administrativ al ţinutului cu acelaşi nume, avînd în frunte pîrcălabi şi mari vătafi, care îngrijeau de apărarea hotarului contra încălcărilor duşmane. Ca nepot al lui Ştefan cel' Mare, Lăpuşneanu nu uită de ctitoria basarabeană a bunicului său. El înzestra mînăstirea Chipriana cu următoarele moşii: Ldzeni, Preajolteni, Oneşti, Sadova, Băliceni, Luceni, Vorniceni, Dumeni, Glăvăşeni, Bisericani, Purcenii de Jos, precum şi cu vii la Cotnari. După numele moşiilor în *-eni* se vede că avem a face cu numiri noi româneşti după proprietarul moşiei.

în vara anului 1561 se pripăşi la curtea lui Lăpuşneanu un grec din ostroavele Mării Egee, Iacob Vasilic, care se intitula Despot', adică domn al insulelor Păros şi Samos şi se da drept rudă a doamnei Ruxandra, soţia lui Alexandru-Vodă. In realitate Iacob Vasilic era un vîntură-ţară care pribegise multă vreme prin apus şi-şi îrhpropriase oarecare cultură umanistică. Nebănuindu-se nimic despre planurile sale, el fu bine primit la curtea domnească, unde se bucura de oarecare trecere şi la boieri. Folosindu-se de aceasta, el începu să uneltească împotriva domnului, care nu era deloc iubit de boieri. Şi cum atunci dureroasa ciopîrţire a hotarelor ţării era încă în amintirea tuturor, iar el se încumeta să recîştige vechile hotare, îi veni uşor să exploateze credulitatea boierilor, cărora le amintea de originea lor română, cu totul uitată atunci, şi pe care îi numea, pentru a-i măguli, voinici şi războinici, zicîndu-le că "se coboară din vitejii rîmleni, cari au făcut să tremure lumea". Cu astfel de vorbe el reuşi să-i determine la răsturnarea lui Alexandru-Vodă şi la ridicarea sa în scaunul de domnie. într-adevăr, Despot lansă ca domn o proclamaţie către ţară, în care găsim următorul pasaj privitor la reddbîndirea Basarabiei pierdute: "Scopul meu nu este altul, decît să fie Dunărea hotar al ţării mele Moldova şi să mă lupt zi şi noapte cu necredincioşii şi blestemaţii de turci şi aşa nădăjduiesc să cîştig în scurt timp *cetăţile* Moldovei mele pe care le stăpîneşte păgînul". Frumoasă proclamaţie, nu-i vorbă, numai că pentru înfăptuirea acestui scop trebuia alt om şi nu un aventurier îmbuibat de frazeologia raţionalistă a Renaşterii, cum era Despot. Lucrul acesta s-a constatat curînd şi îndrăzneţul şi-a luat pedeapsa cuvenită, fiind ucis cu buzduganul de hatmanul Tomşa. în luptele acestea pentru domnie se amestecă şi hatmanul căzăcesc Dumitraşcu Vişnoveţchi, care cobora dintr-o soră a lui Petru Rareş şi ca atare credea că are drepturi la tronul Moldovei. Intervenţia lui n-a fost norocoasă; el fu prins de Tomşa şi trimis la Constantinopol, unde îl aştepta o moarte groaznică. De atunci încoace cazacii se înfăţişară foarte des în Moldova, fie ca prieteni şi aliaţi ai domnilor, fie ca vrăjmaşii lor. Prin apariţia acestor tulburători de pace şi jefuitori de bogăţii, spori numărul duşmanilor ţării. Hotarul Nistrului avea nevoie de strajă mai numeroasă, fiindcă tătarii primiră noi tovarăşi de pradă, pe cazaci.

Domnia lui Ştefan Tomşa n-a fost de lungă durată, căci Alexandru Lăpuşneanu, care se refugiase la sangiacul turc din Akkerman, reuşi să redobîndească domnia, alungind pe Tomşa din scaun cu ajutor turcesc. în a doua sa domnie Lăpuşneanu era stăpînit de dorul de răzbunare faţă de boierii vicleni care l-au răsturnat din scaun, făcîndu-1 să plece trei ani de zile în pribegie amară. Mulţi dintre boieri plătiră cu capul necredinţa lor de odinioară faţă de domn.

Pe vremea lui Alexandru Lăpuşneanu s-a mutat reşedinţa domnească de la Suceava la Iaşi, care devenise astfel capitala Moldovei. Mutarea reşedinţei s-a făcut la cererea Porţii suzerane, care dorea să aibă pe domn mai departe de Polonia şi mai aproape de raialele sale, pentru a-1 putea controla şi ţine

mai lesne în Mu. Tot atunci s-a mutat şi scaunul mitropolitan la Iaşi, ca să fie lîngă cel domnesc.

Urmaşul lui Lăpuşneanu fu fiul său, Bogdan, care petrecea cu predilecţie la Hotin, pentru ca să fie mai aproape de poloni, .dar mai ales de poloneze, care îl fermecaseră cu privirea lor. Predilecţia aceasta a lui Bogdan Lăpuşneanu pentru acest oraş îşi găseşte explicaţia în faptul că Hotinul se găsea atunci într-o stare destul de înfloritoare. Cronicarul polonez Strykowski, care cunoştea bine Hotinul din vremea aceea, zice că "era o cetate frumoasă şi puternică, aşezată pe o stîncă şi avînd înfăţişarea cetăţii Kockenhausen din Livlanda". La 1585 trecu prin Hotin călătorul francez Fourgueveault care, stăbătînd întreg ţinutul, însemna tot ce vedea şi auzea acolo. El ne spune că "Hotinul era un tîrg mare împrejurul căruia trece apa Nistrului. Pe malul acestei ape se găseşte o cetate mică, încinsă cu ziduri înalte de cărămidă clădită de mult şi străjuită din toate părţile. Nistrul, care trebuie trecut cu luntrea aici la Hotin, desparte ţara Moldovei de olarul Podoliei ce tine de crăia Poloniei. Şi cel dintîi tîrg unde se poate ajunge, plecînd de la Hotin, este Cernăuţi. Pe aceste drumuri întîlneam adesea cîte 20-30 de care şi pe fiecare cîte o fată ce mergea la tîrgul din apropiere (Hotin); toate erau foarte frumoase, deşi fără meşteşug, cu flori în păr, ca să arate că sînt de măritat. Cumpărarăm de la ele în treacăt lapte, prepeliţe - ce se cheamă, în limba lor aşa - şi ouă cu care ele îşi umpleau căruţele pînă sus şi mergînd şi stihd pe ele fără să se strice (!)".

La Hotin se găseau atunci două biserici, una mai mare în tîrg, iar alta mai mică în cetate, ale căror urme se pot distinge şi azi. După spusele lui Neculce în "mănăstirea aceasta mică ce este sub cetate" s-a produs pe timpul lui.Duca-Vodă o mare minune, "au lăcrimat icoana Maicii Preciste, cît se răsturnau lacrimile pe chipul icoanei de le vedeau toţi oamenii, şi picau într-o tipsie ce era pusă supt icoană, de era de mirare a privi arătare şi semn ca acela, carele au fost adevărat semn de pieire a mulţi creştini în ţara leşească şi începătura durerii şi stricării ţării noastre; că de atuncea, din an în an, tot rău şi amar de creştini şi pustiuri au rămas locurile pe acolo". Numărul contribuabililor în întreg judeţul era în 1591 de 2.092 persoane, dintre care 1.984 ţărani, 77 boieri, 40 vătafi, 122 nemeşi şi 95 preoţi. Pacea Hotinului înfăţişa un ostaş la pîndă cu o stea în dreapta şi alta în stînga, simbolul străjerului de hotar.

4. **Bătălia de la Cahul şi raialele Ismail şi Reni**

In locul lui Bogdan-Vodă, turcii ridicară pe Ioan-Vodă cel Cumplit, care se da şi el drept fiu al lui Bogdan Chiorul. Tinereţea şi-o petrecuse la Constantinopol şi de acolo fu trimis domn în Moldova. Sangeacul din Akkerman îl aşeză în scaun, aşteptînd, fireşte de la el să fie supus şi ascultător Porţii. Ioan-Vodă era însă o fire războinică şi aplecată spre fapte mari ca şi bunicul său, Ştefan cel Mare. El încercă să recucerească Pocuţia, dar nu reuşi. Neizbutind cu polonii, el îşi puse în gînd să alunge pe turci din Basarabia, smulgîndu-le Chilia, Akkermanul, Benderul şi întreg Bugeacul. Pricina pentru a rupe cu turcii se găsi uşor, întrucît Ioan-Vodă nu înţelegea să sporească haraciul datorat Porţii, cum i se cerea. Căci turcii pe de o parte împuţinau pămîntul Moldovei, iar pe de altă parte sporeau veşnic tributul, cu toate că ţara devenea din an în an tot mai mică şi mai nevoiaşă. Astfel, el "umplîndu-se de mînie, cu foc au ars Tighina şi Cetatea Albă şi multă pradă au făcut şi mult plean şi robi au luat".

Producîndu-se ruptura cu turcii din cauza haraciului, Ioan-Vodă "a, trimis la cazaci de i-au poftit cu leafă să-i vie într-ajutor". Iar cazacii, cum erau "de a se amesteca la toate, neîntrebînd la nime, s-au adunat 1.200 de oameni şi au venit la Ioan-Vodă, pe care văzîndu-i Ioan-Vodă, nu într-alt chip, ci cum ar hi văzut îngeri din cer cu vestea de izbîndă coborîţi, şi cu multe daruri capetele ce erau le-au dăruit". Unind oştirile sale cu cazacii, Ioan-Vodă trecu Prutul şi se îndreptă spre raialele turceşti, pentru a le izgoni de pe pămîntul Moldovei, într-aceea trecură şi turcii Dunărea cu multă oştire, avînd intenţia de a lovi în flanc armata creştină. Atunci Ioan-Vodă schimbă direcţia atacului şi se îndreptă contra turcilor năvălitori. La Roşcani lîngă Cahul se întîlniră armatele duşmane. Ioan-Vodă se fortificase foarte bine şi ar fi putut opri înaintarea turcilor dacă în tabăra sa n-ar fi fost trădători. Vîndut de Golea, domnul fu înconjurat de ieniceri şi silit să se predea. Cazacii se putură retrage în ţara lor, iar Ioan-Vodă fu osîndit la moarte şi rupt în bucăţi de cămile (iunie 1574). încercarea nenorocitului domn de a recuceri Tighina, Cetatea Albă şi Chilia, de a alunga pe păgîni din Bugeac şi de a reface astfel vechile hotare ale Moldovei, îl costă viaţa. El muri ca un adevărat erou în luptă dreaptă pentru întregirea ţării.

Urmaşul lui Ioan-Vodă fu Petru Şchiopul, un om molatec şi slăbănog, ce avu de luptat necontenit contra cazacilor, care năvăleau mereu în Moldova după pradă, ba o dată aducînd chiar cu ei şi un "domnişor", pentru a-l aşeza în scaunul Moldovei. Acesta era Ioan-Vodă Potcoavă, numit astfel, fiindcă era în stare să rupă cu mîinile potcoave de fier. Dar el se bucură de domnie numai cîteva săptămîni, fiind bătut de Petru-Vodă şi alungat în Polonia, unde fu decapitat la Leov. în Moldova, treburile mergeau prost de tot. Turcii nu erau mulţumiţi cu Petru-Vodă şi-1 înlocuiră cu Iancu-Vodă Sasul, care le făgădui o sporire a birului. Pentru a se putea ţine de făgăduială, el impuse biruri noi pe ţară, care apăsau îndeosebi asupra basarabenilor, care erau cei mai de seamă crescători de vite. Din această cauză se ridicară lăpuşnenii şi tighecenii contra domnului asupritor, proclamînd ca domn pe *Ioan- Vodă Lungul* , care adună oaste în ţinuturile Lăpuşnei şi Tigheciului, trecu Prutul şi.se îndreptă spre Iaşi, fu însă bătut de adevăratul domn, iar răscoala fu înecată în sînge.

Scurtă vreme după aceasta Iancu-Vodă pierdu domnia, care fu dată din nou lui Petru-Şchiopul, care domni încă 9 ani de zile. El izgoni evreii din ţară, pentru că păgubeau negoţul şi tulburau viaţa economică a ţării. După împlinirea acestui termen, Petru-Vodă părăsi de bună voie scaunul domniei şi pribegi în apus (1591). Atunci domnia trecu în seama lui *Aron-Vodă*, căruia i s-a zis şi Tiranul din cauza lăcomiei şi răutăţii sale. împotriva noului domn se ridicară mai mulţi "domnişori" dornici de domnie, între care un oarecare Petru Cazacul, care-şi încercă norocul cu ajutorul cazacilor, precum trădează de altfel şi numele său. Dar atît el, cît şi ceilalţi pretendenţi la tronul Moldovei, plătiră cu capul pofta lor de putere.

In zilele lui Aron-Vodă reuşiră turcii a-şi spori raialele lor în Moldova. Ei prefăcură satul Smil în cetatea *Ismailului,* care deveni centrul raialei cu acelaşi nume (1595). Despre noua raia ne spune Cantemir că n-avea "dealuri, nici codri şi nici nuri, nici fîntîni; ca să scape de lipsa de apă, locuitorii erau nevoiţi să sape puţuri foarte adînci şi în loc de lemne se ajutorau cu băligarul vitelor; cu acesta, după ce-1 usucă la soare, îşi încălzeau colibele".

Astfel spori numărul raialelor turceşti cu una nouă, raiaua care cuprindea Ismailul, teritoriul de pe ambele maluri ale Ialpugului, mărginindu-se spre est cu raiaua Chiliei, spre vest cu apa Cahulului, iar spre nord cu Bugeacul, mai sus de satul

Tobac. în 1622 s-a alipit raialei Ismailului şi *"Reni,* cu cîteva sate de ţară pe Dunăre, ascultător către ocolul Galaţilor, şi de atunci sînt date către Smil al cărui olat venitul este închinat la mormîntul lui Mohamed, ce este în ţara arăpească, aproape de Marea-Roşie", zice Miron Costin.

Pînă şi pentru păstrarea în bună stare a mormîntului Profetului din Mecca trebuia să fie exploatată munca şi sudoarea românească!

Aron-Vodă Tiranul este fondatorul episcopiei Huşilor, care cuprindea ţinuturile Soroca, Orhei, Lăpuşna şi Tigheciul. Ţinutul Hotinului era avizat în cele bisericeşti la episcopia de Rădăuţi. Ţinutul Bălţilor de azi făcea parte pe vremea aceea din ţinutul Iaşilor şi al Cîrligăturii şi ca atare era supus în cele bisericeşti Mitropoliei din Iaşi.

După 4 ani de "cumplită" domnie, Aron-Vodă fu detronat de Ştefan Răzvan, *cel din urmă vlăstar din dinastia Muşateştilor*. Domnia acestuia a fost însă numai de o clipă. El fu răsturnat de Ieremia Movilă, care ocupă tronul pentru mai multă vreme (1595). Cu Ştefan Răzvan se stinge neamul descălicătorilor Moldovei. După moartea sa domnia Moldovei trece asupra domnilor din diferite familii boiereşti.

CAPITOLUL VII

Aşezarea tătarilor în Bugeac

1. Penetraţia tătarilor în raiale - 2. Colonizarea Bugeacului cu tătari şi organizarea lor - 3. Viaţa bisericească a românilor din raiale - 4. Traiul de toate zilele la tătari - 5. Valurile sau troienele tătăreşti din Bugeac

1. Penetraţia tătarilor in raiale

Românii au luptat zeci şi sute de ani pentru a curăţa. Moldova de tătari şi a-i izgoni dincolo de Nistru în stepele pontice, de unde o soartă nenorocită îi aruncase asupra ţării noastre. Am văzut mai sus cu cîtă greutate reuşise în fine Alexandru cel Bun a-i arunca peste Nistru şi de a aşeza hotarele Moldovei de-a lungul acestei ape, de la Hotin pînă la mare. "Din cîmpii pe tătari i-a scos", constată cu mulţumire vechea cronică moldovenească. Dar din nenorocire pentru noi, tătarii nu puteau uita "cîmpiile bogate în păşuni" ale Moldovei şi bogăţia acestei ţări în vite şi grine, şi de aceea ei, oameni nărăviţi şi deprinşi să trăiască din jaf şi pradă, nu se apucară să cultive pămîntu' de dincolo de Nistru, care ar fi putut răsplăti din belşug munca lor, ci ei, lăsînd cîmpiile lor în paragină, hlideau la Nistru ca nişte păsări de pradă, la produsele muncii şi hărniciei strămoşilor noştri. Nu era zi lăsată de Dumnezeu, fără ca aceşti cumpliţi vecini să nu năvălească cînd în Moldova, cînd în Polonia, pentru a prăda şi a scoate mii de oameni pe care, legări cu funii, îi mînau în robie spre ţara lor, unde îi întrebuinţau ca pe nişte vite de muncă pe lîngă cîşlele lor, sau îi vindeau cu preţ bun în Constantinopol sau în alte pieţe de sclavi din Orient. în timpul iernilor cumplite nenorociţii aceştia mureau cu miile, săgetaţi de crivăţul-usturător sau acoperiţi sub nămeţii de zăpadă din stepele tătăreşti.

Paginile cronicilor moiaoveneşti sînt pline de amintiri privitoare la luptele aceste necurmate cu tătarii, "născuţi anume pentru a distruge toate lucrurile omeneşti", cum îi caracteriza cronicarul Verancius. Ei nu puteau uita cu nici un chip de raiul lor de odinioară, care era Moldova. Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare ştiau să-i ţină în frîu. De cîte ori tătarii încercau să calce hotarul ţării, aceşti vajnici apărători ai Moldovei îi zvîntau în bătăi, îi înecau în Nistru şi le luau prada, vîrîndu-le frică în oase pentru multă vreme. Tătarii deveniră şi mai îndrăzneţi din momentul cînd hanul lor recunoscu suzeranitatea turcească şi se puse astfel sub scutul Porţii (1475)- De atunci ei apar ca aliaţi şi asociaţi ai turcilor în toate campaniile acestora în Moldova, primejduind veşnic flancul stîng al armatei moldoveneşti, ce-şi apăra ţara.

Ajutorul acesta tătăresc devenise indispensabil pentru turci, îndată ce ei cuceriră Chilia şi Cetatea Albă şi le prefăcură în raiale. Garnizoanele turceşti din Akkerman şi Chilia erau cu mult prea slabe pentru a apăra raialele împotriva repetatelor încercări de recucerire ale moldovenilor, împotriva poftelor poloneze de a-şi deschide pe acolo drumul spre mare şi împotriva setei de pradă şi de răzbunare a sotniilor căzăceşti. Acestea veneau necontenit, cînd ca aliate, cînd ca inamice ale domnilor noştri, pentru a lovi raialele, prădînd şi jefuind fără milă "în cîmpiile bogate în păşune ale Bialogrodului", unde jefuiau vite şi mieiţ prădau pe ciobani şi căşunau astfel mari pagube haznalei turceşti. Era deci lucru firesc ca *sangeacul* sau ispravnicul turcesc din Akkerman să recurgă la ajutorul megieşilor tătari de dincolo de Nistru pentru apărarea raialelor. Tătarii, la rîndul lor, urmau cu drag chemării turceşti, fiindcă ei ştiau bine că dincoace de Nistru se găsea pradă şi procopseală îndeajuns. Ba mai mult chiar. Mulţi dintre ei nu se mai întorceau acasă la ei, unii fiind reţinuţi de comandamentul turcesc pentru a spori garnizoanele din raiale, iar alţii rămîneau din voie liberă dincoace de Nistru, pentru că găseau condiţii mai prielnice de trai în cîmpiile mănoase ale Bugeacului. Şesurile acestea vaste se întindeau cît vedeai cu ochii de la hotarul raialelor turceşti, pînă departe, spre codrul Tigheciului, un cîmp oblu şi deschis, unde nu vedeai nici un pom şi unde bieţii iepuri trebuiau să se tupileze sub frunze de plante sau muşuroaie, pentru a se putea scuti de arşiţa neîndurătoare a soarelui. Olatul acesta pare că anume era predestinat de Alah pentru turmele lor de oi, pentru caii lor

sprinteni şi sperioşi şi pentru cămilele şi drSmaderii lor cu două gheburi.

Astfel, ademenite de farmecul particular al stepei bugecene, numeroase cete sau *drimbe* tătăreşti începură să se desprindă, încetul cu încetul, din tribul sau *hoarda Edissan,* care sălăşluia între Bug şi Nistru, în aşa numita *Ucraina a Hanului* de mai tîrziu şi să se strecoare, aproape neobservate, peste Nistru, pentru a se aşeza în preajma Akkermanului, înjghebînd acolo sate sau *auluri* tătăreşti. Drîmbele acestea, cunoscute sub numele de *"Tătari Bialogrodeni",* adică de Cetatea Albă, rămaseră cu toate acestea sub ascultarea hanului şi a locţiitorului său din *Oceacov,* căci acolo era căpetenia tribului Edissan. De cîte ori era nevoie de a respinge un atac sau de a întreprinde vreo expediţie de pradă, drîmbele bialogrodene cooperau cu cele de la *Oceacov, Hagi-Bei* (Odessa), *Hagi-Dere* (Ovidiopol) şi altele de dincolo de Nistru.

Răspândirea tătarilor în Bugeac nu s-a făcut deci deodată şi nici după un plan de colonizare bine stabilit, ci pe calea unei penetraţii lente, dar statornice şi permanente. Această penetraţie a început îndată după raializarea Cetăţii Albe şi a sporit mereu sub urmaşii lui Ştefan cel Mare, mai puţin fericiri întru apărarea hotarelor ţării. In 1537 "bialogrodenii", probabil în tovărăşia conaponalilor de dincolo de Nistru, erau destul de puternici pentru a face prădăciuni în Ungaria şi Polonia. în 1553 "200 de tătari din cetatea Chiliei, ticăloşi şi nedeprinşi cu războiul" prădau în Ardeal, o dovadă că "bialogrodenii" se întinseră şi în raiaua Chiliei, unde făceau parte din garnizoana cetăţii şi unde îşi înfiripaseră şi aulurile lor.

Cu vremea, penetraţia aceasta lentă a, tătarilor în raialele cisnistriene începu să incomodeze şi să supere chiar pe turci, care înfiinţaseră doar raialele pentru folosul lor, iar nu pentru aşezarea şi îmbogăţirea supuşilor hanului tătăresc. Cum însă aceşti tătari erau folositori pentru apărarea raialelor, Poarta se hotărî să le facă loc şi lor dincoace de Nistru, dar nu în paguba raialelor sale, ci pe socoteala Moldovei, slăbită şi hărţuită de tulburări lăuntrice.

Petru Rareş, un vrednic urmaş al. tatălui său, Ştefan cel Mare, se împotrivi planurilor Porţii. Din pricina aceasta sultanul Soliman cel Măreţ se hotărî să-1 alunge din scaunul domniei pentru a-şi putea realiza planul de ciuntire a Moldovei. El răpi Moldovei întreg Bugeacul, de la hotarul

raialelor pînă în codrul Tigheciului, acea netedă şi ierboasă cîmpie la care rîvneau tătarii de multă vreme, pentru a le face loc de aşezare permanentă' acolo, dar şi pentru a putea apăra Bugeacul mai lesne contra revendicărilor moldoveneşti şi prădăciunilor din partea cazacilor şi nu mai puţin pentru a putea ţine mai lesne în frîu pe tătari. El ridică cetatea Benderului, pe care o înzestra cu raiaua cuvenită, pentru ca garnizoana turcească să poată fi bine aprovizionată. Ocuparea Tighinei indică năzuinţele politice ale turcilor spre nord, năzuinţe care duseră la raializarea Cameniţei şi mai apoi a Hotinului.

Ocuparea Tighinei cu cele douăsprezece sate' dimprejur n-ar justifica îndeajuns expediţia temutului Soliman în Moldova şi revolta boierilor contra lui Ştefan Lăcustă, care consimţise să dea turcului *"toată coasta de la Dunăre pînă în munh".* Luarea în stăpînire a Tighinei nu era echivalentă cu cotropirea *"a unei jumătăţi de ţară",* despre care vorbeşte cronica moldo-polonă. Expediţia aceasta urmărea un scop cu mult mai mare: *anexarea Bugeacului.* De altfel chestiunea este deplin lămurită prin mărturia lui Leonclavius care, traducînd şi rezumînd pe analiştii turci, spune hotărit că măreţul Soliman a *"întins hotarele împărăţiei sale pînă la apa Prutului".* De la hotarul raialelor turceşti, de la Chilia, Akkerman şi Bender pînă la Prut, sau mai precis pînă spre Prut, se întindea cîmpia Bugeacului, care fusese atunci ruptă din hotarul Moldovei şi luată sub stăpînirea Porţii. Un scriitor apusean, Verancius, întreţinîndu-se mai mult asupra expediţiei lui Soliman în Moldova, spune apriat că cu acel prilej sultanul *"a ocupat partea aceea din Moldova, care se întindea de la rîul Prut pînă la rîul Nistru şi a alipit-o la Cetatea Albă, pentru că e şi îmbelşugată în turme şi folositoare pentru a stăpîni Moldova totdeauna".* Din mărturiile acestea reiese clar că Soliman cel Măreţ, odată cu fortificarea Tighinei şi prefacerea ei în raia, a luat şi Bugeacul şi 1-a anexat împărăţiei turceşti.

Raializarea cetăţilor de la margine şi anexarea Bugeacului n-au putut să aibă decît urmări rele pentru populaţia românească, războinică, harnică şi străbătătoare, din acele ţinuturi. O parte din ea rămăsese în raiale pentru a munci pămîntul în folosul turcilor din cetăţi. Altă parte, de bună seamă cea mai mare, neînţelegînd să rămînă la cheremul turcilor şi tătarilor, cedă penetraţiei lente a elementelor păgîne şi se retrase încetul cu încetul spre nord şi nord-vest, pentru a

găsi în văile împădurite şi îndeosebi în vestitul codru al Tigheciului pacea şi libertatea necesară pentru o muncă rodnică şi productivă, organizînd acolo noul hotar de apărare contra liftelor păgîne. în urma lor rămînea Bugeacul pustiu, pentru a primi din nou hoarde tătăreşti, de care fusese curăţat pe vremuri de braţul vînjos al lui Alexandru cel Bun.

2. Colonizarea Bugeacului cu tătari şi organizarea lor

Bugeacul, părăsit de moldoveni, se umplu încetul cu încetul cu tătari. Pe lîngă drîmbele din hoarda Edissan, care se aşezară în megieşia raialei de Akkerman, cunoscute sub numele de *tătari bialogrodeni,* veniră să se aşeze în Bugeac şi drîmbe din alte hoarde, din care se formară aşa numiţii *tătari bugeceni,* adică din Bugeac. Despre obîrşia acestora găsim la Cantemir lămuriri preţioase: "Bugeacul s-a dat spre locuinţă tătarilor nogâieni, cari se zic unii de Bugeac alţii de Bialgorod, pentru că pe la 1568 mai bine de 30.000 familii de nogăieni, din ceia ce erau supuşi ţarului rusesc, se desfăcură de ruşi şi se retraseră în Crimeea. Dară fiindcă această peninsulă nu-i încăpea pe toţi, li se dăduse alt loc de aşezare în ţinutul Bugeacului". în curgerea timpului veniră apoi şi multe alte familii din Nogaia şi aşa se înmulţiră aceşti tătari. Noii oaspeţi nepoftiţi ai Bugeacului moldovenesc formau două triburi deosebite: *hoarda Orak şi hoarda Orumbeg.*

Drîmbele urmaşilor lui Orak, *Orak-Ogli,* cuprihseră cîmpiile dintre Sărata şi Cogîlnic. Drîmbele urmaşilor lui Orumbeg, *Orumbeg-Ogli,* se aşezară în părţile Ialpugului şi ale afluenţilor săi. Ceva mai tîrziu veniră drîmbele unei noi hoarde, *Ismail-Canesi,* care se aşezară la nord de hotarul raialei ismailului, în părţile Catlabugului. Astfel se împărţiră în stăpînirea Bugeacului patru triburi tătăreşti: *Edissan, Orak, Orumbeg* şi *Ismail-Canesi,* fiecare dintr-însele cultivînd cu îngrijire tradiţiile şi genealogiile hoardei sale. Astfel căpătă Bugeacul în scurtă vreme o populaţie cu totul nouă, care modifică radical întreaga înfăţişare a vechiului *"cut"* sau *"unghi"* moldovenesc pe care tătarii, schimbînd vechea nomenclatură românească a regiunii, îl botează după limba lor "Bugeac" ceea ce înseamnă unghi sau colţ de ţară.

Deşi triburile tătare veniră de se aşezară pe teritoriul turcesc al Bugeacului, ele rămaseră mai departe sub ascultarea

hanului lor din Crimeea. Acesta îşi avea "palatul" său de bîme la *Căuşani* pe Borna, unde descindea de cîte ori venea în Bugeac pentru nevoile războiului sau alte nevoi. Pentru timpul absenţei sale din Bugeac, el lăsa acolo un locţiitor sau *caimacam* care avea rangul de *seraskier* sau generalisim, fiindcă hoardele tătare, păstrîndu-şi vechea lor organizare militară primordială, puteau fi chemate de el în fiecare moment sub arme, fie pentru respingerea unui atac, fie pentru întreprinderea unei expediţii de pradă în ţările vecine. *Caimacamul seraskier* îşi avea reşedinţa sa la *Han-Cîşlea,* la nord de Akkerman, lâ capătul de nord al limanului. Caimacamul se alegea totdeauna dintre mîrzacii cei mai de frunte; el avea demnitatea de sultan şi trebuia să fie de lege mahomedană. El răspundea hanului un bir anual de 4.800 lei.

Mîrzacii erau căpeteniile *drîmbelor* şi ale *auturilor* tătăreşti. Ei împărţeau dreptatea şi conduceau contingentele drîmbelor lor la luptă. Ei însoţeau cu contingentul lor pe han şi expediţiile sale. In timp de pace aranjau vreo vînătoare de şoimi şi iepuri, aproape singura lor distracţie. Vînătorile acestea durau adesea mai multe zile. Uneori se ascundeau sub forma de vînătoare pregătirile militare pentru expediţiile de pradă în ţările vecine.

La început numărul aulurilor sau satelor era mic, el spori însă mai tîrziu pînă lâ 300. Auturile se numeau după posesorii lor ca Orak-Mîrza, Dzan-Mîrza, Kan-Mîrza, Kasu-Mîrza, Korac-Mîrza ş.a.m.d. O creaţie tătărească era tîrgul *Tatar-Bunar,* adică Fîntîna TătaYtlor. Bugeacul ajunse de fapt o provincie sau *"olaf"* * al *"Hăniei sau crăiei Cranului".*

Populaţia creştină moldovenească ce mai rămăsese în Bugeac se bucura de autonomie administrativă. Pe ici colo, răspîndite printre tătari, dar mai ales de-a lungul Nistrului şi al hotarelor bugecene dinspre Moldova liberă, se găseau sate şi cătune româneşti care plăteau noilor lor stăpîni darea şi zăciuiala cuvenită. Dările acestea erau adunate de *subaşi,* numiţi şi controlaţi de căpetenia superioară a moldovenilor bugeceni, care era aşa numitul *Iali-Agasi* sau *voievodul* satelor creştine sau al *"satelor mărif* locuite de moldoveni. Voievodul acesta era numit de hanul tătăresc, îşi avea şi el reşedinţa în Căuşani şi plătea stăpînului său un tribut anual de 15.000 de lei.

Cu privire la populaţia românească din aceste regiuni observă Cantemir cu durere: " Această parte de ţară astăzi nu

mai stă sub domnia Moldovei, cu toate că oraşele şi satele de pe lîngă Dunăre pînă îh ziua de astăzi sîht pline de moldoveni, care se țin de legea creştină şi rabdă tirania turcilor şi tătarilor. Ceilalți locuitori sunt parte tătari, parte turci, supuşi ascultători Serascherului". Pavel de Aleppo găseşte viața creştinilor în raiale, şi îndeosebi în raiaua Ismailului, destul de "plăcută şi fiindcă omul se putea bucura de dreptate şi de siguranță şi fiindcă dările, afară de haraci, erau neînsemnate".

Haraciul era o dajdie de cap, *capitație,* pe care trebuia să o plătească fiecare creştin din Imperiul Otoman de la 14 ani în sus. Numai trecerea la legea mahomedană putea scuti pe cineva de plata capitației. în principatele române Domnul plătea haraciul pentru întreaga țară. Femeile erau scutite de haraci. Plata se adeverea printr-o tidulă oficială care în fiecare an avea o altă culoare şi pe care "ghiaurul" trebuia să o poarte veşnic la sine pentru a se legitima că e în regulă cu plata capitației.

Şi dincolo de Nistru, în aşa numita Ucraina a Hanului, se găseau 40 de sate creştine, locuite în mare parte de moldoveni, mînați acolo de diferite nevoi. Pentru administrarea acestor sate hanul numea un *hatman* , care îşi avea reşedința sa la Dubăsari pe malul drept al Nistrului, mai sus de Tighina. Acesta trebuia să fie creştin, ca şi Iali-Agassi sau voievodul creştinilor de dincoace de Nistru, de la Căuşani, şi să plătească hanului o arendă anuală de 8.000 lei.

3. Viața bisericeasca a românilor din raiale

Pe lîngă autonomia administrativă, românii din raialele turceşti, din Bugeac şi din Ucraina Hanului se mai bucurau şi de o completă autonomie bisericească. Turcii nu îngăduiau ca populația creştină din aceste olaturi să continue a fi păstorită de chiriarhii români din Principate, dar nici fără păstorire sufletească nu puteau să-i lase. Şi de aceea ei consimțiră ca pentru aceste raiale să se înființeze o eparhie proprie. Şi aşa a luat ființă episcopia *"Proilayiei şi a Ismailuluf.*

Cel mai vechi document în care se pomeneşte această *"mitropolie* ", este un act al patriarhului Ioanichie din 2 iunie 1641 prin care biserica Sf. Nicolae din Ismail se ridică la rangul de stavropighie. Data înființării acestei eparhii nu se cunoaşte. Avînd însă în vedere că Brăila a fost prefăcută în raia

în 1546, iar Ismailul abia în 1595, trebuie să admitem că noua eparhie s-a înființat numai după 1595. Ştim însă că în acelaşi an a luat ființă episcopia Huşilor, care a avut în urmă mai multe conflicte cu episcopia Proilaviei şi a Ismailului cu privire la hotarul dintre ambele eparhii. Este deci probabil ca între înființarea ambelor episcopii să fi existat o oarecare legătură. Putem presupune deci, cu multă probabilitate, că eparhia românească a raialelor s-a înființat după 1595, dacă nu chiar în aceiaşi an cu eparhia Huşilor. In timpul frămîntărilor interne din Bugeac, pe vremea lui Cantemir Mîrza, episcopia Proilaviei decăzu cu totul. în mai 1639 s^a reînființat episcopia din ordinul patriarhului Chirii al II-lea. în 1645 se pomeneşte Meletie ca mitropolit al Proilaviei care intervenea pe lîngă țarul Rusiei .în favoarea păstoriților săi. în 1667 eparhia Proilaviei era păstorită de Partemie, fostul patriarh al Constantinopolului.

Interesant este că jurisdicția mitropoliei Proilaviei şi Ismailului se extindea şi asupra Ucrainei Hanului, unde, precum am văzut, se găseau 40 de sate creştine, împreună cu tîrgul Balta, care toate erau supuse, în cele administrative, hatmanului din Dubăsari. în anul 1716 se ivi o ceartă între Jorest, episcopul Huşilor, şi Ioanichie, mitropolitul Proilaviei - pomenit şi la 1734 - pentru satele mărginaşe: Dubăsari, Sultan-Cîşla şi Miîsaip-Cîşla. Jorest reclama pentru sine jurisdicția asupra Dubăsarilor, pe care o cereau şi locuitorii de acolo, fiindu-le mai la îndemînă legătura cu Huşii, iar cele două sate aparținuseră de mai înainte eparhiei sale. Ioanichie arătă că Dubăsarii trebuie să rămînă eparhiei sale, fiindcă erau aşezați în Ucraina Hanului, iar cele două sate de hotar trebuiau să treacă sub chiriarhia sa, ca făcînd parte atunci din Bugeac. Erau probabil două din cele şapte sate, ce fuseseră cotropite de tătari la începutul veacului al XVII-lea. Cazul fu supus mitropolitului Mpldovei, care-1 trecu patriarhului Samuil. Acesta hotărî ca Dubăsarii să rămînă la mitropolia Proilaviei, iar cele două sate din Bugeac la eparhia Huşilor "cum *au fost pînă acuma".*

După mărturia arhimandritului Athanasie din Durostor, erau supuse acestei mitropolii 8 biserici din Tataria, între care şi Tighina sau Benderul. Din conflictul acesta vedem că moldoveni creştini trăiau şi în satele tătăreşti ca Sultan-Cîşla şi Musaip-Cîşla şi că creştinii aveau bisericile lor în raiale, ca bunăoară la Ismail şi apoi şi la Căuşani, unde o inscripție arată

că biserica de acolo, "fiind mai înainte de lemn, veche, şi, sfărîmîndu-se de tot, încă fiind mitropolit Sfinţia Sa Chir Daniil, n-au lăsat acest lucru dumnezeiesc ca să rămînă jos, ci din rîvnă dumnezeiască şi cu ajutorul Maicii Sale şi făcînd milostivire la toţi creştinii îndeobşte, s-au milostivit şi Măria Sa de au dat ajutor, de s-au făcut toate celea pe dinlăuntru". Iată deci în Căuşanii tătăreşti o biserică creştină cu inscripţie românească! Daniil a păstorit între 176S şi 1772, în timpul acesta s-a refăcut biserica din Căuşani cu frumoasa ei inscripţie românească.

Limba românească era răspîndită şi în Ucraina Hanului la populaţia celor 40 de sate creştine de acolo. Din părţile acele transnistriene ni s-au păstrat mai multe gramote de hirotonie de preoţi scrise în româneşte, descoperite şi publicate de protoiereul A. S. Lebedinţev încă în anul 1860 şi retipărite .în Memoriile Societăţii Istorice din Odessa în volumul XXXI din 1913.

De altfel limba românească era bine cunoscută în raialele turceşti şi în Bugeac, fiind întrebuinţată pînă şi de organele administrative. Elementul moldovenesc băştinaş era aşa de răspîndit şi numeros în regiunile Nistrului, încît pe la 1580 însuşi begul de Bender trimise o scrisoare românească starostelui polonez din Rîşcov. Iată cuprinsul acestei importante scrisori: *

"Eu Ali-beiul de Tighina, scriu multă viaţă şi sănătate starostelui de Rîşcov. Dup-aiasta dau de ştire dumitale că să ştiţi dumneavoastră să nu vă hie nici o grijă nici o teamă, de nimica, ce să hiţi foarte cu pace bună de către noi; c-am auzit că vă temeţi. Atîta doară de veţi bănui pre noi, atîta, care c-am mărs de-am lovit neşte sate de-am luat cîţiva robi, pentru care c-au fost vina lor, căce c-au prins neşte spahei de-ai noştri: de ce pentru acel lucru s-au făcut ai asta. Iară de către noi bine să ştiţi că vă sîntem foarte cu priinţă şi ştim preteşugul cel bun şi vă sîntem cu toată inema şi cu toată credinţa. De aista vă dau ştire. De la Domnul, amin.

Şi în acea carte ce s-au scris roşeşte, să cauţi cum e scris: tot este de folos, cătră dumneavoastră, cu pace în toată vremea. De aiasta să se ştie. Şi, alta, pohtesc pe dumneata, ca să ni trimeţi un poloboc de holircă, să-mi hie de Hanul că este să vie spre Tighinea şi ţi-1 voi plăti cu bani dumitale, vouă; dar foarte te pohtesc să-mi trimeţi curînd, pînă nu vine Hanul. Şi te rog să-mi trimeţi pe acest om al meu. Şi să nu mi-1 zăboveşti. Şi-ţi voi mai trimite carte roşească de vei şti de tot".

4. Traiul de toate zilele la tătari

După aşezarea lor în Bugeac, tătarii devenirâ vecinii nemijlociţi ai moldovenilor. Ai noştri avură de furcă sute de ani cu aceşti fii ai stepei în toate împrejurările vieţii şi-i cunoşteau bine. Eustratie Logofătul spune despre ei că erau "oameni războinici, suferitori la toate nevoile, care nu grijeau de avuţie, ci de izbîndă. Războiul lor era aşa de tare, cît era grabnic pentru năvală şi gilceavă. Ei nu locuiau îh case, fără numai **îh** oraşe mari, în care locuiau multe feluri de oameni. Ei negustoreau, agoniseau şi în cîmp după păşune cu dobitoacele umblau".

Un călător francez, care trecea în 1585 prin părţile tătăreşti, povesteşte că "de-a lungul malului mării, în mai multe locuri am văzut familii, care-şi schimbau sălaşul din vreme în vreme după păşune; n-au altă locuinţă decît căruţe cu 4 roate, foarte lungăreţe, îh care au mai multe caturi şi la capăt o moară de vînt cu patru pînă la şase pînze ca să facă făină, şi le trag unde vor cu mai multe perechi de cai ori de boi".

Hrana lor de căpetenie era meiul, din care fierbeau un fel de mămăligă. Pe lîngă aceasta, ei prindeau peşte în Nistru şi beau lapte de iapă, din care făceau şi brînză, pe care o uscau în bulzuri pentru a o păstra mai multă vreme fără să se strice. Bulzuri de acestea se aruncau în ceaunul în care se fierbea mămăliga, pentru a o face mai grasă şi mai gustoasă.

Casele lor erau de lemn acoperite cu stuf. Geamuri avea numai palatul hanului din Căuşani. în casele de rînd ferestrele erau vara deschise iar iarna oblonite. Plugărie nu făceau, această ocupaţie rămînea în seama moldovenilor aşezaţi între ei şi a robilor. Şi de fapt găsim acolo unde moldovenii erau aşezaţi mai des, o cultură foarte îngrijită. "Drumul de la Cetatea Albă la Tighina, de-a lungul Nistrului, este un adevărat rai, omul călătoreşte numai prin vii şi grădini frumoase. Dimpotrivă, drumul ce ducea de la Ismail la Chilia de-a lungul Dunării este lipsit de tot ce se poate numi frumos, nu se văd decît cîmpii sterpe, limanuri mlăştinoase şi stînci pleşuve". Din mărturia aceasta a unui călător german din veacul al XVIII-lea, vedem clar ce mare deosebire era între munca moldovenească şi cea turco-tătară. De-a lungul Nistrului, unde se găseau sate curat româneşti, era raiul pe **pămînt;** la Dunăre, unde sălăşluiau turcii şi tătarii, se vedeau numai cîmpuri sterpe şi ştirici pleşuve.

Tătarii se îndeletniceau cu prăsila vitelor şi jefuirea ţărilor vecine. Ei ţineau oi, capre şi vite albe, dar şi cirezi de dromaderi şi cămile între care se găseau şi exemplare albe spre mirarea călătorilor străini. Caii tătăreşti erau vestiţi. "Nogaiul", adică păstorul tătăresc,^ "cu faţa de babă", era cel mai slut om de pe faţa pămîntului. în privinţa aceasta nu se deosebea mult de conaţionalii săi de ambele sexe, care după credinţa populară nu se distingeau mult de "ucigă-1 toaca". Bărbaţii erau spîni şi zbîrciţi la faţă, spaima moldovencelor, a căror frumuseţe şi gingăşie îi ademeneau să le răpească. Nici pe tătăroaice nu le prea necăjea frumuseţea; ele n-aveau obiceiul de a-şi acoperi sluţenia şi urîciunea ca turcoaicele, cu toate că trăiau după pravila lui Mohamed. Dar cu toate acestea se pare că tătarii uneau mult la femeile lor, căci mîrzacii obişnuiau să întărească zapisele cu formula că de nu vor respecta angajamentele luate "să fie lepădaţi de lege şi despărţiţi de muierile lor".

înfăţişarea hidoasă şi viaţa lor prădalnică trezi în sufletul moldovenilor o mare aversiune contra tătarilor, care prin năvălirile lor pricinuiau creştinilor atîta jale şi nenorocire. La toate acestea se mai adăugau şi povestirile despre chinurile adevărate, dar şi închipuite, pe care le sufereau acei ce erau robiţi de tătari. Toate acestea au făcut ca, în închipuirea poporului nostru, tătarii să apară ca nişte monştri, mîncători de carne de om. Cum satele lor erau pline de robi creştini, aduşi din desele lor expediţii de pradă, s-a răspîndit credinţa - deşartă, fireşte - că tătarii şi căpcăunii din Bugeac mîncau carnea robilor, după ce-i îngrăşau în ocoale, "ca pe vite". Pînă azi a rămas vorba în popor: "Doar nu dau tătarii!".

Aşezarea tătarilor într-o regiune cultivată, precum şi atingerea lor cu moldovenii, avu o bună înrîurire asupra îmblînzirii firii şi moravurilor lor. Ei deveniră cu vremea mai darnici şi mai primitori faţă de străini şi mai accesibili şi pentru învăţătură.

Pămîntul raialelor şi al Bugeacului, fiind foarte mănos şi lucrat bine de creştinii de acolo şi de robi, producea mai mult decît cerea consumaţia internă. Cu prisosul acesta de produse animaliere şi de cereale, tătarii făceau negoţ. în timp de foamete, moldovenii aduceau "pane de la tătari".

5. Valurile sau troienele tătăreşti din Bugeac

Prin felul lor de a fi, prin viaţa lor nestatornică şi prin cirezile lor de cămile şi dromaderi, tătarii schimbară în scurtă vreme vechea înfăţişare moldovenească a Bugeacului, pentru a-i da un aspect nou, oriental, dacă nu chiar asiatic. în obiceiurile popoarelor mongolice intră şi grija lor de a-şi îngrădi bine "olarul" ocupat de ei, spre a se pune la adăpost faţă de invaziile duşmane. Să ne gîndim numai la faimosul "zid chinezesc" care fusese ridicat contra năvălirilor tătare.

Necesitatea unei apărări sistematice a Bugeacului se simţi foarte curînd după aşezarea tătarilor acolo, fiindcă nu era an în care cazacii, singuri sau uniţi cu polonezii, adesea chiar cu moldovenii, să nu fi încercat de a-şi stinge pofta de pradă în raialele turceşti şi în Bugeacul tătăresc. îndeosebi cazacii îşi mutară cîmpul de pradă în Basarabia, lovind necontenit în cetăţile de acolo. în 1585 ei uciseră pe. sangiacul turc din Bender, iar cu cîţiva ani în urmă răniră de moarte în luptă pe Islam-Ghirai, căpetenia tătarilor din Bugeac, care fu îngropat "în moscheea cea mare din Akkerman". într-o. vreme Petru-Vodă Şchiopul trebuită trimită 3.000 de care şi 15.000 de salahori pentru a drege cetatea Oceacovului. Porunci de acestea primeau adesea domnii Moldovei, pentru a ajuta cu salahori şi material la fortificarea cetăţilor din raiale.

Urme de fortificaţii întinse se găsesc pînă astăzi în Bugeacul basarabean. Harta Basarabiei, editată de statul major rusesc, arată în provincia aceasta două *valuri,* numite ambele după Traian, şi anume *"Troianul de Sus"* şi *"Troianul de Jos".* în limba populară "troian" înseamnă o grămadă de zăpadă ridicată de viscol, apoi în genere grămadă sau morman de pămînt, ridicat de forţele naturii sau de mîna omenească. Neamul nostru, chiar de la zămislirea sa, a' avut prilej să vadă în Dacia numeroase urme de valuri romane, pe care tradiţia de mai tîrziu le ascria pe toate împăratului Traian, eroul legendar al neamului nostru, ajuns ca zeu - Troian - pînă şi în vechiul panteon slav, alături de zeii indigeni. De la valurile trai ani ce s-a numit orice val "troian". în urmă, numele propriu s-a generalizat şi a devenit un nume comun. Şi aşa s-a putut întîmpla că fiecare întări tură de pămînt, fiecare brazdă mai mare, să se numească "troian" chiar şi atunci, cum este cazul în Basarabia, cînd valul n-a fost ridicat de Traian.

în "Predoslovia descălicării a țării Moldovei din începutul ei" din cronica lui Ureche se pomenește - și aceasta numai în unele manuscripte - că prin Moldova se cunosc semnele puterii lui Traian, "pe unde au tras troian peste multe țări și peste această țară". Iar Miron Costin observă foarte cuminte că numele Traian "trăiește între noi pînă azi cu șanțul cela ce se zice Troianul". Dimitrie Cantemir constată și el că valul împăratului Traian păstrează pînă azi numele întemeietorului, se miră însă, cu drept cuvînt, cum de nu amintește nici unul dintre vechii sau noii istorici ceva despre acest val. Așa ascrie, bunăoară, poporul fiecare ruină lui Ștefan cel Mare, personaj istoric ajuns legendar.

Ambele "troiene" din Bugeac n-au nici o legătură cu împăratul Traian. Ridicarea lor nu aparține antichității, cum a încercat să arate Hașdeu cu o vastă, dar zadarnică erudiție, și precum sînt încă și azi mulți dispuși a o crede. 'Troienele'** aceste n-au caracterul valurilor antice de apărare, ele nu sînt înzestrate nici cu „turnuri de observație și nici cu cetăți de pămînt, necum de' piatră, ci sînt simple ridicaturi de pămînt care la vremea lor erau probabil plantate cu buhași și măceși și baricadate cu construcții primitive de lemn și de nuiele, în felul îngrăditurilor din preajma unei stîne.

în monumentele literare moldovenești, îngrăditurile de pămînt de acest fel se numesc, cu un termen împrumutat din turcește, *hindichiu* sau și *hendechiu,* de la handac sau hendec, care în limba arabă înseamnă^ șanț de întărire în jurul unui sat sau, în genere, loc fortificat. într-un act de hotărnicie din 1741 se vorbește de "un *hindichiu de vie"* de la marginea Chișinăului. Enache Cogălniceanu povestește că generalul rus Munnich, șezînd toată vara în Iași, "au scos un bir pentru săpatul *hindichiului,* căci au găsit cu cale să încungiure hora cu șanț împregiur ca să nu vie fără veste turcii și tătarii să-i calce". Amiras spune că pe timpul lui Mihai-Vodă Racoviță "au mers de au scris hotarul Moldovei, care se începe de la *hindichiul* lui Traian, împăratul Rîmului, și merge pînă în Nistru, cum se vede pînă azi".

"Troianul de Sus" începe, după indicațiile hărților, la Prut mai jos de Leova, duce spre nord-est pînă la confluența Săratei cu Sărățica; de acolo se îndreaptă într-o linie foarte ușor ondulată spre est pînă la Borna, tăind Ialpugul, Cogîlnicul și Ciaga, trece apoi Borna și o urmează de-a lungul malului sting pînă la satul Chircăești, așezat la geana lacului pe care-l

parcurge Botna înainte de a se revărsa în Nistru. După aceleași indicații ale hărților rusești, 'Troianul de Jos" începe la satul Vadul lui Isac pe Prut, duce într-o linie puțin ondulată spre sud pînă la Ialpug pe care îl trece în fața localității Vadul lui Traian, de acolo coboară în jos pînă la revărsarea Catlabugului în limanul cu același nume, de acolo urcă ușor spre nord, atinge coada limanului Chitai și de acolo se îndreaptă spre. est pînă la limanul Cunducului, pe care îl atinge mai sus de satul Eschipol pentru a se termina acolo.

Dacă urmărim cu atenție hărțile mai vechi, din veacul al XVIII-lea bunăoară, putem constata că hindichiurile acestea *coincid întocmai cu hotarele raialelor turcești și ale Bugeacului tătăresc din sudul Basarabiei.* Dimitrie Cantemir înregistrează pe harta sa, pe care o anexează la cartea sa asupra Moldovei, simplu hotarul Tătărlîcul fără să însemneze valurile lui Traian. Hotarul acesta nu atinge nicăieri creasta dealurilor, ci se așterne pretutindeni pe la poalele lor sudice. Și aceasta din pricină că tătarii erau un popor de stepă, care evita munții. "Troianul de Jos" coincide întocmai cu vechiul hotar dintre raialele Chilia, Ismail și Reni și Tătărlîcul bugecean. 'Troianul de Sus", abstracție făcînd de porțiunea dintre Prut și Sărățica, coincide în toate cu vechiul hotar dintre Tătărlîcul bugecean pe de o parte, și Moldova și raiaua Benderului pe de altă parte. Indicațiile hărțiloț se confirmă deplin prin catagrafia din 1817, în care ni s-a păstrat vechea împărțire administrativă a Basarabiei și din care vedem că "Troianul de Sus" servea ca hotar între ținuturile moldovenești de către Tătărlîc, iar 'Troianul de Jos" alcătuia hotarul între Tătărlîc și raialele de la Ismail și Chilia.

Din constatările acestea rezultă deci, că hindichiurile din Basarabia sudică au fost ridicate de tătari pentru a stabili hotarul Tătărlîcului lor față de raialele turcești și față de Moldova liberă. Toate celelalte urme de "troiene" ce se mai găsesc în Basarabia sînt întărituri vremelnice din timpul turcilor ca la Hotin, Tighina și Cetatea Albă, iar altele mai noi din vremea rușilor.

Rămîne deci un lucru bine stabilit că Bugeacul a fost dezlipit de Moldova deodată cu Tighina și anume în **1538** pe timpul sultanului Soliman cel Măreț, că a fost dat tătarilor spre locuință, că această colonizare a început foarte devreme și că valurile ascrise lui Traian din sudul Basarabiei au fost ridicate de tătari pentru a putea apăra mai lesne hotarele Tătărlîcului contra raialelor turcești și contra Moldovei libere.

Raialele turceşti împreună cu Bugeacul tătăresc apar în documentele timpului sub numele de Basarabia. Faptul acesta îl găsim confirmat pe deplin prin următorul pasaj din *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Canterrur: "Basarabia era odată a treia parte a Moldovei. Tot pămîntul ei este şes, n-are dealuri, nici codri, se adapă numai cu Ialpugul, care curge necontenit; neavîhd rîuri, nici fîntîni, ca să scape de lipsa de apă, locuitorii sînt nevoiţi a săpa puţuri adînci şi în loc de lemne se folosesc cu băligarul vitelor, cu acesta după ce-l usucă la soare, îşi încălzesc colibele. Această parte de ţară fu subjugată de turci înainte de a li se supune toată Moldova. Astăzi nu mai stă sub domnia Moldovei. "Basarabia se împarte azi în 4 ţinuturi: al Bugeacului şi Akkermanului, al Chiliei şi Ismailului". Acestea sînt, precum se vede, Tătărlîcul bugecean şi raialele turceşti. Celelalte ţinuturi dintre Prut şi Nistru se numeau pe timpul lui Cantemir, dar şi după el, Moldova.

CAPITOLUL VIII

Organizarea hotarului de apărare contra tătarilor

1. Pîrcălăbia Lăpuşnei • 2. Fondarea Chişinăului
3. Codrul Tigheciului şi Codrenii • 4. Căpitănia Codrului

1. Pîrcălăbia Lăpuşnei

Din faptele şi întîmplările povestite mai sus putem cunoaşte tactica pe care o aplicau domnii Moldovei la lărgirea, aşezarea şi apărarea hotarelor ţării. îndată ce atingeau linia hotarului definitiv, ei alegeau punctele de însemnătate strategică, le fortificau cu toată îngrijirea, încredinţau apărarea lor vitejilor şi voinicilor cu ajutorul cărora cuceriseră aceste puncte, şi-i înzestrau cu moşii întinse "în pustie", *"pentru dreapta şi credincioasa lor slujbă către domn", "pentru slujba lor de slujitori de pe margine şi ca să fie strajă împotriva duşmanilor".* în schimbul îndatoririi lor de a face strajă la hotar şi de a fi pururea cu arma în mînă, gata de luptă contra năvălitorilor şi călcătorilor de hotar, oamenii aceştia primeau pămînturi de veci şi anumite uşurări şi înlesniri la plata dărilor obişnuite către stat. Ei erau oameni liberi, supuşi numai domnului şi legilor ţării şi asiguraţi oarecum de obişnuitele încălcări din partea boierilor.

Aşa a procedat Alexandru cel Bun, aşa şi nepotul său Ştefan cel Mare cînd cu aşezarea hotarului la Nistru şi cu asigurarea apărării lui prin cetăţile de la Hotin, Soroca, Orhei, Cetatea Albă şi Chilia. în jurul acestor cetăţi războinicul domn aşeza cete de apărători, pe care îi înzestra cu privilegii şi pămînturi deopotrivă de largi, fiindcă el, în cumpănita sa înţelepciune politică, îşi dădea seama că hotarele unei ţări nu pot fi apărate îndeajuns numai prin ziduri, fie ele cît de

puternice, ci în prima linie prin braţe şi piepturi vitejeşti. Şi într-adevăr, voinicii aceştia, conduşi şi povăţuiţi de căpeteniile lor, au apărat hotarul luptând cu dragoste şi credinţă către ţară împotriva polonilor, cazacilor, tătarilor şi turcilor, lăsînd moştenire urmaşilor lor, răzeşii hotineni, soroceni şi orheieni de azi, pe lîngă numele de viteaz şi acel spirit de disciplină şi abnegaţie pînă la jertfire de sine, care trebuie cultivat şi azi cu toate mijloacele şi cu toată stăruinţa.

în urma pierderii Cetăţii Albe, Chiliei, Tighinei, Bugeacului, Ismailului şi Renilor, prin organizarea noilor raiale turceşti în jurul acestora şi nu mai puţin prin sălăşluirea tătarilor în Bugeacul basarabean, s-a risipit vechea linie de apărare a ţării. Şi atunci s-a simţit nevoia de a întocmi o nouă linie de apărare, mai aproape de Prut, care să răspundă noilor nevoi strategice ale Moldovei ciuntite şi împuţinate, înjghebarea noului hotar se impunea categoric din momentul în care tătarii îşi fortificară hotarul lor bugecean şi", simţindu-se la adăpostul unei revanşe din partea moldovenilor, prădau şi jefuiau ţinuturile noastre mărginaşe.

Alexandru-Vodă Comea, Despot-Vodă şi Ion-Vodă cel Cumplit făcură îndrăzneţe încercări de a recuceri cu arma în mînă vechile hotare, prin alungarea turcilor din raiale şi a tătarilor din Bugeac. Din nenorocire însă patrioticele lor sforţări rămaseră zadarnice. Şi atunci domnii Moldovei, văzînd că n-au încotro decît să se resemneze în faţa ursitei inexorabile, se hotărîră să întocmească o nouă linie de apărare împotriva vrăşmaşilor din sud-est, şi îndeosebi împotriva Tătărlîcului din Bugeac, cu care Moldova ajunsese în nemijlocită megieşie.

Atunci Alexandru-Vodă Lăpuşneanu, care după mamă era basarabean de felul său, se hotărî să creeze o nouă linie de apărare contra tătarilor. Centrul acestei zone era să fie *Lăpuşna,* locul de naştere al maicei sale, Nastasia. El ridică satul acesta de pe apa cu acelaşi nume la rangul de oraş şi-1 înzestra cu toate drepturile şi privilegiile municipale obişnuite în Moldova. Şi deoarece pe acolo trecea şi vechiul drum de negoţ spre Nistru, el mută la Lăpuşna şi vameşii moldoveni din Tighina, ce fuseseră izgoniţi de acolo de către turcii lui Soliman, insuflînd astfel noului tîrguşor şi duhul vieţii negustoreşti.

Dar măsurile acestea nu erau încă suficiente. Lăpuşna trebuia să devină un punct de sprijin, o bază pentru

operaţiunile militare contra tătarilor. Spre acest scop se înfiinţa pîrcălăbia Lăpuşnei în locul celei de la Ciubărciu, ce fusese desfiinţată de turci. Pîrcălăbia aceasta ajungea spre est pînă la hotarul raialei de la Bender, iar spre sud se hotărnicea cu Tătărlîcul bugecean. Pîrcălabii aveau la îndemîna lor numeroase cete de oşteni, care erau cu totii împroprietăriţi în regiunile păduroase din valea Bornei, a Cogîlnicului superior şi a Bîcului, care forma hotare între ţinutul Lăpuşnei şi Orheiului. Ei primiră pămînturile în aceleaşi condiţii ca şi tovarăşii lor de arme şi de credinţă de la Orhei, Soroca şi Hoţia Din rîndurile acestor vajnici străjeri de hotar, încercaţi în primejdiile şi vitejiile războaielor, se ridicau oameni aspri şi îndrăzneţi, deprinşi la strictă împlinire a datoriei faţă de ţară, dar şi faţă de ei înşişi. Lăpuşnenii se răzvrăteau chiar şi contra domnului, dacă se simţeau bbijduiţi şi nedreptăţiţi, precum s-a întâmplat în zilele lui Iancu-Vodă Sasul. Acesta aruncase dări noi asupra ţării, trimiţând ân toată ţara "să ia boi de a zece care obicei nu 1-a putut suferi ţara, ce s-au rădicat lăpuşnenii de s-au sfătuit ca să se dezbată de supt mâna Iancului-Vodă, şi bulucindu-se au rădicat dintre dânşii pre Lungul domn". Dar dând război vitejeşte "de a ambele părţi, pierdură lăpuşnenii războiul şi domnişorul ancă se înecă în Prut".

2. Fondarea Chişinăului

în ţinutul Lăpuşnei se găsea şi *Chişinăul,* capitala de azi a Basarabiei. într-un document din 1436 se pomeneşte de seliştea Chişinăului pe Bîcu, în faţa unui crîng, unde se găseşte o aşezare tătărească. întemeietorul satului Chişinău a fost Vlaicu, ce fusese pîrcălab de Hotin, Orhei şi Cetatea Albă, însuşi unchiul lui Ştefan cel Mare. într-un ispisoc din 1576, Petru-Vodă Şchiopul arată că "a venit înaintea sa şi a boierilor săi Vaşutca, fata Măricăi, nepoata Eremiei, ce a fost vistiernic, ce s-a numit din călugărie Evloghie, strănepoata lui *Vlaicu,* de a vîndut a sa dreaptă ocină şi moşie, un sat anume, *Chişinăul,* pe Bîcu în ţinutul Lăpuşnei, şi cu mori în Bîcu, dînd un *dires de întăritură, ce a avut strămoşul ei Vlaicu de la Ştefan Vodă cel Bătrîn,* slugii noastre lui Dragoş ce au fost ureadnic la Iaşi, drept 500 de zloţi tătăreşti". Plătindu-se banii, domnul întări lui Dragoş Chişinăul, "cum să-i fie lui ocină şi cumpărătură, cu tot venitul şi altul să nu se amestice înaintea acestei cărţi a noastre".

Jupîneasa acestui Dragoş, Solomia, vîndu în 1617 Chişinăul vistiernicului Constantin Roşea pentru suma de 180 galbeni de aur, "ca să-i fie moşie de cumpărătură cu toate hotarele". Vistiernicul Constantin sau poate urmaşii săi trebuie să fi închinat satul Chişinău mînăstirii Sf. Vineri din Iaşi, căci în 1641 Vasile-Vodă Lupu dădu călugărilor de la mînăstirea Sfintei Vineri şi de la mînăstirea Balicăi din Iaşi carte "ca să fie tari şi puternici a lua a zecea din toată pînea şi din legumi şi din in şi cînepă şi din tot venitul la ***sat*** *la Chişinău".* In anul următor, aprilie 28, Vasile-Vodă porunci pârcălabului de Lăpuşna să meargă "la sat la Chişmău", să strige "oameni buni şi bătrâni şi dimprejur mărginaşi, să aleagă hotarul satului Chişinău despre alte hotare şi să puie şi stîlpi, ce este a sf. mînăstiri a Sf. Vineri". în anul 1642 deci, Chişinăul era încă "sat^.

într-un ispisoc de la Duca-Vodă din 1666, mai 2, se pomeneşte deja despre *"tîrgoveţii din Chişinău",* o dovadă că între timp Chişinăul căpătase privilegiul de ***tîrg,*** şi anume de la Istrate-Vodă Dabija între 1661 şi 1665, cînd a devenit acest "bun şi blînd" domn, care împărţea săracilor "blide cu bucate" de la masa sa şi care sorbea mai cu plăcere vinul "din oală roşie, decît din pahare de cristal, zicînd că-i mai dulce vinul din oală, decît din pahar". Faptul acesta îl cunoaştem dintr-un act de hotărnicie de la Mihai-Vodă Racoviţă, care se spune că "a mărturisit tot ţinutul Lăpuşnei şi Orheiului" şi a arătat logofătul Nicolae Donici şi "cu alţi martori cari s-au dus înaintea domniei de au mărturisit cu sufletele lor, că *făcîndu-se Chişinăul tîrg nou în zilele Domnului Dabija Voievod",* jeluindu-se tîrgoveţii că n-au loc să se hrănească,, au făcut schimb cu Hîncul Stolnicul, "ce luase moşia Gheţăuani şi o dăduse târgoveţilor".

Rămîne deci bine stabilit că satul Chişinău a fost ântemeiat de pârcălabul Vlaicu, unchiul lui Ştefan cel Mare, şi că a primit dreptul de târg de la Istrate-Vodă Dabija. Dimitrie Cantemir pomeneşte de Chişinău ân ţinutul Lăpuşnei şi-l numeşte *"tîrguşor* (urbecula) *de puţină însemnătatg".* Populaţia compusă "din creştini, armeni şi jidovi" era cârmuită de un şoltuz şi mai mulţi pârgari după obiceiul municipal din Moldova.

In hotărnicie cu Chişinăul, se găsea satul Buicani pe Bicu care fusese întemeiat de un oarecare Hodor prin uric de la Ştefan cel Mare. în 1609 urmaşii lui Hodor vîhdură o parte din

Buicani postelnicului Dimitrie Chiriţă pentru 150 de taleri bani gata. După alţi doi ani Chiriţă cumpără de la un nepot al Paştii Buecoae şi cealaltă parte din Buicani, aducînd astfel întreg satul în stăpînirea sa. Murind Chiriţă, jupîneasa sa Măria postelniceasa închină satul Buicani mînăstirii Sf. Mormânt din Ierusalim (1620) "pentru sufletul giupînului ei şi pentru sufletul ei". Cum însă mânăstirea Galata din Iaşi era ânchinată Sf. Mormânt, satul Buicani ajunse metoh al Galatei, fiind administrat de proistosul acestei mânăstiri.

Am amintit lucrurile acestea fiindcă de la o bucată de vreme tîrgul Chişinău începu să se întindă şi asupra teritoriului Buicenilor. Aşa mărturisiră la 1748 tîrgoveţii din Chişinău, că "mai înainte vreme au fost tot tîrgul pe locul mînăstirii Sf. Vineri, iar de la o vreme a răscoalelor, când au venit moscalii la Hotin, arzându-se toate casele târgoveţilor, la aşezare după răscoală s-ar fi tras mai sus a-şi face case şi dughene, ajunseră şi pe Buicani, pe moşia mînăstirii Galata".

3. Codrul Tigheciului şi Codrenii

Mai jos de Lăpuşna, în faţa Fălciului, se întinde pînă la apa Ialpugului, vestitul *Codru al Tigheciului sau Chigheciului,* atingând spre nord valea Săratei, iar spre sud rîul Larga ce se revarsă ân Prut. Codrul acesta este străbătut de apa Tigheciului, care se scurge ân Prut la satul Iepureni. La ântretăierea şoselei Leova-Cetatea Albă cu această vale se aflâ localitatea *Tigheciu,* care ajunse ântr-o vreme centrul administrativ şi militar al ântregii regiuni. Miron Costin aminteşte despre codrul Chigheciului, zicând că este "o pădure nu aşa ânaltă în copaci, că puţini copaci sînt, cum este deasă şi ripoasă, şi spini mai mulţi decât alt lemn sânt ân pădurea aceea, şi de acolo chighecenii s-au apărat de nu le-au putut strica nimica".

Cantemir cunoaşte de asemenea foarte bine acest codru despre care ne dă următoarele amănunte foarte preţioase: "Doi codri au fost ân Moldova mai vestiţi decât toţi ceilalţi, codrul Comarului şi codrul Chigheciului ... Codrul de dincolo de Prut la marginea Basarabiei, se cheamă Chigheci. El cuprinde aproape 30 mile italiene şi este pentru moldoveni apărarea cea mai tare contra tătarilor, care de multe ori l-au atacat, dar niciodată nu l-au luat. Copacii deşi sânt subţiri, sânt aşa de

deşi, încît nici omul cu sloboda nu poate străbate printre ei, fără numai prin anumite poteci pe care le cunosc numai localnicii". Aşezarea acestui codru chiar la hotarul nord-vestic al "hindichiului"tătăresc, şi nu mai puţin întinderea şi desimea lui, făcură din el o fortăreaţă naturală de apărare a Moldovei împotriva Tătăriîcului învecinat.

Domnii Moldovei îşi dăduseră însă bine seama că şi această cetate, ridicată de natura însăşi în calea tătarilor, nu-şi poate îndeplini scopul fără ochiul ager, pasul sigur şi braţele vînjoase ale oamenilor aşezaţi în preajma ei. De aceea ei grijiră să colonizeze regiunea aceasta cu oameni viteji, hotărîţi şi încercaţi în războaie, dîndu-le pămînturi întinse *"hi loc în pustie, m Chigheci, pe Ialpug",* locuri ce începeau "din Prut şi mergeau pînă-n Cahul" sau care începeau "din Ialpug şi mergeau iarăşi pînă-n Cahul". Printr-un act de donaţie din Huşi, Petru Rareş milui în 1527, martie 15, pe "adevărata sa slugă Vitolt" care îi servise "cu credinţă şi cu dreptate", cu "un loc din pustie în Chigheci pe Ialpug mai sus de gura Roduroasei, în grădişte, ca să-şi aşeze un sat, ca să-i fie de la noi uric, cu tot venitul lui, şi copiilor lui, şi nepoţilor lui, şi strănepoţilor lui şi răstrănepoţilor lui, a tot neamul lui, cine i se va alege mai de aproape, neclintit nicicînd în veci".

Locuitorii acestui ţinut, chighecenii, erau supuşi direct domnului ca şi voinicii din preajma Lăpuşnei, Orheiului, Sorocei şi Hotinului, aveau pămîntul lor propriu şi se bucurau de mari înlesniri la plata dărilor, plătindu-le numai pe jumătate şi avînd îngăduinţă de a cuprinde pămînt mai mult decît locuitorii din alte părţi. Fiind aşezaţi de domn pe pămînt domnesc "în pustie", ei răspundeau birurile numai către domn, neavînd nici o îndatorire faţă.de boieri sau mînăstiri. Ca supuşi nemijlociţi ai domnului, ei duceau o viaţă cu mult mai slobodă decît sătenii din celelalte ţinuturi, bucurîndu-se de o largă autonomie în treburile lor administrative. De libertăţi similare se bucurau numai plăieşii din Cîmpulungul Moldovenesc şi din munţii Vrancei. Deosebirea între viaţa slobodă şi aproape autonomă a acestor străjeri de plaiuri şi de hotar şi între viaţa chinuită şi împilată a sătenilor din celelalte ţinuturi moldoveneşti era aşa de mare şi de bătătoare la ochi, încît Cantemir riscă să numească regiunile acestea slobode chiar republici.

Oţetiţi în lupte continue cu tătarii, mîndri de drepturile şi libertăţile lor, îndrăgiţi de vuietul codrului lor "frate cu

românul", chighecenii păstrau şi continuau vechile tradiţii războinice ale Moldovei lui Ştefan cel Mare. Cantemir era îndrăgostit de ei. "Chigheciul, zice el, în ţinutul Fălciului, adică un codru ce este dinspre hotarul tătăresc din Bugeac, este *pieptul Moldovei cel mai tare* între Prut şi între Basarabia". După Cantemir, deci, ei erau scutul şi pieptul Moldovei!

Locuitorii acestui codru, *"codrenii"*, zice el mai departe, "plătesc la domnie pe tot anul o dajdie mică, şi sînt toţi călăreţi, şi mai înainte erau ei numai 8.000 de oameni, iar acuma de-abia sînt două mii pentru oaste şi întrec cu vitejia lor pe toţi ceilalţi moldoveni, încît se obişnuia a se face pentru dînşii acel proverb : "Cinci tătari de Crîm, plătesc mai mult decît zece de Bugeac, şi cinci moldoveni biruiesc pe zece tătari de Crîm; iar cinci codreni, adică chigheceni, bat pe zece moldoveni".

Tot Cantemir constată că "chighecenii, care sînt obişnuiţi de mult să trăiască în război cu tătarii, sînt ostaşii cei mai viteji în toată Moldova şi oameni mai sălbatici decît ceilalţi". Vitejia aceasta emana din însuşi instinctul lor de conservare, căci tot Cantemir arată că "cei ce sînt megieşi cu tătarii, le merge mai rău decît la toţi. Căci tătarii, nu numai că fură toate celea, ce pot să apuce, ci cu chip că merg în război asupra leşilor, răzbat în Moldova şi fac prăzile cele mai mari, prind pe toţi locuitorii de prin sate şi ducîndu-i cu dînşii, îi duc la Ţari grad, cu chip că sunt mşi, măcar că astfel de năpădire de mult s-a oprit prin poruncile împărăteşti".

în schimb însă, nici moldovenii nu rămîneau mai prejos. Căci ei "cînd fac o pradă în ţara tătărească, zic că n-au prădat, ci şi-au întors numai al lor înapoi, pentru că zic că tătarii n-ar fi avînd alta nimic, fără numai ceea ce au apucat cu sila de la strămoşii lor". Chighecenii găseau în codrul lor cel mai sigur adăpost de cîte ori năvăleau tătarii. Miron Costin, povestind despre o incursiune a tătarilor, constată că "codrului Chigheciului la Fălciu foarte puţină pagubă i-au făcut tătarii atunci, că chighecenii îndată au năzuit la codrişorul lor, anume Chigheciul şi de acolo chighecenii s-au apărat de nu le-au putut strica nimica".

Pricina încăierărilor continue între chigheceni şi tătari era exploatarea lemnului din "codrişorul" lor. Ei aveau cu megieşii lor, tătarii din Bugeac "o învoială, ca pe tot anul să le dea o sumă de grinzi, pentru că îh Bugeac domneşte mare nevoie de

lemne. Această învoială, zice Cantemir o păzesc şi pînă-n ziua de azi foarte, iar cînd voiesc să calce peste tocmeală, să ridice lemn mai mult, ceea ce de multe ori se şi întîmplă, atunci chighecenii se apără cu arma în mînă şi de multe ori bat pe tătari". O încăierare de acest fel a servit, precum am văzut, de pretext sultanului Soliman cel Măreţ pentru a răpi Moldovei Bugeacul.

Apărătorii aceştia ai hotarului Moldovei, "codrenii", erau oameni aprigi şi curajoşi, deprinşi cu primejdia şi veşnic gata la luptă cu paginii. Ei formau "pieptul Moldovei cel mai tare" de care s-au frînt, ca de o stîncă de granit, atacurile prădalnice ale tătarilor bugeceni. Curajul şi vitejia lor formează subiectul multor balade sau cîntece bătrîneşti, cunoscute azi tuturor românilor. Din rîndurile chighecenilor s-a ridicat *"Codreanul',* care "vinele-şi strîngea şi plumb din ele scotea". Amintirea luptelor lor seculare trăieşte în baladele *Gruie-Grozăveanu* şi *Novac,* care luptau cu hanul de la "Bindir" şi cu sultanul de la Ţarigrad. în părţile chighecene s-a compus cîntecul lui *"Ghelea ",* care "multe hotare a călcat, multe ţări a treierat:

De la Nistru pînă la Crîtn,
Din Bugeac pînă la mare
Sînt tocmai patru hotare;
Peste ele în lung şi-n lat
Tot tătarul şi cazac.
Mulp\ tătari am omorît
Mulţi creştini am slobozit
De-amară străinătate,
Din plean şi de la moarte".

Din rîndurile codrenilor s-au ridicat cu vremea mai multe familii, care jucară un rol foarte însemnat îh istoria Moldovei. Aron-Vodă Tiranul dărui lui Nistor Ureche satul Bărboşi pe Ialpug. Fiul acestuia, Grigore, a alcătuit vestitul letopiseţ al Moldovei. Pe la 1625 se ridică la o însemnătate oarecare familia unui diac basarabean de pe Cogîlnic, de unde coboară familia Cogîlniceanu. Fiii lui Ion Cogîlniceanu primiră pe la 1660 săliştea Călmăţuiul. Din părţile mărginaşe cu tătarii se ridică familia Cantemireştilor. Constantin Cantemir îndeplini multă vreme slujba de serdar, înainte de a ajunge domn.

4. Căpitănia Codrului

în privinţa administrativă Chigheciul făcea la început parte din ţinutul Faldului. îndată însă după aşezarea tătarilor în Bugeac, Chigheciul deveni baza apărării contra acestor năprasnici vecini. în urma acestor schimbări deci Chigheciul căpătă, pe lîngă însemnătatea sa strategică, şi o mare importanţă politică şi administrativă.

Atunci s-a organizat aşa-numita *"căpitănie a codrului ".*

înfăptuitorul acestei organizaţii militare pare să fi fost războinicul domn Ion-Vodă cel Cumplit, care găsise în codrul Chigheciului adevărata bază pentru operaţiunile sale contra turcilor. Căpitănia aceasta cobora în jos pînă la Dunăre, cuprinzînd în hotarele ei toată regiunea dintre Prut şi Cahul. întreg ţinutul acesta forma deci o căpitănie de străjeri de hotar sau grăniceri liberi, care erau "în mila şi aşezarea Domnului", se bucurau de felurite privilegii, nu dădeau cai de olac şi plăteau o goştină mai mică, crescuţi într-un larg spirit de libertate şi într-o conştiinţă de sine foarte avansată. "Vornicii şi alţi oameni de frunte de la Greceni şi Vadul lut Isac" cerură pe la 1740 domnului "să schimbe orînduiala cît pentru oi să nu se pună cislă, avînd bucatele acestea dajdea lor osebită". Vodă nu ţinu seama de întîmpinarea lor, arătînd că porunca sa este "lucru bun şi drept cum celor săraci aşa şi celor fruntaşi şi nu se poate schimba". Atunci oamenii din Greceni şi Vadul lui Isac trecură "în ţara turcească şi siliră pe calea aceasta pe domn să le trimită carte de iertare". Din nenorocire, ţara turcească era foarte aproape, căci în 1622 turcii luară colţul de ţară dintre Prut, Dunăre şi limanul Cahulului cu Reni şi le alipiră, această singură ieşire a Basarabiei la Dunăre ce-i mai rămăsese, la raiaua Ismailului, aşa că hotarul Moldovei libere ajungea numai pînă la Vadul lui Isac şi Greceni.

Căpitanii Codrului aveau în seama lor straja întregului hotar dinspre răsărit al ţării, care era format de Ialpugul superior, de Ialpugel şi de Salcea. Aceasta era linia ce despărţea Tătărlîcul bugecean de Moldova. în îndeplinirea grelei lor chemări, ei erau ajutaţi de vătafi şi de hotnogi. Pe vremea lui Ion-Vodă cel Cumplit se pomeneşte chiar de un pîrcălab de Chigheci, Toader.

Pe vremea lui Vasile Lupu se simţi nevoia de a da "toată marginea" dinspre tătari de la Tighina pînă la Greceni "în

seama şi purtarea de grijă" a unei singure persoane, *Serdarul,* care pe lîngă apărarea hotarului cu "hotnogi de hotar" şi "namestnici", mai avea însărcinarea să vegheze asupra risipirii satelor, asupra furturilor, să culeagă robii şi să judece 3 zile pe an la tîrguri. Reşedinţa serdarului era la Orhei. Pentru aducerea la îndeplinire a poruncilor serdăreşti vegheau *"călăraşii ",* care, bucurîndu-se de tot felul de scutiri, înjghebau sate pe care le numeau după ocupaţia lor, de pildă Călăraşi în jud. Orhei, Călăraş (-ovca) în jud. Soroca ş.a.

O condică de dări din 1591 arată în ţinutul Chigheciului 3.211 contribuabili, iar în ţinutul Lăpuşnei numai 2.809, în întreaga zonă de apărare deci 6.010 contribuabili şi anume ţărani, săraci, curteni, vătaşi, nemeşi şi preoţi.

Astfel era deci, organizată noua zonă de apărare a Moldovei împotriva tătarilor bugeceni. Aceasta forma o adevărată zonă militară, locuită de grăniceri experirnentaţi în luptă şi deplin conştienţi de însemnătatea lor. Ei formau pieptul de apărare al Moldovei, piept în care rămăseseră vii vechile tradiţii războinice ale Moldovei, piept în care trăiau şi se manifestau vitejia şi demnitatea românească despre care ne pomenesc pînă şi cîntecele bătrîneşti.

CAPITOLUL IX

Răzvrătirea orheienilor şi răscoala Cantemireştilor din Bugeac

1. **Ieremia Movilă şi satele băneşti -** 2. **Răscoala orheie-nilor -** 3. **Pacea de la Hotin şi răzvrătirea lui Cantemir Mîrza -** 4. **Ctitoriile lui Vasile-Vodă Lupu in Basarabia -** 5. **încuscrirea lui Vasile-Vodă cu cazacii**

1. Ieremia Movilă şi satele băneşti

După stingerea Muşateştilor ajunse pe tronul Moldovei familia *Movileştilor,* care a domnit cu unele întreruperi de la 1595 la 1634. Neamul Movileştilor coboară după tradiţie din aprodul Purice, care făcîndu-se "movilă" ajută pe Ştefan cei Mare să încalece pe un alt cal, în locul celui căzut în toiul luptei. Dar oricare ar fi obîrşia acestei familii, fapt este că ea era una dintre cele mai de frunte familii boiereşti din Moldova. Ea jucase un mare rol politic în timpul domniei lui Petru Şchiopul, pe care *Ieremia* cu fratele său Gheorghe mitropolitul, îl întovărăşiră în Polonia, unde şi pe trecură mai multă vreme. Acolo Ieremia se împrieteni cu mai mulţi nobili polonezi pentru a şi ajunge, cu ajutorul acestora, la domnie în Moldova.

Hatmanul Zamoiski întovărăşi pe Ieremia Movilă în Moldova cu misiunea de a-l aşeza pe tron. Turcii, fiind ocupaţi în altă parte, însărcinară pe hanul tătăresc cu apărarea Moldovei contra invaziei poloneze. La Ţuţora, pe Prut, s-a dat lupta. Miron Costin observă că "nu dormea Ieremia Vodă", ci se ajunse cu hanul ca să-i cedeze *"cele şapte sate de ţară, ce se zic hăneşti "* şi să i se dea hanului "şi miere în toţi anii şi alte daruri". Pe baza aceasta s-au început negocierile de pace cu tătarii pe care, prin stăruinţa sa, Ieremia-Vodă le duse la bun

sfîrşit. "Capetele de pace au fost acestea: Ieremia-Vodă să fie domn în ţară, bimic împărăţiei din an în an după obicei; iar *hanului să-i dea din an în an daruri şi miere şi şeple sate să fie de cîşlele hanului în Bugeac."*

Se vede deci că Movileştii îşi deschiseră drumul la scaunul domnesc prin cesiuni teritoriale în folosul tătarilor, Acestora noul domn le cedă 7 sate moldoveneşti. De mult tătarii, al căror număr sporea mereu prin migrări de dincolo de Nistru, nu mai încăpeau în Bugeac. Ei căutau deci să cuprindă pămînturi noi şi păşuni mai largi pentru turmele lor. Şi iată că hanul, folosindu-se de o fericită conjunctură politică, obţinu de la Ieremia-Vodă 7 sate moldoveneşti, ce se zic *hăneşli.* Despre aşezarea acestor sate şi despre numele lor nu găsim lămuriri suficiente în mărturiile timpului. în ocolul Codrului se pomeneşte mai tîrziu de satul *Hăneştii Vechi, care ar* fi putut fi unul dintre cele 7 sate *"hăneşti* ", despre care vorbeşte Miron Costin. Iar, cît priveşte darurile şi mierea aşa-numitul *"balci-beşlicul* ", pe care Ieremia-Vodă se obligase a-l plăti hanului an de an, apoi acest tribut se răspundea tătarilor încă de mai înainte. Petru-Vodă Şchiopul comunică în 1578 unui prieten din Polonia că "tătarii au legătură cu noi şi le *plătim şi tribut,* după învoială".

Fiul şi urmaşul lui Ieremia Movilă, Constantin-Vodă, spori tributul faţă de turci precum şi "balei-beşlicul" faţă de tătari şi reuşi pe calea aceasta să redobîndească pentru Moldova cele şapte sate hăneşti. Mai tîrziu însă tătarii nu se mulţumiră numai'cu cele 7 sate, ci cuprinseră o fîşie largă de pămînt din Moldova şi o alipiră la Tătărlîcul lor Dar despre aceasta se va vorbi mai pe larg la locul său.

în vreme ce în Moldova se stinse dinastia Muşatinilor, dincolo de Milcov, în Ţara Românească, continua să domnească dinastia Basarabilor. Unul dintre cei mai mari domni din această dinastie a fost Mihai Viteazul, contemporanul lui Ieremia Movilă. *Mihai Viteazul* bătu pe turci la Călugăreni (1595), străbătu cu oştirea sa biruitoare peste munţi în Ardeal, cuceri această frumoasă ţară românească şi se proclamă domn şi stăpînitor al ei, chiar în vechea capitală a Transilvaniei, în *Alba Mia.* Gîndul măreţ al viteazului cuceritor era să cuprindă sub sceptrul său ocrotitor pe românii de pretutindeni. Pentru realizarea acestui plan, coborî Mihai-Vodă din Ardeal în Moldova, alungă pe Ieremia Movilă din scaun şi cuprinse şi această ţară, pentru a desăvîrşi

unirea tuturor românilor în hotarele lor etnice. Astfel a întrupat Mihai Viteazul, deşi numai pentru o clipă, visul de aur al neamului nostru. Pentru o clipă zic, fiindcă eroul muri curînd, ucis mişeleşte pe cîmpiile Turdei (august 1601). Realizarea definitivă a acestui măreţ ideal al neamului românesc a rămas rezervată marelui nostru rege, Ferdinand I, întregitorul Neamului Românesc.

înaintea oştirilor lui Mihai Viteazul, Ieremia Movilă se retrase la Hotin, pentru a se adăposti, în cetatea de acolo cu familia şi cu credincioşii săi. "Şi însumi Domnia Mea - zice Ieremia-Vodă - împreună cu boierii şi arhiereii am fost închişi toţi acolo în cetate, unde şi boierii Bălşeşti împreună cu noi încă au fost închişi în cetate". Mihai se luă pe urma lui, bătu "cu toată osîrdia " Hotinul, dar nu-l putu cuceri (1600).

Chemat de interese grabnice în Ardeal, Mihai părăsi Moldova, după ce încredinţase cîrmuirea acestei ţări unui sfat de boieri. Atunci Ieremia-Vodă părăsi Hotinul şi alungă cu ajutor polonez sfatul lăsat de Mihai în Iaşi şi se aşeză din nou în scaunal Moldovei. Domnia lui însă n-a decurs în deplină linişte, fiindcă cazacii călcau necontenit hotarele ţării, prădînd Soroca şi robind multă lume. în 1606 muri Ieremia-Vodă, rămînîndu-i "pomană în ţară, *mînăstirea Suceviţa* zidită de dînsul" şi de fratele său Gheorghe mitropolitul. Acolo s-a păstrat azi gropniţa Movileştilor.

La domnie îi urmă fratele său, *Simion,* care muri însă şi el după-un an de zile. După moartea lui Simion izbucni o aprigă luptă pentru domnie între fiii lui Ieremia, sfătuiţi de maica lor, Elisabeta, şi fiii lui Simion, ce erau povăţuiţi de văduva acestuia Marghita. Şi unii şi alţii recurgeau la ajutor străin, fie la polonezi şi unguri, fie la turci şi tătari, fie chiar la cazaci. în cele din urmă birui *Constantin,* fiul lui Ieremia asupra vărului său Mihail şi se urcă pe tron cu ajutorul polonezilor, cărora le cedase Hotinul. în timpul acela polonii adăposteau în cetate pe *Petru Movilă,* fiul lui Simion-Vodă, care rîvnea şi el la coroana Moldovei.

Dar acestui vrednic vlăstar domnesc nu i-a fost dat să se împodobească cu coroana domnească. Ursita-i rezervase mitra arhierească, căci el ajunse mitropolit al Kievului şi mare reformator al bisericii ruseşti. Noi, românii ne putem mîndri de a fi dat ruşilor pe cel mai mare arhiereu al bisericii lor, pe învăţatul îndrumător al credinţei şi culturii, pe Petm Movilă, Mitropolitul Kievului. Domnia lui Constantin-Vodă, care reuşi

să redobândească de la tătari cele şapte sate hăneşti, fu de scurtă durată. în 1611 el fu prins de tătari şi dus în robie, muri însă. la trecerea Niprului, înecîndu-se în valurile acestei ape.

Neînţelegerile dintre Movileşti dădură prilej şi altor familii de boieri să aspire la tron cu ajutor din afară. Aşa reuşi *Ştefan Tomşa* să ajungă la domnie cu ajutor turcesc. Acesta era un om crud şLpornit împotriva adversarilor săi, poruncind -să "junghie berbecii" care se îngraşă pe toate păşunile ţării. în timpul acestor lupte s-au stins aproape toate neamurile boiereşti cu reputaţie în istoria ţării. Uneltind necontenit împotriva domnului, reuşi în sfîrşit Elisabeta, văduva lui Ieremia, de a răsturna pe Tomşa şi a ridica pe fiul ei Alexandru, care se încumeta să stăpînească ţara după cum voiau polonezii, ocrotitorii săi, cărora le lăsă în stăpînire Hotinul.

2. Răscoala orheienilor

Pierderea Hotinului pare să fi fost, dacă nu singura, apoi sigur una din principalele cauze pentru care orheienii se răzvrătiră, chiar de două ori, împotriva domnişi. Sătui de atîtea lupte şi frămîntări lăuntrice, orheienii, în unire cu lăpuşnenii şi chighecenii, înţelegîndu-se cu tătarii, ridicară un domn din mijlocul lor şi purceseră cu el spre Iaşi ca să-1 aşeze în scaun. Dar încă înainte de a intra în capitală, ei fură întâmpinaţi de oştirea moldo-polonă a lui *Alexandru-Vodă,* bătuţi şi împrăştiaţi. Dar cu toată înfrîngerea ce o suferiră, orheienii nu părăsiră planul lor, ci îşi încercară din nou norocul, suferind însă aceeaşi mfrîngere.

în anul următor, turcii puseră capăt acestor turburări, ridicînd pe Alexandru-Vodă din scaunul Moldovei şi ducîndu-1 la Constantinopol (1616). Domnia ţării fu încredinţată de ei lui *Radu-Vodă,* care nu era deloc după placul orheienilor. Pentru aceea ei ridicară împotriva noului domn pe un "domnişor", care se dădea drept fiu al lui Ion-Vodă cel Cumplit. în realitate însă, acest "domnişor" era călugăr într-o mînăstire, unde, pe lingă ocupaţia sa de diac, se mai îndeletnicea şi cu cizmăria, în nemulţumirea lor, orheienii, crezînd că au găsit în el pe un moştenitor al marilor virtuţi războinice ale pretinsului său tată, îi dădură tot sprijinul pentru a-1 ridica în scaunul domnesc. Ajungînd la Iaşi cu ajutorul lor, "domnişorul" încercă să

atragă de partea sa pe boierii lui Radu-Vodă. Aceştia însă şi îndeosebi marele logofăt , destăinui stăpînului său planul răzvrătitorului, care fu prins şi osîndit la moarte. Aşa plăti domnişorul cu capul pofta sa de domnie.

Dar cu toată nemulţumirea orheienilor Radu-Vodă era un domn de mare ispravă. Venirea sa la domnie s-a întâmplat în toiul războiului polono-turc. Oştirile turceşti îşi aveau baza de operaţiuni în Moldova, iar comandamentul turc se găsea la Soroca, de unde se dirija lupta împotriva Rîşcovului. Acolo, sub cetatea Sorocei, Radu-Vodă încheie cu Gavriil Bethlen, principele Ardealului, care venise în ajutorul turcilor, un tratat de apărare mutuală a ţărilor lor. Domnul Moldovei stărui foarte mult pentru terminarea războiului dintre turci şi poloni, care pricinuia ţării pagube foarte mari. Stăruinţele domnului român n-au rămas zadarnice, căci curînd s-a aşezat pacea la Iaruga. Ca recompensă pentru serviciile sale la încheierea păcii, Radu-Vodă primi înapoi Hotinul de la poloni (1617).

După 3 ani de domnie Radu-Vodă schimba domnia Moldovei cu cea a Ţării Româneşti. în locul său turcii puseră un străin, pe *Gaspar Grâţiani,* împotriva căruia orheienii se răzvrătiră din nou, dar şi de astă dată cu aceeaşi neizbîndă. Gaspar-Vodă ieşi împotriva "domnişorului" orheian, îl prinse viu împreună cu cîţiva dintre căpeteniile de la Orhei, şi mustrîndu-i cu cuvintele: "Să aveţi inimă curată către domnul", porunci să li se taie capul. Astfel s-a sfîrşit şi această a patra încercare, neizbutită, a orheienilor de a ridica în scaunul Moldovei pe unul din mijlocul lor şi după placul lor. De altfel, noul domn venise îh. Moldova cu planuri mari şi îndrăzneţe. Ca şi Despot-Vodă pe vremuri, aşa voia şi el, în tovărăşie cu polonezii, să recucerească raialele turceşti împreună cu Tătărlîcul bugecean, pentru a reda Moldovei hotarele cele bătrâne.

Gaspar-Vodă aşeză în Hotin ca pârcălab pe un om de încredere al său, pe italianul Annibale Amati din Pistoia. Polonii însă în loc să dea lui Gaspar-Vodă ajutorul aşteptat pentru recucerirea raialelor, atacară Hotinul şi-1 ocupară din nou, alungind pe italian de acolo. Hăinirea lui Gaspar-Vodă şi pierderea Hotinului către polonezi, determinară pe turci de a-1 înlătura. Hatmanul polon Zolkievski trebui să se retragă înaintea forţelor turco-tătare, care înaintau spre Hotin. In timpul retragerii pripite, Zolkievski fu atacat de un tătar care-i reteză capul. Vestea despre moartea neaşteptată a hatmanului

produse mare jale în rîndurile polonezilor. "Mai bine s-ar fi scufundat în pămînt ţara aceea a Moldovei - zice un cronicar polonez - înainte de-a fi intrat noi într-însa; niciodată coroana polonă n-a suferit o mai mare îhfrîhgere". Armata turco-tătară ajunse victorioasă la Hotin şi acolo s-a încheiat pacea cu polonii în 9 oct. 1621. Acesta este al doilea tratat de pace care s-a încheiat în Hotin. în baza acestui tratat, Hotinul fii restituit Moldovei. Gaspar-Vodă fu înlocuit cu *Alexandru Iliaş,* iar acesta trebui să cedeze domnia lui *Ştefan Tomşa,* pînă ce Radu-Vodă reveni din nou în scaunul domnesc din Iaşi.

3. Pacea de la Hotin şi răzvrătirea lui Cantemir Mîrza

Prin mijlocirea lui Radu-Vodă s-a aşezat din nou pacea mtre turci şi între Ieşi în 1624. Unul dintre punctele cele mai însemnate din acest tratat era acela care hotăra expulzarea tătarilor din Bugeac, "deoarece pacea e mai adeseori vătămată din pricina tătarilor care locuiesc în hotarele Moldovei, în Cetatea Albă, pentru înlăturarea ciocnirilor, *neamul tătăresc* - dispune acest articol - *să Re mutat atît din Bugeac, cît şi din hotarele ţării Moldovei şi nici într-un chip să nu mai fie lăsat a sta acolo".*

Răspunsul tătarilor la această hotărâre a fost o groaznică expediţie de pradă în Polonia. Moldova suferi mai puţin, fiindcă urmaşul lui Radu-Vodă, *Miron-Vodă* numit Bamovschi sau Bîmoveanul, după proprietatea lui, Bamova, trăia încă de mai înainte în bune relaţii cu tătarii din Bugeac. Noul domn era "fîrtat" cu căpetenia acestora, Cantemir Mîrza, "ce cu zilele petrecea în caseie lui Bamovschi hatmanul" în satul Toporâuţi de lîngă Cernăuţi.

Acest Cantemir Mîrzâ, om energic şi ambiţios, nu înţelegea deloc să execute hotărîrea tratatului turco-polon privitoare la evacuarea Bugeacului, ci adună în jurul său cete răzleţe, le spori prin contingente proaspete aduse de neamurile sale din Crimeea, cu scopul de a se menţine în Bugeac şi de a se desface de sub ascultarea hanului şi de a-şi cuceri o situaţie independentă. Gîndul lui era deci de-a preface raialele turceşti din Basarabia şi Bugeacul într-o ţară tătărească neatîmată, pentru a trage singur folos din prădarea şi jefuirea ţărilor megieşe. In zadar veni hanul la Bender, pentru a-l readuce la ascultare; în zadar tocmiseră turcii oştiri împotriva lui

Cantemir "dîndu-i păşia, de se scria paşă". Noul *"cîrmuitor al malului mării la gura Dunării",* căci aşa se intitula răzvrătitul, respingea cu noroc oştirile sultanului trimise contra sa, apărîndu-şi neatârnarea şi mani fes tînd-o cu toată îndrăzneala prin năvăliri de pradă în Moldova, în Pocuţia şi în Dobrogea transdunăreană. Oamenii săi, *Cantemireştii,* erau cunoscuţi şi temuţi pretutindeni. Multă vreme Cantemir Mîrza răspândea groază în acest colţ de ţară al vechii Moldove. Pentru a.curma o dată cu aceste tulburări, polonezii se înţeleseră din nou cu Poarta în 1633 asupra expulzării Cantemireştilor şi bugecenilor răzvrătiţi.

Dintre ţările mărginaşe nici una nu suferea aşa de amarnic de pe urma jafurilor tătăreşti ca Moldova, şi îndeosebi ţinuturile dintre Prut şi Nistru. împrejurarea aceasta determină pe noul domn al Moldovei, Vasile-.Vodă Lupu (1634-1653), de a stărui la Poartă ca să se ia odată măsuri de rigoare contra Cantemireştilor, pentru a pune capăt acestor turburări sîngeroase. Atunci Poarta organiză o expediţie de potolire contra Bugeacului, la care luară parte, cu contingentele lor, şi domnii români Vasile-Vodă din Moldova şi contemporanul său Matei Basarab, din Muntenia. în faţa oştirilor de potolire şi de pedepsire, Cantemir Mîrza se retrase spre sud, fiindcă fusese lovit în flanc de,un grup de tătari ce rămăseseră credincioşi hanului lor. înconjurat, astfel din toate părţile, Cantemir Mîrza nu găsi altă cale de scăpare, decît fugind peste Dunăre. Izgonit astfel din Bugeac, el se duse la Constantinopol pentru a cerşi mila sultanului. Dar în loc de milă el fu osândit la moarte şi sugrumat (1637). Acesta era sfîrşitul obişnuit al tuturor răzvrătiţilor din acea vreme.

Tovarăşii săi de luptă şi de pradă, care se sfişiară între ei, fură zdrobiţi de armatele aliate, care se întâlniră în Ismail şi de acolo înaintară spre Cetatea Albă, potolind răzvrătirea şi readucând pe Cantemireştii ce rămaseră fără conducător la vechea lor ascultare. Şapte căpetenii primiră să părăsească ţara pentru a trece ca Supuşi ai hanului în vechea patrie din Crimeea şi de la Don. Alţii fugiră în Polonia. "Iar pe câţi din sângele lui Cantemir, mai capete cu meşteşug i-au împărţit hanului şi pe toţi i-au omorât câţi erau Cantemireşti mai de frunte, de aceea s-a stins acest neam la dânşii, care era mai de frunte decît toate oardele".

Tot Miron Costin ne spune despre soarta Cantemireştilor care au purces cu coşurile lor spre Polonia, poftind de la Ieşi

loc să se aşeze sub ascultarea lor, că "umblau prin târguri şi prin sate cu câte o cruce de lemn la piept, semn de închinare" şi că "leşii aşa loc deşart fără oameni mai înlăuntrul ţării lor neavînd, le-au dat cîmp pe Nipm între Crilav şi Codin, şi era aproape 20.000 de Nohai, oarda aceasta". Alţii se prinseră ca simbriaşi în armata craiului, fiind cunoscuţi sub numele de *lipcani,* adică tătari de Lipka, nume corupt din Litva, pe care moldovenii îi numeau şi *cirimuşi.*

4. Ctitoriile lui Vasile-Vodă Lupu în Basarabia

Dar "după cîtva timp de pace senină, scrie Bandini, tătarii veniră iarăşi cu duiumul în Bugeac, Dumnezeu ştie de ce ; şi desigur că nu pentru binele, ci pentru pieirea ţării creştine şi în întâiul rînd a Moldovei megieşe". Halul în care ajunsese Basarabia în urma răscoalei Cantemireştilor era de nedescris. Un martor din acea groaznică vreme, boierul Toader Ianovici, ne spune că *"intre Nistru şi Prut n-a rămas o casă* ". A fost deci o adevărată binecuvîntare pentru ţară cînd, după atîtea frământări şi nenorociri, urmă în Moldova domnia lungă şi aşezată a lui *Vasile- Vodă Lupu,* care cunoştea bine nevoile ţării şi-şi dădea toată silinţa de a le îndrepta. El călătorea din oraş în oraş, făcînd judecată, împărţind dreptatea şi ascultând cu multă bunăvoinţă plângerile supuşilor săi.

Cu prilejul expediţiei împotriva Cantemireştilor, Vasile-Vodă trecu cu oastea sa şi prin Chilia, care nu mai văzuse oaste românească din vremurile lui Ştefan cel Mare. Se vede că atunci moldovenii de acolo se vor.fi jeluit domnului că n-au biserică. Aceasta determină pe cucernicul domn de a ridica în Chilia biserica Sf. Nicolae, precum arată inscripţia săpată deasupra uşii de intrare, care spune că biserica din mijlocul târgului Chilia este zidită de "cuviosul şi de Hristos iubitorul Ion Vasile-Voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei".

Un călător străin, Pavel de Alepo, care în 1658 trecea prin Chilia, găsi că era "o vestită cetate cu un castel larg şi măreţ, vechi şi foarte puternic, cu construcţia cea mai solidă şi bine înzestrat cu tunuri". Lîngă oraş erau mari pescării; morunul se prindea în 14 îngrădituri de grinzi şi acolo se ucidea cu parul. Un peşte de 80 de ocale se vindea pentru un galben. Un alt călător străin, episcopul catolic din Nicopole, Petru Stanislavov, observă că Chilia avea două porţi de fier şi două punţi mobile, care se ridicau şi se lăsau în jos după trebuinţă. In oraş locuiau numai tătari în 300 case, avînd şi 4 moschee. Mahalalele erau foarte întinse; acolo se găseau pe lîngă 500 de case de tătari cu cinci moschee, şi 400 de case de "schismatici" de diferite naţiuni cu două biserici ortodoxe, dintre care una era zidită de Vasile-Vodă Lupu.

Se poate că şi biserica Sf. Nicolae din IsmaU, despre care se pomeneşte într-un act patriarhal din 1641, să fi fost o ctitorie a lui Vasile Lupu. După mărturia lui Pavel de Alepo, oraşul ar fi avînd atunci 12.000 de familii române şi bulgare.

în anul 1627 Vasile-Vodă petrecu un timp oarecare la O/ne/, unde zidi biserica Sf. Dumitru. Deasupra uşii de intrare în această biserică s-a păstrat pînă azi următoarea inscripţie slavonă, care sună astfel: "Cu voia Tatălui, ajutorul Fiului şi săvârşirea Sf. Duh a început şi a zidit această biserică în numele Sfântului şi Marelui Mucenic Dumitru, făcătorul de minuni, Ion Vasile-Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei şi Domniţa sa Teodosia şi fiul lor, Ion-Voievod". Un călător străin care trecea pe vremea aceea prin Orhei, ne spune că drumurile târgului erau pardosite cu scânduri, ca la Iaşi. El pomeneşte de pâraiele ce se scurgeau pe marginea drumului şi mânau morile târgului. Peste heleşteu era aşternut un pod stabil, având, ca şi celelalte mari lacuri ale ţării, o iazătură făcută de Vasile-Vodă Lupu. Din heleşteu se scotea peşte în preţ de 3.000 de galbeni pe an. Vasile Lupa fusese organizatorul serdăriei de la Orhei, despre care s-a amintit mai sus.

După potolirea, răscoalei tătăreşti, Moldova avu un timp pace din partea bugecenilor prădalnici. Ba, s-ar putea zice chiar că între hanul tătăresc şi domnul Moldovei erau legături de prietenie, care se întăriseră şi mai mult prin căsătoria domnului cu o rudă a hanului, Ecaterina, care era de obîrşie cercheză şi de lege creştină. Dar legătura aceasta familială nu împiedica deloc pe tătari de a năvăli mai târziu în Moldova, de a prăda groaznic ţara, de a scoate mii de robi moldoveni şi de a-i mîna ca pe nişte vite spre ţara tătărească (1648). Curând după această pacoste, Moldova fu prinsă în dansul năprasnic al cazacilor, din care nu avea să scape aşa uşor.

5. încuscrirea lui Vasile-Vodă cu cazacii

Am arătat mai sus că, cazacii trăiau într-o slobodă atîmare de craiul leşesc. Dar sub hatmanul lor, Bogdan Hmilniţki, Hmil al cronicarilor moldoveneşti, un bătrân îndărătnic şi beţiv, cazacii se răzvrătiră împotriva polonilor, înfrînseră oastea boierească a craiului şi-şi dobîndiră astfel neatârnarea. Mîndru de această ispravă, Hmil îşi îndreptă privirile asupra Moldovei, ale cărei bogăţii erau cunoscute de tovarăşii săi încă de pe vremea lui Lăpuşneanu, Petru Şchiopu şi Aron Tiranul. Moldova îl ademenea deci atît prin bogăţiile ei, cît şi prin orgoliul său de a intra el, războinicul crud şi necioplit, în rînd cu lumea, prin încuscrirea cu Vasile-Vodă Lupu, care avea două fete, şi frumoase şi bogate. Pe cea mai mare, Ileana, o căsătorise după cneazul litvan Ianuş Radziwill, "om de casă mare". Pe cea mai mică, Ruxandra, îşi puse ochiul crudul barbar, peţind-o pentru feciorul său Timus, un tînăr slut şi stricat de vărsat, care nu ştia să schimbe o vorbă cum se cade cu lumea. Cineva care 1-a văzut mire spune că semăna cu un lup prins în mărăcini, "numai singur chip de om avînd, iar toată firea de fiară".

Un peţitor de acest fel nu putea fi după placul lui Vasile-Vodă, şi mai puţin după dorinţa frumoasei prinţese. De aceea domnul căuta chip şi fel de a împiedica încuscrirea cu cazacul nesuferit, sau cel puţin de a o zăbovi cît va putea de mult. Dar Hmil, înţelegând intenţia de tărăgănare a domnului, căuta să-i stoarcă o hotărâre mai grabnică prin năvălirile sale ân Moldova şi prin pustiirea şi jefuirea neomenoasă a ţării. Ţara întreagă fugea disperată la strigătul: "Vin cazacii!" Expuse jefuirilor căzăceşti erau, fireşte, în prima linie ţinuturile basarabene dinspre Soroca, Orhei şi Lăpuşna, ce erau aşezate în calea, cazacilor prădalnici. în cele din urmă, Vodă n-avu încotro şi tocmi nunta, - deşi "mare netocmeală în depotriva caselor .tf firelor era", deoparte fiind "o domnie de 18 ani şi împărăţie cu belşug şi cu cinste, iar cealaltă parte numai de doi ani ieşită din ţărănie", cum zice Miron Costin - şi o şi serba cţ* alaiul cuvenit în Iaşi. în urma acestei încuscriri, cazacii ornai slăbiră cii jafurile lor în Moldova.

Dar pacea nu ţinu multă vreme, fiindcă rfnpotriva lui Vasile-Vodă se ridică un pretendent la domnie, *Gheorghe Ştefan,* care venind cu ajutor unguresc ocupă Iaşii şi alungă pe domnul legitim peste Nistru. Acolo Vasile-Vodă recurse Ia ajutorul ginerelui său Timus, care veni cu cazacii săi în Moldova, izgoni pe uzurpatorul tronului din Iaşi şi aşeză din nou în domnie pe socrul său. Mînat de dorul răzbunării, Vasile-Vodă urmări pe rivalul său pînă în Ţara Românească. Acolo însă, el suferi o grea înfrângere şi trebui să se retragă urmărit de aproape de Gheorghe Ştefan, care veni din nou la Iaşi, ocupă capitala şi se aşeză în scaun. Timus se retrase cu cazacii săi la Suceava şi se întări acolo, iar Vasile-Vodă fugi la tătari şi de acolo la Constantinopol, unde muri fără să-şi mai fi văzut ţara.

Timus muri şi el rănit de un "glonţ de tun" cum dormea sub cortul său, iar tovarăşii săi se întoarseră acasă fără nici o ispravă. Curînd după aceea muri şi tatăl său, Hmil (1657). Urmaşul acestuia fu Ivan Vihoyski, care recunoscu supremaţia polonă şi condiţiile în care se unise pe vremuri Lituania cu Polonia. Cazacii îşi puteau alege liber pe hatmanul lor (1658). întorsătura aceasta nu era însă după placul Rusiei, care interveni în certurile dintre cazaci şi produse mari turburări între aceştia. Domn al ţării rămase Gheorghe Ştefan (1659).

Noul domn al Moldovei urmărea mari planuri. El îşi puse în gând să recucerească teritoriile răpite de turci şi tătari şi să reîntregească astfel hotarele ţării. Spre acest scop el se înţelese cu Alexei Mihailovici, marele duce al Moscovei, cu care încheie şi un tratat formal, prin care ţarul se obliga de a nu cere Moldovei nici un tribut şi de a-i ajuta la recucerirea cetăţilor şi ţinuturilor basarabene. "Locurile teritoriilor şi cetăţile pe care turcul le-a dezbinat de Moldova, precum sînt Cetatea Albă, Chilia, Tighina şi provincia bugeceană, le va recuceri Marele Duce cu arma şi le va Înapoia Principatului Moldovei pentru totdeauna". Frumoasă făgăduinţă, nu-i vorbă, numai că pentru realizarea unei fapte aşa frumoase se cereau jertfe şi bună credinţă din partea celui ce le făcea. Or, evenimentele de mai târziu arătară că cel ce făcea astfel de făgăduieli nu era însufleţit nici de spiritul de jertfă, şi nici de buna credinţă. Vom vedea mai la vale că asemenea făgăduieli s-au făcut şi din partea lui Petru cel Mare, fără ca ele să fi fost împlinite..

în timpul domniei lui Gheorghe Ştefan era pace pretutindeni, "numai o seamă de lăpuşneni, mai ales Hînceştii, nu erau deodată aşezaţi şi fugiseră cu Mihalcea Hîncul la turci. Ce ajungându-se Ştefan-Vodă cu bani la paşa

de Sdistra, l-au pnns paşa şi l-au trimis în obezi la Ştefan-Vodă; şi l-au iertat şi l-au pus armaş al doilea", povesteşte Miron Cosun. Tot el ne spune că pe vremea lui Gheorghe Ştefan ţinutul Hotinului şi al Cernăuţilor era "bîhtuit de dinarul anume Deţinea", care umbla pretutindeni fără sfială şi •poruncea satelor. Deci, au trimis Ştefan - Vodă pe Bucioc Stolnicul cu o seamă de slujitori şi l-au spart şi toţi oamenii î-aunsipit".

J X J Urma ? , J 1 lu» Gheorghe Ştefan a fost *Istrate Dabila,* care dădu satului Chişinău dreptul de tîrg, precum s-a arătat la locul său Dabija-Vodă muri în scaun (1665), o întîmplare foarte rară la domnii Moldovei.

CAPITOLUL X

Răscoala Hînceştilor şi războaiele turco-polone

1. Bătălia de la Chişinău şi înfrîngerea Hînceştilor • 2. Cucerirea Cameniţei de către turci - 3. înfrîngerea turcilor la Hotin • 4. Hătmânia lui Duca-vpdă în Ucraina - 5. înfrîngerea turcilor la Viena şi răscoala moldovenilor* şi cazacilor - 6. Planurile lui Sobieski în Moldova

1. Bătălia de la Chişinău şi înfrîngerea Hînceştilor

După moartea lui Bogdan Hmilniţki izbucniră grave turburări în rîndurile cazacilor. înţelegerea hatmanului Vihovski cu polonii nu fu recunoscută de toate roatele căzăceşti. Unele dintre ele proclamară hatman pe Iuri, fiul lui Hmil, aşa "stupid şi adormit" cum era, şi se supuseră ţarului rusesc. Lupte sîngeroase se dădură între ambele partide, pînă ce se ajunse la armistiţiul de la *Andrusov* (1667), prin care Rusia anexă Ucraina dincolo de Nipru, partea de dincoace de această apă urmînd să rămînă polonezilor. Cu soluţia aceasta rămase nemulţumită o a treia parte de cazaci, de sub hatmănia lui Petru Doroşenco, care se închinară turcilor. Aşa începură ostilităţile dintre turci şi polonezi, care ţinură mai multă vreme, atrăgînd în vîrtejul lor sîngeros şi ţările române, ostilităţi care deschideau turcilor frumoase perspective politice în răsărit, într-o vreme cînd norocul armelor le z im bea şi în apus.

Pe la jumătatea veacului al XVII-lea în împărăţia turcească începu să se manifeste un nou spirit de cucerire. Din îndemnul ce venea de la marii viziri din familia Chiupriliilor, se făcu încercarea de a reînvia faptele de vitejie şi de pradă, .ba chiar de cucerire de ţări noi. După o izbîndă asupra austriecilor în

Ungaria, turcii găsiră momentul potrivit pentru a da ajutorul cuvenit hatmanului Doroşenco, care-şi puse toată nădejdea în ei. Moartea lui Dabija-Vodă le dădea prilej de a aşeza pe scaunul Moldovei un domn de toată încrederea, gata să dea " tot concursul la realizarea marilor planuri de cucerire dincolo de Nistru. Acest domn era *Duca- Vodă.*

Din nenorocire însă pentru ţară, acest domn era crud faţă de adversarii săi politici şi lacom de bani. Un martor ocular ne spune că sub domnia lui Duca-Vodă ţara era "de tot dezgolită de locuitori, care fug din ţară şi se trag în Turcia, Rusia, Transilvania, Valahia, se suie pe munţii cei mai înalţi şi se ascund ca fiarele sălbatice în cele mai dese păduri". Mai aduse încă acest domn şi un număr mare de străini, îndeosebi greci, pe care-i aşeza în slujbele cele mai grase ale ţării şi-i ţinea la mare cinste. Purtarea aceasta a domnului indispunea foarte mult pe boierii ţării, care aveau oricum pretenţia de a nu fi jigniţi în drepturile lor de pămînteni. Nicolae Costin zice că Duca-Vodă,, "au început a scoate multe şi grele dări pe boieri şi pe ţară. Insă pe o seamă de boieri lăpuşneni şi orheieni, nelipindu-i de curte ca să-i boierească, iară cu dările şi cu asupririle visteriei nu-i uită în toată vremea".

Atunci "s-au sculat Mihalcea *Hîncu ,* ce au fost stolnic mare şi *Durac* ce au fost serdar şi *Constantin* ce au fost clucer şi alţi boieri şi multe capete şi alţii mai de jos dintr-acele două ţinuturi". Şi astfel ridicîndu-se au pornit cu oaste contra lui Duca-Vodă la Iaşi spre a-1 detrona, "pentru urâciunea" grecilor, strigînd pe greci "să-i prinză şi să-i omoare." Duca-Vodă, "văzînd că s-a ridicat atîta ţară asupră-i, ieşi din curtea domnească cu toată casa lui şi fugi în ţara de jos, iar unii dintre curteni şi slujbaşi erau gata să recunoască pe biruitori". Curînd însă Duca-Vodă, primind în grabă ajutor turcesc^ se întoarse la Iaşi, bătu pe răsculaţi şi-i sili să i se închine. "Insă aceste capete, ce s-au fost rocoşit asupra lui, nevrînd să i se închine, Duca-Vodă le-au dat război la *Chişinău,* şi înfrîngîndu-i pe acei moldoveni cu tătari, cu turci, multă mulţime de oameni au pierit de sabie. Pe alţii i-au robit şi mulţi au murit de frig, fiind vreme de iarnă şi foarte geroasă şi mare; mulţi din prostime, bărbaţi, femei şi copii, au pierit de frig, fiind băjeniţi. Iar Hîncu şi Durac cu capetele celelalte au fugit toţi peste Nistru în ţara căzăcească". Aşa ne povesteşte Nicolae Costin această sîngeroasă întîmplare din istoria Basarabiei din iama anului 1671.

O altă cronică moldovenească spune că "Duca-Vodă, luînd tătari cu porunca împărăţiei, cîţi i-au trebuit, i-au trimis cu Alexandru Buhuş sărdarul de au lovit pe partea Hîhceştilor la Epureni şi i-au bătut. Prădat-au, robit-au pe mulţi oameni din acele ţinuturi şi pe mulţi din căpetenii, căpitani, hotnogi, prinzîndu-i, pe toţi i-au spînzurat şi i-au înţepat Duca-Vodă, dacă s-au întors de peste Dunăre. Iarnă mare fiind pe atuncea într-acel an, că aşa iama s-a făcut această zarvă, ce de domn ei nu s-au putut apropia să-i facă vreun rău. Ce iară pe lîngă cei vinovaţi, au pierit mult norod nevinovat". Şi s-au potolit toţi, numai numele Hînceştilor au rămas întru pomenirea oamenilor de atuncea pînă astăzi, de la această sîngeroasă răscoală a Hîncului a rămas zicătoarea moldovenească: *"Vodă da şi Hîncu ba ".*

După Nicolae Costin ciocnirea cu răsculaţii s-ar fi întâmplat la Chişinău, iar după cronica anonimă la Epureni pe Chigheci. Se poate însă ca ambele mărturii să spună adevărul, întrucât Hînceştii bătuţi la Epureni şi-au putut foarte bine încerca din nou norocul armelor la Chişinău, şi numai după această ultimă şi deznădăjduită încercare se văzură nevoiţi să fugă în ţara căzăcească.

Un călător polonez care trecea pe atunci prin Moldova scrie că a ajuns la Iaşi "cu mare greutate şi de tot flămînd, căci n-am întâlnit pe nimeni în cale, ci numai multe corpuri moarte şi oameni ucişi şi aruncaţi pe drumuri". Se pare însă că răscoala lui Hîncu a fost mai generală de cum se crede. Ea prinsese în viitoarea ei pe Hotineni cu "marele lor căpitan", *Ştefan Hăjdău,* cu *Hăbăşescu, Prodan* ş.a. Căci acelaşi călător polonez, Iaslovicz, scrie din Iaşi în iulie 1762 că răscoala lui Hîncu, întâmplată de curînd, a pricinuit mare vuiet şi mare spaimă. El - sau mai bine zis oamenii lui - a prădat pe toţi nobilii şi pe toţi locuitorii din districtele cele două ale Hotinului şi Cernăuţilor şi a ucis o mulţime de lume.

2. Cucerirea Cameniţei de către turci

Turcii dădură lui Duca tot sprijinul pentru înăbuşirea răscoalei, fiindcă chiar în anul acela Mohamed al IV-lea deschise ostilităţile contra polonilor şi avea prin urmare mare interes ca în Moldova* care-i servea ca bază de operaţiuni şi ca regiune de aprovizionare, să fie pace şi linişte. "Iar după

aceasta, cit s-au desvărat, s-au gătit împărăţia turcului şi au purces cu oşti, să vie asupra ţării leşeşti, să dobîndească vestita cetate Cameniţa. Şi au trimis poruncă la Duca-Vodă să-i trimeată chipul şi starea cetăţii Cameniţii, să o vază ce loc şi ce tărie avea". Atunci Duca-Vodă "îndată au trimis pe un nemeş din ţinutul Hotinului, anume *Grigore Comescul*, ce era foarte meşter de scrisori şi de săpături la pietre şi la alte lucruri de au făcut chipul Cameniţii de ceară cu toate tocmelile ei dinăuntru şi din afară, şi au trimis la împărăţie de au văzut, şi mult s-au mirat ce tărie are din singură starea locului, cu apă şi cu stînci de piatră împrejur, loc minunat, şi mai mult aceasta au îndemnat pe turci să vie la Cameniţa".

Sultanul Mohamed, terminînd pregătirile, trecu Dunărea la Oblucița şi luînd-o de-a lungul Prutului, ajunse în Iaşi, unde fu primit cu mare cinste de -Ouca-Vodă. Pornind din Iaşi, el trecu Prutul la Țuțora şi de acolo se îndreptă prin Basarabia spre Hotin, fiind boierii orînduiţi să grijească de pîine, orz, iarbă, lemne, ialoviţe, berbeci, unt, miere, ţăruşi şi altele. Puţin mai la vale de Hotin, la **Darabani**, era gata podul peste Nistru pentru trecerea armatelor în Podolia.

Dar măsurile luate de Duca-Vodă pentru primirea armatelor turceşti şi îndeosebi pentru aprovizionarea lor, nu mulţumiră deloc pe Mohamed şi de aceea sultanul îl mazili şi încredinţa domnia lui *Ştefan- Vodă Petriceicu ,* cumnatul lui Ştefan Hajdău, capul boierimii hotinene (august 1672). întărită cu contingentele muntene, comandate de însuşi Grigore-Vodă Ghica, domnul Țării Romaneşti, şi cu contingente moldovene, în frunte cu noul domn al Moldovei, armatele turceşti, conduse de însuşi sultanul, înaintînd în Podolia, ajunseră sub zidurile cetăţii Cameniţa, pe care o şi luară după zece zile, pentru a intra cu mare.bucurie în ea. Cucerind astfel *cheia Poloniei* turcii chemară salahori din Moldova pentru a repara în grabă cetatea şi a o pune repede în stare de apărare, înarmînd-o bine şi aşezînd acolo trupe de ocupaţie suficiente, sub comanda unui paşă, sultanul înainta adînc în Polonia, arzînd şi robind tot ce îi venea în cale. în drumul său năprasnic, sultanul ajunse pînă la Leov şi înconjură oraşul. în faţa furtunii ce se descarc ase asupra ţării sale, craiul leşesc Mihail Vişnioveţki se văzu silit să încheie cu Mohamed al IV-lea pacea ruşinoasă de la *Buceaci,* prin care Polonia renunţă la Ucraina în favoarea lui Petru Doroşenco, ca vasal turcesc, cedă Podolia cu Cameniţa turcilor, şi se obligă de a plăti şi

tribut anual pe lîngă o despăgubire de război în suma de 80.000 de taieri.

Strălucita izbîndă a turcilor în Polonia aduse din nou pe tapet chestiunea paşalîchizării Moldovei. Turcii se purtau de mult cu gîndul de a preface Moldova în paşalîc, precum făcuseră cu Serbia, Bulgaria şi Ungaria. Succesul armelor lor în ţara leşească le dădea cel mai bun prilej de a aduce la îndeplinire vechiul lor plan. Nu îndrăzneau însă să o facă, fiindcă le era teamă de boieri, care se dovediră destul de curajoşi şi hotărîţi de a-şi apăra ţara cu arma în mînă, precum dovediseră de curînd Hînceştii în mod aşa de sîngeros.

Pentru a afla deci gîndul boierilor, marele vizir ceru lui Petriceicu-Vodă să-i trimită în tabără un boier dintre cei mai de frunte ai ţării. Domnul alese pentru această misiune aşa de delicată pe vestitul cronicar Miron Costin, care "mergînd el la vizirul, pusu-l-au vizirul de au şăzut înaintea lui, şi i-au zis vizirul să-i spuie drept, pare-le lor bine că au luat împărăţia Cameniţa au ba; iar Mjron au răspuns, că se teme a spune drept Vizirul i-au zimbri a rîde şi i-au zis să grăiască, să nu se teamă. Atunci Costin zise: Sîntem noi, moldovenii, bucuroşi să se lăţească împărăţia în toate părţile cît de mult; iar peste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţească. Atunci vizirul iar au rîs şi i-au zis: drept ai grăit, şi apoi l-au întrebat cum socoteşte, lăsa-va oaste turcească în Hotin cu Petriceicu-Vodă ca să fie de paza ţării şi Cameniţei ?". La această întrebare Miron Costin a răspuns . că nu este bine o măsură ca aceasta, fiind ţara săracă şi lipsită de provizii. Iar unor boieri care credeau că este mai bine. ca armata turcească să ierneze în Moldova, pentru a apăra ţara de Ieşi, Miron le răspunse că "leşii nu vor prăda ţara, iar de or şi prăda-o, nimica nu va fi, decît să le ieie ienicerii femeile şi copiii şi să *rămînă şi aşezători, să nu se mai ducă".*

Se vede deci că teama de paşalîchizare a Moldovei era întemeiată. Vizirul ascultă sfatul lui Costin şi se retrase din Moldova cu toată oastea sa "cu izbîndă şi cu mult plian şi duium de robi", spre a ierna în pace. La începutul iernii, sultanul intră triumfător în Adrianopol, sărbătorind trei zile strălucita izbîndă asupra leşilor. în Cameniţa rămase Hussein-Paşa cu o garnizoană de 12.000 de oameni, avînd ca rezervă un lagăr lingă Hotiri*cu un puternic corp de armată. înainte de Crăciun intră şi Petriceicu-Vodă în Iaşi pentru a se aşeza în scaunul domniei, căci pînă atunci "a domnit tot de călare, că ţara era tot băjenită", zice Nicolae Costin.

3. înfrîngerea turcilor la Hotin

Cucerirea Podoliei şi prefacerea Cameniţei în raia turcească avură pentru Moldova consecinţe foarte grave. Mai întîi turcii dobîndiseră în faţa Hotinului o cetate puternică, de unde puteau ţine în frîu şi supraveghea mişcările domnilor şi împiedica legăturile lor cu polonezii. Lărgirea hotarelor turceşti înspre nord şi răsărit trezi la Poartă pofta de a preface şi Moldova în paşalîc. De aceea cu drept cuvînt observă cronica ţării că "de la luarea Cameniţei începu ţara Moldova a se împuţina şi a se pustii de mari asupreale ce avea cu de toate de zăhărele multe ce poartă în toţi anii, de bagă în Cameniţa şi de schimburile oştirilor ce le duc de le bagă în Cameniţa şi a paşilor. Nu pot ajunge nici cu spusul, nici a scrie cu condeiul, cît greu şi cîtă robie şi dintr-alte pagube, făcîndu-se săracilor prin calele lor, plîngere şi suspinuri. Lăsăm la giudecata Domnului şi Dumnezeului nostru de mari pedepse şi asupriale; prin calele lor pustiitu-s-au ţinutul Hotinului şi Cernăuţii şi ţinutul Iaşilor şi Dorohoiul şi Hîriăul.

Petriceicu-Vodă avea o situaţie foarte grea. Planul de paşalîchizare a Moldovei nu era încă abandonat de turci şi chiar numai pierderea Hotinului şi raializarea lui ar "fi căşunat ţării pagube incalculabile. Vedea el bine că dacă turcii vor aşeza paşă la Hotin, atunci "în Moldova n-are ce mai domni domn". .Locuitorii se plîngeau că nu mai puteau face faţă rechiziţiunilor turceşti, iar ţara se "dezgolea" de oameni. Culmea insolenţei însă o atinsese paşa din Cameniţa, care ameninţa pe domn cu bătaie, dacă nu va împlini întocmai poruncile date. în astfel de împrejurări era firesc ca Petriceicu-Vodă cu boierii să caute scăparea ţării peste hotare.

Două state aveau interese comune cu ale noastre: Rusia şi Polonia, şi către amîndouă se îndreptară solii tainici ai lui Petriceicu-Vodă. Rusia făcea făgăduieli frumoase, dar cînd ajungea la faptă ea se eschiva, sub pretextul că ar fi foarte îndepărtată şi că n-ar avea hotar comun cu Moldova. Polonia, fiind adînc rănită în ambiţia ei prin condiţiile păcii de la Buceaci, ardea de dorul răzbunării. Către aceştia se îndreptară toate speranţele domnilor români.

în august 1673 se ştia la Viena că ambii voievozi români, Grigore Ghica şi Ştefan Petriceicu, ar fi hotărît să treacă de partea polonezilor. Şi de fapt, ambii domni uimiseră cuvînt

craiului polonez să vină asupra Hotinului, fiind siguri de ajutorul lor. Craiul încredinţa comanda armatei poloneze lui Ioan Sobieski care se puse în mişcare spre hotarul Moldovei, în 10 noiembrie 1673 s-a dat acolo, sub zidurile cetăţii, marea bătălie între polonezi şi turci. Ceaţa deasă care întuneca aerul acelei posomorite zile de toamnă înlesni foarte mult trecerea moldovenilor şi muntenilor de partea leşilor, precum era convenit Ştefan-Vodă Petriceicu trecu chiar pe faţă, pe cînd Grigore-Vodă Ghica căuta să mascheze trecerea sa în tabăra leşească, fiindcă se temea de soarta familiei sale care se găsea la Constantinopol.

"Şi începînd războiul, mergea turcii cu năvală asupra leşilor, iar leşii încet păşind sprijinea năvala turcilor, pînă s-au apropiat de şanţurile turcilor şi stînd leşii vitejeşte, s-au închinat muntenii şi moldovenii la Ieşi, iar călărimea turcilor neavînd loc de a mai face năvală, au intrat în şanţuri de se apăra. Iară steagurile husarilor trecînd înainte au întrat în şanţurile turcilor, şi după dînşii altă oaste leşească, trecînd înainte, au prins a tăia pre turci, cît nu s-au mai putut turcii îndrepta ci au purces în risipă: unii au apucat spre pod, ce era peste Nistru suptcetatea Hotinului; alţii au dat în Nistru, alţii pe dinaintea cetăţii au căzut din stîncă de s-au zdrobit. Ruptu-s-a şi podul, în mijlocul Nistrului şi s-au înecat mulţi, numai cîţi intrase înainte cu paşa au hălăduit, năzuind la Cameniţa. Perit-au la 18.000 de turci, umplutu-s-au leşii şi muntenii de avere de la turci: bani, haine, cai buni şi arme şi de altele". Aşa descrie cronica moldovenească această crîncenă bătălie, care a adus în mîha leşilor 66 de steaguri şi 120 de tunuri turceşti. în urma acestei strălucite victorii a armelor lor, polonezii ocupară Hotinul şi-şi întinseră ocupaţia asupra unei bune părţi din ţara de sus cu Suceava şi cetatea Neamţului. Un contingent de trupe poloneze fu trimis la Iaşi pentru a sta acolo în ajutorul lui Petriceicu-Vodă.

Mare fusese* izbîndă leşilor, dar ei n-au ştiut să se folosească de ea îndeajuns. Pricina era în măsurile insuficiente pe care le lua Ioan Sobieski, care era cu gîndul la coroana Poloniei, pe care şi-o şi puse pe cap în 1674, cînd muri craiul Mihai Vişnioveţki. Şi era foarte favorabilă pentru creştini situaţia politică de atunci, fiindcă sultanul Mohamed era ocupat în altă parte şi nu putea întreprinde nimic contra învingătorilor de la Hotin, decît să mazilească pe Ştefan-Vodă Petriceicu şi să numească un nou domn în persoana lui

Dumitraşcu Cmtacuzino (martie 1674), poruncind unui grup de tătari a-l aşeza în scaunul domniei din Iaşi. în faţa acestora Petriceicu-Vodă trebuia să se retragă, invitînd pe boieri să-i urmeze. Aceştia însă se opuseră domnului, răspunzîndu-i prin rostul lui Miron Costin, care-i spuse în faţă că "ori să fie voia Măriei Tale, ori să nu fie, noi nu vom lăsa casele să le ieie tătarii", şi închinîndu-se domnului ieşi din curte urmat.de mare mulţime de boieri. Urmărit de tătarii lui Dumitraşcu-Vodă, Ştefan Petriceicu părăsi ţara, fugind în Polonia. Şi după acestea noul domn opri pe tătari să petreacă iarna în Moldova pentru a-şi scuti tronul faţă de podghiazurile leşeşti.

"Deci întrat-au tătarii - zice Neculce - hr ţară, ca lupii într-o turmă de oi, de s-au aşezat la iematec. prin satele din Prut şi pînă-n Nistru şi mai jos pînă la apa Jijiei, nimănui nefiindu-i milă de săraca ţară, ca şi cînd ar fi fost fără domn. Aşa era jaf într-însa, cum ar fi fost ei săracii pricina răutăţii, cum ar fi sfătuit ei săracii ca să vie leşii cu oastea la Hotin. Cum s-a îndurat a da ţara în pradă fără nici o nevoie, numai pentru frica cea blăstămată de o năvălire leşească! **Tătarii** sunt lupi apucători, pradă, robesc, bat şi căznesc pe creştini, neavînd nici o frică de mîrzacii lor şi tătarii nu mănîncă ce mănîncă gospodarul casei, ci tot carne de vacă şi de oaie, de nu poate să-i biruiască cu hrana pe dînşii şi pe caii lor, că un sac de orz dau pe zi unui cal, şi cît nu poate să mănînce un cal într-o zi, deşartă din traistă şi-1 strîng îndeosebi; şi dacă îşi sfîrşea bietul om orzul din groapă, tătarul făcea pe om de cumpăra orzul cel strîns de el. Mîncat-au tot şi pîne şi dobitoc şi-au jăfuit tot pînă la un cap de aţă; pe mulţi au şi robit furiş: femei, fete, copii. Rămas-au bieţii oameni numai cu sufletele, bătuţi şi zdruncinaţi precum era mai amar, cum nu se poate scrie, nici a se povesti caznele şi ucisurile lor. Viind primăvara s-au ridicat tătarii din ţară".

Un călător străin care trecea pe vremea aceea prin Moldova spune că mizeria acestei mari şi frumoase regiuni era îngrozitoare şi că cea din urmă devastare a ei, mai întîi prin poloni, apoi prin tătari , a fost atît de neomenoasă, încît aproape două treimi din populaţiunea ei pierise sau se împrăştiase. Aceasta era marea binecuvîntare pe care Dumitraşcu Cantacuzino o aduse asupra ţării.în anul următor el fu înlocuit cu Antonie Ruset, care cumpără domnia cu mari sume de bani. în timpul domniei sale, turcii se împăcară cu polonezii prin tratatul de pace de la Juravna (oct. 1676) prin care se restitui Poloniei o parte din Ucraina şi i se iertă tributul impus la Buceaci. Dar Podolia cu Cameniţa rămaseră mai departe în stăpînirea turcilor.

4. Hătmănia lui Duca-Vodă în Ucraina

Numai bine ce încheiaseră turcii pacea cu polonezii, cînd •intrară în război cu moscoviţii. Doroşenco, hatmanul cazacilor, ameninţat de polonezi şi nesprijinit cum se cuvenea de turci, se aruncă în braţele ruşilor. Hăinirea lui Doroşenco determină pe turci de-a încredinţa" hătmănia cazacilor lui Iuri Hmilniţki şi de^a declara război Moscovei (1677). însuşi Cara-Mustafa, faimosul mare vizir, luă comanda armatei turceşti contra moscoviţilor, asedie mai multă vreme cetatea Cehrinului şi reuşi a o lua cu ajutorul contigentelor româneşti, conduse de Antonie Ruset, domnul Moldovei şi de Duca-Vodă, domnul Munteniei (1678). Curînd după această izbîndă a Porţii, Antonie-Vodă fu înlocuit prin Duca-Vodă, care ajunse acum pentru a treia oară domn al Moldovei.

Războiul continuă şi în anii următori şi se termină numai la 1681 prin tratatul de pace ce s-a încheiat la *Bahcisarai* în Crimeea, prin care ţarul recunoscu drepturile turcilor asupra Ucrainei mai jos de Kiev şi pe malul drept al Niprului pînă la Nistru. Dar turcii nu prefăcură Ucraina în raia, ci cruţară autonomia ţării, numind mai întîi pe Iuri Hmilniţki şi apoi pe însuşi Duca-Vodă, domnul Moldovei, hatman al Ucrainei.

Iată ce ne spune Nicolae Costin despre această întîmplare: "într-acest au început a umbla Duca-Vodă, ca să ia şi Ucraina de peste Nistru, că era o samă de cazaci rupţi de la ceilalţi, ce le ziceau ucraineni, care erau sub ascultarea turcilor, că după ce au luat turcii Cehrinul, au fost cuprins turcii toată Ucraina din Nistru pînă în Nipru şi au fost pus hatman la Nemirov pe Ioraşco, feciorul lui Hmil cel mai mic, care şi Ioraşco au fost hatman vreo doi ani şi mult rău au făcut oamenilor. După ce s-au isprăvit Duca-Vodă pentru Ucraina, în luna iunie au purces îa Ţarigrad şi fiind acolo, i-au dat împărăţia şi hătmănia Ucrainei, îmbrăcîndu-1 cu caftan, dîndu-i şi buzdugan acei ţări, şi întorcîndu-se iarăşi la scaunul său la Iaşi cu mare bucurie, fiind stăpîn a două ţări; iar la Ucraina au trimis pe un nămestnic al său, anume Iane, ce era postelnic al doilea, şi 1-a pus hatman la Nemirova şi de atunci au început a se înălţa şi a se scrie la tituluş: «Domn ţării Moldovei şi Ucrainei»".

Ion Neculce spune mai jos că "datu-i-s-a lui Duca-Vodă un tui şi un buzdugan, şi şlic de soboli, precum purtau hatmanii căzăceşti. Şi venit-au din Ţarigrad domn cu trei tuiuri: «Domn ţării Moldovei şi Ucrainei»". Astfel s-a înfăptuit în mod vremelnic unirea personală a Moldovei cu Ucraina (1681, iunie 25).

Bizuindu-se pe succesele sale în răsărit, "au început împăratul turcesc gînduri înalte asupra creştinilor, că pe atuncea turcii erau mari şi tari, cît lumea se cutremura, că încotro se porneau, nu eră să nu biruiască" zice Nicolae Costin. Din iniţiativa marelui vizir Cara-Mustafa, ei încercară o mare lovitură în apus. Declarînd război Austriei, ei înaintară pînă sub zidurile Vienei, pe care o înconjurară şi o bătură 40 de zile, pînă ce a venit Sobieski, craiul leşesc, cu oaste, şi izbăvi "Beciul de turci". Duca-Vodă, domnul Moldovei şi hatmanul Ucrainei, împreună cu Şerban Cantacuzino şi cu căpeteniile tătarilor bugeceni, întovărăşiră oştirea turcească în expediţia ei contra Vienei. Acolo norocul din Ucraina părăsise pe turci şi ei suferiră una din acele înfrîngeri care determină pentru veacuri soarta statelor şi popoarelor. Turcii pierdură reputaţia invincibilităţii lor şi în scurtă vreme după această catastrofă fură izgoniţi din Ungaria şi aruncaţi peste Dunăre. Ion Sobieski se folosi de izbîndă sa sub zidurile Vienei pentru a restabili vechile hotare ale ţării sale şi de a le lărgi pe socoteala turcilor.

Călăuzit de vechile tradiţii politice ale crăiei sale, Sobieski se purta cu gîndul de a deschide Poloniei un drum la mare prin Moldova, recucerind Chilia şi Cetatea Albă de la turci şi izgonind pe tătari din Bugeac; Moldova, astfel întregită şi ea, trebuia să fie alipită Poloniei, sau cel puţin adusă în atîrnare de craiul leşesc. Eventualitatea aceasta din urmă era considerată de mulţi boieri ca un bine pentru ţară. Ei aşteptau de la Sobieski ca el să ajute la restabilirea vechilor hotare, la reîntregirea ţării şi la înlăturarea supremaţiei turceşti, fie chiar în schimbul celei poloneze. Miron Costin caută să informeze pe poloni, şi îndeosebi pe craiul lor, asupra trecutului românesc, asupra ţării Moldovei şi asupra aspiraţiilor ei. în acest scop el scrise în leşeşte o istorie a Moldovei, pe care o închină "prea luminatului şi nebiruitului domn al Sarmaţilor, Ion III Sobieski, cu mila lui Dumnezeu crai al Poloniei".

5. înfrîngerea turcilor la Viena şi răscoala moldovenilor şi cazacilor

în vreme ce polonii se pregăteau pentru recucerirea Poloniei şi alungarea turcilor din Cameniţa, încheind totodată cu Rusia aşa numita *"pace veşnică",* Ştefan-Vodă Petriceicu cobori la marginea ţării leşeşti, chemă la sine pe tovarăşii săi de credinţă şi pribegie ca Şavin Smucicîine, Ilie Motoc şi alţii şi puseră la cale măsurile ce trebuiau să fie luate pentru redobîndirea domniei.

Duca-Vodă părăsise cu contingentul său Viena şi era în drum spre casă. El era încă domn recunoscut al Moldovei şi hatman al Ucrainei. Despărtindu-se de Şerban-Vodă, el cobora pe la Oituz în jos spre Iaşi, cînd fu prins de oamenii lui Petriceicu şi trimis în Polonia (dec. 1683), de unde nu se mai întoarse. El muri la Leov şi fu înmormîntat în biserica moldovenească de acolo. După prinderea lui Duca-Vodă domnia trecu asupra lui Petriceicu-Vodă, care se şi aşeză în scaunul domnesc de la Iaşi cu ajutorul polonez. Poarta însă nu-1 recunoscu ca domn şi readuse curînd la domnie pe Dumitraşcu Cantacuzino, care după un an făcu loc lui Constantin-Vodă Cantemir.

Vestea despre înfrîngerea turcilor la Viena ajunse şi în Ucraina, dînd cazacilor prilej de a goni pe nămestnicul lui Duca-Vodă din Nemirova şi de a ridica din rîndul lor pe Cuniţki la demnitatea de hatman. Acesta trecu Nistrul la Soroca întovărăşit de "cîţiva moldoveni pribegi", între care se găseau, de bună seamă, şi Hînceştii, despre care s-a spus că, după înfrîngerea de la Chişinău, fugiră peste Nistru la cazaci. Reîntoarcerea pribegilor era signalul de răscoală pentru soroceni, orheieni şi lăpuşneni, dat fiind că "căpeteniile şi slujitorii de la aceste ţinuturi prea lesne se pleacă la lucruri noi". Cuniţki uni contingentele sale căzăceşti cu aceşti temuţi şi încercaţi apărători de hotar, care cunoşteau bine plaiurile ce duceau în Bugeac, precum şi felul de luptă al tătarilor. La Chişinău, unde se adunaseră căpeteniile basarabenilor şi cazacilor pentru a stabili planul de operaţiune contra Bugeacului, se înfăţişară şi trimişii lui Petriceicu-Vodă, care făuriră aceleaşi planuri răzbunătoare împotriva tătarilor. Din ordinul domnului, Ilie Motoc şi Savin Smucicîine adunaseră oştire contra tătarilor. în 28 noiembrie 1683 ei dispuneau de o

armată de 10.000 de călăreţi şi 1.000 de pedeştri "tot cu foc şi cu puşti", cu scopul de a se pogorî asupra Bugeacului împreună cu Cuniţki. "Deci şi dumneavoastră, zic "Motoc şi Savin înt/-un apel către boieri, nu faceţi altă zăbavă, ci numai încălecaţi cu cîţi oameni veţi avea şi veniţi la *noi, să fărimăm păgînul, să ne răscumpărata pămîntul nostru, care de-ntr-îns ne străinaseră paginii"*. Ei comunicară mai departe boierilor că au primit vestea de la Miron Haşdeu, pîrcălabul de Soroc a, că cazacii au primit sucurs de dincolo de Nistru pentru a lovi împreună Tighina şi Bugeacul.

Planul de operaţiuni prevedea un atac combinat contra Bugeacului. Cuniţki cu basarabenii lovi Tighina. Beiul din Tighina, caimacamul Bugeacului, comandantul ţărmului şi alte căpetenii tătăreşti, i se împotriviră cu o puternică armată turco-tătară. Lupta s-a dat în ziua de 5 decembrie 1683 la satul tătăresc 'Tilgrotin", poate Chiţcanii de azi, şi s-a terminat cu înfrîngerea completă a paginilor. Cuniţki raportează în Polonia că moldovenii "merită toată încrederea", că "se bătuseră cu o deosebită agerime, luînd mare parte la izbîndă şi la pradă". Tătarii ar fi pierdut peste o sută de mii de ai lor de ambele sexe, că tot Bugeacul ar fi fost dat flăcării şi aşternut cu cadavre pe o distanţă de 4 mile. Mai multe căpetenii tătare rămaseră pe cîmpul de luptă. Tighina fu arsă afară de cetate, care apără cu succes atacurile moldovenilor.

După izbîndă de la Tilgrotin, moldovenii şi cazacii coborîră pe Nistru în jos pînă la Cetatea Albă, străbătând o regiune de o neîntrecută fertilitate, "plină peste măsură de grîu, orz şi mei, cu adevărat rivalul Egipetului şi grînarul Constantinopolei".Aceasta era regiunea cultivată de moldoveni, care deveniseră cu vremea dascălii tătarilor în ale agriculturii.

Oştirea creştină ajunse pînă la Cetatea Albă, după zidurile căreia se ascunsese multă lume păgînă de groază faţă de cetele răzbunătoare ale creştinilor. Dar şi aici, ca şi la Tighina, cetatea rezistă tuturor atacurilor. Planul năvălitorilor era să ajungă pînă la Chilia şi Ismail, pentru a alunga de acolo garnizoanele turceşti. Experienţa de la Tighina şi Cetatea Albă însă îi determină să amîne pentru altă dată executarea acestui plan şi de a se îndrepta spre vest, "trăgînd asupra *codrului,* ca să se unească cu boierii ce erau trimişi de Petriceicu-Vodă ". Aceştia trecuseră Prutul la Fălciu, se uniră cu codrenii, străbătură codrul Chigheciul ui şi ajunseră în valea Ialpugului,

unde trebuiau să fee întâlnească cu oştirea de sub comanda lui Cuniţki. Acesta ajunse la locul de întîlnire traversînd Bugeacul. în drumul acesta cazacii şi moldovenii răspîndeau foc şi pîrjol în jurul lor, "arzînd şi tăind în copiii şi muierile tătarilor", pe cei bătrîni şi bolnavi ucigîndu-i, pe robii creştini slobozindu-i. Pe tătarii valizi ce-i mai găsiră pe la casele lor îi robeau, mînîndu-i înainte împreună cu numeroasele turme de animale, pe care le luau ca pradă de război. Niciodată nu se abătuse asupra Bugeacului o vijelie mai sîngeroasă şi mai năprasnică ca aceasta. Ea venise să răzbune toate jafurile, prăzile şi nenorocirile pe care tătarii le aduceau din an în an asupra ţinuturilor vecine.

Oştirile unite, pornind pe Ialpug în jos, ajunseră fără'multă greutate pînă la Tobac, unde se ciocniră cu avangarda armatei turco-tătare, care se întorcea zdrobită din expediţia contra Vienei "cu cai slabi, unii şi pe boi călări", dară încărcaţi cu bani şi odoare ce le luaseră de la nemţi. Şi cum moldovenii "nu căutară întîi de izbîndă" ci se împrăştiară "pe la jacuri", ajungînd pînă aproape de Reni, fură loviţi de tătari "cu pripeală", adică prin surprindere şi siliţi a se retrage în tabără legată spre Prut, avînd pe de o parte "troianul", iar pe de altă parte apărîndu-se necontenit contra atacurilor tătare. La Gura Frumoasei s-a dat o luptă foarte aprigă "cît, aşa spun, că soarele un ceas bun nu s-a văzut de mulţimea săgeţilor". Atacul fu respins şi moldovenii ajunseră în retragerea lor pînă la Gura Largei. Acolo, fiind din nou loviţi de tătari, se dezlegă tabăra şi fiecare fugi încotro apucă. Unii o apucară spre codrul Chigheciului, iar alţii bulucină spre Prut "dînd unii înot cu cai cu tot, iar alţii cu luntrii, care cum putea să-şi scutească viaţa şi să hălăduiască de robie". Acesta a fost, după Nicolae Costin, tragicul sfîrşit al expediţiei moldovenilor şi cazacilor în Bugeac.

6. Planurile lui Sobieski în Moldova

Urmărind pe năvălitori, tătarii intrară în Moldova, pentru a se despăgubi pentru pierderile şi jafurile îndurate. "Iară prada şi robia ce au făcut tătarii, jale este a mai scrie", zice cronica. Intre oraşele care suferiră mai mult pe urma năvălirii tătăreşti era Chişinăul, care după o mărturie contemporană fusese aşa de distrus că nu se vedea nici cea mai mică urmă din acest oraş.

Dumitraşcu-Vodă şi urmaşul său Constantin-Vodă Cantemir căutară să-i împace şi să pregătească împreună cu turcii apărarea ţării contra lui Sobieski, care făurea mari planuri contra turcilor şi tătarilor. O coloană leşească năvăli în Moldova, dar Cantemir-Vodă, care servise în armata poloneză şi cunoştea bine firea lor, îi ieşi în cale la Boian şi o alungă înapoi peste frontiera ţării (1685) . în anul următor năvăli în Moldova însuşi craiul Sobieski cu toate puterile sale, cu gîndul de a merge contra Bugeacului pentru a izgoni pe tătari de acolo şi a recuceri cetăţile turceşti. Luînd-o pe Prut în jos, ajunse la Iaşi, gonind pe Cantemir-Vodă şi cîntînd versurile făcute de el, căci ştia româneşte:

Constantine, fugi bine,
Nici ai casă, nici ai masă,
Nici dragă jupîneasa!

De la Iaşi se îndreptă spre Bugeac. în septembrie era la hotarul Bugeacului şi de acolo înainta pînă la Dunăre fără să întîmpine vreo împotrivire din partea tătarilor, care se retrăgeau mereu înaintea năvălitorilor, lăsîndu-i pe aceştia în seama foametei şi a bolilor molipsitoare. Căci într-adevăr, o secetă cumplită uscase apele şi nimicise recolta, astfel că rămase numai pămîntul gol, ars de soare şi prefăcut "în cenuşă şi cărbuni". Localnicii mureau de foame şi împreună cu ei mureau şi ostaşii polonezi cu miile. Urgia aceasta a lui Dumnezeu determină pe Sobieski de a se întoarce fără nici o ispravă în ţara sa.

La întoarcerea din această expediţie, puţin glorioasă, Sobieski abătu pe la Iaşi pentru a lua cu sine pe mitropolitul *Dosoftei* împreună cu moaştele sfîntului mucenic Ioan cel Nou de la Suceava şi cu toate odoarele de mare preţ ale mitropoliei şi ale sfîntului şi a le duce în Polonia. Sfintele moaşte rămaseră multă vreme în Zolkiev, în Polonia, pînă ce Dosoftei, episcopul Rădăuţilor, le ridică de acolo şi le aşeză din nou în Suceava, unde se găsesc pînă în ziua de astăzi.

Nu mult după aceea, în 1691, Sobieski pregăti o nouă expediţie contra Bugeacului, dar el nu putu pătrunde pînă acolo, ci se mulţumi să ocupe Moldova de sus, cu oraşele Suceava, Qmpulung şi Neamţ, aşezînd garnizoane leşeşti în ele. Pilda sa fu urmată de cazaci, care ocupară Soroca şi regiunile învecinate. Dar nici hanul tătăresc nu se lăsă mai prejos, ci cuprinse părţi însemnate de pămînt moldovenesc la ţinutul Orheiului şi Lăpuşnei şi numi pentru această nouă "Ucraina" un hatman pentru administraţia târgurilor şi satelor din ea. Mîrzacii înjghebară mai multe sate tătăreşti ce "cuprindeau locul ţării aproape de Chişinău, pînă în Nistru". Lui Cantemir-Vodă îi mai rămaseră doar Iaşii cu ţara de jos. Iată cu ce se alesese Moldova pe urma planurilor lui Sobieski. în Ioc de a fi întregite cu Bugeacul şi cu raialele turceşti, hotarele ţării suferiră o şi mai mare ciuntire din partea polonilor, cazacilor şi tătarilor.

"Acum, zice Nicolae Costin, la atîta rămăsese lucrul, de se domnea ţara Moldovei în trei părţi; că cetatea Neamţului şi Suceava cu Cîmpulung şi cu acele ţinuturi le ţineau leşii, precum s-a zis mai sus, şi cetatea Soroca. Aşijderea la ţinutul Orheiului şi a Lăpuşnei cuprinsese acum hanul tătăresc, de făcuse hatman căzăcesc, de ţinea pe locul ţării Ucraina cu tîrguri şi cu sate, numindu-se cazaci, *şi mai mulţi moldoveni erau* . Deci, se făcuse şi sate tătăreşti a lui Geanu-Mîrza şi altor Mîrzaci, de cuprinsese locul ţării aproape de Chişinău pînă îh Nistru; rămăsese şi Cantemir-Vodă de domnea numai Iaşii şi ţara de jos. Ce, mai mult şedea la Cetăţuie decît în tîrg la Iaşi,' că n-avea odihnă de podghiazuri leşeşti şi de moldovenii ce erau pribegiţi în ţara leşească". Aceasta era starea Moldovei pe vremea negocierilor de pace de la Carlpwitz.'

în decursul tratativelor de pace, noul crai leşesc August al II-lea cerea pentru sine Moldova întreagă, pretinzînd că, cu ocazia prezenţei regelui Sobieski în Iaşi, capitala Moldovei i-ar fi prestat jurămîntul de supunere şi că pentru chezăşluirea acestui jurămînt Mitropolitul Dosoftei i-ar fi urmat în Polonia. Cum însă cererea aceasta întîmpina o împotrivire hotărîtă din partea turcilor, polonii s-ar fi mulţumit şi numai cu regiunile pe care le ocupaseră în Moldova, adică ţinuturile Cernăuţi, Suceava, Neamţ, Hotin şi Soroca. Dar turcii nu se învoită la această ciuntire a Moldovei, motivînd că "şi ţara Moldovei nu pot să o dea să fie leşilor podană, că este volnică, că turcilor este închinată, nu este luată cu sila". în cele din urmă însă, polonezii se mulţumiră cu Nistrul ca hotar, redobîndind Podolia cu Cameniţa.

în baza acestei înţelegeri, craiul porunci trupelor sale să evacueze Moldova de sus, care trecu din nou sub stăpînirea domnilor moldoveni. De asemenea fură siliţi şi tătarii de a

evacua teritoriile ocupate de ei în ţinuturile Lăpuşnei şi Orheiului. Articolul şase din tratatul de pace dintre Polonia şi Turcia, semnat în Carlowitz în ziua de 26 ianuarie 1699 cuprindea următoarea dispoziţie: " *în timpul acestui război, bugecenii şi alţi tătari, ieşind din locurile lor proprii şi năvălind îh pămîhturile Moldovei, se dedau cu această ocazie la fapte de vădită duşmănie faţă de moldoveni şi de Moldova, ceea ce, fiind împotriva sfintelor capitulaţiuni, acordate înainte vreme crailor Poloniei, trebuie să înceteze de-acu îhainte, şi tătarii trebuie scoşi din orice locuri şi posesiuni şi moşii şi iernatice din Moldova, fie ocupate sau făcute din nou, şi ei să locuiască în locurile lor proprii de baştină şi să vieţuiască îh pace şi să nu mai jignească pe nimeni în viitor"*.

Dispoziţia aceasta nu era însă după placul tătarilor, care cu nici un chip nu voiau să părăsească pămîntul ţării. Ei se "rocoşiră asupra turcilor" care se învoiseră la o astfel de condiţiune de pace. Atunci sultanul luă aspre măsuri de represiune contra lor,* invitînd pe domnul Moldovei **sări** izgonească cu putere armată din pămîntul ţării. Antioh-Vodă Cantemir, pornind de la Chişinău, o apucă "în gios pe Bîc, pe marginea ţării pînă la ţărmurile Nistrului, la sud de.Davida, la hotarul ţării", zice Nicolae Costin, eînd veni vestea că "tătarii cari s-au fost tins de şi-au fost făcut Geanu-Mîrza şi alţi Mîrzaci sate, la ţinutul Lăpuşnii, din gios de Chişinău, pe ambele părţi de Bîcu, încă au lăsat locurile ţării şi au lipsit de acea stăpînire; şi au fost hălăduit pămîntul Moldovei de sub cumpăna paginilor puţină vreme, ca o iarbă ce este năduşită de iama grea", zice Nicolae Costin.

Iar Neculce spune că "au mai făcut Antioh-Vodă ferm an de la Poartă şi au isprăvit de au luat şi ţinutul Orheiului în rnîna lui, că era Ucraina pe atunci de-1 stăpînea hanul". Se pare că atunci a trimis Poarta pe Halil-Paşa, ce jucase un rol însemnat în războaiele turcilor cu polonii şi cazacii, ca să restabilească vechiul hotar dintre Moldova şi Bugeac, iar de atunci încoace s-a şi numit hotarul său *hindichiul lui Halil-Paşa.*

CAPITOLUL XI

Legăturile cu muscalii şi noile uzurpări turceşti şi tătăreşti

1. Dimitrie Cantemir şi Petru cel Mare - 2. Bătălia de la Stănileşti şi retragerea lui Cantemir în Rusia - 3. Prefacerea Hotinului în raia turcească - 4. Hotinenii sub stăpînirea turcească - 5. Noi uzurpări tătăreşti în hotarul celor 32 de ceasuri în lung şi 2 ceasuri în curmeziş

1. Dimitrie Cantemir şi Petru cel Mare

Legăturile moldovenilor cu muscalii datează din vremea lui Ştefan cel Mare, care se încuscrise cu ţarul Ivan al III-lea, dînd fiului acestui Ivan pe fiica sa, Ileana, în căsătorie (1483). Cînd însă, în anul următor, Ştefan solicită ajutorul ţarului pentru recucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, arătînd că "toţi regii şi toţi domnii creştini şi toate ţările italiene din apus se unesc şi se pregătesc de a se ridica împotriva păgînului" şi că ar fi deci bine ca şi el, "în loc de a se certa cu Creştinii, să se ridice cu ei asupra.păgînătăţii", primi răspunsul că nu-i poate trimite ajutorul cerut, fiind prea mare depărtarea între Moldova şi Rusia. Gheorghe-Vodă şWan primise făgăduinţa ţarului Alexei Mihailovici că-i va da ajutorul cuvenit pentru recucerirea cetăţilor şi ţinuturilor basarabene; dar făgăduinţa rămase deşartă. Toate acestea făcură pe moldoveni să piardă încrederea în muscali şi să se îndrepte spre polonezi.

Dar nici noua lor orientare politică nu era mai fericită. Deziluziile pe care moldovenii le îndurară sub Sobieski îi făcură să piardă încrederea şi în polonezi. Sobieski a înşelat nădejdile moldovenilor şi îndeosebi ale hotinenilor, sorocenilor şi orheienilor, care îşi aşteptau mîntuirea de la dînsul. El urmărea scopuri egoiste. Gîndul lui adevărat era de a

aduce Moldova sub ascultarea sa, în loc de a o elibera de sub jugul turcesc şi de a-i întregi hotarele ştirbite şi împuţinate, îndată ce ai noştri ghiciră acest gînd, simpatiile lor pentru polonezi dispărură cu totul. în schimb, moldovenii îşi îndreptară din nou privirile asupra Rusiei, unde pe vremea cînd s-a încheiat pacea de la Carlowitz între turci şi polonezi domnea Petru cel Mare, care chiar atunci, nesocotind dispoziţiunile tratatului de pace de la Bahcisarai, declarase război turcilor. El cuceri Azovul şi mai multe cetăţi pe Nipru şi asedie chiar Oceacovul, ce se găsea la o depărtare de o şchioapă de Cetatea Albă. Atunci începu lupta seculară între ruşi şi turci, luptă ce continuă pînă în zilele noastre.

Isprăvile războinice ale acestui mare împărat rusesc treziră noi nădejdi în inimile necăjite ale moldovenilor. Dînşii credeau că în legătură cu Petru cel Mare ar putea scutura jugul turcesc, recuceri cetăţile turceşti şi Bugeacul tătăresc şi drege spre bine treburile în Moldova. Mînaţi de acest gînd, se înrolară mai mulţi boieri moldoveni în armata lui Petru cel Mare, aşa hotinenii Gheorghe Lupaşcu şi Vasile Vartic, ambii coborîtori dirf neamul lui Ştefan Petriceicu şi Haşdeu. Orheienii erau reprezentaţi prin Mihăilă Ganul, fiul lui Vasile Mîrzescu "de pe Cogîlnic din ţinutul Orheiului, din sat de Hobăniş". în tovărăşia acestuia se găseau Banul Savin, Andronic Isar, Ioan biv, vătaf Roman şi alţii. în 20 aprilie 1707 găsim în armata rusească şi *un pilc de călărime românească.* Cu organizarea acestui pilc sau steag românesc, ţarul însărcina pe *Apostul Chigheci,* care primi în serviciul împăratului 300 de călăreţi cu ofiţerii necesari. După numele său, acest Apostul era de felul său din Chigheci, iar călăreţii şi comandanţii cîştigaţi de dînsul pentru oştirea ţarului erau, fără îndoială, cod reni.

Aşteptările moldovenilor erau cu atît mai întemeiate, cu cît Petru cel Mare raportă în 1709 la Poltava o mare izbîndă asupra *"leului nebiruit"*, care era regele suedezilor, Carol al XH-lea. După înfrîngerea aceasta, craiul, în oastea căruia luptară şi cîteva mii de români, se înţelese cu turcii şi se adăposti la Tighina, sub acoperişul unei case moldoveneşti, şi numai mai apoi se instala într-o clădire ridicată anume pentru dînsul la Vamiţa, lîngă Tighina. Acolo craiul petrecu mai multă vreme pînă ce turcii, săturîndu-se de a-l mai^ găzdui, aprinseră casa în care şedea, pentru a-l sili să plece. în timpul petrecerii sale la Vamiţa, viteazul rege primi o delegaţie de moldoveni, care îl informară asupra situaţiei din Moldova şi-l

invitară să ia parte la războiul de izbăvire contra paginilor, împrejurările împiedicară însă pe suedez de a se pune în fruntea moldovenilor şi de a stinge setea lor de libertate.

în urmărirea lui Carol al XH-lea, Petru cel Mare ajunse în apropierea hotarelor Moldovei pentru a zdrobi pe turci, tovarăşii şi găzduitorii duşmanului său suedez. Apropierea aceasta dădu prilej lui *Dimitrie Cantemir,* domnul Moldovei, de a intra în legătură cu ţarul, care sosi chiar la Iaşi, împreună cu împărăteasa, pentru a vizita pe domn şi a semna acolo faimosul tratat de alianţă ruso-română: *pentru a alunga pe tătari din Bugeac şi pe turci din raiale şi pentru a dobîndi neatîrnarea ţării faţă de Poartă.*

"Era iunie la 28 zile - zice Nicolae Costin - miercuri au fost masă mare şi Petru împăratul de au cinstit pe Dumitraşcu-Vodă şi pe toţi boierii ţării şi acolo s-au iscălit boierii de au primit domn vecinie pe Dumitraşcu-Vodă şi pe seminţia lui. Şi mare banchet au fost toată ziua aceea şi acolo au mas, iar peste noapte aceia n-au scăpat fără pagubă mai nici un boier şi nefurat de moscali: cui pistoale, cui rafturi, cui epingele, nici boier, nici slugă". Dar pe lîngă domnia ereditară în familia Cantemir, tratatul de alianţă cuprindea încă şi legămîntul ţarului de a alunga pe tătari din Bugeac şi pe turci din cetăţile moldoveneşti, întregind astfel vechile hotare ale ţării. "Ţara Moldovei cu Nistru să fie hotar, şi Bugeacul şi cu toate cetăţile tot a Moldovei să fie, numai deodată prin cetăţi să se aşeze muscalii oşteni pînă s-a întemeia ţara; iar apoi să lipsească oastea muschicească. Bir să nu dea ţara nici un ban. Pe domn să nu-l mazilească împăratul pînă la moarte şi pe fiii lui să fie pe carele şi-ar alege ţara. Neamul lui să nu iasă din domnie. Domnul pe boieri să nu fie volnic a-i pierde, titlă de domnie să se scrie mai de cinste şi mai sus după cum se scriau domnii: Seninatul Domn al ţării Moldovei, Samoderţetu (adică atotstăpînitor) şi Volegator (adică prieten) ţării moschiceşti, iar nu rob supus".

Condiţiile acestea#ar fi satisfăcut, fără îndoială, aspiraţiile cele mai legitime ale basarabenilor, dacă ele ar fi putut fi realizate. Dumitraşcu-Vodă îşi dădu cea mai mare silinţă pentru a le aduce la îndeplinire, ajutînd pe ţar la zdrobirea puterii turceşti. în proclamaţia sa către ţară, Cantemir arată că turcii n-au respectat vechile capitularii ale Moldovei, de a nu spori tributul şi de a respecta întregitatea ţării. Ci dimpotrivă, ei au sporit tributul şi au mutilat hotarele ţării, răpind Cetatea

Albă şi Chilia, Tighina şi Ismailul şi toată ţara Bugeacului. Tătarii prefăceau ţara în praf şi cenuşă, prădînd, jefuind şi robind pe paşnicii locuitori şi, împreună cu turcii, îşi băteau joc de fetele şi femeile oamenilor. întru apărarea drepturilor strămoşeşti, călcate în picioare de tiranii pagini, erau chemaţi să se ridice cu toţii şi să se' adune sub steagul libertăţii, pentru a ajuta ruşilor la sfărîmarea cătuşelor seculare, la zdrobirea duşmanului şi la izbăvirea ţării.

2. Bătălia de la Stănileşti şi retragerea lui Cantemir în Rusia

într-aceea, oştirile muscalilor aşternură un pod peste Nistru la Soroca, se uniră cu oştirea moldovenească şi, cuprinzînd o bună parte din Basarabia de astăzi, începură a se scurge încet spre Prut De acolo se coborîră în jos pe această apă pînă la Stănileşti, lîngă Huşi, unde se opriră şi se fortificară. Marşul şi aşezarea lor acolo fuseseră foarte anevoioase din cauza lipsei de provizii, căci o secetă cumplită arsese toată recolta şi secase izvoarele de apă răcoritoare. Turcii, întovărăşindu-se cu tătarii, înaintară îh mase compacte contra năvălitorilor muscali, asigurîndu-şi aprovizionarea de-a lungul Prutului îh jos, pînă la Dunăre. Ajungînd oştirile faţă în faţă, turcii, fiind mai numeroşi şi mai bine hrăniţi, reuşiră să înconjure pe muscalii ce sufereau îngrozitor pe urma lipsei de pîine şi de apă şi după o luptă de cîteva zile să-i silească la capitulare' (iunie 1711).

Prin mijlocirea împărătesei pe lîngă marele vizir, ţarul obţinu pacea cerută sub condiţii destul de grele. El trebui să se retragă fără întârziere din Moldova, să renunţe la stăpînirea asupra cazacilor, care se întoarseră sub ascultarea Porţii, să risipească din temelie cetăţile ce^le ridicase la hotarul turcesc şi să restituie Porţii Oceacpvul. "în mică clipeală - zice Miron Costin - stau lucrurile omeneşti şi risipele a mari case şi domni, şi bine a zis un dascăl că lucrurile războaielor în clipeala ochiului stau".

Catastrofa rusească de la Stănileşti zădărnici planurile de emancipare ale Moldovei. Făuritorul acestor planuri, Dumitraşcu-Vodă trebui să părăsească Moldova cu toată curtea sa şi să se retragă deodată cu rămăşiţele oştirilor muscale în Rusia. Ţarul îl făcu sfetnicul său literar şi tovarăşul său în

expediţiile în Asia. Nenorocitul domn, însoţit de curtea sa, "de boieri şi alţii mai de jos din moldoveni" trecu Nistrul la Movilâu şi de acolo ajunse la Kiev, iar "alţii mai proşti" s-au dus "să ierneze la Harkov, lăudîndu-l unii din moldoveni care ştiau, zicînd că este bun". în cele din urmă, Dimitrie Cantemir primi "13 sate ale unui general Sedlovski, pline de pîne şi de heleştee, cu peşti şi cu mori şi două trei sute oameni într-un sat, şi bucate , vaci, boi, oi, stupi şi odoare" pentru întreţinerea sa.

între boierii care însoţiră pe domn în trista sa pribegie se găsea şi *Ion Neculce,* unul dintre cei mai mari cronicari ai Moldovei. După doi ani de pribegie, el se putu întoarce în ţară, fiind bucuros că a venit acel ceas, de-a găsit vreme să iasă dintr-acel norod greu, "că ruşii erau nişte *oameni foarte necredincioşi, şi prea cu greu trăiau cu oamenii ce sînt nedeprinşi cu acel fel de oameni dintr-acele părţi".* Dumitraşcu-Vodă, şi doamna şi ceilalţi boieri şi toţi moldovenii îl sfătuiră să nu plece că va pieri de turci. Dar el, nădăjduind în Dumnezeu, n-a primit să rămînă între ruşi, fiindcă ei sînt *"un norod unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde li este voia, nici la împărăţie fără ucaz, şi ucaz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuială împărăţiei. Şi la împărăţie vreo curte mare ca acea cu dvorebnici mulţi nu este, măcar precum este domnia ţării noastre sau altă crăiie şi domnie".* Din mărturisirile acestea ale lui Neculce vedem ce frumoasă şi slobodă era viaţa în Moldova în comparaţie cu lipsa de libertate şi cu samavolnicia din Rusia.

Soarta voluntarilor moldoveni din armata lui Petru cel Mare n-ă fost mai bună. Cîţi dintre ei nu căzură în bătălia de la Stănileşti se retraseră în Rusia pentru a scăpa de urgia turcească. De la unul din ei, de la Gheorghe Lupaşcu Haşdeu ni s-a păstrat o scrisoare cu următorul cuprins emoţionant: *"Eu, nepot şi moştenitor de sînge al lui Ştefan-Vodă Petriceicu, domnul ţării Moldovei, eu, nenorocitul fugar din ţara părinţilor, moşilor şi strămoşilor mei, eu, care am fost odată boier bogat, care acum sînt pribeag îh ţară străină, sărac şi lipit m aşa fel că nu pot la bătrîneţile mele mei chiar să las Dumnezeului meu o pomană şi jertfă vrednică de el, făgăduiesc că, dacă va da Dumnezeu ca Moldova sau judeţul Hotinului să scape de duşmanii turci, şi mi mei, nepoţii mei, neamul meu să redobîndească moşiile şi stăpînirile lor, voi clădi biserica Sfîntului Gheorghe în Dolinenii Hotinului...Să*

nu pierdem nădejdea în Dumnezeu că ne va ierta şi că scumpa Moldovă nu va rămîne totdeauna sub picioarele musulmaner El se rugă lui Dumnezeu ca *picioarele paginilor să nu calce pe mormintele străbunilor săi, şi dacă nu ale sale, cel puţin ale urmaşilor săi oase să se odihnească în ţara strămoşească.* Şi în adevăr, Dumnezeul părinţilor noştri a împlinit, în zilele noastre, rugăciunea îrifocatului patriot hotinean! Vrednice de luare aminte sînt cuvintele lui Neculce'cu privire la cele dintîi legături dintre moldoveni şi ruşi de pe vremea lui Dimitrie-Vodă Cantemir. *"Rugăm pe dumneavoastră iubiţilor cetitori, să luaţi seama acestei scrisori, că de s-arîntîmpla vreodată să mai vie nişte lucruri ca acelea îh ţara noastră a Moldovei, să vă siliţi chivernisi să nu păţiţi şi voi ca şi noi."*

3. Prefacerea Hotinului în raia turcească

Hăinirea lui Cantemir şi înfrîngerea oştirilor creştine la Stănileşti avură urmări foarte grele pentru Moldova, şi îndeosebi pentru ţinuturile de dincolo de Prut. în loc ca această parte a ţării să-şi fi recăpătat vechile hotare, cum făgăduia Petru cel Mare, ea suferi o nouă ciuntire a hotarelor sale, prin pierderea marelui şi frumosului ţinut al Hotinului, cu străvechea cetate de la Nistru. După pierderea Cameniţei, turcii căutară mereu să găsească un alt punct de sprijin pentru operaţiunile lor împotriva leşilor şi cazacilor şi-1 găsiră, din nenorocire, la Hotin. Zice Neculce că după pierderea Cameniţei, turcii "au socotit să se aşeze la Hotin, fiindu-le ruşine să se întoarcă fără ispravă înapoi". Noul domn al Moldovei, Nicolae-Vodă Mavrocordat şi-a dat cea mai mare silinţă pentru a împiedica o nouă ciuntire a ţării din această parte, "giuruind Porţii o sută de pungi de bani" ca să nu prefacă Hotinul în raia. Dar toate stăruinţele patrioticului domn rămaseră zadarnice, fiindcă planul Porţii de a ocupa Hotinul şi de a-l preface în raia era ireductibil şi bine hotărît de mai înainte.

în iunie 1712 întîlnim încă la Hotin pe Pătraşcu, vel-căpitan. Acesta pare să fi fost cel din urmă dregător moldovean în Hotin, fiindcă scurtă vreme după aceea, moldovenii fură siliţi să se retragă din Hotin, pentru a face loc acolo garnizoanei turceşti, care ocupă cetatea şi o păstră, cu mici întreruperi, timp de o sută de ani împliniţi în 1812, cînd

Hotinul, împreună cu celelalte ţinuturi transprutene fură alipite imperiului ţarist. "Luarea Hotinului - zice Axentie Uricariul, - ca o *rană,* ţării multă slăbăciune şi cădere i-au făcut Dacă au venit această veste, cum că va fi să ia împărăţia Hotinului, mult s-au amărît Niculaie-Vodă şi au scris la Capi-Chihai, ca să puie nevoinţă, cu tot felul de mijloc, să nu se facă aceasta; au scris şi la alţi prieteni cu mare rugăminte, au scris şi la stăpîni cu lacrimi, şi cîte socotele le-au ştiut, toate le-au pomenit şi le-au arătat."

Dar totul fusese în zadar. Turcii nu schimbară hotărîrea lor de a preface Hotinul în raia. Cetatea fu refăcută de ingineri francezi şi pusă în stare de apărare. Scurtă vreme după ocuparea cetăţii, vizirul a trimis ferman la paşa din Hotin ca să se ia tot ţinutul Hotinului de sub ascultarea domniei Moldovei, cu toţi oamenii ce au fost îhtr-acest ţinut şi cu toate bucatele lor. "Şi s-au păgubit dintr-acel an ţara Moldovei de acel minunat ţinut al Hotinului, şi au lipsit şi pîrcălabi şi căpitani de acolo. Iar luarea Hotinului ţării multă slăbiciune şi cădere i-au făcut. Căci cine poate descrie cîte una poruncile acelea grele ce veneau domnului Moldovei după ce s-a făcut această socoteală a Hotinului, porunci pentru care, pentru salahori şi alte multe; şi în toate zilele treceau în sus şi în jos şi ciohodari de la Poartă, cu care făcea Domnul multe cheltuieli, că-i. căuta pe toţi să-i dăruiască cu cîte un oarece."

Pentru întreţinerea garnizoanei, turcii cuprinseră pe lîngă tîrgul Hotinului şi întreg ţinutul, care deveni astfel o raia, asemenea celei de la Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail şi Reni. Pe calea aceasta Moldova ajunse să fie cuprinsă spre miazănoapte, răsărit şi miazăzi într-un lanţ puternic de cetăţi turceşti, pentru ca, astfel încătuşată, să nu se mai poată mişca liber, necum întovărăşi cu ţările creştine: Polonia şi Rusia. în fruntea raialei ajunsese un paşă turcesc cu slujbaşii săi: secretari vestieri, vameşi, ieniceri şi spahii, care înlocuiră pe pîrcălabul moldovenesc. Legătura cu împărăţia şi cu celelalte raiale de la hotar se făcea prin teritoriul moldovenesc, rămas încă liber. Nu era zi lăsată de Dumnezeu, în care să nu fi trecut prin Moldova liberă demnitari, slujitori şi oşteni turci, coloane cu provizii şi muniţii pentru garnizoana din Hotin, curier etc, care toţi trebuiau să fie bine primiţi, găzduiţi, ospătaţi şi duşi cu cai de olac sau rechiziţie de la un conac la altul. Şi toate acestea se făceau pe cheltuiala ţării şi a bieţilor locuitori, prin satele cărora treceau convoaiele. Din pricina aceasta raializarea

Hotinului a fost şi mai dăunătoare şi păgubitoare pentru ţară decît aşezarea turcilor la Bender, Akkerman, Chilia, Ismail şi Reni, fiindcă acestea erau legate una de alta şi aşezate la marginea ţării, aşa că turcii nu trebuiau să cutreiere pămîntul slobod al Moldovei în lung şi în lat pentru a ajunge la ele.

Graniţele raialei hotinene s-au tot lărgit, pînă ce, în cele din urmă, ajunseseră pînă la apa *Cihurului,* care desparte ţinutul Sorocei de cel al Hotinului. Spre apus graniţa noii raiale atingea Prutul şi Răchitna, un pîrîiaş, care pînă mai dăunăzi despărţea Basarabia de Bucovina. Raiaua Hotinului era cu mult mai mare ca celelalte raiale din Moldova, ea cuprindea în graniţele sale nu mai puţin de 100 sate cu cetatea Hotinului şi cu târgurile Lipcani, Briceni şi Suliţa Nouă.

Despre cetatea Hotinului ne dădea Cantemir următoarea imagine: "Hotinul se numără între cele mai mari cetăţi ale Moldovei. Aceasta era mâi înainte întărită dinspre apus cu ziduri înalte şi şanţuri adînci, iar dinspre răsărit natura însăşi o întărise prin rîpa cea repede a Nistrului şi prin stâncile ei; dară în cel din urmă război ce avură ruşii cu turcii, aceştia, luând această cetate ân 1712, dărâmară zidurile din partea de dincoace, iar de cealaltă parte atât o întăriră cu lucrări nouă după datina de acum, lărgind-o mai mult de jumătate, încât astăzi e vrednică de *aii* numită cea mai tare şi frumoasă dintre cetăţile Moldovei". îndată ce turcii se aşezară ân cetate, ei îhlocuiră şi vechea stemă a Hotinului, care înfăţişa un pîndaş, cu una nouă, care reprezenta trei turnuri pe un cîmp auriu; tumul cel din mijloc avea în vârf o semilună de care atârnau două paloşe încrucişate. Ruşii păstrară această pecete şi aşezară numai deasupra paloşelor o cruce de argint.

4. Hotinenii sub stăpînirea turcească

După aşezarea turcilor in Hotin, boierimea moldovenească se simţi stânjenită ân îndeletnicirile ei faţă de viaţa slobodă de mai înainte, şi de aceea ea părăsi raiaua şi se retrase în Moldova liberă de dincoace de Prut şi Ciuhur. Turcii luară în stăpînirea lor moşiile boierilor pribegiţi şi le împărţiră între căpeteniile ienicerilor şi spahiilor. La vetrele lor strămoşeşti rămaseră, şi sub turci, sătenii şi răzeşii care continuară a munci pămîntul şi a răspunde noilor proprietari birurile şi dijmele obişnuite. Acestea însă nu erau mai grele decît cele ce

li se cereau în Moldova liberă. Numărul locuitorilor era foarte scăzut din cauza războaielor şi "vremelnicei nestări". Pentru a dispune de braţe necesare pentru munca cîmpului, atît proprietarii moldoveni de mai înainte, cît şi noii stăpînitori turci, primeau pe moşiile lor muncitori străini, îndeosebi pălmaşi ucraineni din Galiţia şi Podolia, care fugeau de pe moşiile proprietarilor poloni din acele ţări şi se adăposteau în Moldova, fiind aici condiţiile de trai mai lesnicioase şi tratamentul mai omenos. Numărul acestor fugari nenorociţi sporea mereu şi pe alocuri el covârşea pe cel al moldovenilor băştinaşi. Aşa s-a putut Întâmpla ca în ţinutul Hotinului, ca şi în cel al Cernăuţilor, mulţi români să-şi uite limba lor şi să,se folosească de cea străină a pribegilor galiţieni şi podolieni. Procesul acesta s-a produs în regiunile acestea învecinate cu Galiţia şi Podolia şi urmele lui se constată încă şi azi. Datoria noastră, a tuturora, este deci de a readuce pe sătenii şi răzeşii ucrainizati din ţinutul Hotinului şi al Cernăuţilor la conştiinţa adevăratei lor obârşii, şi de a trezi în sufletele lor dragostea pentru limba strămoşească, pe care au uitat-o, şi de a-i primi cu toată dragostea frăţească în sânul neamului nostru, de care o soartă vitregă i-a înstrăinat.

Paşa de la Hotin nu mai îngăduia moldovenilor din raia de a se mai adresa în cele duhovniceşti episcopului de Rădăuţi sau mitropolitului din Iaşi. De drept, ei erau supuşi ocîrmuirii sufleteşti a mitropolitului Proilaviei, deopotrivă cu ceilalţi moldoveni dreptcredincioşi din raialele turceşti şi din Tătărlîcul de dincoace şi de dincolo de Nistru. Dat fiind însă că hotinenii erau separaţi de coneparhioţii lor proilavieni prin eparhiile Huşilor şi Iaşilor, s-a simţit curînd nevoia de a crea pentru ei o eparhie aparte. Şi de fapt se pomeneşte pe la 1765 de un episcop al Hotinului, Neofit, iar mai apoi de binecunoscutul şi învăţatul *Amfilochie,* de la care ni s-au păstrat mai multe scrieri româneşti, între care şi o geografie prelucrată după Buffier.

în urma noii ştirbiri a vechilor hotare moldoveneşti, pîrcălăbia de Hotin încetă de a mai fiinţa. în locul ei se înjghebă însă o nouă căpitănie de hotar ca cea a Codrului, şi anume *căpitănia Ciuhurului,* creată anume "pentru paza marginii şi de apărarea locuitorilor de pricinile turcilor ce trăiau în raiaua Hotinului".

5. Noi uzurpări tătăreşti în hotarul celor 32 de ceasuri în lung şi 2 ceasuri in curmeziş

Prefacerea Hotinului îh raia trezi din nou pofta tătarilor de a lărgi şi ei hotarele Bugeacului spre nord pe socoteala nenorocitei Moldove. Am văzut mai sus că, prin dispoziţiile articolului 6 din tratatul de pace din 1699, li se tăiase pofta aceasta, şi că ei fură izgoniţi din pămînturile Moldovei şi aruncaţi în vechile lor hotare dincolo de *hindichiul* lui Halil-Paşa. Atunci tătarii trebuiră să se resemneze, aşteptând timpuri mai prielnice pentru urmărirea scopurilor lor.

Timpul acesta mult aşteptat sosi în 1711. Cronicarul Amiras povesteşte că, în anul cînd au venit muscalii la Huşi să se bată cu turcii, satele de la marginea Moldovei au fugit, ca să nu le calce oastea turcească şi muscălească, care sate erau aproape de hotarul lui Halil-Paşa, ce a fost orînduit de la împărăţie mai ân vechile vremi pentru lăcaşul tătarilor. Evacuarea satelor de către moldoveni era pentru tătarii vecini o ocazie binevenită de a ocupa aceste sate până a nu se ântoarce moldovenii ân ele. Şi de fapt, tătarii ce "locuiau pământul ce se cheamă Halil-Paşa", îndată după înfrîngerea oştirilor creştine la Stănileşti, se folosiră de absenţa moldovenilor pentru a cuprinde satele părăsite şi a se aşeza de-a binelea într-însele. Iar îndată ce luară în stăpînire aceste sate (1713), tătarii scriseră la împărăţie că hotarul lui Halil-Paşa este prea strimt, că nu le ajunge de hrană, că s-ar fi înmulţit şi că din această pricină ei se văzură, siliţi să cuprindă aceste sate, care ar fi fost "loc pustiu şi împărătesc", nu pomeneau ansă cu nici un cuvânt că aceste sate ţineau de Moldova, şi "decât să şadă pustiu, mai bine să le deie împărăţia acestor două neamuri tătăreşti ce se cheamă Oracoglu şi Orumbegoglu, ca'să locuiască şi să se lăţească". Amiras ne spune că, la cererea aceasta a tătarilor, Poarta a trimis un delegat la faţa locului *"care au scris locul pe care îl arătau ei că-i fără oameni, începînd de la hotarul lui Halil-Paşa şi pînă la Nistru, îh lungiş cale de 32 ceasuri şi de-a curmeziş, îh lat, cale de 2 ceasuri îh pămîntul Moldovei",* şi din porunca Porţii l-au dat tătarilor ca să şadă ei şi să locuiască, dând zeciuiala pământului aceluia împărăţiei.

Boierii nu puteau împiedica răşluirea aceasta, din cauza hăinirii lui Dumitraşcu-Vodă Cantemir, şi lăsară lucrul să treacă aşa. Noul domn al Moldovei, Nicolae-Vodă

Mavrocordat, fiind ocupat peste măsură cu chestiunea Hotinului şi trecând apoi la domnia Ţării Româneşti, n-a apucat să revendice de la Poartă pământul uzurpat de tătari. Rezolvarea chestiunii acesteia rămăsese deci ân seama urmaşului său, Mihai-Vodă Racoviţă.

Izbânda pe care Racoviţă o raportase asupra cătanelor austriece, ce năvăliră ân Moldova pe la Vama ân Bucovina, unde se vede pînă azi *"stîlpul lui Vodă "* în amintirea acestui triumf al armelor moldoveneşti, îi dădea autoritatea cuvenită pentru a cere şi obţine de la Poartă o revizuire a hotarului dinspre Bugeac. El "puse gînd - zise Amiras - ca să scoată pe tătari din pămîntul Moldovei şi să ieie iarăşi locul înapoi de la dînşii la stăpînirea sa".

Spre acest scop, el adresă Porţii un memoriu, în care arăta că pămîntul uzurpat de tătari este al Moldovei, iar nu precum susţineau tătarii, şi cern ca acest pămînt să fie restituit ţării. Poarta găsi întemeiată cererea domnului şi numi o comisie compusă din delegaţi turci şi tătari care, împreună cu împuterniciţii lui Mihai-Vodă, să meargă şi să "scrie hotarul Moldovei, care se începe de la hindichiul lui Traian împăratul Rîmului şi merge pînă în Nistru, cum se vede pînă astăzi, şi au mărturisit şi mulţi turci bătrîni, cum locul ce au luat tătarii cu vicleşug, este din Moldova; aşijderea şi 12 sate ce luase Benderleii". în baza acestor constatări, tătarii fură siliţi să restituie Moldovei pămîntul uzurpat. Acelaşi lucru trebuiră să facă şi turcii din Bender, retrăgîndu-se din cele 12 sate ocupate de ei fără nici un drept. Hanul porunci tătarilor "să se ridice de pe locul Moldovei" şi să se retragă în vechile lor hotare.

Cum însă tătarii se deprinseseră de-a binelea cu regiunile acestea, cu codrii umbroşi şi cu păşunile aşa de mănoase, ei nu se puteau retrage din ele aşa de uşor. Pentru aceea ei căutară chip şi fel a se înţelege cu domnul Moldovei, trimiţând la el pe "voievodul ţermului" ca să mijlocească această înţelegere. Ei se obligară să dea zeciuiala din roadele pămîntului numită *"uşur "* şi cîte un ort de casă pe an, şi de stogul de fîn un ort, iar de pe oi şi de pe alte bucate *"alăm ".* Deci Mihai-Vodă, *pentru folosul său ,* primi tocmeala şi-i lăsă să locuiască acolo (1721). Veniră mîrzacii de au făcut zapis cu peceţile lor şi le dădură în mîna domnului. Şi astfel, în temeiul acestei tocmeli, tătarii au rămas cu cîşlele lor ân acea regiune care avea ca întindere o cale de 2 ceasuri în curmeziş şi de 32 ceasuri în lung. Prin tocmeala aceasta nu s-a prejudiciat

nicidecum dreptul de stăpînire al domnului Moldovei asupra acestei fişii de pămînt, întrucît tătarii care plăteau domnului uşurul, adică dijma bucatelor, şi *alîmul* sau darea pentru păşunat, rămaseră ca simpli uzufructuari ai acestui ţinut.

Scurtă vreme după aceasta, izbucniră noi neînţelegeri cu tătarii, care nu se ţinură de învoiala făcută, ci cu multă îndrăzneală cuprinseră şi alte locuri pînă aproape de Prut. Această nouă încălcare a hotarului ţării, determină pe Grigore-Vodă Ghica de a ridica jalbă la Poartă şi a cere o nouă fixare a hotarului dinspre tătari, ceea ce se făcu prin firmanul împărătesc din 1727. După un interval de 3 ani gîlceava izbucni din nou. Şi atunci domnul, după mărturia lui Amiras, "au *scos hatişerif de la împărăţie şi cu mare luptă i-au ajutat Dumnezeu şi au dezbătut şi locul acela şi l-au lipit, la hotarul Moldovei, hotărîndu-1 cu semne pe hotaml vechi al lui Halil-Paşa; şi cu mijlocirea hanului i-au mutat pe Uitări dmdu-le loc de şedere mai gios de unde intrase ei, mai gios cale de 2 ceasuri în curmeziş şi 32 ceasuri îh lung".*

Pentru a ajunge, însă la înţelegere definitivă cu tătarii s-a făcut o anchetă la faţa locului, ascultîndu-se plîngerile şi ale tătarilor şi ale moldovenilor, căci şi ai noştri întreceau adesea pe tătari în jafuri şi furtişaguri, astfel "că gîlcevi şi strîmbătăţi se făcură şi despre o parte şi despre a' ta." în 6 septembrie 1730, mîrzacii tătăreşti prezentară lui Chica-Vodă un zapis semnat de ei, prin care recunoşteau că pămîntul uzurpat de ei fusese "din început chiar loc moldovenesc şi de folosul şi hrana locuitorilor Moldovei". Aşa fiind, ei se învoiră ca "cei ce vor locui pe acel loc al Moldovei, 32 ceasuri de-a lungul şi 2 ceasuri de-a curmezişul, să dea osăbit de uşurul ce este obişnuit, plată şi chirie pentru loc". Avînd însă nevoie de păşune pentru dobitoacele lor, ei obţineau de la domn dreptul de păşunat în hotarul celor 2 ceasuri în curmeziş şi 32 ceasuri în lung, plătind alămul obişnuit şi supunîndu-se în toate dispoziţiilor şi ordinelor pîrcălabului de Lăpuşna, serdarului de Orhei, căpitanului de Codru precum şi ale ispravnicilor şi zapciilor de margine. învoiala aceasta a fost înnoită şi confirmată şi de Teodor-Vodă Calimach. Pe cît de trist, pe atît de adevărat este însă faptul relatat de Neculce, că pe vremea cînd Grigore-Vodă Ghica revendica cu atîta îndîrjire pămîntul ţării ce fusese uzurpat de tătari, se găsea în Moldova un grup de boieri răi şi ambiţioşi, care *"giuruiau Hanului ţeara, din Prut încolo să Re loc tătăresc, numai să le isprăvească acest lucru pe voia lor, să-şi ridice dâmn dintre dînşii pe cine ar socoti ei*". Din fericire pentru ţară, complotul fu descoperit la vreme şi netrebnicii îşi luară pedeapsa meritată.

Astfel rămaseră lucrurile pînă la ocupaţia rusească din 1768-1774. în timpul ocupaţiei ruseşti, tătarii se retraseră cu dobitoacele lor în interiorul Bugeacului, de unde nu se mai întoarseră. în 1775 Grigore Alexandru Ghica lua fişia celor 2 ceasuri în curmeziş şi 32 în lung în stăpînirea sa şi punînd mazili "oameni cu minte şi cu pricepere" să o măsure şi să o *"stîlpească"* cu *"bouri",* căci aşa se numeau pietrele de hotar cu herbul ţării, pentru a o hărăzi fiilor săi Dimitrie şi Alexandru. Actul de danie arată hotarele acestei fişii de ţară, care în sud coincideau cu hindichiul lui Halil-Paşa, adică cu vechiul hotar al Bugeacului, iar în nord începeau în valea Lăpuşnei la Cîrpineni, tăiau Cogîlnicul mai sus de Bozieni, traversau Botnişoara şi Borna ceva mai sus de împreunarea lor şi de acolo duceau spre est, atingînd valea Calenderului mai sus de Gemeni, la marginea raialei de la Tighina. Fîşia aceasta forma ocolul *Hotămiceni,* care în 1817 cuprindea 21 de sate şi 4 selişti. Mai jos de Hotămiceni era ocolul *Codrului,* care se mărginea în sud cu ţinutul Greceni, ambele aşezate între Prut şi hotarul Bugeacului. *"Hotărîtura"* aceasta s-a făcut de Nicolae Rosetti în 1781, sub Constantin-Vodă Moruzi. După pierderea Hotinului mai rămăseseră Moldovei ţinuturile Sorocei, Orheiului, Lăpuşnei, Chigheciului şi Grecenilor. Tot restul Basarabiei era sub stăpînirea turco-tătară.

CAPITOLUL XII

Soarta ţăranilor şi dezrobirea lor

1. Raporturile dintre marii şi micii proprietari - 2. Originea şi soarta vecinilor - 3. Hrisovul de dezrobire al lui Constantin-Vodă

1. Raporturile dintre marii şi micii proprietari

Am văzut că în vechime Basarabia era puţin locuită. Regiuni întregi rămaseră multă vreme pustii, mai ales în părţile de jos unde nu se găsea apă şi nici păduri ocrotitoare. Mărturiile din acele vremuri pomenesc adesea de "locuri şi selişti în pustie". Mai des populate era^ regiunile păduroase din ţinutul Hotinului, Orheiului şi Sorocei. Marea grijă a domnilor Moldovei era de a popula Basarabia şi de a preface ţelenile necultivate îh pămînt roditor. încă Alexandra cel Bun îndrumase o largă operă de colonizare, răsplătind faptele războinice ale vitejilor şi voinicilor săi cu pămînturi dincolo de Prut, căci, după vechiul obicei al ţării, tot pămîntul pustiu, adică necultivat şi nelocuit şi fără stăpîn, trecea după drept în proprietatea domnului. Pe vremea aceea deosebirea dintre domeniile coroanei şi domeniile statului încă nu exista în Moldova. Din acest vast pămînt domnesc primeau, din mila domnului, vitejii, curtenii şi voinicii pentru slujba lor adusă ţării şi domnului fişii întinse, îndestulătoare pentru hrana lor. Dar pămînturile acestea trebuiau să fie curăţate de rădăcini, desţelenite şi uscate de mlaştini şi această mare operă de civilizaţie s-a îndeplinit acolo de către moldovenii harnici, pricepuţi şi destoinici.

In pămînturile acestea, dăruite de domn, se înfiripau noi aşezări omeneşti între Prut şi Nistru, sporind astfel numărul celor mai vechi, pe care domnia românească le aflase acolo de

mai înainte, încă de pe timpul tătarilor. Căci un lucru nu trebuie scăpat din vedere, că, cu multă vreme înainte ca stăpînirea moldovenească să se fi întins şi dincolo de Prut, coloniştii români, mînaţi de felurite nevoi, pătrunseră în Basarabia, făcîndu-şi acolo casă şi masă. Ştefan cel Mare desăvîrşi opera înaintaşilor săi, ridicînd în Basarabia cetăţile Orheiului şi Sorocei şi aşezînd acolo oameni energici şi curajoşi întru apărarea lor. însăşi capitala Basarabiei, Chişinăul, este o fundaţie de pe vremea marelui domn. Un nou val de populaţie moldovenească se revarsă asupra Basarabiei, boieri şi ţărani, şi unii şi alţii stăpînitori de pămînt, cu singura deosebire că moşiile boiereşti erau mai mari în comparaţie cu cele ţărăneşti sau răzăşeşti, care erau mai mici; şi acestea se îngustau mereu pe calea diviziunii lor între numeroşi urmaşi ai răzeşului. Fiii şi nepoţii nu mai moşteneau moşia întreagă ci numai 1/2, 1/4, 1/8, 1/16, 1/32 şi chiar numai 1/64.

Fărâmiţarea aceasta nu se observa aşa lesne pe moşiile boiereşti, pentru că boierii, îndeplinind şi anumite slujbe la curte, - căci boierie însemna cin sau slujbă - aveau prilej să se îmbogăţească, să lărgească proprietăţile lor, să cumpere moşii noi sau să le primească în dar de la Vodă. Unde mai pui că boierii se bucurau de anumite scutiri şi înlesniri la plata impozitelor, cîtă vreme ţăranii şi răzeşii erau ţinuţi să plătească dări grele adesea chiar peste puterile lor. Apoi boierii mai aveau apucături de a uzurpa pămînturile răzăşeşti şi de a le aduce în stăpînirea lor. Arată doar însuşi Dimitrie-Vodă Cantemir că boierii despuiau de pămînturile lor pe răzeşi, care pentru sărăcie îşi vindeau moşiile lor părinteşti, fiind siliţi prin strîmbătate de a primi jugul supunerii.

Uzurpări de acest fel deveniră din ce în ce mai frecvente, îndată ce clasa boierească ajunsese cu vremea să monopolizeze întreaga viaţă publică a Moldovei. Vechii domni, ca Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Petru Rareş, cruntul Alexandru Lăpuşneanu şi alţii, înţeleseră să ţină încă în frîu pe boieri şi să apere' ţărănimea contra hăpsiniei şi lăcomiei lor. Lipsa de stabilitate a domniei, împuţinarea ţării şi desconsiderarea vechilor capitulaţii de către turci aduseră cu sine o esenţială scădere a puterii şi autorităţii domneşti, astfel că domnii ajunseră mai mult sau mai puţin la cheremul boierilor, care aveau în mîinile lor toată puterea în stat. Dînşii înţelegeau să se scuture de toate sarcinile şi cheltuielile ţării, pe care le încărcau cu dărnicie pe spatele răzeşimii. Aceasta însă nu le putea duce multă vreme fără să se prăbuşească.

în lupta aceasta, aşa de inegală, dintre boieri şi răzeşi, aceştia din urmă nu puteau să nu fie învinşi, pe măsură ce pămînturile lor se împuţinau, pe cînd cele boiereşti sporeau mereu. Boierii îngrămădeau în stăpînirea lor zeci de moşii, situate numai în Basarabia, ca bunăoară Movileştii, Costineştii, Donici, Motoc, Buhuş, Sturdza, Hîncu, Durac, Haşdeu, Murguleţ ş.a. De asemenea aveau mînăstirile numeroase moşii dincolo de Prut, la care trebuie adăugate şi nenumăratele moşii domneşti, ca bunăoară întreg ocolul Hotărniceni, precum am văzut din hrisovul lui Grigore Alexandru Ghica din 1775.

Boierii îşi munceau moşiile cu oameni de adunătură pe care, cu învoirea domnului, îi aşezau pe moşiile lor. Călea cea mai obişnuită pentru a-şi procura astfel de oameni era cea a *sloboziilor.* Prin carte domnească stăpînul moşiei obţinea dreptul de a primi şi sălăşlui pe moşia sa oameni adunaţi din ţările vecine ca munteni, olteni, ungureni, ruşi, cazaci, greci, bulgari, sîrbi etc. Satele ce se înjghebau pe calea aceasta se numeau sau după proprietarul lor, ca Alexandreni, Drăguşeni, Bursuceni, Nicoreni, Buciumeni, Mirceni, Mihuleni, Răduleni, Bogdăneşti, Mălineşti, Condrateşti, Bolduregti, sau, simplu, Slobozie, de pildă Slobozia-Hăneşti, Slobozia Domnească, Slobozia-Hodorogi, Slobozia Bălţilor ş.a.

In astfel de "slobozii" se puteau întoarce şi aşeza şi "oameni ce vor fi ieşit din ţara Moldovei printr-alte ţări, de bogate nevoi sau de niscaiva greşeli." Despre Nicolae-Vodă Mavrocordat spune Nicolae Costin, că "trimise cărţile sale pe la margine de slobozii, de curiau oamenii în ţară de peste Nistru şi din Ţara Muntenească şi de peste Dunăre. Şi sfătuiau boierii să-i mute acei oameni de la margine mai înlăuntrul ţării, pentru ca să nu poată lesne trece iar peste Nistru. La aceasta răspundea Nicolae-Vodă că "nu *ţine pe om locul, ci mila."*

2. Originea şi soarta vecinilor

Oamenii aceştia nou-veniţi n-aveau pămîntul lor propriu, ci şedeau pe pămînt domnesc, boieresc sau mînăstiresc. La sosirea lor, ei primeau de la proprietar pămînt de casă, de fînaţ şi de arătură, în schimb ei erau ţinuţi să dea proprietarului zeciuiala sau dijma din toate produsele gospodăriei lor şi să

muncească cîteva zile pe an, de obicei primăvara la arat şi semănat, vara la secerat şi cosit, toamna la îmblătit şi iama la cărat îndatorirea aceasta la prestaţii personale se numea *clacă, robotă* sau *boieresc.* RăzeşiLJri proprietarii care aveau pămîntul lor propriu numeau pe oamenii aceştia aşezaţi pe pămînt străin *vecini* sau megieşi. Numele acesta s-a păstrat în Moldova pentru ţăranii de pe moşiile boiereşti şi mînăstireşti care spre deosebire de ţăranii liberi sau răzeşi, pe lîngă dajdia către domnie, mai răspundeau stăpînilor de moşie dijma şi claca.

Din nevoia de braţe de muncă se explică şi răpirea de oameni străini din ţările vecine, îndeosebi din Pocuţia, Galiţia şi Podolia* De cîte ori domnii Moldovei pătrundeau îh aceste ţări ca Ştefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Petru Rareş, Ion Vodă cel Cumplit şi alţii, ei nu se întorceau cu mîna goală, ci aduceau cu sine mii de oameni de acolo şi-i aşezau în Moldova pe moşiile boiereşti şi mînăstireşti, şi anume nu în ţinuturile de la margine, ci înlăuntrul ţării, ca să nu fugă înapoi. Ştim că la aşezarea păcii, domnii trebuiau să slobozească pe robii luaţi din ţară duşmană, astfel că numai puţini dintre ei rămîneau în Moldova.

Povestirile acestea din Cronici "au făcut pe unii să creadă că *malomşii* sau *ucrainenii* ce trăiesc azi în tinuturile Cernăuţilor şi Hotinului ar fi urmaşii acestor robi aduşi de domnii Moldovei şi aşezaţi acolo. Nimic mai greşit ca aceasta. Oamenii aceia, fiind aşezaţi în mijlocul Moldovei, pierdeau legătura cu conaţionalii lor de acasă, se amestecau cu moldovenii, deprindeau limba românească şi se asimilau cu vremea cu ai noştri. Acest proces de dezvoltare este confirmat şi de Dimitrie Cantemir, care afirmă că "cei care au fost aduşi din Polonia şi au fost aşezaţi în *interiorul* Moldovei au uitat cu timpul limba lor de acasă şi au primit-o pe cea moldovenească." Rutenii sau ucrainenii din părţile nordice ale patriei noastre întregite au pătruns cu mult mai tîrziu la noi, mînaţi de felurite nevoi din patria lor de baştină: Galiţia şi Podolia. Ei vorbesc limba conaţionalilor lor de dincolo de Nistru şi Ceremuş şi împărtăşesc cu ei aceleaşi datini şi obiceiuri.

în scurgerea vremii mulţi răzeşi, mînaţi de nevoi, storşi de biruri, nedreptăţiţi şi exploataţi de boieri, îşi vindeau raza lor de moşie boierului vecin sau arendaşului străin şi astfel treceau

în rîndurile vecinilor. Pline sînt documentele de jalbele lor contra boierilor care *"umblau să-i înstrăineze de moşiile lor ce le erau de baştină şi moştenire moşilor şi părinţilor lor."* în stare de libertate deplina şi de stăpînire desăvîrşită asupra pămînturilor lor rămaseră, în ciuda tuturor vicisitudinilor timpului pînă în zilele noastre, răzeşii din părţile Codrului, Orheiului şi Sorocei. în celelalte regiuni ei se pierdură în cea mai mare parte în rîndurile vecinilor sau megieşilor, al căror număr sporea din an în an.

Dar şi soarta acestora se înăsprea necontenit. Asupririle arendaşilor, birurile, clăcile, beilicurile, dijmele sporeau mereu peste puterile lor. Mulţi dintre vecini, nemaiputînd suporta aceste sarcini, părăseau moşia pe care se hrăneau, pentru a-şi căuta în alt loc condiţii de trai mai suportabile.

Ei erau la început slobozi de a se muta de pe o moşie pe alta, bucurîndu-se de *dreptul de slobodă pribegie* sau *de liberă migraţiune.* Libertatea aceasta a vecinului nu era însă după placul moşierilor, care rămîneau adesea fără braţe de muncă pe moşiile lor. Năzuinţa proprietarilor era deci de a reduce pe vecini în starea de sclavie ca în ţările vecine, unde vecinul era *lipit pămîntului,* adică scurtat de dreptul de a se muta slobod de pe o moşie pe alta.

Şi într-adevăr, Ştefan-Vodă Răzvan, luîndu-se după stările din Ardeal, interzise vecinilor de a se muta de pe o moşie pe alta, el tăia dreptul lor de liberă migraţie şi-i lipi pămîntului pe care se hrăneau ca dobitoacele necuvântătoare. Dacă cineva îndrăznea să nesocotească această poruncă şi să fugă, era adus înapoi pe moşia de unde fugise şi pedepsit de stăpînul său pentru nesupunere. Astfel deveniră vecinii, care la început erau slobozi de a se duce încotro voiau, adevăraţi *robi* ai stăpînului de moşie, care-i putea vinde, dărui şi da de zestre.

3. Hrisovul de dezrobire al lui Constantin-Vodă

Starea aceasta de lucruri ajunsese foarte dăunătoare, nu numai pentru vecini, căci doară şi ei erau oameni şi nu dobitoace, ci şi pentru stat, fiindcă ţăranii robiţi nu mai puteau fi apărătorii temuţi ai ţării şi nici nu puteau purta toate sarcinile stăpînirii. Şi mai era încă şi o altă pricină pentru care această tristă stare de lucruri nu putea dăinui. Ţăranii, văzîndu-se robiţi ca vitele, căutau prilej să fugă peste Nistru, peste

Dunăre, ba chiar şi în raialele turceşti, pentru a găsi scăpare de jugul asupritor al moşierilor şi îndeosebi al arendaşilor greci, armeni, polonezi şi de la o bucată de vreme chiar evrei. Astfel se risipiră satele, pămînturile rămînînd nemuncite şi birurile neplătite sau îngrămădite toate asupra celor puţini ce mai rămăseseră în sat. De aici zicala: "a da bir cu fugiţii". Pe urma acestor neajunsuri ţara suferea foarte mult. Interesele superioare de stat reclamau măsuri drastice de îmbunătăţire.

Aceste insuportabile stări de lucru determinară pe Constantin-Vodă Mavrocordat să caute măsuri de îndreptare. Acesta era fiul lui Nicolae-Vodă Mavrocordat, care domnise în mai multe rînduri atît în Moldova, cît şi.în Ţara Românească. El primise de la tatăl său o educaţie foarte îngrijită şi avea idei înaintate, înţelegînd că mulţumirea şi bunăstarea unei ţări şi statornicia unei cîrmuiri nu se poate rezema decît pe mulţumirea şi bunăstarea mulţimii. Ajungînd la domnie, el se apucă să facă rînduială înăuntru, îndrumînd o împărţire mai dreaptă a sarcinilor pentru a uşura soarta celor mulţi şi săraci şi asupriri. De numele lui rămîne legată marea faptă a dezrobirii ţăranilor atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, căci el domnise în ambele ţări de mai multe ori.

Pentru a împiedica risipirea satelor şi a înlesni strîngerea dăjdiilor, el nu găsi alt mijloc mai potrivit decît uşurarea soartei vecinilor. Aceştia trebuiau cu orice preţ scoşi din robia proprietarilor de moşii şi a arendaşilor. El se hotărî deci să convoace o adunare a tuturor boierilor în biserica Treisfetitelor diri Iaşi, pentru a se sfătui cu ei şi a găsi mijloacele cele mai nimerite pentru reglarea raporturilor dintre proprietari şi vecini. Atunci, cu toţii au recunoscut că *"vecinii robi nu sînt",* că robi sînt numai ţiganii şi că vecinii sînt *"şerbiţi pentru un obicei rău ".* Plecînd de la această constatare, ei hotărîră, sub blestem, de a se desfiinţa robia, dezlegînd pe ţărani de legămîntul lor cu pămîntul de care erau lipiţi şi recunoscîndu-le dreptul de liberă migraţie, drept de care se bucurau mai înainte şi care le fusese răpit prin strîmbătate.

Totodată se fixă numărul zilelor de clacă pe an la 12, reglîndu-se şi plata dijmei din holdele cîmpului şi belşugul turmelor. Vestitul *hrisov de dezrobire a vecinilor* din 1749 mai prevede ca locuitorii de la graniţă să fie ţinuţi de a face numai 6 zile de clacă pe an. Şi cum Basarabia, aproape în întreg cuprinsul ei, era o ţară de hotar, vecinii basarabeni, pe lîngă că-şi recăpătară dreptul de a se muta de pe o moşie pe

alta, mai aveau şi înlesnirea de a face numai 6 zile de clacă pe an.

Enache Cogălniceanu scrie că "Constantin-Vodă au mai scornit că nu trebuie boierii să aibă vecini prin satele lor, dînd ştire pe la toate ţinuturile unde vor fi vecini să vie la Iaşi ca să se dezbată de vecinătate, poruncind şi boierilor celor ce au vecini şi sineturi pentru vecini să vie, căci este să se caute această pricină cu divanuri. Şi strîngîndu-se vecinătatea de pretutindeni la divan cu mare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin-Vodă de nu băgau pe nimeni în seamă, venind şi boierii de pe afară cei ce aveau vecini, cari după ce s-au strîns cu toţii, s-a orînduit ca să se facă mare sobor în mînăstirea Treisfetitelor.

Şi aşa mergînd domnul cu toţi boierii acolo, au început a face mare cercetare, de cînd sînt vecinii şi de la cine i-au cumpărat şi în cît i-au cumpărat. Atunci au răspuns toţi boierii zicînd: Noi nu i-am cumpărat, ci i-am găsit vecini de la moşii şi strămoşii noştri şi-i stăpînim şi noi, iar a-i vinde nu putem să-i vindem, ce-i punem cîte la slujbă a casei de ne dau ajutor.

Atuncea au poruncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aici înainte, numai pentru că şed prin satele boiereşti şi se hrănesc pe moşiile lor, să lucreze cîte 24 de zile într-un an boierilor vara şi iama, au să dea cîte doi lei fieştecare casă şi să lucreze cîte 12 zile pe vară şi iarnă. Şi hotărînd întru acest chip s-au mulţămit boierii, învăţînd domnul ca să dea vecinilor cîte o ţidulă domnească cu pecete Gospod, arătînd că de aici încoace să nu se mai numească vecini şi să aibă a sluji acele zile sus pomenite". Iată deci cum s-a făcut dezrobirea vecinilor în Moldova şi la fel s-au petrecut lucrurile şi în Muntenia.

Constantin-Vodă Mavrocordat era şi un aprig'apărător al limbii româneşti. Cînd Iliaş, vel-căpitan de Soroca, îi scrisese odată greceşte, el îi trimise următorul răspuns: "Cartea ce mi-ai trimis am luat şi cele scrise am văzut; dar pentru ce ni scrii greceşte? Au să-ţi dăm noi logofăt să scrie româneşte? Să-ţi cauţi logofeţelul să-mi scrii româneşte! Să nu-mi mai scrii greceşte!"

Emanciparea vecinilor a fost una din cele dintîi reforme de acest fel în Europa. în Ardeal, bunăoară, emanciparea iobagilor s-a făcut abia în 1784 în urma sîngeroasei revoluţii a lui Horea. Ea a contribuit foarte mult la îmbunătăţi rea stării ţărăneşti şi la ridicarea stării economice şi financiare a ţării. Grigore-Vodă Ghica confirmă din nou în 1766 hrisovul de dezrobire a vecinilor, luînd măsuri riguroase pentru respectarea lui.

îmbunătăţirea stării ţăranilor clăcaşi se resimţi îndată în gospodăria ţării. Situaţia ce se crease prin hrisovul de emancipare al lui Constantin-Vodă se deosebea foarte mult de starea clăcaşilor din Rusia şi Polonia, unde clăcaşii erau ţinuţi să facă pînă la ISO de zile de clacă pe an. Aşa se explică că ţăranii ruşi şi ucraineni din Polonia şi Galiţia începură să fugă cu grămada în Moldova, îndată ce aflară că condiţiile de trai de aici erau incomparabil mai uşoare decît cele de la ei acasă, fiind aici la noi zilele de clacă reduse de la 150 la 12_0 iar în regiunile de margine chiar numai la 6. Trecînd Nistrul şi Ceremuşul, ei se aşezau în ţinuturile de la hotar, dar şi în interiorul ţării. Aceasta este obîrşia ucrainenilor din Bucovina şi Basarabia nordică. Originea lor transnistriană se vădeşte prin limba, datinile şi obiceiurile lor. La ei se întîlneau încă pe vremuri cobzari bătrîni care cîntau cîntece istorice căzăceşti, în care se pomenea de hatmanul Bogdan Hmilniţki şi de isprăvile lui ostăşeşti.

CAPITOLUL XIII

Războaiele dintre ruşi şi turci şi extinderea hotarelor Rusiei pînă la Nistru

1. Uneltirile ruseşti în Moldova - 2. împărţirea Poloniei şi subjugarea tătarilor din Crimeea - 3. Răpirea Bucovinei - 4. Anexarea Ucrainei Hanului şi retragerea tătarilor din Bugeac

1. Uneltirile ruseşti în Moldova

In năzuinţa lor de a ajunge la Ţarigrad, ruşii căutau să întindă hotarul ţării lor tot mai departe spre sud şi să cuprindă ţărmul Mării Negre şi gurile Dunării, pentru a-şi deschide calea pe uscat în Peninsula Balcanică. Acesta era testamentul politic al lui Petru cel Mare pe care urmaşii săi pe tronul ţarilor căutau să-1 aducă la îndeplinire. înfrîngerea de la Stănileşti nu descurajă deloc pe ruşi, ci dimpotrivă, ea atiţa tot mai mult pofta lor de răzbunare şi de cucerire.

O mare piedică în calea ruşilor erau cazacii, care se uneau cînd cu turcii şi tătarii, cînd cu leşii, înţelegând astfel să dejoace planurile ruseşti de expansiune. împărăteasa Ana izbuti să înlăture această piedică prin faptul că în 1734 ea aduse pe cazacii zaporojeni sub ascultarea ei. Consolidîndu-şi astfel situaţia, ea putu încerca un pas înainte pe calea cuceririlor ruseşti spre sud-est. Cu ocazia războiului ce izbucni în 1736 între nemţi şi turci, ea trecu de partea nemţilor şi lovi pe turci la Nistru. Generalul Munnich atacă Hotinul şi-1 cuceri după lupte crîncene cu turcii, ce-şi apărau raiaua cu multă îndărătnicie. De la Hotin el înainta victorios în Moldova; în toamna anului 1739 el se şi grăbi de a proclama pe ţariţa Ana *Doamnă a Moldovei.* Izgonirea turcilor din raialele Moldovei era dorinţa cea mai fierbinte a moldovenilor şi îndeosebi a basarabenilor, care aveau să sutere nespus de mult pe urma jafurilor lor. Nu-i mirare deci, dacă boierii salutară pe Munnich ca pe liberatorul Moldovei* aşteptând de la el restituirea moşiilor lor ce fuseseră cuprinse de turci cu ocazia raializării Hotinului. Dar generalul rus se purta aşa de crud şi mojiceşte cu boierii, încît aceştia pierdură foarte degrabă încrederea în Rusia şi dragostea pentru ostaşii şi generalii ei "liberatori".

"Aşa s-a întîmplat totdeauna, observă cu drept cuvînt N. Iorga, cu acele elemente din neamul nostru care, doritoare de o viaţă mai bună, s-au dus să o ceară străinului şi s-au ales cu o stare de lucruri cu mult mai rea decît aceea pe care o părăsiră."

Războiul se sfîrşi cu înfrîngerea nemţilor, care, în bâza tratatului de pace. ce s-a încheiat la Belgrad, trebuiră să retrocedeze Ţării Româneşti Oltenia, pe care o răpiseră înainte cu 20 de ani. înfrîngerea Austriei se răsfrînse şi asupra Rusiei, cu care era aliată. împărăteasa Ana trebui să restituie turcilor Hotinul şi Oceacovul. Ne putem lesne închipui ce trebuie să fi suferit populaţia românească din raiaua Hotinului în timpul acestui război, care n-a adus Moldovei nici un folos, ci numai jaf, pradă şi sărăcie.

Una din trăsăturile caracteristice ale politicii ţariste era aceea de a nu se descuraja niciodată pe urmă înfrângerilor suferite. Petru cel Mare fu bătut la Stănileşti, ţariţa Ana trebui să se retragă din Moldova, unde fusese proclamată Doamnă, şi să dea înapoi toate cuceririle ce le făcuse, fără ca urmaşii ei să se descurajeze. Neizbînzile acestea nu împiedicară deloc pe împărăteasa Ecaterina, ca îndată după urcarea sa pe tron, să se gîndească la un nou război contra turcilor, ba chiar şi la izgonirea lor totală din Europa şi la cucerirea Constantinopolului.

Planul ei era să unească ţările române cu Serbia şi Bulgaria în vechea împărăţie bizantină, cu capitala Constantinopol, şi să aşeze acolo ca împărat pe nepotul ei de fiu, care, în vederea chemării sale viitoare, primi la botez numele de Constantin. Doici de neam grecesc fură chemate la leagănul prezumtivului împărat al Bizanţului, pentru ca prin laptele ce era să-1 sugă, să-şi însuşească. firea şi aspiraţiile elinilor. Căci ţarii Rusiei s-au considerat întotdeauna ca singurii moştenitori legitimi ai împăraţilor bizantini. Pajura cu două capete, pe care o împrumutară de la bizantini la căderea imperiului acestora, era

menita să le aducă veşnic aminte de această moştenire. Agenţii ruseşti, travestiţi în rase călugăreşti, începură să cutreiere Moldova, ca vînzători de icoane sfinte şi ca aducători de scrisori tainice, prin care se făgăduiau boierilor vremuri mai bune sub pravoslavnica cîrmuire a ţariţei sau a blagorodnicului ei nepot.

2. împărţirea Poloniei şi subjugarea tătarilor din Crimeea

în toiul acesiei aprige propagande, izbucni, m **1/08,** războiul ruso-turc, care ţinu aproape 6 ani de zile. îndată după declararea războiului, **ostile** ruseşti trecură Nistrul, cucerirä Hotinul şi pătrunseră fără multă greutate pînă la Iaşi. O altă coloană lovi Tighina şi alungă pe turci din cetate. Ruşii cuprinseră în scurtă vreme Moldova întreagă şi o ţinură sub cîrmuirea lor pînă la încheierea păcii.

în timpul ocupaţiei ruseşti se făcură mari pregătiri pentru alipirea definitivă a Moldovei la Rusia. Unii boieri şi cîteva feţe bisericeşti făceau necontenit drumul între Iaşi şi Petrograd, pentru a cere ţarinei Ecaterina să păstreze Moldova sub împărăteasca ei oblăduire. Mulţi mazili din părţile basarabene, sătui pînă-n gît de stoarcerile turcilor, se dădeau de partea ruşilor. Aşa "s-au arătat" un oarecare Lupu Ghiuşcă, fost căpitan, "cu mare supunere la porunca preaputernicei împărătese,, păzind marginile de n-au lăsat neprietenul să treacă dincoace să facă nici un fel de stricăciune." Sorocenii se bucurară că în sfîrşit scăpară de "giugul cel greu al strîmbătăţilor care ne-au mîncat pînă la oase."

Dar stăruinţele boierilor rămaseră zadarnice, fiindcă atunci se pusese b altă chestiune, mai însemnată pentru Rusia, anume chestiunea Poloniei. în pofta lor nebună de cucerire şi de sugrurriare a unei naţiuni conştiente şi civilizate. Austria, Prusia şi Rusia se aruncară asupra acestei nenorocite ţări, zguduită de frămîntări lăuntrice, cu ferma hotărîre de a o împărţi între ele. Ruşinosul tîrg s-a făcut în anul 1772, cînd Austria răpi Galiţia şi Lodomeria, Rusia Volhinia şi Podolia, iar Prusia Posnania. în urma dezmembrării Poloniei, situaţia politică a Moldovei se înrăutăţi foarte mult, fiindcă ea ajunse să fie hotamică cu două împărăţii mari, Austria şi Rusia, ambele deopotrivă de lacome de pradă. Pe scurt s-a arătat, cu

ocazia răpirii Bucovinei şi mai apoi a Basarabiei, cît de primejdioasă era această megieşie.

Mulţumită de succesul său în Polonia, Rusia, obosită de război, caută să încheie pace cu Turcia pentru a avea repausul cuvenit pentru mistuirea prăzii polone. Pacea s-a şi aşezat la Kuciujk-Kainargi (1774) şi anume în folosul Rusiei, care obţinu întreg ţinutul dintre Nipru şi Bug, făcînd deci un puternic pas înainte spre hotarul Moldovei, pe unde ducea drumul la Constantinopol. Numai atunci Ecaterina **risipi** ***statuile*** cazacilor zaporojeni, ceea ce determină pe o parte din cazaci de a fugi în Turcia, unde primiră aşezări noi în Dobrogea. Ecaterina restitui Porţii toată Basarabia cu cetăţile Akkerman, Chilia, Ismail, Bender şi Reni cu toate oraşele şi satele şi cu tot ce conţinea această provincie, rezervîndu-şi însă dreptul de protecţie asupra populaţiei creştine din Principatele Române. Prin dreptul pe care şi-i rezervaseră ruşii "de a vorbi în favoarea Principatelor", s-a îngăduit amestecul Rusiei în treburile» interne ale ţărilor noastre.

După încheierea păcii, oştirile ruseşti părăsiră Moldova, luînd cu dînsele şi nădejdile înşelate ale celor'ce aşteptau mîntuirea de la muscali, şi îndeosebi ale boierilor, care nu-şi puteau uita moşiile pierdute in raiaua Hotinului, unde paşa turcesc intră din nou în rosturile sale politice şi administrative. Unul dintre punctele cele mai însemnate ale tratatului de la Kuciuk-Kainargi era acela privitor la tătari. Ruşii cerură şi turcii consimţiră la eliberarea tătarilor din Crimeea de sub supremaţia Porţii.

S-a arătat mai sus că încă în 1475 hanul Mengli-Ghirai recunoscuse, sub anumite condiţii, supremaţia turcească asupra tătărimii, ajungînd faţă de sultan în acelaşi raport de vasalitate., în care se găseau domnii Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Poarta Otomană. Şi iată că, după un interval de trei sute de ani, tătarii redobîndiră vechea lor neatîmare.

Tătarii erau cu mult prea slabi pentru a se putea apăra contra ruşilor, care aţîţau necontenit luptele interne între partidul rusesc şi cel turcesc din Crimeea. De la o vreme luptele acestea se înteţiră în aşa grad, încît hanul Şaghin-Ghirai, care era aderentul politicii ruseşti, trebui să fugă la Taganrog şi să solicite ajutorul Rusiei. împărăteasa Ecaterina îi împlini dorinţa şi trimise o armată rusească în Crimeea, pentru "liniştirea." spiritelor agitate. Armata îşi îndeplini bine misiunea, ea cuceri Crimeea şi proclamă unirea ei cu Rusia

(1782). Astfel luă sfîrşit dominaţia tătară în Europa, care timp de multe sute de ani fusese groaza'ţărilor vecine. Crimeea devenise o gubernie rusească.

3. Răpirea Bucovinei

în toamna anului 1774, Moldova îndură o nouă ciuntire a hotarelor sale, de astă dată nu din partea turcilor păgîhi, ci din partea austriecilor creştini. Austria se folosi de încurcăturile turcilor pentru a cere Porţii, pentru* mijlocirea păcii cu Rusia, cesiunea unei fişii înguste din pămîntul Moldovei, pretextînd că are neapărată nevoie de o cale de comunicaţie între Galiţia, de curînd cucerită, şi Ardealul românesc, care încă din 1699 ajunsese sub stăpînirea Habsburgilor prin tratatul de pace de la Carlowitz. Cumpăraţi cu mulţi bani, oamenii Porţii satisfăcură cererea Austriei cu tot protestul pe care-1 ridicară domnii şi boierii moldoveni împotriva înstrăinării celui mai clasic pămînt istoric al Moldovei. Rusia fiind satisfăcută de cîştigurile teritoriale pe care le făcuse, închidea şiret ochiul la tîrgul odios ce se făcea la Constantinopol pe socoteala Moldovei, gîndindu-se probabil în ascuns la prada teritorială ce avea să o facă curînd ea însăşi în Moldova.

Şi aşa reuşi Austria să obţină, fără nici o jertfă, o fişie de pămînt moldovenesc pentru deschiderea faimosului drum între Galiţia şi Transilvania. Cînd veni însă la hotărnicirea acestei fişii, austriecii cuprinseră, prin fraudă si mită, în cordunul lor blestemat o suprafaţă de 10.000 km^2, în care intra întreg ţinutul Cernăuţilor şi cea mai mare şi mai bogată parte din ţinutul Sucevei, cu însăşi cetatea Sucevei, vechea capitală a Moldovei, cu necropola Bogdanizilor de la Rădăuţi, cu mormîntul marelui Ştefan de la Putna, cu gropniţa Movileştilor de la Suceviţa şi cu minunile picturale şi arhitectonice de la Moldoviţa, Humor, Voroneţ, Arbore, Dragomima ş.a.

După *bucovineie* saucodrii de fag, care se întindeau de la Cernăuţi pînă spre Hotin, austriecii numiră regiunea răpită Bucovina, nume care s-a păstrat pînă azţ. Grigore-Vodă Ghica împreună cu boierii protestară energic contra răşluirii ţării şi cerură în schimb retrocedarea Hotinului şi a Renilor. Dar atît vrednicele şi patrioticele lor proteste, cît şi reclamaţiile lor teritoriale rămaseră zadarnice. Soarta Bucovinei era pecetluită cu o îndoită pecete: şi rusească şi turcească.

Nu trecură nici 15 ani de la încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi, cînd un nou război se declară între ruşi şi turci, război la care participă şi Austria ca aliată a Rusiei (1787). în vreme ce oştirile austriece de sub comanda prinţului de Coburg împresurau Hotinul şi-1 siliră să capituleze, oştirile împărătesei Ecaterina trecură Nistrul sub Potiomkin, prezumtivul rege al Daciei, - căci împărăteasa se purta cu gîndul să unească toate ţările române într-un mare regat al *Daciei* a cărui coroană voia să o aşeze pe capul favoritului ei, - luară Benderul şi înaintară spre Iaşi, capitala Moldovei, pe care o şi ocupară (1788). Ruşii cucerirâ şi Cetatea Albă şi Chilia.

Boierii din Iaşi, protestînd contra *"desghinării "* Bucpvinei, cereau ruşilor să alunge pe tătarii din Bugeac şi să retrocedeze Moldovei măcar Reni, "cu cîteva bălţi şi ostroave ce sunt pe locul Moldovei". Aliaţii austrieci stăpâneau ţinutul Hotinului, unind cîrmuirea lui cu. cea a Bucovinei. Episcopul de Cernăuţi îşi întinse jurisdicţia sa şi asupra creştinilor ortodocşi din acel ţinut. Slujbaşii austrieci găsiră atunci în fosta raia un oraş cu cetate, Hotinul, 5 tîrguri, dintre care 2 erau risipite, şi 162 de sate care aveau la un loc 7.051 de fumuri sau familii. Un călător care trecea pe atunci prin acel ţinut povesteşte că turcii, nefiind agricultori, lăsau regiuni întinse în paragină, şi prefăcîndu-le în loc de păşunat, iarba creştea pe alocuri cît omul. Localitatea cea mai însemnată după Hotin era Podul Lipcanilor.

Se pare că austriecii se purtau cu gîndul de a anexa şi acest ţinut, precum făcuseră cu ţinutul Cernăuţilor. Boierii aflară despre planul acesta al ocupanţilor nemţi şi protestară contra lui, zicînd: "De are Poarta Turcească niscaiva pricini cu austriecii, patria noastră nu-i datoare să facă răfuială între dînşii cu desghinarea ei, ce după cum noi de la început am cunoscut ocrotirea Otomani ce ştii împărăţii cu întregimea ţării noastre, care acum s-au întărit şi cu acel de pe urmă tractat, aşa şi Otomaniceasca Poartă are datoria nedezlegată să păzească toate pronomiile noastre şi volnicia cu desăvîrşită întregime".

4. Anexarea Ucrainei Hanului şi retragerea tătarilor din Bugeac

în baza tratatului de pace ce s-a semnat la Iaşi (ianuarie 1792), atît Rusia, cît şi Austria trebuiră să evacueze Moldova fără ştirbirea hotarelor ei. Moartea împăratului Iosif al II-lea, turburările din Austria şi îndeosebi izbucnirea marii revoluţii franceze siliră pe beligeranţi să se grăbească cu încheierea păcii. Rusia însă nu ieşi cu mîna goală din acest război, întrucît obţinu de la turci vechea *Ucraina a Hanului,* adică regiunea dintre Prut şi Nistru, numită şi Edissan, după tribul tătăresc ce sălăşluia acolo. Prin cîştigul acesta de teritoriu, Rusia ţaristă devenise vecina nemijlocită a Moldovei pe toată linia Nistrului, de la Hotin în jos. pînă la Cetatea Albă, o megieşie foarte primejdioasă pentru o ţară mică şi subjugată de turci ca a noastră. Prin cucerirea Crimeei şi ocuparea Ucrainei Hanului, întreg ţinutul tătăresc, afară de Bugeac, ajunse sub stăpînire rusească. Din regiunea aceasta ruşii creară aşa numita *Rusie Nouă.* în locurile sărăcăcioaselor sate tătăreşti ca *Hagi-bei, Hagi-dere, Olmasu* ş.a. se ridicară oraşele Odessa, Ovidiopol, Tiraspol etc. Pentru civilizarea acestor regiuni şi-au cîştigat merite nepieritoare generalii şi inginerii francezi De-Rubas, Langeron, Richelieu ş.a., ale căror nume sînt strîns legate de fondarea Odessei şi înflorirea ei.

înaintarea ruşilor spre Nistru şi în sfîrşit atingerea acestui hotar de către oştirile moscovite, avu drept urmare evacuarea Bugeacului de către tătari. Tătarii bugeceni erau hoardele cele mai înaintate spre vest ale nogailor. încă în 1759 hanul Crim-Ghirai scosese tribul Edissan din Basarabia care, după cum ştim, îşi avea cîşlele sale în regiunea Cetăţii Albe în valea rîurilor Alcab-dere, Adje-dere, Sărata, Celebi, Baiu şi Ciaga. După alţi 10 ani, ruşii cuceriră Benderul şi porunciră nogailor să părăsească Bugeacul. Atunci peste 12.000 de tătari trecură Nistrul şi se retraseră spre Crimeea. în 1806 nu se mai găseau *în* Bugeac decît 5.000 de familii tătăreşti. Dar şi acestea fură ridicate de ruşi îndată la începutul războiului şi trimise în interiorul Rusiei, pentru a împiedica ca ele să cadă în spatele trupelor ruseşti care asediau Ismailul, după cum arată Hammer. Familiile acestea tătăreşti se aşezară cu tot avutul lor în Crimeea şi Kuban. în 1812 în Bugeac nu se mai găseau tătari deloc.

Un martor ocular ne povesteşte că "tătarii dispărură, emigrînd în masă. Tîrgurile lor pieriră odată cu dînşii. La plecare, ei distruseră singuri multe case, iar cele ce mai rămăseseră nedărîmate de ei, se risipiră de la sine, fiind clădite din bîrne. După o lună'de zile nu vedeai nici o urmă din mulţimea satelor care împoporau Bugeacul; numai iarba era tufoasă şi de un verde mai închis, în bătăturile fostelor *auluri* tătăreşti. Tătarii lăsară în satele lor părăsite toate animalele domesticey care pieriră cele mai multe de foame. Cînd te apropiai de o casă părăsită, auzeai strigăte, ţipete şi urlete, şi o mulţime de pisici, de curcani, de găini, de gîşte, de raţe, ce veneau să ceară mila omului, ocrotitorul lor firesc. Multă vreme cazacii şi ostaşii ruşi nu se hrăniră decît cu păsări".

Tratatul de pace de la Bucureşti cuprindea dispoziţia că tătarii emigraţi din Basarabia îh Rusia puteau să se întoarcă, dacă voiau, în Imperiul Otoman cu condiţia ca Poarta să despăgubească pe ruşi pentru cheltuielile pe care ei le avuseseră cu emigrarea şi aşezarea tătarilor în Rusia. Dar cu toate acestea, tătarii au rămas duşi şi nu s-au mai întors şi nimeni n-a jelit pe urma lor.

PARTEA A DOUA

DE LA RĂPIRE PÎNĂ LA DEZROBIRE

CAPITOLUL I

Răpirea Basarabiei

1. Izbucnirea războiului ruso-turc în 1806 şi suferinţele moldovenilor - 2. Negocierile de pace de la Giurgiu şi Bucureşti - 3. Redeschiderea ostilităţilor şi slăbiciunea Porţii - 4. Protestul moldovenilor contra cesiunii Basarabiei

1. Izbucnirea războiului ruso-turc in 1806 şi suferinţele moldovenilor

Pacea ce se aşeză la Iaşi între ruşi şi turci n-a fost de lungă durată. Vremuri tulburi veniră asupra Europei. Revoluţia franceză zgudui lumea din ţîţîhi şi dezlănţui o serie de lupte care cuprinseră în vîrtejul lor aproape toate popoarele continentului. Marele cuceritor Napoleon înţelegea să învrăjbească sau să împace state şi naţiuni după cum cereau interesele politicii sale. El izbuti să aţîţe pe ţarul Alexandru Pavlovici contra Porţii şi să facă să izbucnească în 1806 un nou război ruso-turc, care ţinu 6 ani de zile. In tot timpul acesta, Moldova şi Muntenia îndurară iarăşi caznele ocupaţiei ruseşti.

Ca şi în războaiele precedente, ruşii forţară Nistrul şi loviră mai întîi cetatea Hotinului, care căzu prin surprindere în mîinile lor în ziua de 19 noiembrie 1806. Aceeaşi soartă avură şi celelalte cetăţi turceşti: Benderul, Akkermanul, Chilia, Ismailul şi Reni. Ele fură cucerite şi puse sub ocîrmuirea polcovnicului Manolachi Vîrnav. Prin cucerirea acestor cetăţi, ruşii mfrihseră forţa de împotrivire a turcilor la nordul Dunării şi ocupară nu numai Moldova întreagă, ci şi Ţara Românească.

în 24 august 1807 operaţiunile militare erau terminate şi

se putu încheia armistiţiul de la Slobozia, lîngă Giurgiu. Intre timp Kutuzov înlocui pe Michelson, ce se sinucisese, în postul de guvernator general al Principatelor Române, care se grăbi să proclame chiar unirea ţărilor române cu împărăţia rusească, şi Napoleon cel Mare consimţi la aceasta. Consulii şi agenţii puterilor străine, ce erau rînduiţi pe lîngă domnii români, fură siliţi să părăsească capitalele Iaşi şi Bucureşti, întrucît principatele nu mai aveau organizaţiile lor autonome, ci erau simple gubernii ale Rusiei. Cînd se zidea o biserică sau se tipărea o carte, nu se pomenea de domnii noştri, ci se însemna că acelea s-au făcut în timpul domniw ţarului Alexandru Pavlovici. Mulţi dintre boieri se derj insera îndată cu noua ocîrmuire rusească, bucurîndu-se că puteau reclama de la "elibejatorii" pravoslavnici moşiile lor din raialele turceşti şi din Bugeacul părăsit de tătari. Ruşii se grăbiră să reînfiinţeze în 1808 străvechea episcopie a Cetăţii Albe şi să aşeze în noul scaun episcopal pe arhiereul *Gavriil Bănulescu,* un cleric cu înaltă învăţătură duhovnicească, născut în oraşul Bistriţa din Transilvania. El făcuse studii teologice la Academia din Kiev şi se bucura de încrederea ruşilor.

Dar noua stăpînire pravoslavnică nu se deosebea deloc de cea veche, păgînă, ba în unele privinţe era chiar mai rea şi mai vexatorie decît aceea. "Nu se poate spune prin cuvinte - zice o mărturie contemporană - cum se poartă trupele cu locuitorii ţării; pradă aşa de cumplit, încît nimeni nu mai e sigur de averea lui. Ţara e datoare să dea provizii trebuitoare, dar comandanţii le vînd şi locuitorii trebuie să dea hrană sau bani în locul ei". Cine nu mergea cu ruşii era privit ca "vînzător de patrie" şi executat. Divanul ţării era invitat să caute " un călău care să-aducă la îndeplinire pedepsele cu moartea".

Neobişnuit de crudă era purtarea "liberatorilor pravoslavnici" faţă de ţărani, care erau puşi să tragă pînă şi carele cu merinde pentru oştire. Cînd i s-a atras atenţia lui Kutuzov asupra faptului că ţăranilor li s-a luat tot ce mai avuseseră şi că acum nu a mai rămas nimic, guvernatorul rus a răspuns crud şi rece că le-au rămas doar încă "ochii ca să plîngă". Pe alocuri populaţia începea să se revolte din pricina neomenoaselor stoarceri, mai ales în ţinutul orheienilor, vechii răsturnători de domni, la care nu se

stinsese încă vechea mîndrie şi îndîrjire. Din cauza tulburărilor ce se iscară acolo, unul dintre ei fu prins de ruşi şi dus la Ismail.

Cu toate că încetarea de arme de la Slobozia se încheiase demult, aşezarea păcii întîrzia mereu. Era doar în interesul lui Napoleon ca starea de război dintre ruşi şi turci să dăinuiască cît mai mult, pentru ca împăratul francezilor să poată avea mînă liberă în expediţiile sale de pedeapsă contra Austriei şi Germaniei. De la o bucată.de vreme însă, ruşii deveniră nerăbdători, fiindcă voiau să pună odată capăt războiului cu Poarta, de vreme ce alte interese şi mai mari şi mai urgente erau de apărat, în altă parte a vastului lor imperiu. Dorind să o curme odată cu Turcia printr-o lovitură neaşteptată, Kutuzov rupse armistiţiul şi generalul Markov trecu în taină Dunărea în apropiere de Giurgiu şi lovi prin surprindere tabăra turcească. Lovitura aceasta fusese aşa de fulgerătoare, încît marele vizir Ahmed putu scăpa numai prin fugă la Rusciuc (octombriel811). Impresionat de această reuşită manevră a ruşilor, Ahmed stărui **CU** tot dinadinsul pentru reluarea şi ducerea la bun sfîrşit a negocierilor de pace.

2. Negocierile de pace de la Giurgiu şi Bucureşti

Intr-o circiumă veche din Giurgiu se întîlniră, la începutul lui noiembrie, delegaţii ruşi şi turci pentru a începe negocierile. Din partea ruşilor veniseră Italinski, Sabaniev şi Fonton, dragomanul ambasadei ruseşti din Constantinopol, iar turcii erau reprezentaţi prin Selim, Hamid şi Galip, avînd de tălmaci pe Dumitrache Moruzi, care era socotit de unii ca înţeles cu Kutuzov. Rusia cerea cesiunea ambelor principate, Moldova şi Muntenia, pe care le administra de atîta vreme. Turcii nu erau însă deloc dispuşi să cedeze ruşilor grânarele împărăţiei lor şi baza de operaţiune a armatelor lor contra împărăţiilor creştine: Austria şi Rusia. Se zvonise însă că Poarta ar fi dispusă să cedeze Basarabia, adică Bugeacul cu raialele turceşti de la Ismail, Chilia, Cetatea Albă şi Tighina.

Rusia, care începu să bănuiască intenţiile lui Napoleon asupra Moscovei, lăsă să se înţeleagă că s-ar mulţumi şi cu Moldova, iar în cazul cel mai rău chiar numai cu linia

Şiretului. Generalul Langeron trecu la Rusciuc pentru a comunica marelui vizir această din urmă cerere. Ahmed răspunse că "este ruşinos ca ruşii, care stăpînesc un sfert al globului, să se certe pentru o palmă de pămînt - fîşia dintre Şiret şi Prut - care nici nu le este folositoare . Dar la insistenţa solului rusesc, marele vizir declară în cele din urmă, zicînd: " *Vă dau Prutul; nimic mai mult; Prutul ori războiul; am jertfit grozav de mult pînă acuma; Ismailul singur vă plăteşte războiul şi mai aveţi încă 4 cetăţi - adică Chilia, Akkerman, Bender şi Hotin - şi o strălucită provincie, Bugeacul împreună cu ţinuturile Greceni, Codru, Lăpuşna, Orhei,, Soroca şi părţile transprutene din ţinuturile Iaşi şi Cîrligătura* ". Prin declaraţia aceasta, marele vizir cedă formal ruşilor întreg ţinutul moldovenesc dintre Prut şi Nistru, adică *Basarabia de azi.*

Cu vestea aceasta senzaţională şi surprinzătoare pentru ruşi, care se pare că nici nu se aşteptau la concesii teritoriale aşa de însemnate din partea turcilor, se întoarse generalul Langeron la Giurgiu, spre a o comunica lui Kutuzov, iar acesta se grăbi de a o aduce la cunoştinţa ţarului şi de a o recomanda ca favorabilă pentru ruşi. De asemenea, trimise şi marele vizir un curier la Constantinopol pentru a cere avizul sultanului.

Cu aceasta se încheiară negociaţiile la Giurgiu şi delegaţii congresului de pace se mutară cu toţii la Bucureşti (decembrie 1811). Avizul sultanului era să nu se cedeze Basarabia întreagă, ci să se păstreze pentru Poartă gurile Dunării cu cetăţile Ismail şi Chilia. Turcii începură să-şi dea seama de însemnătatea acestora pentru apărarea împărăţiei lor. încercările ruşilor de a abate pe sultan de la această hotărîre rămaseră zadarnice. Delegaţii turci, aşteptând din zi în zi cuvîntul mântuitor din partea lui Napoleon, ruptura dintre el şi ţarul Alexandru fiind iminentă,' susţineau cu toată puterea punctul de vedere al Porţii, arătară că sultanul este "nezguduit in hotărârile sale" şi că turcii preferă să continue războiul, decît să cedeze gurile Dunării, încăpăţânarea turcilor neliniştea foarte mult pe cei din Petrograd.^care se aşteptau din zi în zi la lovitura lui Napoleon. în cercurile diplomatice din capitala Rusiei se zvonea că ţarul ar fi consimţit chiar să restituie tot ce cucerise de la turci, numai pentru a încheia pacea fără amînare.

3. Redeschiderea ostilităților şi slăbiciunea Porții

Atunci Kutuzov recurse la ultimul mijloc pentru a sili pe turci la semnarea păcii: el reluă operațiunile militare. Redeschiderea ostilităților şi întârzierea propunerilor lui Napoleon zăpăciră pe turci în aşa măsură, încît ei se hotărîră să renunțe şi la gurile Dunării şi să accepte condițiile stipulate la Giurgiu, cedînd linia Prutului. în ziua fatală de 16 mai 1812 delegații Porții semnară în Bucureşti cesiunea Basarabiei.

"Prutul, de unde acest rîu pătrunde îh Moldova, pută la vărsarea lui în Dunăre, apoi din acest loc malul stîng al acestui fluviu pînă la Chilia şi la vărsarea sq în Marea Neagră, va face hotarul între cele două împărății: Rusia şi Turcia ".

Iată care. era punctul cel mai dureros din faimosul tratat de pace de la Bucureşti. Dureros pentru ai noştri, fericit pentru ruşi, al căror comandament porunci ca în toate bisericile să Se aducă laudă lui Dumnezeu, că Rusia a terminat războiul cu o pace glorioasă, cu o nouă lărgire a hotarelor patriei şi că în sfîrşit a izbutit să extindă stăpînirea rusească pînă la Dunăre.

între timp însă începuse campania lui Napoleon contra Rusiei şi țarul ridică cu mare grabă armatele sale din principate şi le trimise împotriva francezilor. Dacă turcii ar fi tărăgănat încă puțin cu semnarea păcii, Basarabia putea fi salvată. Poarta recunoscu curînd că graba cu care s-au terminat tratativele de pace de la Bucureşti a fost o mare greşeală politică. Şi atunci s-a întîmplat ca de obicei, ca cei mari şi cu răspundere să caute între cei mici pe țapul ispăşitor pentru incapacitatea şi greşelile lor. Şi victima a şi fost găsită în persoana dragomanului Dumitrache Moruzi, care plăti cu capul nepriceperea mai marilor săi. Că trădarea lui Moruzi ar fi pricinuit pierderea Basarabiei este o legendă ca multe altele, care se țes de fantezia înfierbîntată în cazuri aşa de dureroase ca* acesta. Vinovată pentru pierderea Basarabiei este diplomația Porții, care, din nenorocire, era condusă pe acea vreme de oameni fără pricepere în treburile publice, fără încredere în puterile lor şi fără pic.de prevedere politică.

4. Protestul moldovenilor contra cesiunii Basarabiei

Cesiunea Basarabiei a produs adîncă mîhnire în rândurile moldovenilor. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît cesiunea se făcu de către Poartă fără ca țara să fi fost- întrebată cît de puțin. Raialele de la Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail şi Reni; precum şi olatul tătăresc al Bugeacului se găseau sub nemijlocită stăpânire a Porții, care putea dispune de ele după cum voia.

Dar din teritoriul cedat Rusiei făceau parte şi ținuturile Greceni, Codru, Lăpuşna, Orhei, Soroca şi partea de dincolo de Prut din ținuturile Iaşi şi Cîrligătura, care toate făceau parte întregitoare din pămîntul Moldovei. Ocîrmuirea lor era în seama domnului şi a divanului din Iaşi. Poarta nu era deci în drept să cedeze aceste regiuni unei puteri străine, fără ca domnul şi boierii să nu fi fost ascultați. Aşa hotărau vechile capitulațiuni cu Poarta, care nu fuseseră abrogate niciodată.

Dar din nenorocire pentru țară şi pentru neamul nostru, acest neam muncitor, harnic şi răbdător, pie timpul ocupației ruseşti, Moldova nici n-avea domn, fiindcă eliberatorii pravoslavnici alungaseră din scaun pe Scarlat-Vodă Calimach şi âncredințaseră cârmuirea Moldovei lui Kutuzov. îndată însă ce oştirile ruseşti se retraseră peste Prut, veni *Scarlat-Vodă Calimach* de-şi reocupă tronul. Şi atunci boierii întruniți în divan, se grăbiră să ridice protestul lor patriotic contra împuținării patriei.

In 26 octombrie 1812 ei prezentară domnului un protest contra răşluirii Moldovei nenorocite, ce în curs de 6 ani fusese "călcată de oştiri nesfârşite rosieneşti", pentru ângrijirea cărora bieții moldoveni "au slujit, au muncit cu mâinile şi cu dobitoacele, cu păgubire din toate părțile". Iar drept răsplată pentru aceste mari şi neprețuite jertfe, ruşii dezrobitori au rupt din pământul Moldovei regiunile cele mai mănoase şi mai bine cultivate, într-un cuvînt *"tot trupul şi inima țării ",* "izvorul vitelor", "chelerul țării, ogoarele de grîu şi orz, pe cînd partea rămasă-Moldovei era mai mult păpuşoişte".

Membrii obşteştii adunări a Moldovei aveau deci motive destul de vajnice de a se tângui "că din întregimea Moldovei lipsesc acum şase ținuturi, adică cel mai mare ținut ce se

numeşte *Orheiul* sau *Lăpuşna,* cel al doilea după dînsul al *Sorocei,* al treilea *Hotămiceni,* al patrulea *Codrul,* al cincilea *Grecenii,* iar al şaselea ţinutul Iaşi, cea mai multă parte, căci acea rămasă se socoteşte întru nemic, afară de ţinutul Hotinului şi afară de olatul Bugeacului, care, deşi s-au dezlipit de la o vreme din trupul Moldovei, dar tot întru aceeaşi stăpînire aflîndu-se a preaputemicei împărăţii, era îndemnarea şi adăpostirea pămîntenilor, şi înlesnirea vieţuirilor şi întru a hranei îndestulare şi a vitelor păşune. Iară într-acest chip, toată partea aceea socotindu-se pînă la Prut, poate fi mai mult decît jumătate din ţară." Pentru aceste motive ei cereau restabilirea vechilor hotare, *"precum de la moşii şi strămoşii lor au apucat întregimea Moldovei, aşa să rămînă şi. de acum înainte".*

Boierii arătară că partea de peste Prut era cea mai bogată şi ea contribuia cel mai mult la dările în natură sau zahereaua pentru Constantinopol. Din cele 200.000 de kg de grîu ce se trimiteau în fiecare an la Stambul, 120.000 de kg se luau din Basarabia şi numai restul de 80.000 de kg din părţile de dincoace de Prut. în Basarabia erau "ţmuturile cu pluguri, ogoarele de grîu şi orz, pe cînd pămmturile rămase Moldovei erau mai mult păpuşoişte". Ţmuturile "deslipite" dădeau pentru Constantinopol 35-40.000 de oi şi tot de acolo se mai cumpărau şi altele 80.000, cîtă vreme din restul ţării se puteau scoate cel mult 40.000 de oi.

Din cele 300.000 de ocale de unt pentru Poartă, 140.000 se ridicau din Basarabia. Din birnici rămaseră sub oblăduirea rusească 80.000 de oameni, cu mulţimea "slujitorilor ce păzeau marginea Nistrului". Din birul ţării de 1.697. 000 lei, se ridicau din Basarabia 625.000 lei, pe lîngă 225.000 lei răsuri, 5.000 lei goştina, 55.000 lei oierit, 31.000 lei stupărit, 90.000 lei vădrărit, 110.000 vamă, 60.000 lei pentru exportul de sare peste Nistru şi vînzarea la ciobani şi alţi locuitori şi 40.000 lei vamă pentru holercă (rachiu). Pe fiecare an se vindeau peste hotar 15.000 boi cu cîte 20 galbeni perechea, 15.000 de vaci cu 5 galbeni de cap şi 5.600 cai cu cîte 15 lei calul, pe cînd din ţinutul rămas Moldovei se vindeau în fiecare an peste Hotar numai 5.000 boi şi 5.000..vaci. De acolo venea deci belşugul vitelor de. orice fel, al grînelor, al cerii şi al mierii.

Domnul primi cu adîncă amărăciune plîngerea boierilor, o trimise la Poartă şi stărui ca ea să ajungă la cunoştinţa sultanului. Dar ce putea isprăvi el faţă de două împărăţii aşa de puternice, una pravoslavnică şi alta păgîhă, dar ambele deopotrivă de lacome şi dispreţuitoare a drepturilor celor mici şi slabi?

Ceea ce s-a legat la Bucureşti nu se mai putea desface şi Prutul rămase rîu blestemat şi despărţitor de neam! "Cu toate acestea - ne spune Manolachi Drăghici - locuitorii moldoveni multă vreme au ţinut pacea încheiată la Bucureşti ca nestatornică, aşteptînd dintr-o zi într-alta înapoierea pămîntului luat de către ruşi şi întregimea hotarului ţării, precum au fost mai dinainte, dar s-au amăgit în ideile ce hrănea."

Mitropolitul Veniamin, preşedintele divanului domnesc, nu era deloc mulţumit numai cu această jalbă cu caracter platonic, ci el îndemna pe boieri ca aducîndu-şi aminte de patriotica rezistenţă a lui Grigore-Vodă Ghica cînd cu răpirea Bucovinei, să profite de conjunctura politică priincioasă creată prin campania lui Bonaparte şi să aducă cazul Basarabiei înaintea Congresului din Viena. în acest scop, el adună pe boieri şi le comunică un proiect de protest pe care spătarul Cazimir se oferi să-1 prezinte puterilor întrunite în congres la Viena pentru aşezarea păcii şi să-1 susţină în numele ţării ciuntite. Dar majoritatea boierilor, preocupaţi de alte interese mai imediate, se adresară domnului, care se feri de a face cauză comună cu ei temîndu-se să nu supere pe ruşi care, după tratatele din urmă, erau "protectorii" principatelor. Faţă de aceste argumente, boierii se închinară, zicînd: "Cum va fi voia Măriei Tale".

Veniamin rămase deci în minoritate cu părerea sa şi părăsind divanul, ar fi murmurat plin de indignare următoarele cuvinte, care fac cinste memoriei sale: *"Pentru Bucovina, Ghica-Vodă şi-a pierdut viaţa, şi noi pentru Basarabia nu facem nici măcar un protest".*

De altfel rapoartele agenţiei austriece din Iaşi din acea vreme arată că vestea despre cesiunea Basarabiei a produs mare consternare la boierii cu sentimente bune pentru patria

lor. Ei îşi dădeau seama de marea nenorocire ce venise asupra ţării lor, întrucît atît populaţia capitalei, cît şi a celorlalte judeţe era avizată, în ceea ce privea viaţa economică şi comercială, la bogăţiile de dincolo de Prut. Ei blestemau pe acei ce aduseseră această catastrofă asupra Moldovei şi se mîngîiau cu nădejdea că pierderea Basarabiei va fi numai vremelnică. Şi fericitele evenimente din zilele noastre au arătat că ei aveau în privinţa aceasta deplină dreptate.

Ceea ce nu îndrăzniră să facă moldovenii, încercă *Ion-Vodă Caragea* prin reprezentantul său din Viena, Frederic Gentz. în înţelegere cu Poarta, Caragea stărui pe lîngă Gentz ca să-1 determine pe Metternich de a aduce înaintea Congresului chestiunea retrocedării Basarabiei. Şi într-adevăr, împuternicitul domnului muntean vorbi cancelarului austriac în chestiunea aceasta, dar fără nici un rezultat. Gentz comunică domnului că, "principele Metternich este pe deplin convins că orice încercare de a face pe Rusia a retroceda Porţii teritoriul pe care dînsa l-a smuls în ultimul război, ar fi. azi fără scop şi ţintă". Astfel rămase răpirea Basarabiei definitiv pecetluită. Catastrofa lui Napoleon în Rusia făcu imposibilă revizuirea nenorocitului tratat de pace de la Bucureşti. Vulturul Uralului îşi înfipse adînc ghearele blestemate în trupul sîngerînd al Moldovei şi nu mai putea fi înduplecat de a slobozi prada de la-Prut. Ceea ce nu se putea evita trebui să se întîmple, cu toate urmările fatale. Moldovenii de dincolo de Prut trebuiră să-şi ia rămas bun de la fraţii lor din Moldova şi să treacă sub cnutul rusesc.

"Sosind ziua fatală - zice un martor contemporan, Manolachi Drăghici - *a expirării convenţiei după tratat, ce trebuia, fireşte care să trăiască unde era să rămînă desăvîrşit, ceasurile acele au fost de plîngeri un timp de neuitat; pentru că poporul cu cîrdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului de la un capăt la altul, mergîhd şi venind de prin sate şi de prin tîrguri săptămîni încheiate, cu luarea de ziua bună, de la părinţi, de la fraţi şi de la rudenii cu care crescuse şi vieţuise împreună pînă în*

vremea aceea, cînd se despărţeau unii de alţii pentru totdeauna".

De atunci pînă în zilele noastre, cînd Basarabia s-a întors la sînul Patriei-Mame, timp de o sută de ani, Prutul rămase rîu blestemat, despărţitor de neam. De aceea zice şi cîntecul popular:

"Prutul esta ni disparti,
Prutul esta n-are moarte?
Darne-om pune noi cîndva
Şi cu gura l-om săca ".

CAPITOLUL H

Organizarea administrativă şi legislaţia sub ruşi

1. împărţirea administrativă - 2. Clasele sociale şi regimul pămîntean - 3. Regimul "Aşezămîntului obrazovaniei oblastiei Basarabiei" - 4. Dispoziţiile noului "Aşezămînt" - 5. Reacţiunea sub Nicolae I şi "Regulamentul" lui Voronzov - 6. Transformarea "oblastiei" în "gubernie" şi introducerea "zemstvelor" în Basarabia - 7. Congresul din Paris şi realipirea la Moldova a ţinuturilor Cahul, Bolgrad şi Ismail - 8. Congresul din Berlin şi pierderea din nou a Basarabiei sudice

1. împărţirea administrativă

Teritoriul moldovenesc dintre Nistru şi Prut, ce în baza tratatului de pace din Bucureşti fu cedat Rusiei, cuprindea ţinuturile moldoveneşti *Greceni, Codru, Hotămiceni, Orhei, Iaşi şi Soroca,* apoi *raialele turceşti* de la *Hotin, Bender, Akkerman, Chilia, Ismail şi Reni* şi în fine *Tătărlîcul* din *Bugeac* . întreg 'teritoriul acesta cuprindea o suprafaţă de 45.630 km². Pămîntul ocupat de ruşi era cu 7.400 km² mai mare,decît cel ce rămăsese sub oblăduirea domnului Moldovei. în regiunea ce se întindea între Prut şi Nistru, cu picioarele muiate în Marea Neagră şi cu fruntea umbrită de codrii Bucovinei, cum ne-o înfăţişează aşa de nimerit Haşdeu, se găseau atuncea 5 cetăţi, 17 tîrguri şi 685 de sate cu o populaţie de 482.630 de suflete.

într-un raport către ţarul Alexandru I, amiralul *Ciceagov,* urmaşul lui Kutuzov în comanda trupelor ruseşti din principate, dă următoarele lămuriri asupra noii cuceriri

ruseşti: "Basarabia este o ţară frumoasă, ea ne aduce mari foloase, dar trebuie să o lăsăm să se odihnească cîtăva vreme. Am încercat să dau locuitorilor acestui ţinut cîteva privilegii mai mult decît vecinilor... Ei sînt scutiţi de dări vreme de trei ani, în loc de doi, după cum glăsuieşte tratatul de pace pentru Moldova; sînt scutiţi de recrutare, căci de fapt, populaţia este rară şi o astfel de măsură, în loc să mai aducă locuitori, i-ar face să fugă şi pe cei care sînt. Mă silesc să fac să simtă blîndeţea stăpînirii Maiestăţii Voastre, care se întinde nu numai la cei Care au mai dinainte fericirea să se ţie de ea, dar şi la cei ale căror averi au căzut în puterea ei. Cred că această ţară va propăşi dacă Maiestatea Voastră o va feri de mulţimea puterilor şi a autorităţilor. Aici nu trebuie nimic făcut, nimic întocmit, dacă nevoia locală nu cere şi dacă mijloacele locale nu îngăduie. Sinodul s-a amestecat cel dintîi; a făcut tot ce priveşte stăpînirea lui; el porunceşte şi eu doar plătesc pe slujbaşi. Am făcut cunoştinţă cu exarhul (Gavriil Bămîlescu); pare că vrea să se mulţumească cu puţin; e umilit şi politicos afară din cale; dacă nu-1 vom încărca cu regulamente şi cu învoiri, poate că şi clerul acestei ţări va fi irfulţumit. Trebuie să fie o stăpînire teopolitică şi nu sinodală, de aceea tot ce va face Majestatea Voastră ca să dea deoparte puterea Sinodului, va fi de folos şi va ajuta planul general. Generalul Tuşcov este foarte iubit în Basarabia; cu măsuri uşoare şi blînde, el a atras pe locuitori în aceasta şi i-a ajutat să se aşeze ieftin şi potrivit cu deprinderile şi obiceiurile acestor oameni şi cu mijloacele ţinutului". Acestea erau, în trăsături generale, liniile de conduită ale noii stăpîniri ruseşti în Basarabia.

Ruşii numiră noua lor *provincie* (oblastie) *Basarabia,* păstrînd în mod provizoriu vechea împărţire în *12 ţinuturi* şi anume: Hotin, Soroca, Iaşi, Orhei, Lăpuşna, Hotămiceni, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Greceni şi Codru. Districtele erau subîmpărţite în *ocoale.* Ocoalele sau plasele se compuneau dintr-un număr anumit de sate. împărţirea aceasta administrativă era cea veche moldovenească. Noii stăpîni ai Basarabiei menţinură deci vechea împărţire administrativă românească şi o introduseră şi în fostele raiale turceşti şi în Bugeacul tătăresc. Pînă şi vechea stemă a Moldovei, *capul de bour cu stelele între coame,* fu păstrată pentru Basarabia. Marca Basarabiei era un scut împărţit, sus se vede pajura rusească, jos pe cîmp auriu este capul de zimbru, străvechiul herb al Moldovei.

Silințele rușilor de a păstra cît- de mult se putea vechile așezăminte ale țării, merseră și mai departe. Printr-o serie de ucaze împărătești se asigură Basarabiei respectarea vechiului caracter național, păstrarea limbii moldovenești și a legilor și obiceiurilor pămîntului în toate ramurile de administrație. Cîrmuirea țării era încredințată unui *"guvern provizoriu"* cu două departamente. Țarul așeză în fruntea administrației civile a noii provincii pe *Scarlat Sturdza,* ce-și vînduse de mult moșiile din Moldova și se mutase cu totul dincolo de Nistru pentru a intra în armata rusească, în care dobîndise rangul de general de brigadă. Ajutorul lui era un oarecare Matei Krupenski, pe care rapoartele agenției austriece din Iași îl înfățișează ca pe un om depravat și netrebnic.

Noul guvernator civil al Basarabiei stătea sub ordinele și supravegherea guvernatorului general militar. El își avea mai întîi reședința la Tighina și mai apoi în *Chișinău,* care prin ucazul împărătesc din 1818 fu ridicat la rangul de capitală a Basarabiei rusești. Iar pentru ca noua ocîrmuire a provinciei să semene cît mai mult cu vechile instituții moldovenești, i se dădu lui Sturdza și un *sfat obștesc* ce era compus aproape numai din boieri pămînteni, avînd în toate înfățișarea divanului domnesc din Iași. Guvernatorul în înțelegere cu sfetnicii săi numea pe *ispravnicii* ținuturilor, care se luau din rîndurile boierilor pămînteni credincioși rușilor, ca: Catargiu, Ghica, Balș, Leon.Vîmav ș.a. Ispravnicii la rîndul lor așezau pe *ocolași* în fruntea ocoalelor și pe *vornici* sau starosti în fruntea satelor. Tot ei confirmau pe *căpitanii de mazili,* la care se numărau și *ruptașii,* adică urmașii părții duhovnicești, care nu primeau cinul preoțesc sau călugăresc și pe *căpitanii tîrgoveților.* Ispravnicii și ajutoarele lor aveau atribuții administrative și judecătorești ca și în Moldova. Actele se scriau în moldovenește. Pravilele după care se cîrmuia țara și se judecau pricinile erau cele moldovenești, întocmite de Manega, un mare tîlcuitor de pravile din Țara Românească. Aceste legiuiri fură studiate de basarabeanul Casso, fost ministru țarist în Rusia.

2. Clasele sociale și regimul pămîntean

Noua stăpînire iertă dările pentru trei ani și scuti populația de serviciul militar pentru 5 ani de zile. Iar pentru a împiedica emigrările în Moldova, țarul întări drepturile și privilegiile tuturor claselor sau tagmelorsociale ca: boieri, boiernași, mazili, ruptași, clerici, negustori și popor. *Boierii* care se puteau justifica cu un rang mare de boierie din Moldova, se primeau în tagma *nobilimii ereditare* rusești, treceau în cartea heraldică a imperiului și se bucurau de toate privilegiile acestei clase selecte. In fruntea lor stătea *mareșalul nobilimii,* care se alegea de către obștea nobililor din această tagmă din 3 în 3 ani. Deosebit de aceasta, marea boierime din fiecare județ avea sfatul ei cu un mareșal al nobilimii județene în frunte. Sfaturile acestea boierești se bucurau de o largă autonomie în ceea ce privea apărarea intereselor clasei lor.

Boiernașii pe care noua stăpînire îi găsi în slujba țării fură recunoscuți ca *nobili individuali.* Ei erau scutiți de cnut sau de altă pedeapsă corporală; ei nu plăteau nici un impozit pe cap, nici alt bir personal către stat. Ei fură înscriși între *sufletele nebimice.* Lor le era îngăduit să intre în serviciile statului rusesc, bucurîndu-se de toate "privilegiile nobilimii individuale rusești. Clasa aceasta s-a deznaționalizat mai repede ca toate celelalte. în 1850 mai rămăseseră numai 22 de familii de boiernași moldoveni, pentru ca după 6 ani și acestea să se piardă în rîndurile nacialnicilor și cinovnicilor ruși.

Mazilii și *ruptașii* obținură recunoașterea privilegiilor lor, care nu se deosebeau mult de cele ale boiernașilor. Ei formau o tagmă deosebită a lor, cu un căpitan în frunte. Ei fură încadrați în *clasa nobililor săraci cu o singură curte.*

Tîrgoveții formau *bresle* sau *isnafuri* deosebite după meșteșugurile lor și plăteau un bir special, deosebit de cel pe care-l plăteau nobilii și țăranii. Ei erau slobozi de a-și alege pe căpitanul lor, ca și mazilii și ruptașii.

Despre clerici și țărani se va vorbi mai jos în capitole speciale. Dar, cu toate acestea, populația nu era mulțumită cu noua stăpînire. Casso arată în cartea sa, *"Rusia la Dunăre* ", că din cauza nemulțumirii populației indigene,

jurămîntul de credinţă faţă de ţar a trebuit să fie arnînat din an în an şi s-a depus abia în 1816 şi atunci numai în urma marilor stăruinţe ale mitropolitului Gavriil Bănulescu.

Dar *"regimul acesta pămmtean"* suferi curînd ştirbiri şi modificări radicale. începutul s-a făcut cu revocarea lui Scarlat Sturdza după un an de guvernare prin trecerea atribuţiilor sale asupra guvernatorului general *Harting* , care îndată ce luă în mîinile sale frînele cîrmuirii civile încercă să reducă influenţa pămîntenilor în sfat şi să modifice regimul pămîntean în sensul tendinţelor de rusificare ale *"cinovnicilor* " ruşi, care fuseseră ajutoarele lui Kutuzov la administrarea principatelor pe timpul ocupaţiei «ruseşti iar acuma se concentraseră cu toţii în Basarabia.

Şeful cancelariei gubemiale, un oarecare Somov, se grăbi să întocmească un proiect de reformă administrativă a Basarabiei, cu tendinţe de unificare pripită şi de eliminare a elementelor băştinaşe de la conducerea treburilor publice şi înlocuirea lor cu cinovnici. El găsi de cuviinţă să motiveze măsurile acestea, susţinînd că boierii pămînteni de la cîrma provinciei umblă cu strîmbătate şi asupresc pe ţărani, care din pricina aceasta fug cu duiumul peste Prut, în Moldova, contribuind astfel mai mult la călcarea legilor decît la respectarea lor. Este adevărat că îndată după ocuparea Basarabiei ţăranii fugeau cu miile peste Prut, dar aceasta o făceau mai mult de frica de a nu ajunge în starea de robie a mujicilor ruşi. Aşa se risipeau satele şi rămîneau ogoarele necultivate, ca bunăoară la Şaba, lîngă Cetatea Albă unde rămăseseră numai 4 familii din pricina măsurilor nesocotite ale noii administraţii şi a abuzurilor boiereşti.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu şi boierii se ridicară ca un singur om contra tendinţelor autocrate ale generalului Harting, pe care le găseau păgubitoare ţării. Ei luptară 4 ani de zile împotriva acestor samavolnicii, demonstrînd în viu grai şi în scris că întocmirea lăuntrică moldovenească co s-a dat provinciei este cea mai bună şi mai potrivită cu nevoile populaţiei indigene. Să reţinem următorul pasaj din memoriul pe care boierii basarabeni, cu mitropolitul lor Gavriil Bănulescu în frunte, -îl trimiseră la Petrograd în 1814: "Se poate oare crede că noi n-am avut şi nu avem

nici azi legi ? Oare nu avem obiceiurile vechi şi pravilele Moldovei? Nu avem legificările date de voievozii noştri în diferite vremuri sub formă de hrisoave şi anaforale? Nu se pertractează la noi afacerile pe baza legilor lui Justinian şi altor împăraţi greceşti? Ce calomnie mai mare decît aceasta ne poate fi adusă oare nouă ?"

O altă scrisoare adresată ţarului de mitropolit şi de boieri arată frumoasele sentimente naţionale de care era însufleţită generaţia de la 1812. Iată ce cuprinde această scrisoare: "Din cea mai adîncă antichitate, *poporul moldovenesc, ca pogorîtor al vechilor colonişti romani aşezaţi hi Dacia,* s-a cîrmuit de legiuirile sale autonome, moştenite de la străbunii săi romani. Mai tîrziu, Moldova, intrînd sub dependenţa împăraţilor bizantini şi otomani din Constantinopol, aceştia fie ei creştini sau mahomedani, au lăsat neatinse legiuirile, aşezămintele Şi obiceiurile băştinaşe. Divanul Moldovei şi acum are încă manualul de legi, codicele lui Justinian, pe lîngă care mai aplică legile şi rînduielile pravilniceşti alcătuite şi date de domnitorii Moldovei".

în cele din urmă ţarul, care dorea ca stările din noua provincie a imperiului său să se consolideze şi să formeze un punct de ademenire şi atracţie pentru corraţionalii moldovenilor de dincolo de Prut şi Milcov, găsi că concentrarea puterii militare şi civile în aceeaşi mînă ar fi contrară dorinţelor populauei pămîntene şi de aceea hotărî să restabilească vechea stare de lucruri, revocînd pe Harting pentru a satisface pe moldoveni (1816).

3. Regimul "Aşezămîntului obrazovaniei oblastiei Basarabiei"

Generalul Bahmetiev fu numit guvernator civil al Basarabiei care, pentru a potoli spiritele agitate, lansă o proclamaţie către populaţia nemulţumită prin care făgăduia că Basarabia se va administra după vechile sale drepturi şi obiceiuri, că locuitorii se pot folosi în cererile lor de limba moldovenească şi grecească ca îh Moldova, că scutirea de

bir şi de serviciul militar se menţine încă şi că exportul de cereale şi vite rămîne liber. Din cuprinsul acestei proclamaţii se vede limpede care erau cauzele nemulţumirilor populaţiei, care cerea respectarea vechilor datini şi obiceiuri ale pămîntului, scutirea de dări şi de serviciul militar, care s-a prelungit pînă ia 1874, şi liberul comerţ cu Moldova.

Din ordinul ţarului se institui *o comisie de reforme* care avea însărcinarea de a elabora un nou statut pentru Basarabia. Un membru al acestei comisii însărcinate cu lucrările de organizare a Moldovei de dincolo de Prut, consilierul de curte Svinin, fu trimis la Iaşi, pentru a culege documente şi informaţii asupra felului cum se administrau pe vremea Moldovei ţinuturile de peste Prut. Svinin avea îndeosebi să cerceteze care fuseseră drepturile şi privilegiile boierilor în Moldova, pe care dorea să le afle direct de la Vodă. Năzuinţele acestea de a aduna şi codifica vechile legiuiri pămîntene erau atunci în nota timpului, precum se vede diri *Condica lui Caragea* (1818) şi *Pravila lui Calimach* (1819), fără să mai pomenim de izvoarele legiuirilor străine ca *Codul civil austriac* ş.a. Comisia ce fusese însărcinată cu lucrările de organizare a *"Moldovei ruseşti"* de dincolo de Prut îşi terminase lucrările, alcătuind un *statut* sau *regulament organic,* dacă voiţi, pentru noua orînduire administrativă a Basarabiei, numit *"Aşezămîntul obrazovaniei oblastiei Basarabiei* ", care fu adus la cunoştinţa obştească în text paralel, în româneşte şi ruseşte.

însuşi ţarul *Alexandru Pavlovici* găsi de cuviinţă să vină la Chişinău pentru a promulga personal acest aşezămînt de drept public, care era, fără îndoială, o însemnată operă legislativă pentru timpurile acelea. Prin solemnitatea promulgării, ţarul voia să demonstreze românilor din Moldova şi Muntenia că Rusia înţelege să respecte autonomia deplină a Basarabiei şi guvernarea ei după datinile şi obiceiurile pămîntului. în rescriptul său autograf din Chişinău, pe care-l adresă în 29 aprilie 1818 generalului Bahmetiev, ţarul arată că aşezămîntul s-a alcătuit "din curată inimă şi dorinţă a locuitorilor oblastiei" basarabene şi că a fost supus "la cea cu bună înţelepciune socotinţă a sfatului închegat din bărbaţi, cărora starea şi cele îh fiinţă nevoi ale pămîntului acestuia le sînt cunoscute". *"Oblastia*

Basarabiei - zice mai departe împăratul - *îşi păzeşte a sa închegare de norod, pentru* aceea ti tot primeşte şi osăbit chip de cîrmuire. Dar* scopul meu este plecat nu spre aceea ca acest fără de măsură bine şi toate cele ce curg din aceasta să fie cu osăbire numai a vreunei stări de a locuitorilor, ci toţi trebuie să aibă la aceasta împărtăşire într-o dreaptă măsură". Crescut în ideile luminate ale enciclopediştilor, ţarul Alexandru se apropia prin enunţurile acestea de principiile democratice moderne. Astfel credea el că s-ar putea înfăptui "ideea emancipării unui popor aliat de sub jugul duşmanului comun". Numai că "emancipare" nu se poate numi măsura samavolnică de a răpi unui "popor aliat", la aşezarea păcii, mai bine de jumătate din ţara lui!

"Aşezămîntur prevede păstrarea şi respectarea "legilor şi obiceiurilqr" Moldovei în toate dregătoriile publice şi *"întăreşte întrebuinţarea limbii moldoveneşti, pe temeiul şi spre întărirea dreptăţilor şi pronomiilor şi a legiuirilor locului, acele cu multă milostivire lăsate pentru de-a pururea oblastiei Basarabiei".*

4. Dispoziţiile noului "Aşezămînt"

După noul "aşezămînt" puterea executivă se găsea în mîna "*oştenescului general-guvernator* ". "Aşezarea la hotar - glăsuieşte aşezămîntul - şi numărul cetăţilor din ea cer ca oblastia şi cîrmuirea ei politică să fie sub privegherea şi în sama unei ocîrmuiri. militare (oştineşti). Drept aceea, oblastia Basarabiei se va afla sub privegherea oştenescului general-guvernator de Podolia, căruia i se lasă voie, după trebuinţa ce va fi, a se-afla faţă în al oblastiei Basarabiei oraş sau în Cameniţa Podoliei fără de nici o protimesisă în unui sau altui loc". "Oraşul oblastiei se însemnează a fi oraşul Chişinău, cu socotinţa de a se dobîndi acest oraş în stăpînirea Haznaiei (casieria statului) de la mînăstiri cu învoială despre amîndouă părţile". Am văzut mai sus, că la începutul veacului al XVII-lea, Chişinăul ajunse în stăpînirea mînăstirii Sf. Vineri, iar partea oraşului care se întindea pe teritoriul Buicanilor aparţinea mînăstirii Galata din Iaşi. La stăruinţa guvernatorului Bahmetiev, proistosul Galatei, luînd binecuvîntarea Patriarhului Ierusalimului Policarp, *"paradosi moşiile ce au fost a Galatei anume*

Buicani şi Vomiceni Ia haznaua împărăteştii Sale Măriri Alexandru Pavlovici a toată Rusia " (martie 1818). Acelaşi lucru îl făcu şi proistosul mînăstirii Sf. Vineri, ce era închinată "sfîntului de Dumnezeu umblatului munte al Sinaiului", paradosind la haznaua împărătească moşiile Chişinău şi Hruşca " spre folosul *gubernicescului oraş Chişinău,* ştiind că după înalta voinţă întărindu-se a fi pentru o latul Basarabiei, tîrg al Guberniei" (martie 1818). Puterea guvernatorului militar era însă îngrădită de *"înaltul Sfat al Oblastiei* " care se compunea de un preşedinte, 4 membri şi 6 deputaţi. Preşedintele acestui Sfat era *"Marele Nacialnic al oblastiei general - guvernator ostenesc de Podolia ".* Membri erau: *"guvernatorul politicesc* ", vice-guvernatorul, preşedintele judecătoriei criminaliceşti şi preşedintele judecătoriei politiceşti. Cei şase deputaţi se alegeau de către nobilime pe termen de 3 ani, prin întărirea general-guvernatorului ostenesc. între aceşti 6 deputaţi trebuia să fie şi mareşalul nobilimii "povăţuitorul dvorianstvii oblastii". Guvernatorul şi vice-guvematorul se orînduiau cu "înalta împărăteştii Sale Măriri mtărire", iar ceilalţi doi "sovietnici" erau numiţi de guvernatorul-general.

Despre atribuţiile înaltului sfat dispune aşezămîntul următoarele: " A l oblastiei Verhovnăi Svat va căuta toate de obşte pricinile oblastii, adică: cele de punere la cale, împlinitoare, a haznalei şi economiceşti; aşijderea pricinile de apelaţie criminaliceşti şi de cercetări, precum şi acele de giudecată politiceşti pentru orişice avere mişcătoare şi nemişcătoare şi pentru hotărîtul de moşii". Vedem deci că sfatul era compus în majoritatea sa din reprezentanţii boierimii băştinaşe, că el vota legi, le punea în aplicare, judeca cauzele civile şi penale, hotărnicea moşiile şi aplana certurile pentru violarea posesiunii. Cam acestea erau şi atribuţiile divanului domnesc din Iaşi şi Bucureşti. "Hotărîrile Sfatului, întărite cu mulţimea glasurilor, nu erau supuse apelaţiei şi se aduceau fără întîrziere întru îndeplinire; iar feţele particulare puteau ca asupra Sfatului oblastiei să se jăluiască împărătescului Sfat prin. mijlocirea jninistrului justiţiei sau a general-procuratorului'\

Cu privire la limba de gestiune, "aşezămîntul" cuprinde următoarele dispoziţii: "Pricinile la Verhovnăi Svat se vor lucra în limbele rusească şi moldovenească, după cum se va cuveni fiinţei pricinii, adică: cele de punere la cale a

haznalei, criminaliceşti şi de cercetări, ruseşte şi moldoveneşte, cu păzirea legiuirii Imperiei Roşiei şi cu ţinerea dreptăţilor şi obiceiurilor pămîntului la ceea ce se va atinge de apărarea dreptului particularilor; iar pricinile judecăţii politiceşti şi de hotărîturi se va lucra *în singura limbă moldovenească şi judecăţile se vor face pe temeiul legiuirilor şi obiceiurilor Moldovei.* Toate publicaţiile, ordinele, citaţiile vor fi scrise ruseşte şi moldoveneşte".

"Aşezămîntul" aduce unele modificări în împărţirea administrativă a Basarabiei. Oblastia fu împărţită în 6 judeţe şi anume judeţul Hotinului cu capitala Hotin, judeţul Iaşi cu capitala *Bălţi,* judeţul *Orhei* cu capitala *Chişinău* şi judeţele Bender, Akkerman şi Ismail cîteştrele cu capitala cu acelaşi nume.

La fiecare ţinut se rîndui cîte un *căpitan ispravnic* şi 4 asesori sau comisari, după alegerea nobilimii şi cu întăritura guvernatorului general. Ţinuturile ce erau împărţite în ocoale cu cîte un *ocolaş* în frunte, iar la sate cu cîte un *vornic,* care cinuri trebuiau să fie "alese de către ispravnic, nu într-alt chip, decît cu primirea obştilor şi din însuşi locuitorii ce vor fi statorniciţi şi vor avea în ţinut averea lor, dară nu din oameni de pe de lături, îngrădindu-se puterea acestora cu hotărîrea datoriei fieştecăruia".

La tîrguri se aşezară *"dume orăşăneşti şi cîrmuiri de bresle"* şi anume după *legiuirile ruseşti.* Locuitorii erau împărţiţi în *nouă clase, tagme* sau *"soslovii "* şi anume: *Partea duhovnicească* (duhovenstvo), marea nobilime (dvoreanstvo), *boiernaşii, mazilii, ruptaşii, negustorii* şi *tîrgoveţii, ţăranii* sau *sătenii muncitori de pămînt, ţiganii* şi *jidovii,* arătîndu-se "drepturile şi pronomiile" fiecărei tagme în parte. Pentru dreapta judecată se rînduiră la ţinuturi cîte un judecător şi 2 asesori, după alegerea nobilimii şi cu întărirea guvernatorului general.

Vedem deci că "Aşezămîntul" din 1818 prevedea ca toate organele administrative şi judecătoreşti, de la primarul satului pînă la membrii "înaltului sfat", să ajungă la putere *prin alegere, ele* erau deci *elective.* Corpul electoral era restrîns şi se compunea din proprietarii ce aveau cel puţin 300 deseatine de pămînt şi din fiii lor vîrstnici. *"Aşezămîntul " era deci o adevărată constituţie largă şi liberală, care aşeza Basarabia în hotarele imperiului rusesc alături de Polonia, Finlanda şi Georgia, care primiră şi ele de la ţarul Alexandru I constituţii analoage.*

5. Reacțiunea sub Nicolae I şi "Regulamentul" lui Voronzov

Regimul acestui "aşezămîht" crea pentru Basarabia condiții prielnice de dezvoltare, în deplină conformitate cu vechile sale tradiții istorice şi în sensul aspirațiilor populației băştinaşe. Guvernatorul Bahmetiev, care era un om corupt şi foarte ambițios, fu înlocuit prin bătrînul general *Inzov,* care în 1823 făcu loc prințului *Voronzov,* ce fusese guvernator militar al Odessei.

Dar din nefericire, regimul "aşezămîntului" n-a ținut multă vreme. în 1825 muri țarul Alexandru Pavlovici, luînd cu sine în mormînt şi principiile liberale şi autonomiste după care se călăuzise în cursul domniei sale. Urmaşul său *Nicolae I* era un autocrat din creştet pînă-n tălpi, căruia lumea ideilor nobile şi umanitare îi rămăsese necunoscută. Ațîțat de cinovnich săi îngîmfați, corupți, inculți şi intoleranți, el inaugura în Basarabia, ca şi în celelalte oblastii, *sistemul restricțiilor politice şi naționale*,* care duse la răscoala Decembriştilor şi a polonilor (1830), pentru ca sub urmaşii săi Alexandru al II-lea, Alexandru al UI-lea şi nenorocitul Nicolae al II-lea'acest sistem să degenereze în cea mai odioasă *opresiune şi exterminare* a naționalităților subjugate în propria lor patrie.

Schimbarea de sistem ce se produse în regimul rusesc dădu tuturor adversarilor autonomiei Basarabiei şi a felului său de administrație după vechile tradiții şi obiceiuri moldoveneşti, prilejul binevenit pentru a plasa la Petrograd denunțurile lor calomnioase împotriva ocîrmuirii autonome şi a susținătorilor şi apărătorilor acestei cîrmuiri. Uneltirile şi ponegririle unor duşmani neîmpăcați ai neamului moldovenesc din Basarabia,'de pănura unui Bludov, Longhinov, Vighel şi alții, prinseră în cercurile conducătoare din Petrograd cu atît mai uşor, cu cît aprigul apărător al intereselor naționale din Basarabia, bare era mitropolitul Gavriil Bănulescu, murise în 1821, şi urmaşul său, un cleric rus, n-avea nici autoritatea, dar nici tragerea de inimă pentru nevoile pămîntenilor ca merituosul său predecesor. Şi aşa s-a întîmplat că răuvoitorii şi clevetitorii moldovenilor băştinaşi să găsească crezare la curtea noului țar şi să determine abrogarea constituției autonomiste a Basarabiei.

îndată după urcarea pe tron a țarului Nicolae I s-a redus competența "înaltului sfat", luîndu-i-se atribuțiile judecătoreşti, iar în 1828 "aşezămîntul obrazovaniei oblastiei Basarabiei" fu abrogat în întregime, pentru a fi înlocuit cu faimosul *"Regulament "* al lui Voronzov, ce primi sancțiunea țarului la 29 ianuarie 1829. După dispozițiile noului "Regulament" toată puterea de ocîrmuire trecu asupra gubernatorului general. în locul "înaltului Sfat" se constitui aşa numitul *"sfat al oblastief* care nu mai avea atribuțiuni administrative, ci se convoca de două ori pe an pentru a-şi da avizul numai în chestiuni economice. Membrii "sfatului oblastiei" nu erau aleşi, ci numiți de către gubernatorul general, afară doar de reprezentantul nobihmii, care era ales.

în locul căpitanilor ispravnici ajunseră în fruntea ținuturilor nacialnici ruşi. Băştinaşii care doreau să ocupe o slujbă în administrația țării trebuiau să cunoască limba rusească, căci articolul 63 din "Regulament" oprea întrebuințarea limbii moldoveneşti în actele publice. Cu toate acestea limba moldovenească se mai menținea pe ici pe colo în acte pînă în 1854, cînd dispăru cu desăvîrşire, făcînd loc celei ruseşti.

Slujbaşii publici nu se mai alegeau ca mai înainte, ei se numeau de către guvernatorul general, care din vremea lui *Feodorov,* de la 1836, întrunea în mîna sa toată puterea civilă şi militară. Numai de'la 1859 încoace sfatul nobilimii dobîndi oarecare influență asupra numirii nacialnicilor. *"Regulamentul" lui Voronzov desființa deci autonomia Basarabiei, înlocuind legiuirile moldoveneşti prin cele ruseşti şi introducînd limba rusă în toate actele publice. Din punctul de privire administrativ nu mai era aproape nici o deosebire între ocîrmuirea Basarabiei şi cea a celorlalte gubernii ruseşti., întreaga viață publică se rusificase şi agenții acestei rusificări erau cinovnicii ruşi, începînd cu guvernatorul general pînă la cel din urmă zapciu* . Perioada rusificării Basarabiei şi deplina ei contopire cu *"matuşca",* Sfînta Rusie, începu.

6. Transformarea "oblastiei" în "gubernie" şi introducerea "zemstvelor" in Basarabia

Sistemul acesta autocrat şi centralist totodată, devenise foarte curînd odios şi insuportabil. Populaţia şi îndeosebi nobilimea şi tîrgoveţii mai cuprinşi suportau numai cu greu starea aceasta de lucruri şi de aceea cereau autonomie şi provincială şi judeţeană. Guvernul rus găsi îndreptăţite pînă la un anumit grad năzuinţele acestea autonomiste şi pentru a le satisface şi a le canaliza îh direcţia scopurilor urmărite de dînsul, el crea în 1864 instituţia *"zemstvelor"*, pe care în 1870 o introduse şi în Basarabia. Aceasta era, ca şi ucazul de împroprietărire a clăcaşilor, o concesie pe care absolutismul o făcu curentului pentru constituţionalitate şi autonomie, care se accentua în Rusia tot mai hotărît de la războiul Crimeii încoace, cînd autocratismul rusesc suferi, . sub dărîmăturile Sevastopolului o înfrîngere aşa de ruşinoasă. Prin noul ucaz al ţarului Alexandru al'II-lea se introduse în Rusia autonomia comunală, judeţeană şi provincială. Fiecare oraş, judeţ şi gubernie obţinu dreptul deplin de a alege consilii comunale, judeţene şi provinciale, compuse din nobili, tîrgoveţi şi ţărani. In competenţa acestor "dume" şi a delegaţiilor lor permanente cădeau o serie de chestiuni care priveau gospodăria locală privitoare la căile de comunicaţie, instrucţiunea publică, alimentaţia, siguranţa locală, poşta, serviciul sanitar etc. Zemstvelor judeţene le corespundea zemstva gubernială sau provincială care reprezenta provincia întreagă. Sediul acestor zemstve erau capitalele ţinuturilor şi capitala provinciei, Chişinăul. Membrii zemstvelor se alegeau după un anumit cenz din rîndurile nobilimii, ale orăşenilor şi ţăranilor. Activitatea zemstvelor pe terenul economic şi sanitar era destul de apreciabilă. In ceea ce priveşte însă activitatea lor pe terenul politic şi cultural, trebuie să constatăm că, cu puţine abateri onorabile, ele au servit guvernului ţarist de instrumente docile pentru atingerea scopurilor sale de rusificare.

Ih 1869 s-au codificat, cu ajutorul unei comisii de specialişti, legiuirile Basarabiei, folosindu-se traducerea din greceşte a lui Manolache Donici. Dispoziţiile acestor legiuiri privitoare la dreptul civil au intrat în codul general

al legiuirilor ruseşti, volumul X partea I. Iar în 1874 s-a introdus în Basarabia, ca şi în toată Rusia, obligativitatea serviciului militar.

Curînd după aceasta, în 1871, Basarabia pierdu caracterul de oblastie sau provincie privilegiată, şi deveni o simplă *"gubernie"* a imperiului ţarist, urmînd a fi administrată după zacoanele ruseşti. în 1889 s-au suprimat judecătoriile de pace şi în locul principiului modern al selecţiei atribuţiunilor administrative de cele judecătoreşti, s-a introdus în Basarabia instituţia *"zemski-nacialnicilor"*, care uneau ambele atribuţii administrative şi judecătoreşti în persoana lor. Măsura aceasta s-a luat, după însăşi mărturisirea lui Batiuşcov, pentru "a *stîrpi obiceiurile priincioase moldovenilor, de cape ei continuau să se bucure şi după anexare"*.

Obiceiurile moldoveneşti trebuiau înlocuite prin cele ruseşti pentru ca "populaţia rusă să se poată bucura de toate prerogativele unei naţiuni stăpînitoare în Basarabia". în aceste condiţii nefavorabile, ba chiar ostile elementului românesc, fu ocîrmuită Basarabia pînă în pragul revoluţiei din 1905. De la asasinarea ţarului Alexandru al II-lea reacţiunea cea mai straşnică se manifesta în toate direcţiile vieţii publice.

7. Congresul din Paris şi realipirea la Moldova a ţinuturilor Cahul, Bolgrad şi Ismail

De la răpirea din 1812 încoace, Basarabia a format de patru ori baza pentru operaţiunile militare ale oştirilor ruseşti la Dunăre. în 1828 Rusia declară război Turciei, ocupînd, ca de obicei, Moldova şi Muntenia. Ocupaţia rusească a ţărilor române dăinui pînă în 1834, cînd se împlinirà condiţiile tratatului de pace de la Adrianopol (1829) şi ţarul dădu ordin oştirilor sale de a se retrage peste Prut. In răstimpul acela de şase ani dispărură restricţiile de comunicaţie de la Prut şi românii basarabeni avură prilej de a împrospăta şi întări legăturile economice, sociale şi culturale cu fraţii lor din principate. Din acest contact, deopotrivă de rodnic şi pentru unii şi pentru alţii, basarabenii sorbiră puteri proaspete în lupta lor naţională. Mişcarea naţională de la 1848, care cuprinsese îh viitoarea

ei pe românii din principate, Ardeal şi Bucovina, nu putu prinde şi dincolo de Prut, fiindcă oştirile ţarului Nicolae I stăteau gata la hotar pentru a înăbuşi orice mişcare politică. Generalii Liiders şi Paskievici trecură în Ardeal pentru a înfrînge la Şuia rezistenţa maghiarilor răzvrătiţi (august 1849).

Nu trecură nici două decenii de la acele memorabile întîmplări cînd, în 1853, un nou război izbucni între ruşi şi turci din pricina locurilor sfinte. Rusia voia cu orice preţ să aducă sub protecţia ei nu numai aşezămintele bisericeşti şi mînăstireşti din imperiul otoman, ci şi pe toţi creştinii ortodocşi din Turcia europeană, care atingeau cifra de mai multe milioane de suflete. între aceştia se socoteau' românii din principate, sîrbii, bulgarii şi grecii. Poarta se împotrivi acestui amestec inoportun în treburile sale interne, iar la această împotrivire Rusia răspunse cu declararea războiului. Ca de obicei, oştirile ţarului inundară Moldova şi o ocupară. Curînd însă Englitera şi Franţa veniră în ajutorul Porţii şi atunci Rusia fu nevoită să-şi retragă în grabă armatele din Moldova şi să le îndrepte spre Crimeea, unde turcii cu aliaţii lor ameninţau Sevastopolul. Sub zidul acestei cetăţi se dădu bătălia hotărîtoare ce se sfîrşi cu înfrîngerea ruşilor, contra cărora se conjuraseră şi holera şi gerul cumplit (1855). Ţarul Nicolae I muri de scîrbă şi remuşcare şi atunci fiul său, *.Alexandru al II-lea,* se grăbi să semneze tratatul de pace de la Paris (30 martie 1856), care impunea Rusiei îndatorirea de a restitui Moldovei Basarabia sudică cu târgurile Cahul, Bolgrad şi Ismail.

Mare fu bucuria moldovenilor cînd veni vestea la Iaşi că Congresul de pace de la Paris a silit pe ruşi să dea înapoi măcar o parte din prada din 1812. Vasile Alecsandri scrise atunci frumosul marş: "Drum bun", care a fost cîntat de ostaşii români la trecerea Prutului şi în care găsim următoarea strofă:

"Hai cu Domnul Simţul,
Haideţi peste Prut,
Să păzim pămîntul
Care l-am avut".

Bucata de pămînt basarabean ce fusese retrocedată Moldovei cuprindea o suprafaţă de 10.288 de verste pătrate

şi adăpostea o populaţie de 127.330 de Suflete, care se compunea din moldoveni, lipoveni, găgăuzi şi bulgari. Locuitorii acestui ţinut se învredniciră de a fi colaborat la opera unirii Moldovei cu Ţara Românească într-o singură ţară: România, sub binecuvîntata ocîrmuire a lui Alexandru Ioan Cuza (1859). în proclamaţia sa către locuitorii Basarabiei din 1859, noul Domn al Principatelor Unite zicea: *"Venim printre voi ca Domn şi ca Părinte ca să vă aducem bucurie şi vindecarea rănilor de care aţi pătimit pînă acuma. Noi dorim ca să primiţi sosirea noastră în mijlocul vostru ca un semn de pace şi de mîngîiere".* Şi într-adevăr, locuitorii acestui ţinut se bucurară de împroprietărirea clăcaşilor săvîrşită de primul domn al României şi văzură cu ochii lor izgonirea călugărilor greci, care sugeau măduva ţării, trăind din munca şi sudoarea ţăranului. Ei fură martori oculari la unele din cele mai mărețe acte din istoria noastră contemporană: întemeierea dinastiei române prin Carel-Vodă cel Cumpătat (1866) şi apoi la proclamarea neatîrnării (1877).

Ocîrmuirea moldovenească a introdus acolo vechile legiuiri pămîntene, care fură respectate de ruşi si după retrocedarea acestor ţinuturi pînă în zilele noastre. In 1864 românii reînfiinţară vechea eparhie a Ismailului, aşezînd în fruntea ei pe eruditul episcop Melhisedec Ştefănescu, care deschise pe lîngă scaunul său episcopal şi un seminar duhovnicesc pentru deşteptarea şi luminarea eparhioţilor săi. Sub aceeaşi părintească ocîrmuire românească s-a deschis şi un gimnaziu în Ismail şi 125'de şcoli primare pe la tîrguri şi pe la sate cu o populaţie şcolară de 7000 de băieţi şi 944 de fete. Bulgarii şi găgăuzii, care populau o bună parte din ţinuturile Bolgrad, Cahul şi Ismail continuară de a se bucura de toate drepturile şi libertăţile lor naţionale, avînd centrul lor în Bolgrad.

8. Congresul din Berlin şi pierderea din nou a Basarabiei sudice

Dar bucuria basarabenilor de a putea colabora la consolidarea României noi, n-a fost de lungă durată, fiindcă în 1877 izbucni un nou război între ruşi şi turci. Oştirile ruseşti intrară din nou în principate, dar de astă dată cu

învoirea guvernului român. La înaintarea lor în Balcani, ruşii se izbiră însă de puternica împotrivire a turcilor, care sub comanda lui Osman Paşa, se întăriseră la Plevna aşa de straşnic, încît la un moment dat armata rusească era grav ameninţată de a fi aruncată în Dunăre. Atunci Marele Duce Nicolae adresă domnitorului României celebra telegramă din 19 iulie 1877, în care arată că turcii, îngrămădind foarte multe trupe la Plevna, ameninţau serios armata rusească, şi pentru aceea îi ceru ajutor grabnic. Atunci românii trecură Dunărea, venind îh ajutorul ruşilor. Domnitorul Carol luă comanda armatei ruso-române de la Plevna şi o duse la o desăvârşită izbîndă asupra lui Osman-Paşa care trebui să capituleze cu întreaga sa oştire.

Zdrobind împotrivirea turcească la Plevna cu ajutorul românilor, ruşii trecură Balcanii şi înaintară victorioşi pînă în faţa Constantinopolului. Turcii, îngroziţi de soarta capitalei lor, semnară armistiţiul de la San-Stefano care fu supus spre revizuire congresului de pace ce se întruni la Berlin sub preşedinţia lui Bismarck. Acolo Rusia, cu tot legămîntul ei solemn de a respecta integritatea teritoriului României, revendică şi obţinu retrocedarea ţinuturilor basarabene înapoiate Moldovei în 1856. .

Zadarnice rămaseră stăruinţele lui M. Kogălniceanu şi L C. Brătianu, delegaţii României, de a convinge pe membrii congresului despre nedreptatea strigătoare la cer ce ni se făcea prin *"despuierea noastră de o porţiune din patrimoniul nostru,* care nu ar fi numai o durere adîncă pentru naţiunea română, ci ea ar dărîma în sînul ei orice încredere în tăria tratatelor şi în sfînta pază atît a principiilor de dreptate absolută, cît şi a drepturilor scrise". Aceste multe consideraţii fură supuse de I. C. Brătianu "înaltei aprecieri a Marelui Consiliu European", după ce M. Kogălniceanu cetise înaintea Congresului binedocumentatul său memoriu, în care arătă că "după dreptate nici o parte a teritoriului ei actual nu trebuie să fie dezlipită de România. Reînapoierea unei părţi din Basarabia către principatul Moldovei, prin tratatul de la 1856, a fost un act de dreptate din partea Europei. Căci *trunchierea* de la 1812 nu putea să se îndreptăţească nici prin faptul, nici prin dreptul de cucerire. La 1812 Basarabia făcea parte dintr-un principat a cărui autonomie fusese solemn mărturisită de toate tratatele ce se încheiaseră mai înainte între Imperiul Rus şi Imperiul Otoman.

Mai cu seamă tratatul de la Kuciuk-Kainargi recunoscuse domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti calitatea de suverani şi stabilise că Basarabia face parte din Moldova. Aşadar Basarabia era o ţară românească, cu instituţiuni şi legi româneşti, foarte lămurit păstrate de M. S. împăratul Alexandru I. Acest respect al vechii naţionalităţi era formulat în rescriptul imperial care confirmă organizaţiunea administrativă şi judecătorească a acestei provincii în urma alipirii sale de Rusia, fără ca să se facă acolo cea mai mică deosebire între Basarabia de jos şi cea de sus. Nici la 1878, precum nici la 1812, nu se poate cere României Basarabia pe baza unui fapt sau unui drept de cucerire. Ea aparţine unui principat pe care însăşi Rusia, în tot cursul ultimului său răzbel cu imperiul turcesc, l-a primit şi l-a tratat ca pe un stat independent şi aliat. De altmintrelea, chiar de la începutul campaniei, Rusia a încheiat cu România o convenţiune prin care i-a garantat foarte lămurit integritatea actuală a teritoriului românesc".

Insistînd asupra faptului că la început s-a cerut României numai trecerea armatelor imperiale spre Balcani şi mai apoi o efectivă cooperare militară şi că oştirile noastre au luptat alături de trupele ruseşti pentru dobândirea izbînzii depline, Kogălniceanu continuă zicînd: "S-a invocat, spre a susţine retrocedarea Basarabiei, amintiri de glorie şi izbînzi militare. Dară, într-un aşa lung şir de războaie armatele ruseşti s-au distins pe multe cîmpuri de bătălie şi şi-au preumblat gloria pînă sub zidurile Adrianopolei. Şi cu toate acestea, nu li se recunoaşte un drept de proprietate asupra regiunii Balcanilor.

S-au mai pus înainte şi consideraţiuni de recunoştinţă. România ştie să-şi împlinească datoriile de mulmmire; ea a dovedit aceasta totdeauna. Ea nu-şi uită nici istoria, nici numele binefăcătorilor ei; ea cinsteşte în Ecaterina cea Mare şi în Nicolae I, pe generoşii făptuitori ai tratatelor de la Kuciuk-Kainargi şi de la Adrianopol. Dară că ea-şi aduce totodată aminte şi de toate acele sacrificii pe care şi le-a impus pentru mărirea, izbîndă şi gloria Rusiei. Ea nu poate uita că de la Petru cel Mare pînă în ziua de astăzi eâ a fost, pe rînd şi simultaneu, baza operaţiunilor militare ale Rusiei, grînarul unde se aprovizionau armatele ei, chiar atunci cînd ele se opreau dincolo de Dunăre, şi teatrul prea de multe ori ales chiar de Rusia, precum cele mai groaznice zdruncinări.

Ea ţine minte, în fine, că la 1812 a pierdut în folosul Rusie, jumătate din Moldova, adică Basarabia din Prut pînă în Nistru".

Dară cu toată dreptatea aşa de evidentă a cauzei noastre, "amputarea României" era hotărîtă şi nu mai putea fi zădărnicită. Rusia voia cu orice preţ să şteargă orice amintire cu privire la înfrîngerea ei în războiul Crimeii şi să-şi asigure accesul la Dunăre, de unde congresul de la Paris o siliră să se retragă. Ambiţii jignite şi interese meschine de ordin politic şi economic făcură ca diplomaţia rusească să rămînă inaccesibilă argumentelor aşa de convingătoare ale românilor. înţeleasă mai dinainte cu Austria, care ocupase Bosnia şi Herţegovina, Rusia stărui cu orice preţ asupra cesiunii Basarabiei, pe care congresul i-o şi confirmă, trecînd peste orice simţ de dreptate şi omenie faţă de fraţii ei de arme de la Plevna.

în schimbul acestei dureroase pierderi teritoriale, România ocupă *Dobrogea,* pentru a-şi deschide printr-însa un drum de-a dreptul spre mare. Guvernul român trebui să se conformeze hotărîrilor congresului, retrăgînd autorităţile române de dincolo de Prut, fără să fi semnat vreun act formal de cesiune. La 1 octombrie 1878 autorităţile ruseşti luară în stăpînire ţinuturile retrocedate. Şi cu acest prilej s-a adeverit cuvîntul lui Beaconsfield. că "în politică ingratitudinea este adeseori răsplata pentru cele mai bune servicii".

1

CAPITOLUL m

Populaţia Basarabiei

1. Catagrafia din 1817 - 2. Rutenii şi lipovenii - 3. Armenii şi grecii - 4. Bulgarii şi găgăuzii - 5. Evreii - 6. Ţiganii- 7. Colonizările în Basarabia - 8. Coloniile nemţeşti - 9. Coloniile ruseşti şi căzăceşti - 10. Coloniile agricole evreieşti - 11. Preponderenţa cţtnică a moldovenilor şi soarta coloniştilor moldoveni din Caucaz - 12. Rezistenţa românilor faţă de măsurile de rusificare

1. Catagrafia din 1817

Basarabia era o ţară aşezată în drumul tuturor năvălirilor şi lipsită de munţi înalţi care să poată da populaţiei scutul şi adăpostul cuvenit în timp ide restrişte. Pentru aceste motive eâ în vechime n-a putut fi bine populată. Regiuni întregi rămîneau pustii şi chiar bruma de cultură şi civilizaţie ce se prinsese pe alocuri tînjea din pricina nestatorniciei vremurilor şi a necontenitelor năvăliri poloneze, căzăceşti, tătăreşti, turceşti şi muscaleşti. Nu este deci de mirare dacă pe vremea anexării ei la Rusia, numărul populaţiei atingea de-abia cifra de 300.000 de suflete. Dar cu toate acestea nu trebuie să scăpăm din vedere că pe acea vreme Moldova întreagă nu avea o populaţie mai mare de 800.000 suflete.

îndată ce se mai aşezară lucrurile, ocîrmuirea rusească puse la cale o nouă catagrafie sistematică pentru a stabili numărul exact al populaţiunii. Pe calea aceasta s-au putut constata în 1817 în Basarabia 92.946 de gospodării care dau aproximativ cifra de 482.630 de suflete. Vedem deci că numărul populaţiei spori o dată cu restabilirea păcii şi liniştii în ţară.

Catagrafia oficială ne dă anumite indicii pentru a putea

stabili şi naţionalitatea acestor locuitori. Pe lîngă *moldovenii* indigeni se pomeneşte încă şi de *evrei, greci, armeni, bulgari şi găgăuzi ca* elemente etnice deosebite; Nu se pomeneşte nici un cuvînt de turci şi tătari. Aceştia se retrăseseră cu desăvîrşire din raiale şi din Bugeac o dată cu căderea acestor cetăţi. Doar ici-colo de se mai pripăşea cîte un turc prin satele moldoveneşti. Despre un caz de acest fel din ţinutul Hotinului ne povesteşte naturalistul Haquett. După izgonirea turcilor din raia, unul din mai marii lor ajunsese în mare mizerie. Atunci ţăranii, fâcîndu-li-se milă de fostul lor stăpîh, hotărîră să-i dea pîinea de toate zilele. O delegaţie porni la Hotin pentru a cere învoirea autorităţilor pentru aceasta. La întrebarea generalului comandant ce ocupaţie vor să dea turcului, ţăranii răspunseră: "Să ocupe a doua slujbă în satul nostru, să pască vitele".

Cît priveşte pe evrei, greci, armeni şi găgăuzi, numărul lor era disparent faţă de numărul moldovenilor indigeni. Datele recensămîntului de la 1817 arată în Basarabia 3.826 de familii evreieşti, 640 de familii greceşti, 530 armeneşti şi 482 bulgăreşti şi găgăuze, la un loc deci 5.478 de familii neromâne. Restul de 91.048 de gospodării erau moldoveneşti. între acestea erau socotite şi cele cîteva mii de familii *rutene* sau *ucrainene.*

2. Rutenii şi lipovenii

Rutenii sau ucrainenii nu sînt băştinaşi îh Basarabia. Ei sînt pribegi pe pămîntul Moldovei, venind, precum s-a arătat mai sus, din Podolia şi Pocuţia învecinată. în patria lor pămînturile erau stăpînite de polonezi, care îi puneau la muncă grea şi-i asupreau peste măsură. Pentru petecul de pămînt pe care se hrăneau, ei trebuiau să facă proprietarului 100-150 zile de clacă pe an şi să-i mai dea pe deasupra încă şi dijma din roadele cîmpului şi din prăsila animalelor. In Moldova mdatoririle *vecinilor* faţă de proprietari erau cu mult mai uşoare şi de aceea iobagii ucraineni se foloseau de orice prilej pentru a fugi peste Nistru, în Moldova. Fugarii aceştia nenorociţi se aşezau ca *"lăturaşi",* căci aşa se numeau oamenii străini de adunătură fără căpătîi, ce se adăposteau prin satele moldoveneşti, şi trăiau cu găzduitorii

lor români în cea mai bună prietenie. în unele sate ucrainenii s-au contopit chiar cu românii; în altele însă, ei, primind necontenit întăriri de dincolo de Nistru, au covîrşit pe moldovenii băştinaşi şi au izbutit a le impune chiar limba lor. Aşa s-au ucrainizat sate întregi în ţinutul Hotinului şi Cernăuţilor, unde întîlneşti răzeşi cu nume neaoşe româneşti, dar care nu înţeleg nici o vorbă românească. Cei ce se folosesc deci azi de limba ucrainească în acele regiuni ale României întregite nu sînt cu toţii de obîrşie ruteanâ. O parte din ei sîht, ce-i drept, urmaşii bejenarilor ruteni din Podolia şi Pocuţia, dar altă parte, destul de însemnată, sînt moldoveni rutenizaţi, care trebuie readuşi la conştiinţa originii lor româneşti.

Pe vremea anexării Basarabiei numărul rutenilor din ţinutul Hotinului era neînsemnat. Dovada cea mai bună pentru aceasta este faptul că comisia de recensămînt din 1817, numită de ruşi, nu aminteşte cu nici un cuvînt de ei. Comisia pomeneşte de greci, armeni, bulgari, găgăuzi şi evrei ca popularii deosebite, dar de ruteni sau de ucraineni nu se pomeneşte deloc. Numărul lor trebuie să fi fost aşa de neînsemnat, încît puteau fi trecuţi în izvodul moldovenilor. Catagrafia arată numărul gospodăriilor din ţinutul Hotinului cu 21.701. Cred că nu greşim dacă admitem că o treime din aceşti gospodari erau ruteni. Dacă mai adăugăm la aceştia şi cele 1.200 de familii de *lipoveni,* care.pribegiseră din motive religioase în Basarabia, putem constata că pe vremea răpirii Basarabiei trăiau acolo aproximativ 8.000 de familii ruseşti. Restul de aproape 84.000 de familii erau de obîrşie moldovenească sau românească.

3. Armenii şi grecii

Armenii s-au aşezat în Basarabia cu multă vreme înaintea rutenilor şi lipovenilor, venind îh părţile noastre din Armenia Mică, ce era aşezată în părţile Ciliciei, cu capitala Sis. în 1375 regatul lor căzu în mîinile paginilor şi atunci armenii se împrăştiară în ţările mediteraneene, o parte din ei pribegiră în regiunile pontice, ajunseră în Moldova şi de aici în Polonia. Pe timpul lui Alexandru cel Bun armenii se aşezaseră de-a binelea în Moldova, unde ei, ca cunoscători ai împrejurărilor din Levant, dobîndiră

curînd o mare înrîurire asupra negoţului moldovenesc. Din cauza concurenţei pe care armenii o făceau negustorilor moldoveni, şi nicidecum din motive religioase - căci românii sînt cel mai tolerant popor din lume - ei fură într-o vreme persecutaţi în Moldova. încolo, armenii, trăind în bună înţelegere cu moldovenii băştinaşi, deprinseră limba română, dar păstrîndu-şi neatinse datinile, obiceiurile şi legea lor strămoşească. Ei trăiau prin tîrguri ca negustori şi pe la sate ca arendaşi. în cursul timpului numărul lor a scăzut foarte mult, aşa că azi de abia atinge cifra de 2.000.

Grecii s-au răspîndit în Moldova, în număr mai mare, numai prin veacul al XVU-lea. Şi ei trăiau din negoţ prin tîrguri şi ca arendaşi de moşii pe la sate. Mare era numărul lor pe la mînăstiri ca călugări şi ca slujbaşi mînăstireşti. Curînd grecii, îmbogăţindu-se din negoţ şi arendăşie, se încuscriră cu vechile familii boiereşti şi pe calea aceasta dobîndiră cu vremea mare rost în trebile ţării. Pe timpul domnilor fanarioţi influenţa lor în stat şi în biserică era covârşitoare. Limba' grecească era dominantă în biserică, în şcoală şi în viaţa publică. La începutul veacului al XDC-lea grecii erau răspîndiţi în Basarabia şi îşi aveau centrul la Odessa, unde luă fiinţă asociaţia lor politică *Eteria,* cu scopul de a elibera Grecia de sub jugul turcesc (1814). Capo d' Istria, ministrul împăratului Alexandru I, şi însuşi ţarul sprijineau mişcarea eteriştilor, în fruntea cărora se găsea Alexandru Ipsilanti, cumnatul lui Katakazy din Chişinău. Numeroşi erau grecii în oraşele de la Dunăre. In cimitirul din Ismail se luă importanta hotărîre cu privire la răscoala eteristă. în lazaretul de la Sculeni se întîlni Ipsilanti cu omul de încredere al lui Mihai-Vodă-Şuţu pentru a pune la cale răscoala grecească din Moldova (1821). Cu un cuvînt, grecii din Odessa şi Basarabia au jucat un rol foarte important în mişcarea eteristă a lui Ipsilanti. De atunci numărul grecilor a sporit cu mult în Basarabia, unde continuau a se îndeletnici cu negoţul şi cu cultura pămîntului ca mari proprietari.

4. Bulgarii şi găgăuzii

Bulgarii s-au aşezat în Basarabia numai în a doua jumătate a veacului al XVDI-lea. Ei sînt pribegi din ţara lor

de baştină pe care o părăseau din pricina asupririlor ce le îndurau din partea turcilor. De cîte ori armatele ruseşti ajungeau la Dunăre, se găseau bulgari care să fraternizeze cu.ruşii şi să le ofere serviciile lor. La retragerea ruşilor aceşti bulgari erau compromişi în ochii turcilor şi trebuiau să se expatrieze, urmînd armatele ruseşti îh retragere. Unii din aceştia rămîneau în Moldova şi Basarabia, alţii pătrundeau mai adînc înlăuntrul Rusiei, unde se găsea mult pămînt pustiu care-şi aştepta pe cultivatorii săi, îndeosebi în gubernia Chersonului. Propaganda rusească lucra între bulgari pentru a-i îndemna să se aşeze îh Rusia şi îndeosebi în regiunile cucerite de curînd de la tătari.

Pentru întîia dată se pomeneşte de bejenari bulgari îh Basarabia în 1769 în timpul războiului ruso-turc de atunci. Războaiele dintre ruşi şi turci ce urmară după această dată oferiră multor bulgari prilej de a se expatria pentru a-şi căuta în Basarabia şi în Rusia-Nouă o nouă patrie. Catagrafia din 1817 arată 12 sate basarabene locuite de pribegi din sudul Dunării; aşezate toate între Ialpug şi Lunga. Satele acestea adăposteau 482 familii "bulgăreşti" şi 38 de familii moldoveneşti. Căpetenia lor era un oarecare *Copceac* .

în timpul de faţă 6 dintre aceste sate şi anume: Disghinge, Chessău, Beş-Alma, Bourci, Ciadîr-Lunga.Tomai şi Gaidar sînt locuite de găgăuzi, ceea ce dovedeşte că ele fuseseră şi întemeiate de *eLGăgăuzii* sînt un neam de obîrşie *pecenego-cumano-turcă,* care a îmbrăţişat legea *creştină,* dar şi-a păstrat limba naţională turcească, mai curată, ca a turcilor şi neatinsă de influenţa arabă, după mărturia unuia dintre fruntaşii lor. *Găgăuzii* trăiau în masă compactă în Dobrogea şi se întindeau în sud pînă spre Varna. De acolo ei au pribegit spre Nord şi, trecînd Dunărea, s-au aşezat în Bugeac, întemeind acolo sate împreună sau alături de bulgarii pribegiţi şi ei din aceleaşi regiuni, în acelaşi timp şi din aceleaşi cauze.

După răpirea Basarabiei numărul bulgarilor şi găgăuzilor sporea mereu. Stăpînirea rusească sprijinea cu toate mijloacele aşezarea lor în Bugeac, unde era mult pămînt pustiu părăsit de tătari. Şi aşa s-au putut înjgheba acolo 43 de sate bulgaro-găgăuze care se bucură pînă azi de o anumită autonomie, garantată lor de fostul guvern rusesc şi de Cuza-Vodă din vremea cînd aceste sate fuseseră retrocedate Moldovei odată cu întreg sudul Basarabiei.

5. Evreii

De evrei se pomeneşte de mult în Moldova. Numărul lb însă în vechime n-a fost niciodată mare. Cînd ajungeau să fie prea numeroşi, domnul îi izgonea din ţară peste hotar în Galiţia şi Podolia, de unde veniseră în Moldova. Aşa s-a întâmplat bunăoară pe vremea lui Petru-Vodă Şchiopul. Ei trăiau din negoţ, dar nu se puteau lua la întrecere cu grecii şi armenii, care erau şi ei meşteri neîntrecuţi în breasla comerţului, având vechi legături cu regiunile levantine. Numai în cursul veacului al XVIII-lea evreii începură a pătrunde în număr mai mare din Ucraina în târgurile Moldovei dintre Prut şi Nistru. într-o vreme ei erau "orîndari pe la vadurile Nistrului", înlocuind pe moldoveni şi greci, pînă ce căpitanul de la Soroca ceru îndepărtarea lor. Ei făceau negoţ cu "horilcă", pe care la început o aduceau din Ucraina, iar mai apoi înfiinţară velniţi pe la conacurile boiereşti. Numărul lor a sporit foarte mult pe vremea războiului ruso-turc de la 1806-1812, fiindcă în vremea aceea graniţa spre Polonia şi Ucraina era deschisă, îngăduind evreilor intrarea în Moldova cu mic cu mare. Aşezămîntul de la 1818 îi consideră ca o tagmă deosebită şi dispune ca ei "să fie împărţiţi prin tagma negustorilor, a târgoveţilor şi a lucrătorilor de pămînt după îndemânările lor". Sprş deosebire de celelalte tagme, ei nu puteau dobândi proprietăţi rurale, afară de "părticele din loc pustiu din singura stăpînire a haznalei pentru semănături şi pentru a face fabrici". Li se îngăduie însă "a ţine în orîndă vînzarea băuturilor la moşiile haznalei şi particulare, a ţine mori, velniţi, berării şi alte acareturi asemenea acestora, nefiind ei nicidecum volnici a stăpîni norodul de legea creştinească". Catagrafia de la 1817 arată 3.826 de familii evreieşti în Basarabia.

Nemţii şi velicoruşii s-au aşezat în Basarabia numai după alipirea acestei ţări la Rusia.

Din cele arătate mai sus vedem deci că, dintre toate neamurile cîte trăiesc azi în Basarabia, românii sau moldovenii sînt populaţia cea- mai veche din această frumoasă şi binecuvîntată ţară. Toate celelalte neamuri conlocuitoare, venind mai târziu în Basarabia, găsiră acolo pe moldoveni ca singuri băştinaşi ai ţării. Grecii au venit din

ostroavele lor îndepărtate, mînaţi de dorul de câştig şi de mărire. Armenii s-au adăpostit la noi după căderea regatului lor de la malul Mediteranei. Lipovenii s-au bucurat de ospitalitatea şi toleranţa ţării noastre ca nişte bieţi credincioşi urmăriţi pentru credinţa lor bisericească. Rutenii sau ucrainenii s-au oploşit în regiunile de la nordul Basarabiei ca nişte pribegi nenorociţi şi fără căpătîi, fugind de la vetrele lor strămoşeşti din Galiţia, Pocuţia şi Podolia pentru că în patria lor nu mai puteau suporta- obijduirile proprietarilor de pămînt. Evreii au năvălit în Basarabia venind din Galiţia, Podolia şi Ucraina pentru că la noi puteau învîrti mai bine treburile lor negustoreşti. Bulgarii şi găgăuzii au emigrat din Dobrogea de urgia turcilor pentru a găsi în Bugeac un trai paşnic şi liniştit. Toţi cîţi au venit la noi şi s-au aşezat îh mijlocul nostru, cu gînd bun şi cu dor de muncă, .au fost bine primiţi din partea românilor băştinaşi, urzitorii şi păstrătorii vechilor tradiţii politice şi culturale ale Basarabiei.

Din înseninările catagrafiei oficiale ruseşti de la 1817 vedem deci că pe vremea răpirii Basarabiei se găseau acolo 96.526 de gospodării cu 482.630 de suflete care se împărţeau după naţionalitate precum arată tabelul din pag.203:

6. Ţiganii

Ţiganii nu sînt pomeniţi în catagrafia rusească de la 1817, fiindcă ei îh acea vreme nu erau "gospodari" de sine stătători, ci *robi* pe moşiile domneşti, boiereşti şi mînăstireşti. Cu toate acestea însă, ei sînt, pe lîngă români, populaţia cea mai veche a Basarabiei. Obârşia lor trebuie căutată în seminţiile cele robite şi subjugate din India, de unde fuseseră ridicaţi de tătari pe timpul lui Dzenghis-Han, a cărui împărăţie se întindea de la porţile Indiei pînă la poalele Carpaţrlor. De aceea ţiganii se numesc pînă azi îh Danemarca şi în unele regiuni ale Germaniei "tătari", iar în Moldova se numeau "tătăraşi" suburbiile tîrgurilor locuite de ţigani ca bunăoară la Suceava şi Iaşi. După credinţa falsă că ar fi venit din Egipt, ei s-au numit şi faraoni.

Cu stăpîhii lor tătari, ţiganii ajunseră în ţările noastre, unde se pomeneşte de ei în cele mai vechi-documente; aşa i-au găsit ruşii în Basarabia, unde în 1856 s-au numărat

îl .589 de ţigani. "Aşezămîntul" de la 1818 arată că ei se ţmpărţeau în două grupuri şi anume: unii se aflau sub nemijlocita stăpînire a haznalei şi se ocîrmuiau de către înseşi organele oblastiei, (ţigani domneşti), iar alţii erau robi ai părţii duhovniceşti, ai dvorenilor, âi boiernaşilor, mazililor şi negustorilor, atîrnînd cu desăvîrşire de aceştia. Ţiganii haznalei plăteau bir sub numirea de dajdie. Ţiganii particulari erau "slobozi de toate de obşte atît ale haznalei, cît şi cele obşteşti dări, rînduieli şi havalele". Toate stările, afară de ţigani şi evrei, aveau deplină slobozenie a intra în slujba împărătească şi a dobîndi prin slujbă cinuri şi alte învredniciri.

Un călător englez, William Macmichael, care trecea la prin Chişinău, povesteşte despre ţigani că ei nu erau întrebuinţaţi la cultura pămîntului, ci, ca unii şerbi în Rusia, căpătau voie de la stăpîhii lor să rătăcească prin ţară, în schimbul unei dări anuale sau *oboroc,* exercitând felurite meşteşuguri mecanice. Taxa se suia la 18 lei pe an de cap de familie şi ei călătoreau în cete de 50 pînă la 60 de corturi, ducând cu dânşii toată averea lor, tăbărînd cu vitele lor care păşteau împrejur şi ocupîndu-se mai mult cu căldăraria. Aşa trăiau cei mai mulţi ţigani, dar era o altă clasă dintre ei, care vieţuiau în oraşe, unde ajungeau dulgheri, pietrari, croitori, ciubotari şi lăutari. Aceşti din urmă, care aveau casă statornică, vorbeau româneşte ca şi localnicii; ceilalţi însă, care rătăceau, vorbeau un idiom al lor, şi din compararea atentă a unor cuvinte din acest idiom cu limba vorbită în Indostan, s-a scos principalul argument asupra obîrşiei lor din India. în 1861 ei au primit libertatea. în ţinuturile Bălţi, Orhei, Chişinău şi Cetatea Albă se găsesc sate întregi de ţigani. Cele mai cunoscute sate ţigăneşti sînt Faraonovca şi Cair, în judeţul Cetatea Albă şi Miclăuşeni, îh apropierea Chişinăului.

7. Colonizările în Basarabia

Pămînturile părăsite de tătari în Bugeac trecură în stăpînirea statului rusesc. Şi cum aceste pămînturi erau pustii şi nelocuite, ocîrmuirea rusească chemă colonişti străini spre a-i aşeza acolo. "Aşezămîntul" de la 1818 prevede că *"băjenarii străini, sub numirea de colonişti, se*

vor primi spre a se statornici cu locuința în oblastia Basarabiei pe temeiul pravilelor ce se păzesc în Rusia și se vor folosi cu o politicească și personalicească slobozenie sub apărarea ocîrmuirii și haznaua va dărui lor slobozenie de plata dărilor ce suit drepte ale ei, așijderea și a havalelor (sarcinilor) pămîntești, în curgere de patru ani din vremea ce se vor așeza", și anume atît pentru coloniștii de pe moșiile statului, cît și de pe cele particulare. "Slobozenia personalicească" precum și "slobozenia de plata dărilor și havalelor pămîntești" atrase repede foarte mulți coloniști în Bugeac. între aceștia se găseau foarte mulți români, apoi nemți, ruși, cazaci, bulgari și găgăuzi.

La început moldovenii fugeau cu duiumul dincoace de Prut, temîndu-se ca *"robia muscălească"* să nu fie introdusă și în noua oblastie, precum se practica ea în celelalte părți ale Rusiei. Numai îh urma declarațiilor noii ocîrmuiri că se vor respecta vechile datini, și obiceiuri pămîntești, țăranii moldoveni începură să se întoarcă la vetrele lor părăsite. Alții se așezară în Bugeac, fondînd acolo mai multe sate românești, care prin însăși numirea lor arată obîrșia romanească a fondatorilor lor, de pildă: Spinoasa, Tambur, Căprioara, Frumușica-Nouă și Veche, Catargiu, Satu-Nou, Bulboca, Moldovanca, Moruzeni, Văratic, Răzleanca, Ialpugeni, Valea Perjului, Brezoaia, Grădina, Baba ș.a. La Fîntîna Zînelor și Cișmeaua-Vîruița trăiesc azi bulgarii; fondatorii români ai acestor sate fură cu vremea asimilați sau înlăturați de bejenarii bulgari care se aciuiră acolo. Satele acestea fură descălicate de moldoveni numai după 1817, fiindcă în catagrafia oficială rusească din acel an nu le găsim pomenite. Se vede deci că și moldovenii contribuiră într-o măsură destul de largă la colonizarea Bugeacului, deopotrivă cu nemții, bulgarii, găgăuzii și rușii.

în Basarabia se poate observa același sistșm de colonizare, ca și în celelalte ținuturi românești ce se găseau sub stăpînire străină. Precum stăpînirea austro-maghiară din Banat și Transilvania și cea austriacă din Bucovina sprijinea acolo colonizarea străinilor, dîndu-le pămînturile cele mai bune și sprijinul cel mai efectiv la întemeierea gospodăriilor, așa făcea și guvernul rus în Basarabia. Căci și acolo românii se colonizau fără îndemnul și ajutorul statului, ca nemții, rușii și bulgarii, ci mînați'de diverse nevoi, cu mijloacele lor modeste și cu hărnicia ce-i caracterizează.

8. Coloniile nemțești

Nemții veniră în Basarabia la îndemnul guvernului rusesc. Cea dintîi echipă de coloniști nemți veni din regiunile Varșoviei și se așeză în Bugeac în 1814, și anume de-a lungul apelor Cogîlnic, Ceagă și Sărata. Acolo ei, cuprinzînd pămînt cît le trebuia, primiră de la ocîrmuire scutire de dări și ajutoare bănești pentru a-și întemeia gospodării. Echipa aceasta număra peste o mie de familii care înjghebară satele *Borodino, Tarutjno, Kulm, Maloiaroslavăț, Crasnoe, Leipzig, Cleaștița* și *Katzbach,* așezate toate pe malul Cogîlnicului și ale afluenților săi Anciocrac și Ceaga.

în 1816 sosiră îh Bugeac cete de coloniști francezi care descălicară satele: *Fdrechampenoise, Brienne, Paris* și *Areis ,* așezate și ele pe Cogîlnic, la guta Ceaghei și mai sus de ea. în anul următor veniră coloniști germani și formară satul *Teplitz* . în iulie 1824 și 1828 sosiră coloniști elvețieni din cantonul Laussanne care descălicară satul *Șaba* pe limanul Nistrului, mai'jos de Cetatea Albă. în 1833 veniră coloniști din Wurtemberg și din alte regiuni ale Germaniei sudice, pentru a întemeia colonia Gnadenthal. în anul următor se înfiripară coloniile *Friedenthal* și *Lichtenthal.* în anii următori luau ființă satele nemțești: *Dennewitz, Hofmungsthal, Sărata, Neu-Paris, Cnadenfeld, Freudenfeld, Mariafeld, Rosenfeld, Olendorf, Sophienthal* și *Sabolota.* Coloniile germane se bucurau de o largă autonomie locală, formînd trei ocoale cu centrul comun la Tarutino.

Coloniștii germani primiră la așezarea lor 130.612 deseatine de pămînt, erau scutiți de serviciul militar și se bucurau de largi drepturi cu privire la conducerea treburilor obștești, astfel că ei își puteau deschide școli și biserici pentru îndestularea nevoilor lor culturale și confesionale. Nemții ce s-au așezat îh Bugeac erau mai toți reformați și numai 6 la sută de legea romano-catolică. La 1856 s-au numărat în Basarabia 24.159 de nemți. De atunci încoace numărul lor a sporit pe calea naturală a nașterilor, căci coloniști noi n-au mai venit în Basarabia.

Alt element etnic favorizat de ocîrmuirea rusească era cel bulgăresc, care la stăruința generalului Inzov, de felul său bulgar, primi de la țarul Alexandru I, 'pe lîngă dreptul de a se cîrmui prin sine însuşi, şi alte înlesniri şi privilegii cam în felul coloniilor germane. în condițiile acestea aşa prielnice spori numărul coloniilor bulgăreşti şi găgăuze la 57. In 27 din aceste colonii trăiesc găgăuzi, fie singuri, fie amestecați cu bulgari. în 1856 numărul lor atingea cifra de 42.216 suflete.

9. Coloniile ruseşti şi căzăceşti

Ruşii au contribuit într-o mai mică măsură la colonizarea Basarabiei. înțelegem prin ruşi pe *velicoruşi* sau *muscali,* pe *maloruşi* sau *ruteni* (ucraineni) şi pe *cazaci.* Velicoruşii au străbătut în Basarabia în număr relativ mic, ca cinovnici, clerici, negustori şi meseriaşi. Ei s-au aşezat pe la oraşe şi numai rareori la sate. Guvernul rus avea în Rusia sudică vaste terenuri de colonizare şi nici nu prea îngăduia ruşilor a se aşeza în Basarabia. Drept dovadă pentru aceasta serveşte faptul că guvernatorul Feodorov, în decursul activității sale administrative (1834-1853), a ridicat din Basarabia 48.000 de fugari ruşi şi i-a expediat peste Nistru. Puținii ce-au mai rămas şi care au venit mai apoi fură colonizați în Bugeac. Urmaşii acestora, sporiți prin elemente rutene, formează populația rusească din județul Cetății Albe.

Cazacii din Basarabia au venit din Dobrogea, unde se refugiaseră pe vremea Ecaterinei, cînd aceasta le dărîmă "siciurile" de la pragurile Niprului. în 1807 Alexandru I iertă pe fugari pentru vechea lor nesupunere şi-i chemă în Basarabia. Aceştia veniră de se aşezară acolo, formînd 2 polcuri căzăceşti: *polcul Bugeacului* şi *polcul Dunării.* După terminarea războiului, o parte din ei se întoarseră în vechea lor patrie căzăcească de la praguri, alții rămaseră în Basarabia, îşi întăriră rîndurile cu *"volontiri"* moldoveni şi se statorniciră în Bugeac, formînd acolo coloniile sau *stanițile* militare: *Acmangit, Staro-Cozare şiVolontirovca ,* care este curat românească, toate trei aşezate în județul Cetății Albe. In vremea războiului ruso-turc de la 1828-

1829 aceşti eazaci amestecați cu români se constituiră din nou într-un polc dunărean, care luă parte activă la luptele din Balcani. După terminarea războiului isprăvile lor fură răsplătite prin danii de pămînturi şi prin pronomii de tot felul.

De aceeaşi părintească purtare de grijă din partea stăpînirii ruseşti se învredniciră şi mulți veterani ruşi care se aşezară în Bugeac, întemeind satele: *Nicolaevska, Constantinovca, Cercheşti, Marinovca, Mihailovca, Uspenscaia, Carnolevca, Stapanovca* ş.a. Tot atunci se mfiripară şi satele țigăneşti *Faraonovca* şi *Cair,* care toate primiră organizarea căzăcească. Locuitorii acestor sate aveau o organizație grănicerească: în vreme de război făceau parte din armata de operațiune, iar în timp de pace îndeplineau slujba de grăniceri de la Prut.

10. Coloniile agricole evreieşti

Ocîrmuirea rusească a fost prevenitoare şi față de aşezarea evreilor în Basarabia. Ei se îngrămădiră tot mai mult la tîrguri şi guvernul rusesc îngădui lucrul acesta pentru Basarabia, pe cînd în interiorul Rusiei evreii erau opriți de a se aşeza la oraşe. Țarul Nicolae I dădu un ucaz prin care se permitea evreilor de a se aşeza în Basarabia în număr cît mai mare, asigurîndu-li-se chiar scutire de biruri pentru 2 ani. Evreii din Podolia şi gubernia Chersonului obțineau scutire de biruri pentru 5 ani, dacă treceau Nistrul şi se aşezau în Basarabia. Sub împrejurările acestea numărul evreilor basarabeni sporea mereu. Negoțul, îndeletnicirea lor de căpetenie, nu-i mai putea hrăni pe toți. Şi atunci s-au luat măsuri ca să se facă din ei şi *"lucrători de pămînt."* Li acest scop s-au înființat în Basarabia 16 colonii agricole evreieşti şi anume: *Lomacința* (jud. Hotinului); Meremăuca, Liublin, Vîrtojani, Căpreşti, Sguriță, Brîciova, Dumbrăveni, Staräuca, Teleneştii-Noi *(jud.* Sorocei); Alexandreni şi Valea lui Vlad (jud. Bălți); Sibca şi Nicolaevsca-Blagodați (jud. Orhei); Grăteşti şi Constantinovca (jud. Chişinău) şi Romahăuți (jud. Tighina). în satele acestea s-au colonizat 10.589 de evrei, fonnîndu-se 1.082 de gospodării evreieşti.

Planul acesta de a pune pe evrei la munca cîmpului

fusese conceput mai înainte de "împăratul Iosif al II-lea cu privire la evreii din Bucovina. Dar porunca împăratului n-a putut fi îndeplinită acolo, fiindcă evreii preferară să părăsească Bucovina decît să se dedice agriculturii. Ceea ce încercase în zadar împăratul Austriei, părea că izbutise să realizeze țarul Rusiei. Dar curînd se arătă că evreii n-aveau predispoziții pentru cultura pămîntului și prăsila vitelor. Căci în scurtă vreme se adeveri că coloniștii evrei se îndeletniceau cu negoțul, lăsînd munca cîmpului în seama țăranilor creștini. Evreii făceau negoț cu vite, piei, lînă, tutun etc. iar ogoarele le arendau la alții. După un timp oareșcare ei începură să se retragă la tîrguri, vînzînd pămînturile lor la moldoveni. Astfel s-au risipit cele 16 colonii evreiești, iar pămînturile lor trecură iarăși în stăpînirea celor ce le cultivau și apărau de veacuri. Astfel a dat greș încercarea guvernului rusesc de a deprinde pe evrei la agricultură. în 1856 s-au numărat în Basarabia 78.751 de evrei.

11. Preponderența etnică a moldovenilor și soarta coloniștilor moldoveni din Caucaz

în intervalul de la 1817 pînă la 1856 populația Basarabiei a sporit de la 482.600 la 990.274 de suflete după datele oficiale adunate de A. Zasciuk în scrierea sa statistică de la 1862. El recunoaște că pe vremea aceea Basarabia era o provincie românească, fiindcă 3/4 din .întreaga ei populație erau români sau moldoveni. "Basarabia este populată de moldoveni - zice Zasciuk - care fac 3/4 din numărul întreg al locuitorilor ei. Ținuturile Chișinău, Bălți și Soroca sîpt locuite numai de moldoveni; în ținutul Hotinului ei sînt amestecați cu ruteni; în țmuturile Tighinei și Cetății Albe ei sînt amestecați puțin cu elemente pribegite, de pretutindeni (nemți, bulgări și ruși), care s-au așezat mai ales pe la tîrguri cu învoirea ocîrmuirii".

"Moldovenii sînt un neam de oameni care sălășluiesc de veacuri în ținuturile de la miazănoapte și cele din inima Basarabiei, ei prin urmare trebuie priviți de adevărații băștinași ai țării. Numai în ținuturile de la miazăzi ei s-au așezat nu de mult și au cuprins locurile părăsite de tătari. Aproape toți răzeșii și grămada cea mare de săteni precum

și mulțimea cea mare a tîrgoveților fac parte din acest neam".

Din mărturia aceasta rusească așa de prețioasă vedem deci că Zasciuk confirmă constatările noastre de mai înainte, cînd am arătat că singuri romanii sînt băștinașii Basarabiei, de vreme ce celelalte neamuri conlocuitoare sînt "elemente pribegite de pretutindeni". Despre rutenii din ținutul Hotinului zice Zasciuk că *"par a fi băștinași acolo"*. De fapt însă, s-a adeverit că ei nu sînt decît urmașii pribegilor nenorociți din Galiția și Podolia care s-au adăpostit la noi dincoace de Nistru.

După datele oficiale adunate la 1856 de Zasciuk, trăiau atunci în Basarabia 990.000 de oameni, dintre care 736.000 erau moldoveni, care făceau 74%. Restul de 254.000 erau neromâni, adică 24%. Din numărul acesta revenea asupra ucrainenilor 12%, asupra evreilor 8%, asupra bulgarilor și găgăuzilor 4,8%, asupra nemților 2,4%, asupra țiganilor 1,1%, asupra velicorușilor 0,6% și restul asupra grecilor, armenilor, polonilor etc.

Avînd în vedere că pe atunci grecii, armenii, țiganii și o bună parte dintre evrei se foloseau de limba moldovenească, putem constata că în ciuda celor 40 de ani de domnie rusească în Basarabia, țara aceasta își păstrase caracterul ei moldovenesc din vechime.

Sporirea populației pe calea creșterii ei naturale și a colonizării aduse cu sine că în curînd se simți în Basarabia lipsa de pămînt, mai ales în regiunile unde nobilii și mînăstirile dețineau proprietăți întinse. Din pricina aceasta mulți moldoveni din părțile Hotinului și Orheiului se lăsară ademeniți de agenții ruși de colonizare de a-și părăsi brazda strămoșescă și de a emigra în Caucaz, în preajma Cutaisului, unde se găsesc pînă azi mai multe așezări moldovenești. Despre soarta acestor pribegi nenorociți ni s-a păstrat următoarea relație de la 1896: "Moldovenii din Basarabia erau ademeniți de a se așeza pe malul Mării Negre în Caucaz. Și ce fel de privilegii și ce fel de meșteșuguri nu s-au născocit pentru a înlesni treaba aceasta! Dară pentru a lupta cu puterile nemiloase ale naturii, era nevoie ca omul să se desprindă de veacuri, să fie bine oțelit pentru a putea răbda această climă și a putea lua lupte împotriva firii. Pentru a-și putea întocmi traiul în aceste strîmtori, pentru a nu se cutremura față de neajunsurile lor

şi a nu da îndărăt, trebuia să fii pironit de stîncă ca Prometeu, de către cerinţă istorică, de neputinţă de a ieşi din aceste locuri sălbatice. Coloniştii moldoveni, crescuţi în alte împrejurări, veniţi acolo pentru a găsi o patrie mai bună, au găsit în loc de rai, precum li s-a făgăduit, nevoie, boală şi moarte. Un şir lung de morminte de-a lungul ţărmului Caucazului, iată tot ce a rămas din această nereuşită colonizare".

12. Rezistenta românilor faţă de măsurile de rusificare

Dar cu toate apăsările administraţiei ruseşti, momelile şi agitaţiile ei pentru emigrare, cu toate încercările de rusificare prin şcoală şi biserică, moldovenii autohtoni sporeau mereu şi la număr şi păstrau neatins caracterul românesc al Basarabiei. Forţa aceasta de rezistenţă puse pe ruşi pe gînduri, qăci ei îşi dădeau bine seama că Basarabia rămînînd românească, va rîvni mai curînd sau mai tîrziu la unire cu celelalte ţări române. Pentru aceste motive ţarul Alexandru al IH-lea însărcina pe la 1890 pe Batiuşcov să studieze pricinile pentru care moldovenii din Basarabia se rusifică aşa de încet şi cu anevoie. Batiuşcov căută să se achite de însărcinarea ce primise, călătorind în toate ţmuturile Basarabiei spre a studia la faţa locului raporturile etnografice. în urma cercetărilor făcute, el ajunse la următoarele concluzii:

"Noi spunem hot&ril că. nu numai în fundul Basarabiei, unde populaţia a rămas întreagă romanească, dar chiar la Chişinău am îhtîlnit moldoveni, care nu ştiau un cuvînt ruseşte. Dacă voim ca populaţia rusească să nu se romanizeze, dacă voim ca Basarabia să nu ajungă obiectul dorinţelor şi agitaţiunilor romănofile, atunci trebuie ca prin mijlocul şcolilor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din ţăranii moldoveni să devină ruşi."

Constatîndu-se deci că "populaţia Basarabiei a rămas întreagă românească", guvernul rus, urmînd sfatul lui Batiuşcov, luă măsuri ca "măcar jumătate din ţăranii români să devină ruşi". Cum însă şcoala nu putea schimba pe

l i

moldoveni în ruşi aşa de repede cum dorea Petrogradul, s-a recurs la un alt mijloc mai simplu şi mai uşor de aplicat, la mijlocul falsificării şi denaturării statisticii oficiale un mijloc aplicat cu atîta perfidie de maghiari în Ardeal şi de austrieci în Bucovina față de populația autohtonă românească, care din an în an scădea la număr în loc să sporească, aceasta, fireşte, numai în condicile oficiale.

în 1897 s-a făcut o nouă numărare a populației şi cu acel prilej s-au găsit în Basarabia 1.935.412 de suflete. în măsura însă în care populația sporea, scădea numărul moldovenilor în mod vertiginos. De unde la 1856 ei dădeau 74% din întreaga populație, la 1897 procentul lor apare scăzut la 56%! Se vede deci foarte lămurit că avem înaintea noastră date statistice false şi plăsmuite după rețeta lui Batiuşcov. Felul repartizării populației pe județe şi naționalități, îl învederează tabloul de pe pagina 304, alcătuit de N. Durnovo.

De la 1897 populația Basarabiei a sporit necontenit pe calea naturală a naşterilor şi prin imigrări continue de dincolo de Nistru. Un nou recensămînt oficial nu s-a mai făcut însă de atunci încoace. Statisticile ce s-au făcut în 1912, cu ocazia aniversării de 100 de ani de la anexarea Basarabiei, arată o populație de 2.496.054 suflete, dintre care 1.273.251 bărbați şi 1.225.803 femei. Statisticile ruseşti se feriră însă de a arăta numărul moldovenilor indigeni, însuşi fostul ministru al țarului, Casso, observă în scrierea sa *Rusia la Dunăre,* că Anuarul Rusiei, care este editat de comitetul statistic central al Ministerului de Interne din Petrograd, numărînd naționalitățile ce locuiesc în Basarabia *" nu face mențiune de moldoveni, cu toate că ei constituie mai bine de jumătate din populația totală a Basarabiei".* Scrierile jubiliare de la 1912 reduc numărul moldovenilor la 48%, ceea ce nu corespunde adevărului. Inexactitatea acestor date a fost combătută de P. Dicescu, ce era membru în consiliul imperial din Petrograd, într-un raport către Ministerul Instrucțiunii Publice, susținînd cu multă dreptate că numărul moldovenilor în. Basarabia este cu mult mai mare, formînd peste 75% din întreaga populație. După constatările mai noi, populația Basarabiei atingea la 1918 cifra de 2.725.000 de oameni, care se repartizau după

Naționa-litate	Români	Rusi	Bulgari găgăuzi	Nemți	Evrei	Greci, armeni ți alții	La un loc
"Nr. popu-lației %	1.810.000 66,5	330.000 12	210.000 7.7	75.000 2,7	270.000 9.8	30.000 1.3	2.*725.000 100

Populația aceasta.trăieşte in i« ?1 „ ____ T. cătune. Desimea populației este de 64 de suflete pe kilometru pătrat. Dintr-o mie de oameni 721 sînt țărani cultivatori de pămînt şi 230 tîrgoveți, ce se îndeletnicesc cu industrie, comerț şi profesiuni libere. Ştiutori de carte suit numai 20%. Numărul bărbaților întrece pe cel al femeilor la țară; la oraşe sînt mai multe femei decît bărbați.

Din constatările de mai sus se desprinde un fapt îmbucurător şi anume că Basarabia, în ciuda tuturor încercărilor vrăjmaşe, a rămas ceea ce fusese din vechime, o *țară românească* . Cercetările istorice confirmă în toate afirmația unui fruntaş moldovean din Sfatul Țării din Chişinău, că în Basarabia numai românii sînt băştinaşi, cîtă vreme concetățenii lor de alte limbi suit oaspeți mai mult sau mai puțin bineveniți.

CAPITOLUL IV

împroprietărirea țăranilor în Basarabia

1. Teama țăranilor de robia muscălească - *2.* Tocmelile agricole sub ruşi şi "contractul normal" - 3. Ucazul de împroprietărire din 1861 - 4. Legea agrară din 1919

1. Teama țăranilor de robia muscălească

Am arătat mai sus că dezrobirea țăranilor din Moldova s-a făcut sub domnia lui'Constantin-Vodă Mavrocordat," cu multă vreme mai înainte ca în țările vecine. Atunci țăranii moldoveni redobîndiră libertatea de a se muta de pe o moşie pe alta, după bunul lor plac. Tot atunci s-a fixat claca cu 12 zile pe an. Ruşii găsiră în Basarabia două categorii dp cultivatori de pămînt, şi anume: săteni cu pămînt propriu, care se numeau şi *răzeşi,* şi țărani fără pămînt propriu, aşezați pe moşiile boiereşti, mînăstireşti şi ale haznalei ruseşti. După vechiul obicei moldovenesc, țăranii primeau de la proprietar 3-10 fălci de pămînt de fiecare cap de familie pentru hrana lor, plătind o anumită sumă de bani în numerar şi mai dînd încă şi dijmă pînă la 4 zecimi din toate produsele acelei porțiuni de pămînt. Deosebit de aceasta țăranul mai era dator să muncească boierului sau rrunăstirii 12 zile pe an, să-i ajute la gospodărie şi să-i trimită rîndaşi la curte. Țăranii păzeau pădurile proprietarilor, avînd însă dreptul de a ridica uscăturile dintr-însele. Ei trebuiau să întrețină în bună stare drumurile, stăvilarile, ş.a De altfel ei erau liberi de a se muta de pe o moşie pe alta, după ce-şi îndeplineau toate îndatoririle lor față de vechiul proprietar. Acesta era regimul sub care trăiau țăranii în Basarabia la 1812.

Pe vremea aceea însă țăranii din Rusia trăiau în condiții cu mult mai grele şi mai apăsătoare. Acolo dăinuia încă

robia țăranilor. Boierul rus era stăpînul absolut al țăranului; el îl putea folosi la orice muncă, cînd voia şi cît voia. El n putea vinde ca pe vitele necuvîntătoare sau da zestre urmaşilor săi. Țăranul din Polonia făcea 100-150 de zile clacă pe an, iar femeia şi fetele lucrau fără nici o socoteală la curtea boierească. Pretutindeni el era "glebae adscriptus" sau *"lipit pămîntului",* cum se zicea pe moldoveneşte.

Țăranii noştri basarabeni cunoşteau împrejurările acestea foarte bine, auzindu-le cu groază din gura miilor de fugari care veneau, săracii, să se aciuiască în Moldova. De aceea basarabenii se îngroziră, aflînd că țara lor fusese alipită la Rusia cu toată pravoslavnicia ei. Ei se temeau, şi pe drept cuvînt, că sub noua oblăduire rusească vor cădea şi ei în starea de neagră robie, în care vegetau *"mujicii"* ruşi. De teama aceasta ei fugeau cu miile dincoace de Prut, în Moldova liberă, unde se puteau bucura de vechiul obicei al pămîntului.

în februarie 1816 țăranii din Răchitna, un sat aşezat pe pîrîul cu acelaşi nume care despărțea ținutul Hotinului de ținutul Cernăuților, se rugară "cu lacrămi" către țarul rusesc, noul lor stăpîh să fie lăsați în *"obiceiurile lor cele moldoveneşti",* pe care le-au apucat de la bătrînii lor, şi să vină în floare precum au fost, ca să slăvească numele împăratului şi ei şi urmaşii lor, şi să petreacă totdeauna sub *"dregătorii Moldovii, pămînteni de-ai lor",* precum erau deprinşi şi se "înțelegeau în vorbă". Că ei "alte rînduieli" nu pricepeau ci numai cît li se adăugau "necazurile şi greutățile".

Din cauza aceasta numărul fugarilor dincoace de Prut sporea mereu. Un raport contemporan spune că "fugarii se tot înmulțeau şi ofițerii veneau să-i caute la noi, unul din ei găsindu-şi chiar moartea". Un cordon puternic de cazaci se formase de-a lungul Prutului pentru a împiedica fuga populației moldoveneşti, minată de teama măsurilor luate de noua stăpînire.

Fuga țăranilor puse pe gînduri pe noii stăpînitori ai Basarabiei, care vedeau cu ochii cum se risipea țara. De aceea ruşii nu îndrăzniră să introducă în noua oblastie regimul lor agrar, ci îngrijiră să asigure țăranilor respectarea vechilor obiceiuri pămîntene, de care se bucurau sub blinda oblăduire moldovenească.

în cunoscutul rescript al țarului Alexandru I către

guvernatorul Bahmetiev, prin care se promulgă autonomia provincială a Basarabiei; găsim următorul pasaj privitor la ţărani: "Şi încă mai cu dinadinsul lucrătorii de pămînt să afle într-acest bine începutul spre o desfătată fericire a soartei lor. Ei sînt obosiţi de giugul ce de mult au fost pus asupra lor, prin lăcomie şi necunoştinţă. Acea statornică şi tare priveghere a ocîrmuirii trebuie să razime spre a fi şi slobozi de un asemenea cumplit rău".

în "aşezămîntul" promulgat atunci se prevede că "ţăranii sau sătenii pe temeiul de mai înainte îşi vor păzi dreptăţile *a nu* atârna *persoana lor* • de la stăpînitorii pămîntului pe care se aflâ ei locuind. Averea lor să fie apărată de tot felul de ocolişuri sub priveghierea ocîrmuirii oblastiei. Toţi de obşte locuitorii ţărani ce se aflâ locuind pe drepte moşule lor, sau pe a haznalei sau pe moşiile altor stăpîni, vor fi îndatoriţi a plăti la hazne bir şi a răspunde havalele pămînteşti, acele care se vor aşeza după de obşte împărţire în oblastie, precum pentru cheltuielile oştirilor acele după legiuiri hotărîte, pentru ţinerea cailor, poştei şi a stanţiilor de poştă, aşijderea şi pentru ţinerea drumurilor celor publice. Pentru cîştigurile cu care se folosesc ţăranii pe pămîntul haznalei, vor plăti la hazna *adetiul* bănesc după tocmeala ce osebit se va încheia cu dînşii, cînd se vor face tîrguirile publicarisite pentru toate *condeiele* de răsumaturi a haznalei, ce se dau în năimeală, la care va trebui a se lua singur temei obiceiul de mai înainte ce cuprinde: *a) plata de fiecare familie în bani cîte un galben, iar de burlac cîte giumătate galben; b) darea dijmei sau a zecea parte din pîne în greutate, aşijderea şi din Unul ce vor face şi vor aduna ei; c) plata goştinei pe oi; d) plata deseatinei pe stupi şi rîmături; e) plata vădrăritului, dijma sau a zecea parte din vinul ce vor face din vii şi din poamele ce vor strînge din livezi; f) plata pogonăritului pe sămănăturile de tutun."*

2. Tocmelile agricole sub ruşi şi "contractul normal"

Ţăranii de pe moşiile particulare aveau să dea haznalei goştina, deseatina, vădrăritul şi pogonăritul. Iar pentru folosirea pămîntului, ei erau datori a împlini lucrul şi îndatoririle în folosul stăpîhilor acelor moşii după cuprinsul aşezămîntului Moldovei. în condiţiile acestea ţăranii

începură a prinde încredere faţă de noua stăpînire şi a se reîntoarce pe la vetrele lor părăsite din Basarabia.

Cum însă se găseau unii boieri, dar mai ales arendaşi, care nu se sfiau de a nedreptăţi şi obijdui pe ţărani la tot pasul, cerîndu-le mai multe zile de clacă, luîhdu-le şi dijmă mai mare de cum scria la pravilă, dînd astfel ţăranilor anză la nemulţumiri şi emigrări, ocîrmuirea rusească se văzu nevoită de a sili pe proprietari la respectarea dispoziţiilor legale privitoare la tocmelile agricole. Prin ucazul din 24 ianuarie 1834 proprietarii de moşu'fură siliţi â încheia, de bună voie, cu ţăranii de pe moşiile lor *tocmeli agricole,* prin care să se statornicească drepturile şi datoriile ţăranilor faţă de proprietari, dar şi ale proprietarilor faţă de ţărani. Dar cu toate acestea se găseau mulţi ţărani care nu-şi puteau apăra totdeauna cu succes drepturile lor şi rămîneau păgubiţi şi înşelaţi de proprietari şi arendaşi. Pentru a înlătura acest neajuns, stăpînirea însăşi întocmi un *"contract normal"*, pe care-1 tipări şi în româneşte şi îl împărţi la săteni, pentru ca să se folosească de el la încheierea tocmelilor agricole cu proprietarii (martie 1846).

"Oricum - zice Z. Arbore, un bun cunoscător al Basarabiei - rămîne netăgăduit acum , după toate actele ce se păstrează de pe acele timpuri în arhiva de la Chişinău, că guvernul rusesc, contrar obiceiului său de a robi pe ţărani, dăruind sate întregi cu pămînt şi locuitori cinovnicilor şi generalilor săi, n-a voit a face acelaşi lucru tocmai la hotarele imperiului şi a lăsat slobodă ţărănimea română din Basarabia. Cauza acestei dispoziţii a fost îngrijorarea de a nu pierde această poporaţiune muncitoare, care ar fi fugit cu mic cu mare dacă în Basarabia s-ar fi introdus robia muscălească".

3. Ucazul de împroprietărire din 1861

în condiţiile acestea vieţuiau ţăranii basarabeni pînă la 8 februarie 1861, cînd apăru ucazul de dezrobire şi împroprietărire a clăcaşilbr, ucaz ce izvorî din mărinimia ţarului Alexandru al II-lea. în Bucovina şi Transilvania actul acesta se produsese încă la 1848, iar în România pe timpul lui Cuza-Vodă. Pentru a ne putea da seama de însemnătatea acestui act pentru ţărănime, act care apăru şi

în limba moldovenească, ajunge să ne reamintim că afară de răzeşi, care aveau pămîntul lor propriu, marea mulţime a ţăranilor n-avea nici o palmă de pămînt, ci se hrănea în condiţiile cunoscute pe pămîntul boieresc sau mînăstiresc. Pentru a pune capăt mizeriei acestui proletariat agricol, veni ucazul ţarului care hotărî ca ţăranilor să li se facă parte din pămîntul boieresc şi mînăstiresc, muncit.de dînşii de veacuri în sudoarea feţei lor, fireşte, în schimbul unei drepte despăgubiri pentru proprietari. Dispoziţiile acestea loveau însă adînc în interesele materiale ale boierimii, care era deprinsă să exploateze munca clăcaşilor şi mizeria lor. Boierii basarabeni se ridicară împotriva acestor măsuri de dreptate socială şi de umanitate. Pentru a zădărnici reforma, ei trimiseră o delegaţie la Petrograd, îh frunte cu Constantin Moruzi şi Nicolae Cantacuzino, pentru a stărui pe lîngă ţar ca ucazul de împroprietărire să nu fie aplicat în Basarabia, fiindcă acolo dezrobirea ţăranilor s-ar fi desăvîrşit încă pe timpul Moldovei. Este adevărat că dezrobirea vecinilor se făcuse încă în vremea Moldovei, dar ucazul ţarului nu prevedea numai dezrobirea, ci şi împroprietărirea ţăranilor, şi tocmai această dispoziţiune căutau boierii să o înconjure şi să o zădărnicească. Dar nu izbutiră cu planurile lor egoiste şi meschine, fiindcă hotărîrea ţarului de a face dreptate celor mulţi era fermă. Prin protestele lor, ei reuşiră doar să amîne aplicarea reformei pînă la 1869, cînd ea s-a înfăptuit şi în Basarabia.

Ba mai mult chiar! împroprietărirea clăcaşilor basarabeni s-a făcut într-o măsură cu mult mai largă şi mai priincioasă pentru ei ca în celelalte părţi ale imperiului rusesc. De unde ţăranii din interiorul Rusiei primeau de cap de familie numai cîte *o deseatină şi jumătate* de pămînt, ţăranii basarabeni căpătară de fiecare cap de familie cîte 8-13 1/2 deseatine după calitatea pămîntului. Şi cum fertilitatea solului varia de la miazănoapte spre miazăzi - pătura de *"ciornoziom"* adică de pămînt negru fiind în regiunile de sus mai groasă, iar în părţile de jos mai subţire - ţăranii din ţinutul Hotinului primiră cîte.8 1/2 deseatine, cei din Soroca 8-9 1/2, din Orhei 8, din Bălţi 9 1/2, din Chişinău 8 - 9 1/2, din Tighina 10 1/2 - 11 1/2, din Cetatea Albă 13 1/2 deseatine. Ţinutul Ismailului făcea atunci parte din România şi pentru aceea acolo împroprietărirea ţăranilor se făcuse după legea pentru reglarea proprietăţii rurale a lui

Cuza-Vodă din 14 august 1864. Deseatină rusească măsoară 60 de prăjini sau 3/4 de fălci.

Ucazul de împroprietărire dispune ca *"pămîntul, fie arabil, fie păşune sau islaz pe care ţăranii îl ţineau în arendă de la proprietari şi a cărui întindere nu întrece 13 deseatine şi 1.768 stîhjeni pătraţi de cap de familie, devine de drept lotul de împroprietărire al ţăranilor".* "Pămîntul de împroprietărire - hotărăşte mai departe ucazul de la 1861 - rămîne sub denumirea de *"pămîntul obştesc"*, pentru care ţăranii vor plăti cuvenita despăgubire. Acest pămînt rămîne proprietatea "obştei săteşti". El nu va putea deveni în nici un caz proprietate particulară, nici total, nici în parte, ci'va forma un pămînt inalienabil al ţăranilor, menit a sluji pentru hrana tagmei ţărăneşti". Din dispoziţiile acestea se vede clar tendinţa de a introduce şi în Basarabia tipul de proprietate agrară ce era obişnuit în Rusia.

Loturile din pămîntul obştii săteşti, fie din siliştea satului, fie la cîmp, rămînea moştenire inalienabilă a membrilor familiei ţărăneşti. Cînd lotul trecea în stăpînirea moştenitorilor; el putea fi parcelat, însă sub condiţia *de a nu fi mai mic* de 1/4 din întregul lotului primit la împroprietărire. în cursul vremii s-a produs de fapt fărîmiţarea totală a loturilor. în judeţul Hotinului, bunăoară, se găseau foarte mulţi ţărani, care nu aveau decît 2 deseatine de pămînt.

După cercetările din urmă trăiau în Basarabia peste 100.000 ţărani care stăpîneau cel mult 1 ha de pămînt. Alte 200.000 de familii posedau media de 3,5 ha şi numai 150.000 de familii care stăpîneau peste 8 ha de pămînt. Loturile ţăranilor fără moştenitori treceau după lege asupra obştii săteşti. Legea îngăduia ţăranului de a-şi vinde lotul sau a-l trece altui ţăran din aceeaşi obşte sătească cu dînsul. Pe calea aceasta unii ţărani mai cuprinşi au adus în stăpînirea lor mai multe loturi, devenind astfel ţărani fruntaşi, pe cînd alţii ajungeau din nou clăcaşi la ei. Dacă însă un ţăran părăsea obştea sătească şi se făcea tîrgoveţ, atunci el pierdea lotul, care trecea asupra altui sătean.

Loturile se plăteau fie în muncă, fie în bani gheaţă. Plata îh muncă se făcea după dispoziţiile "contractului normal", cu deosebire numai că dijma rămînea desfiinţată. Plata în bani se făcea prin bună învoială între părţi. Dacă nu se putea ajunge la aceasta prin bună înţelegere, atunci darea se fixa

cu 1,20 - 2,50 ruble pe an de fiecare lot țărănesc. Termenul de răscumpărare era de 20 de ani. Plata se făcea la Sf. Gheorghe şi Sf. Dumitru.

Legea de împroprietărire basarabeană de la 1861 are •incontestabil multe părți bune. Ea este cu mult superioară legii similare din Bucovina din 1848, unde țăranii primiră pămînt mai puțin, dar îh proprietate individuală, cu dreptul de a dispune de el fără nici o restricție. împrejurarea aceasta constituia un mare defect al legii, fiindcă loturile s-au pulverizat pînă la cîteva prăjini şi s-au înstrăinat.

Dar ca şi în Bucovina, tot aşa şi în Basarabia țăranul împroprietărit a suferit foarte mult din pricina lipsei de capital. în nevoia lor țăranii începură să se împrumute la arendaşi şi cîrciumari, care îi exploatau în mod neomenos, cerînd dobînzile în natură ca ouă, brîhză, păsări, miere, ceară, lînă etc. care se urcau pînă la 200%. Cîrciumarii ajunseră astfel o adevărată pacoste pe capul țăranului cu rachiul lor infect şi cu carnetele insuportabile.

împuținîndu-se pămîntul prin colonizare, țăranilor moldoveni nu le mai rămăsese loc de ajuns pentru a se putea hrăni în țara lor roditoare şi de aceea în 1908 peste 855 de țărani moldoveni emigrară în Siberia pentru a se coloniza acolo, unde trăiesc pînă azi.

La aceste nevoi care rodeau fără milă pînă la măduvă, se mai asociau apăsările dărilor şi necunoaşterea legii şi a limbii în care se dădeau poruncile. "Țăranul român - observă Zasciuk - plăteşte aproape totdeauna de 5 ori mai mult decît este dator să plătească". Dar cu toate nevoile şi greutățile care apăsau greu asupra spetelor sale, el şi-a păstrat moşia, limba şi legea şi sub vitregа stăpînire străină. El a rămas ceea ce fusese, de altfel, şi în trecut, rădăcina trainică a neamului nostru în Basarabia. -

La stăruința lui *Stolipin],* apăru în septembrie 1906 un ucaz împărătesc prin care se făcu o largă împroprietărire a țăranilor, de care însă țăranii basarabeni n-au putut profita mult. Important însă şi pentru ei fusese ucazul din octombrie 1906 prin care se abrogară restricțiile privitoare la țărani, recunoscîndu-li-se şi lor dreptul de a se dedica şi altor ocupații afară de plugărie. Prin ucazul din 9 noiembrie al aceluiaşi an s-a îngăduit țăranilor a ieşi din *"mir",* adică din indiviziunea obştii săteşti şi de a poseda pămîntul, mult, puțin cît n aveau, în proprietate individuală, ceea ce fusese

una dintre cele mai mari şi mai radicale reforme din Rusia țaristă.

4. Legea agrară din 1919

Suprafețele cultivabile din Basarabia cuprindeau 3.835.000 de deseatine, din care țăranii dețineau pînă la începutul războiului mondial numai 1.864.000 deseatine, adică 48%; iar restul se găsea în proprietatea statului, a boierilor şi a aşezămintelor bisericeşti. Statul şi aşezămintele bisericeşti posedau 315.000 de deseatine, adică 8%, iar proprietatea particulară 1.656.000 de deseatine, ceea ce face 44%, care se găseau în stăpînirea a 1.741 de mari proprietari. Disproporția aceasta între marea şi mica proprietate, care în celelalte gubernii ruseşti era şi mai pronunțată, a fost, fără îndoială, una din cauzele esențiale pentru izbucnirea marii revoluții ruseşti, care prinse în vîrtejul ei, din fericire numai vremelnic, şi Basarabia. îndată ce se declară revoluția rusească, încă în martie 1917, apăru un ucaz al guvernului rusesc prin care pămînturile cultivabile ale statului, ale aşezămintelor bisericeşti şi ale marii şi mijlociei proprietăți trecură în seama aşa numitelor *"comitete agrare sau pămînteşti"* pentru a fi împărțite între muncitorii de pămînt.

în congresul țărănesc din 1 şi 2 octombrie 1917 şi *congresul ostăşesc* din 20 octombrie 1917, s-a hotărît înființarea *"Sfatului Țării",* suprema autoritate legislativă şi administrativă a Basarabiei. Cea dintîi grijă a acestei corporații a fost să instituie o *"comisie agrară"* compusă din deputați desemnați de *"Sfatul Țării"* şi din specialişti în chestiuni agrare pentru a pregăti un proiect de lege pentru împărțirea pămîntului la țărani.

Lucrările "comisiei agrare" basarabene au durat un an de zile. în noiembrie 1918 proiectul reformei era gata şi fu votat în şedința "Sfatului Țării" din 27 noiembrie 1918 şi promulgat prin decretul regal din 22 decembrie 1918. Pentru a primi însă deplină putere de lege, el fu supus spre ratificare primului parlament al României întregite. Ratificarea aceasta s-a făcut de ambele corpuri legiuitoare şi s-a promulgat în martie 1919.

Prin noua lege de împroprietărire se luară din

proprietatea statului şi a aşezămintelor bisericeşti 230.000 ha, iar din proprietatea particulară 900.000 ha, deci la un loc 1.130.000 ha pămînt cultivabil, pentru a fi repartizat între ţărani în schimbul unei drepte despăgubiri. Din pămîntul acesta s-a alcătuit *"fondul imobiliar basarabean al Statului",* pentru a fi parcelat apoi în loturi ţărăneşti. Loturile sînt de trei feluri: loturi întregi de 6 - 8 hectare, loturi de completare şi loturi de colonizare de 8 - 10 hectare. Loturile trec în proprietatea individuală a ţăranului împărtăşit cu ele. Pentru pregătirea şi conducerea lucrărilor de expropriere şi împroprietărire se înfiinţa o instituţie specială de stat cu numele de *"Casa Noastră".*

Evaluarea pămîntului expropriat se face după condiţiile care au existat înainte de 1914. Preţul se stabileşte după cost pentru clădiri şi inventar şi după capitalizarea venitului curat şi a preţului normal de arendă pentru pămînturile cultivabile şi embaticuri. Ca preţ normal de arendă se consideră media preţurilor de arendă pe termen scurt, obţinute.direct de proprietar în ultimii 9 ani, iar pentru embaticuri plata embaticară anuală.

Pentru a evita pentru viitor acumularea de pămînturi într-o singură mînă şi crearea de mare proprietate, se luă o dispoziţie în lege, ca întinderea de pămînt care poate fi acumulată pe viitor în mîinile unei persoane să nu poată trece peste o sută de hectare. La acest minim de proprietate fu redusă şi marea proprietate de odinioară din Basarabia. S-a reţinut pămînt suficient pentru şcolile de agricultură, viticultură şi zootehnie, pentru gospodăriile model şi pentru gospodăriile de seminţe.

Prin noua lege agrară din 1919 sporeşte proprietatea mică şi mijlocie ţărănească la 3 milioane ha, iar marea proprietate se reduce la 230.000 de ha de pămînt cultivabil. De unde, deci, înainte de 1915, raportul între marea şi mica proprietate era de 52%: 48%, după aplicarea noii reforme acest raport se modifică foarte mult în favoarea ţăranilor, care deţin acum 80% din întreaga suprafaţă cultivabilă a Basarabiei, pe cînd în seama marilor proprietari a rămas numai 6%, iar restul cade asupra institutiilor publice.

Reforma aceasta agrară este fără îndoială una din celjp mai mari opere de dreptate socială şi naţională totodată, fiindcă pămînturile trecură din mîinile cîtorva mari proprietari străini şi mînăstiri închinate, în stăpînirea veşnică a ţăranului român, talpa ţării, apărătorul patriei în zile j?rele, păstrătorul limbii şi tradiţiilor strămoşeşti.

In condiţiile create prin noua reformă agrară, Basarabia, pe care încă la 1799 ruşii o numeau "ţara făgăduinţei", iar ţarul Alexandru I, "ţară de aur", merge cu paşi repezi spre înflorirea economică. Pămîntul ei negru este peste măsură de mănos şi produce tot felul de cereale ca: grîu, secară, orz, ovăz, porumb, păs tăioase care întrec cu mult consumul intern. Pe lîngă cultura cerealelor, înfloresc viticultura şi cultura tutunului, sericicultura, apicultura, piscicultura şi prăsila vitelor, oilor şi cailor.

in timpul din urmă şi industria a luat în Basarabia un oarecare avînt Consolidarea internă şi îmbunătăţirea căilor de comunicaţie va face din această parte a României mari un adevărat rai pămîntesc. Desfacerea produselor se face prin *cooperative,* care în Basarabia au o dezvoltare foarte mare.

CAPITOLUL V

Viaţa bisericească sub ruşi

1. Mitropolitul Gavriil Bănulescu şi începuturile organizaţiei bisericeşti în Basarabia - 2. Aşezămintele de cultura bisericească - 3. Dimitrie Sulima, continuatorul operei lui Gavriil, şi urmaşii săi Irinarh şi Antonie - 4. începutul rusificării sub arhiepiscopul Pavel şi urmaşii săi Serghie, Isachie şi Neofit - 5. Episcopul Iacob şi cărticelele moldoveneşti ale "Frăţiei Naşterii Domnului" - 6. Episcopul Vladimir şi apariţia "Luminătorului" - 7. Oprimarea curentului moldovenesc sub Serafim şi răspîndirea "Inochentismului". - 8. Minăstirile din Basarabia - 9. Moşiile mînăstirilor închinate şi Noul Neamţ

1. Mitropolitul Gavriil Bănulescu şi Începuturile organizaţiei bisericeşti in Basarabia

Pe vremea răpirii Basarabiei, judeţele Bălţi şi Orhei atîmau în cele bisericeşti de mitropolia Iaşilor, iar judeţele Greceni, Codru, Hotărniceni, Lăpuşna şi Soroca de episcopia Huşilor. Creştinii din Bugeac şi din raialele turceşti din sudul Basarabiei stăteau sub oblăduirea mitropoliei Proilaviei, iar raiaua Hotinului îşi avea episcopul său propriu. Cînd la 1808 ruşii cuceriră raialele turceşti de la Nistru şi de la Dunăre, ei ridicară în scaunul vechii episcopii a Cetăţii Albe pe arhiereul rus Dimitrie Sulima. Pe timpul ocupaţiei ruseşti, Sfîntul Sinod din Petrograd numi "Exarh al Moldovei, Valachiei şi Basarabiei" pe mitropolitul *Gavriil Bănulescu* , care păstori ţările române pînă la 1812, cînd se retrase cu oştirile ruseşti peste Prut. Acest mare şi erudit arhipăstor al bisericii basarabene cobora dintr-o veche familie moldovenească din

Cîmpulungul Bucovinei, de unde familia sa trecu în Ardeal şi se aşeză acolo, precum arată o mărturie "a oamenilor buni şi bătrîni" din tîrgul Câmpulungului în 1800, zicînd că "au ieşit şi de la noi o samă din Bănuleşti şi din Erhăneşti la ţara Ardealului".

in 1778 Gavriil era profesor de latină la Iaşi. în 1779 se călugări la Constantinopol, în 1781 era predicator la mitropolia din Iaşi. în anul următor plecă în Rusia şi ajunse profesor de filozofie la Poltava. In 1789 se întoarse.în Moldova şi deveni episcop al Cetăţii Albe, reînfiinţate chiar atunci de ruşi, care ocupaseră din nou Principatele. După aşezarea păcii de la Iaşi (1792) Gavriil Bănulescu se retrase în Rusia, unde deveni mitropolit al Chersonului şi Crimeei. în 1799 ajunse mitropolit al Kievului şi Haliciului, iar îh 1801 membru al Sf. Sinod din Petrograd. După patru ani de arhipăstorire se îmbolnăvi, părăsi Kievul şi se aşeză la Odessa şi Dubăsari, unde rămase pînă la 1806, cînd, începînd războiul ruso-turc, oştirile ruseşti ocupară din nou Principatele, iar el fu chemat la conducerea bisericii române.

Curtea rusească ţinea foarte mult la mitropolitul Gavriil, dovadă sînt decoraţiile cu ordinele cele mai înalte şi clobucul sau camelauca albă cu crucea de briliante, cu care fusese distins de însăşi împărăteasa Ecaterina. Este de remarcat că arhiereii ruşi poartă camelauca *albă.*

După pacea de la Bucureşti, mitropolitul Gavriil fu însărcinat cu organizarea şi arhipăstorirea arhidiecezei Basarabiei. în raportul său către Sf. Sinod, al cărui membru era, mitropolitul Gavriil arată că în Basarabia fusese o eparhie a Hotinului şi propuse ca în locul aceleia să se înfiinţeze o eparhie nouă care să cuprindă întreaga Basarabie. Pentru întreţinerea noii eparhii el ceru cîştiul cîtorva mînăstiri basarabene şi dările de la cler şi taxele pentru actele de căsătorie. Propunerile sale găsiră aprobarea Sfîntului Sinod. în 21 august 1813 apăru ucazul ţarului Alexandru I prin care *e înfiinţa noua *"Arhiepiscopie a Chişinăului şi Hotinului"* care cuprindea Basarabia, precum şi întreaga gubernie a Chersonului cu oraşele Odessa, Tiraspol, Ananiev şi Elisabetgrad, vechea Ucraina a Hanului, peste care se extindea mai înainte jurisdicţia bisericească a mitropolitului Proilaviei.

Ţinuturile de dincolo de Nistru fuseseră încorporate noii

arhidieceze moldoveneşti a Basarabiei, fiindcă după o mărturie contemporană regiunea dintre Bug şi Nistru cu oraşele Odessa, Tiraspol, Ananiev şi Elisabetgrad erau locuite de *romani, greci, bulgari şi alte naţiuni diferite, iar ruşi foarte puţini.* Ţarul dispuse prin ucazul său ca în noua arhidieceză să se aplice "obiceiurile locale, fiindcă s-a îngăduit poporului Basarabiei păstrarea vechilor sale drepturi moldoveneşti". Pentru întreţinerea ei ţarul închină noii mitropolii vechea mînăstire *Chipriana* şi schitul *Condriţa* cu toate averile şi veniturile lor. Prin aceasta mitropolia primi o bază reală pentru existenţa ei.

Vestea despre instalarea mitropolitului Gavriil la Chişinău făcuse o impresie penibilă în Iaşi. "Boierii - zice un martor ocular - sînt cu atîta mai nemulţumiţi, cu cît trag de aici încheierea că Basarabia e pierdută de acum pentru totdeauna pentru Moldova, şi puţina nădejde a unei reîntoarceri a pierit".

Mitropolitul Gavriil crea în octombrie 1812 o *"dicasterie duhovnicească",* dar păstră încă vechea împărţire a arhidiecezei sale în protopopii, care erau nouă la număr şi anume: Hotin, Soroca, Făleşti, Orhei, Lăpuşna, Hotămiceni, Codru şi Basarabia de jos. Protopopii aveau să controleze şi să supravegheze bisericile şi pe preoţii din protopresviteriatele lor. Acestea aveau la un loc 712 biserici. Cea mai veche biserică de piatră în Chişinău era biserica Mazarachi, care s-a păstrat pînă azi din vremurile Moldovei.

2. Aşezămintele de cultură bisericească

Pentru educaţia tinerilor clerici, mitropolitul Gavriil înfiinţa în Chişinău un *"Seminar duhovnicesc",* care s-a deschis la 31 ianuarie 1813. La acest seminar se învăţa: gramatica, retorica, logica, filozofia, istoria, geografia, matematica, pedagogia şi teologia dogmatică precum şi limba elină, rusă şi română, iar facultativ franceza şi germana. La început se primeau şi tineri care nu erau ţinuţi să devină cu orice preţ clerici. După înfiinţarea liceului din Chişinău însă, în seminar se primeau numai viitori clerici. Pînă la 1837, cînd se despărţiră ţinuturile de dincolo de Nistru de eparhia Chişinăului, seminarul era frecventat şi de

elevi de dincolo de Nistru. Materiile se predau toate în limba moldovenească şi numai mai tîrziu limba română fu înlocuită cu cea rusă. Seminarul acesta funcţionează pînă azi în Chişinău. Cursurile durează **6** ani.

Pentru a pregăti candidaţii pentru seminar s-a creat chiar în 1823 în Chişinău *"Şcoala duhovnicească",* care primea elevi după terminarea cursului primar. Frecvenţa a rămas pînă azi de 4 ani, iar materiile se predau în măsura cursului inferior de liceu. Mai apoi s-au mai deschis încă alte două şcoli duhovniceşti, una la Ismail şi alta la Ediniţi în ţinutul Hotinului (1869), astfel că în prezent funcţionează trei şcoli duhovniceşti care pregătesc pe cei ce doresc să intre în Seminarul teologic din Chişinău.

La stăruinţa mitropolitului Gavriil s-au luat în "aşezămîntul" de la 1818 următoarele dispoziţii favorabile privitoare la partea duhovnicească. "Dreptăţile şi pronomiile părţii duhovniceşti atrăgătoare de aceea în public mărturisire a credinţelor se vor păzi întru deplina lor ştire şi slobozenie. Partea duhovnicească a *legii stăpînitoare* a greco-răsăritului se vor folosi cu toate acele privilegii şi venituri, dobînzile după hrisoavele moldoveneşti şi apoi de la înaltele ucazuri împărăteşti după unirea cu Rusia".

După dispoziţiile acestui "aşezămînt" preoţimea forma o tagmă specială, *"duhovenstvo",* cu drepturile şi privilegiile ei deosebite de tagma boierească sau de clasa ţăranilor şi a tirgoveţilor.

Preoţimea nu primea leafă de la stat, ci trăia din ofrandele credincioşilor şi din rodul pămîntului bisericesc. Fiecare biserică avea 33 fălci de pămînt, oferite ei de către proprietarul satului sau de obştea sătească. Enoriaşii munceau acest pămînt prin clacă pentru preot. De la stat preotul primea numai o remuneraţie pentru împărtăşirea mvăjămîntului religios în şcoală.

In septembrie 1813 mitropolitul Gavriil, silindu-se a aşeza o tipografie în mitropolia eparhiei sale, ceru Sf. Sinod încuviinţarea de a înfiinţa în Chişinău o tipografie moldovenească pentru ca bisericile şi schiturile să nu rămînă lipsite de cărţi rituale. Şi aceasta din pricină că cea mai mare parte a eparhiei basarabene aparţinea episcopiei de Huşi, care n-avea tipografia sa, iar tipografia eparhiei Iaşilor, singura în toată Moldova, nu era în măsură de a înzestra toate bisericile cu cărţile liturgice necesare. Din

pricina aceasta preoţii moldoveni erau nevoiţi să-şi procure cărţile bisericeşti de care aveau nevoie în provinciile austriece. Apreciind îndreptăţirea cererii mitropolitului, Sf. Sinod, prin adresa sa din mai 1814, încuviinţă ca să se înfiinţeze în Chişinău *tipografia mitropoliei Chişinăului şi Hotinului,* ca institut românesc, care funcţionează pînă în prezent. De sub teascurile acestei tipografii au ieşit o serie întregă de cărţi rituale, didactice şi religioase ca *Catehismul, Molitvelnicul, Psaltirea, Mineul* ş.a, toate traduse din ruseşte sub îngrijirea mitropolitului. O însemnare contemporană arată că între anii 1815 şi 1820 ieşiseră de sub teascurile acestei tipografii nu mai puţin de 19.320 de diverse cărţi bisericeşti în limba românească.

în timpul lui Gavriil s-a zidit mitropolia din Chişinău (1817) şi s-a îndrumat zidirea bisericii catedrale Soborul, dare s-a terminat abia sub urmaşul său Dimitrie (1836). în vremea mitropolitului Gavriil a apărut în româneşte "Noul Testament" (1817). După moartea lui Gavriil apăru cartea *"Despre datoriile preoţilor"* şi o serie de bucoavne pentru şcoli. în timpul păstoririi lui Irinarh începu să apară o nouă serie de cărţi bisericeşti ca *Triodul, Evanghelierul, Nomocanonul, Antologia, Octoihul* ş.a. Unele din aceste cărţi apărură în mai multe ediţii, una chiar în a treisprezecea ediţie. Această frumoasă activitate cărturărească încetă îndată ce veni la cîrma bisericii basarabene faimosul arhiepiscop Pavel, precum se va vedea la rîndul său.

Mitropolitul Gavriil a îngrijit, în colaborare cu vicarul său Dimitrie, cu Varlaam Cuza, cu protoiereul Cuniţchi şi cu o rudă a mitropolitului Iosif Naniescu o traducere a *Bibliei* care a şi apărut în 1819 la Petrograd sub auspiciile "Societăţii Biblice Rosiene".

Mitropolitul Gavriil a fost un mare talent organizatoric şi un aprig apărător al cauzei moldoveneşti în Basarabia. El se găsea în fruntea marilor patrioţi care luptară pentru dobîndirea autonomiei Basarabiei şi pentru păstrarea şi conservarea caracterului ei moldovenesc. De numele lui rămîne legată organizarea arhidiecezei basarabene şi înfiinţarea celor mai de seamă aşezăminte bisericeşti în Basarabia: seminarul duhovnicesc, şcoala duhovnicească; tipografia arhidiecezană şi reşedinţa mitropolitană. Moartea sa a fost o zi de jale pentru toată populaţia basarabeană (30 martie 1821). Osemintele sale odihnesc în gropniţa

mînăstirii Chipriana. Inscripţia de pe piatra de mormînt rezumă rodnica sa activitate în următoarele frumoase cuvinte: *"Numele lui va trăi între neamuri, înţelepciunea sa o vor recunoaşte-o oamenii şi lauda lui o va mărturisi-o biserica".*

3. Dimitrie Sulima, continuatorul operei lui Gavriil, şi urmaşii săi Irinarh şi Antonie

Urmaşul mitropolitului Gavriil fusese arhiereul *Dimitrie Sulima,* de obîrşie rus, dar crescut în tradiţiile bisericii moldoveneşti. Hirotonia şi-o primise în Iaşi şi petrecuse mai multă vreme la Dubăsari, unde ajută probabil pe protopopul Mihail Strilbiţchi la lucrările sale tipografice. Acolo trebuie să fi făcut cunoştinţa mitropolitului Gavriil, al cărui prieten şi colaborator devenise în Basarabia. în iulie 1811 ajunse arhiereu cu titlul *"al Benderului şi Akkermanului",* adică al Tighinei şi Cetăţii Albe. Iar în iunie 1821 el deveni urmaşul lui Gavriil în scaunul arhiepiscopiei Hotinului şi Chişinăului.

Noul arhipăstor al Basarabiei, deşi rus de felul său, n-a încercat să despoaie biserica basarabeană de străvechiul ei caracter moldovenesc şi nici nu s-a abătut de la calea bătătorită de marele său înaintaş. El a încurajat şi sprijinit cărturăria moldovenească prin bucoavnele, catehismele şi învăţăturile sale, precum şi prin numeroasele cărţi rituale, care au ieşit în timpul său de sub teascurile tiparniţei arhidiecezane din Chişinău. îmbogăţind şi răspîndind cultura românească, el a căutat, precum s-a spus aşa de nimerit, să apropie şi să împace pe români cu ruşii, cu care românii în vechime nu fuseseră învrăjbiţi ca bunăoară cu polonezii, ci numai mai tîrziu s-au iscat neînţelegeri şi vrajbă între ei, din pricina stoarcerilor şi asupririlor, pe care moldovenii avură a le îndura din partea oştirilor ţariste, care inundau ţările române de cîte ori purtau război cu turcii.

în timpul arhieriei sale a propăşit şi consolidarea eparhiei basarabene. La stăruinţa sa, *dicasteria duhovnicească* din Chişinău fu transformată într-un *consistoriu bisericesc* (1835), cu atribuţii administrative, judecătoreşti şi de control. Acest control se referea îndeosebi la actele stării civile, fiindcă în Basarabia, ca şi în Bucovina preoţii

îndeplineau şi funcţia de ofiţeri ai stării civile. El desfiinţa vechile protopopiate moldoveneşti pentru a împărţi eparhia, după cele 8 ţinuturi, în 8 *"protoierii"* sau decanate, cu cîte un *"blagocin"* sau protopop în frunte. Pentru aceştia scrise arhiepiscopul Dimitrie cunoscutele sale *"Instrucţiuni pentru blagocini",* prin care li se arată drepturile şi datoriile lor.

Pe timpul arhipăstoriei sale s-au desfăcut de arhidieceza basarabeană părţile de dincolo de Nistru, spre a fi cuprinse *în* noua arhidieceza a Odessei şi Chersonului (1837). Prin dezlipirea aceasta s-a dat o lovitură simţitoare moldovenilor transnistrieni, care, pierzînd legătura bisericească cu conaţionalii lor din Basarabia, fură descoperiţi de scutul acestora şi expuşi rusificării forţate prin biserică.

Prin conducerea înţeleaptă a arhidiecezei, prin cazaniile şi poveţele sale creştineşti în limba norodului, prin dragostea sa pentru biserică şi pentru turma sa cuvintătoare, prin traducerile şi scrierile sale omeletice şi rituale, mitropolitul Dimitrie a fost un povăţuitor cucernic şi înţelept al moldovenilor din Basarabia şi ca atare un vrednic urmaş al marelui Gavriil. El muri îh 4 august 1844 şi fu înmormîntat în biserica soborului din Chişinău care fusese terminată în timpul arhipăstoriei sale (1836).

Urmaşul lui Dimitrie a fost *Irinarh Popov,* rus de origine, dar om cult şi cu vederi largi pe care şi le însuşise cu ocazia îndelungatelor sale misiuni în Italia şi Grecia. Nici el nu opri întrebuinţarea limbii moldoveneşti în biserică, ci dimpotrivă însărcina pe cîţiva clerici români ca Teodor Baltagă, Teodor Lascu, Ion Neagu ş. a. cu tălmăcirea mai multor cărţi ruseşti în moldoveneşte. Pe vremea arhipăstoriei sale apăru în 1858 *"Vestitorul eparhiei Chişinăului şi Hotinului",* organul oficial al bisericii basarabene, cu text paralel român şi rus. în această formă bilingvă apăru "Vestitorul" pînă la 1871, cînd textul român fu suprimat, rămînînd numai cel rusesc. Pe timpul său s-a retrocedat Moldovei judeţul Ismail cu 94 de biserici parohiale care fuseseră cuprinse în noua eparhie românească a *Dunării de Jos* cu scaunul episcopal în Ismail. Irinarh petrecea cu predilecţie la mînăstirea Hîrjauca unde în ziua de 17 martie 1855 primi vestea despre rînduirea sa ca arhiepiscop al Cameniţei.

în locul său arhipăstoria Basarabiei trecu asupra lui *Antonie Şocotov,* care văzînd că controlul unui singur blagocin pentru un întreg judeţ nu era suficient, făcu o nouă împărţire administrativă a eparhiei sale. El desfiinţa protoieriile de judeţe şi împărţi întreaga arhidieceza în 35 de ocoale bisericeşti *"ocruguri blagocineşti"* şi aşeză în fruntea fiecărui ocol sau decanat cîte un protoiereu sau blagocin.

După noua organizare administrativă, bisericile, 843 la număr, dintre care 318 de piatră şi 525 de lemn, erau împărţite, sub raportul administrativ, în trei categorii după numărul credincioşilor şi anume: biserici cu *un cliros* în sate pînă la 57 de familii; cu *doi cliroşi* în localităţi pînă la 150 de familii şi în sfîrşit cu *trei cliroşi* pe la oraşe şi tîrguri cu mai mulţi preoţi şi diaconi. Numărul bisericilor cu personal bisericesc complet era redus la 46.

în timpul păstoriei sale s-a respectat încă în biserici limba moldovenească pe lîngă cea rusă, folosindu-se încă prin biserici cărţile româneşti ieşite din tipografia arhidiecezană din Chişinău. "Pînă la 1871 - zice Ştefan Ciobanu - toate actele bisericeşti, toate izvoadele făcute prin sate erau scrise în româneşte". încercarea de a deznaţionaliza poporul prin cuvîntul Domnului, o operă osîndită de Dumnezeu şi urîtă de oameni, precum o caracterizează aşa de nimerit economul Vasile Pocitan, s-a făcut numai sub urmaşul lui Antonie în cîrmuirea sufletească a norodului basarabean.

4. începutul rusificării sub arhiepiscopul Pavel şi urmaşii săi Serghie, Isachie şi Neofit

Acesta era arhiereul *Pavel Lebedev,* care după moartea lui Antonie fusese rînduit de Sfîntul Sinod din Petrograd întîi episcop şi mai apoi arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului, în iunie 1871. în acelaşi an, Basarabia încetă de a mai fi o oblastie, adică provincie cu oarecare umbră de autonomie locală, şi deveni o *"gubernie" ca* fiecare alta din nesfîrşitul cuprins al împărăţiei ruseşti. Sub noul cap bisericesc începu să se accentueze tot mai pronunţat tendinţa de rusificare a bisericii moldoveneşti din Basarabia. Mărturiseşte doar însuşi *Batiuşcov* că "pînă la 1871, cînd pe scaunul episcopal veni P. S. Pavel, în unele mînăstiri şi biserici slujba dumnezeiască se făcea în graiul moldovenesc". P. S. Pavel, îndată ce se urcă pe scaunul

eparhial de la Chişinău, porunci ca în acele biserici şi mînăstiri, în care pînă atunci se slujea în limba moldovenească, să se slujească în două limbi, cea rusească şi cea moldovenească.

Un alt scriitor rus, *Ehunovo,* afirmă, că "toate cărţile sfinte de pe la bisericile moldoveneşti tipărite cu litere chirilice în limba moldoveneacă au fost depuse la mitropolia din Chişinău, unde arhiepiscopul Pavel, în timp de 7 ani le-a ars, încălzind cu ele palatul mitropolitan. Acest act de vandalism grosolan şi fără pereche, aparţine azi domeniului istoriei". Iar pentru ca de sub teascurile tiparniţei arhidiecezane să nu mai iasă nici o slovă moldovenească, cucernicul propovăduitor al dragostei creştineşti desfiinţa acest vechi aşezămînt pentru răspîndirea culturii moldoveneşti.

Cum însă cărţile la un norod neştiutor de carte ca cel basarabean rămîn mute dacă nu se găseşte cine să le tălmăcească, hiperzelosul arhiereu îşi pusese în gînd să stingă cu desăvîrşire candela aprinsă a creştinismului moldovenesc în Basarabia, surghiunind din eparhie pe clericii moldoveni, care nu înţelegeau să se lepede de limba strămoşească ca Iuda de Hristos. Din ceata acestor martiri ai credinţei şi convingerilor lor fac parte clericii *Vasile Zubcu, Ioan Un tu, Dimitrie Tutunaru, Ion Popovici, Grigore Gallin,* şi alţii, care au fost mutaţi spre pedeapsă la Pscov, Lucie, Simferopol, Minsk şi alte locuri îndepărtate, de unde cuvîntul lor moldovenesc nu mai putea tulbura opera netrebnică de rusificare a arhiepiscopului Pavel. Călugări şi preoţi octogenari, gîrboviţi în slujba altarului dumnezeiesc, propovăduitori ai dragostei şi bunei înţelegeri între oameni, erau izgoniţi ca nişte slugi rele şi necredincioase de la altarul Dumnezeului părinţilor noştri, pentru că nu înţelegeau să-1 proslăvească în altă limbă, decît în cea strămoşească, plăcută lui Dumnezeu şi îngerilor din cer. O bucurie generală se simţi în Basarabia cînd veni vestea despre "rînduirea" lui Pavel în altă parte, căci moldovenii erau sătui ca de hrean de păstorirea sa (iulie 1882).

Urmaşul său, *Serghie Lapidevschi,* avu mult de lucru pînă ce potoli tulburarea ce se produsese în sufletele moldovenilor pe urma măsurilor nesocotite ale *"moldovenofagului"* său înaintaş. El îngădui moldovenilor de a se ruga lui Dumnezeu în limba lor şi, reînfiinţa chiar şi

tipografia arhidiecezană, instalînd-o la mînăstirea Chiţcani sau Noul Neamţ de lîngă Tighina. în ianuarie 1891 Serghie trecu la mitropolia din Odessa şi în locul său veni la Chişinău, după o scurtă arhipăstorie a lui *Isachie Polozenski, Neofit Nevodcicov* care păstori 6 ani şi muri în Ismail.

5. Episcopul Iacob şi cărticelele moldoveneşti ale "Frăţiei Naşterii Domnului"

în 1898 Sfîntul Sinod rîndui *"episcop"* al Chişinăului şi Hotinului pe *Iacov Piatnicki.* Acesta era un om drept şi cu dragoste pentru turma sa cuvîntătoare. Pentru promovarea culturii creştine şi a educaţiei morale şi religioase a clerului şi a norodului, el înfiinţa la Chişinău *"înfrăţirea ortodoxă misionară a Naşterii Domnului",* care între altele avea drept scop să editeze cărticele, broşurele şi foi volante de cuprins religios şi moral. Curînd însă, el se convinse că populaţia moldovenească nu putea trage nici un folos din aceste publicaţii, fiindcă nu cunoştea limba rusă în care erau scrise. De aceea el se' adresă Sf. Sinod din Petrograd şi-i ceru autorizaţia de a publica astfel de broşuri şi în limba românească. In adresa sa către Sf. Sinod el arată că *"în cele mai multe din satele Basarabiei, populaţiunea ortodoxă se compune în mare parte şi adeseori chiar exclusiv din moldoveni, care cunosc numai limba moldovenească şi cu desăvîrşire nu înţeleg limba slavă bisericească sau pe cea rusească, nici chiar în forma ei vorbitoare. Literatura didactică, morală ori religioasă ce există m limba rusească, sub forma de cărticele, broşuri, foi etc. este cu desăvîrşire inaccesibilă acestei populaţiuni. Şi doar şi moldovenii sînt setoşi de învăţăminte morale şi religioase, de poveţe creştineşti şi de mîngîiere prin cetirea sau ascultarea cuvîhtului tipărit.*

Necesitatea unei literaturi care, fiind scrisă în limba moldovenescă, ar potoli această sete a moldovenilor este foarte, simţită. Ce-i drept, există cîteva publicaţiuni de cuprins moral şi religios şi îh limba moldovenească, care publicaţiuni se tipăresc peste frontieră în România; dar, mai întîi de toate, limba acestor publicaţiuni, diferă întru cîtva de aceea pe care o vorbesc moldovenii basarabeni şi apoi

aceste publicațiuni sînt tipărite cu litere latine. Citirea însă cu aceste caractere în cea mai mare parte este inaccesibilă cititorilor basarabeni şi în orice caz este anevoioasă.

Astfel stînd lucrurile acum în Basarabia, moldovenii sînt lipsiți de posibilitatea de a-şi satisface cerințele lor moral-religioase prin citirea de cărticele, broşuri şi foi de conținut moral şi religios, cu litere chirilice pentru poporul de jos îh limba moldovenească. îndeplinirea acestui lucru ar putea fi lăsată pe seama societății «înfrățirea ortodoxă misionară a Naşterii Domnului», ce am fost mliinfat-o eu îh Chişinău, care are de scop luminarea moral-religioasă a turmei lui Hristos din Chişinău, în adevărurile credinței bisericii ortodoxe şi în spiritul ei, între altele şi prin răspîndirea de cărticele, broşuri şi foi cu conținut moral şi religios" (1900). De atunci încoace a apărut o serie întreagă de broşuri şi cărți religioase moldoveneşti şi pe lîngă acestea ediția operei monumentale: *Viețile Sfinților.*

Propunerea episcopului Iacov primi în octombrie 1900 aprobarea Sfîntului Sinod din Petrograd, care îngădui ca numita societate din Chişinău să editeze broşuri de cuprins religios şi moral "în limba moldovenească cu litere chirilice, paralel cu textul rusesc, ba şi fără el, după ce «nai întîi manuscriptele vor fi înaintate spre cercetare cenzorilor". Cenzori fură numiți profesorul de* seminar Constantin Popovici şi preotul Mihail Ceacîr. Şi astfel putură să apară astfel de broşurele şi în limba moldovenească. Acesta a fost marele merit al episcopului Iacov pentru biserica basarabeană.

6. Episcopal Vladimir şi apariția "Luminătorul ui

Pe calea îndrumată de episcopul Iacov merse înainte şi urmaşul său, *Vladimir,* care fusese misionar şi-şi putea da bine seama de puterea cuvîntului viu, rostit într-o limbă înțeleasă de norod. Ajungînd în scaunul episcopal de la Chişinău (1904), el luă hotărîrea de a scoate pe moldoveni din "întunericul şi umbra neştiinței". Pentru aceasta el începu să învețe moldoveneşte şi introduse studiul acestei limbi şi în seminarul din Chişinău, plătind pe profesorul de această limbă din punga sa proprie. Tot el obținu consimțământul Sfîntului Sinod de a tipări cărți liturgice şi

rituale moldoveneşti. Spre acest scop el reînființa vechea tipografie moldovenească cu litere chirilice ce fusese desființată de arhiepiscopul Pavel. "Dorința clerului de a-şi avea tipografia sa este şi dorința mea; mă voi bucura din tot sufletul cînd voi vedea îndeplinită această dorință" zice cucernicul episcop. Şi într-adevăr, dorința sa s-a îndeplinit foarte curînd, căci în octombrie 1904 s-a deschis tipografia. Cu acel prilej el arată că poporul poate avea folos numai cînd aude slujba dumnezeiască în limba sa, iar nu ca catolicii care fac serviciul divin într-o limbă neînțeleasă de norod. Arătând că idealul său este *luminarea popoarelor,* ură ca "cărțile ce se vor tipări în acea tiparniță, să se răspândească cît mai repede în popor, *doar s-ar mai risipi întunericul cel mare în care zac moltiovenif'.*

încurajați de arhipastorul lor, preoții moldoveni cerură voie de a edita şi un *jurnal bisericesc* în .limba moldovenească. Vladimir împărtăşi dorința preoțimii şi recomandă Sf. Sinod cererea clerului moldovenesc. Prin ucazul împărătesc din 20 decembrie 1907 se încuviință "Sfatului Frățimii Naşterea lui Hristos" editarea unui jurnal bisericesc în limba moldovenească, care, purcezînd de la deviza episcopului Vladimir, *luminarea popoarelor,* s-a numit *"Luminătorul".* Redactarea jurnalului o luară asupra lor protoiereul *Constantin Popovici* şi ieromonahul *Gurie Grosu,* actualul arhiepiscop şi mitropolit al Basarabiei. Dînd arhiereasca sa binecuvîntare noii întreprinderi, cucernicul episcop Vladimir zice: "în Sfatul Frățimii Naşterii lui Hristos, chem blagoslovenia lui Dumnezeu şi din suflet doresc să blagoslovească Domnul, cu roade bune, ostenelile acestora, care iau rîvna de a se osteni în lucrul luminării turmei noastre. Lumina lui Hristos să lumineze pe toți'\

în ziua de 25 ianuarie 1908 apăru primul număr din *"Luminătoruf*. în articolul de fond se laudă rîvna şi interesul episcopului Vladimir pentru luminarea poporului în limba sa maternă, care "ca un adevărat episcop al bisericii pravoslavnice, care nu cunoaşte .numai o limbă, *vrednică* de a lăuda pe Dumnezeu, ci dezleagă tuturor noroadelor creştineşti a face slujba dumnezeiască în limba lor, a propovădui evanghelia lui Hristos în limba cunoscută norodului". După acest prinos de recunoştință, adus spiritului larg al episcopului- binevoitor, urmează o poezie-

program: *Să fie lumină* din care merită să fie reţinute-* următoarele strofe de o rară frumuseţe şi de un adînc înţeles:

"Lumină fie", fost-a glasul
Cu care Domnul a-nceput
Să cheme, cînd sunat-a ceasul
La viaţă, haosul cel mut.

Şi-a poruncit: lumina sfmtă
Să nu o stingem, fără rost,
Ci, în nevoi care-nspăirnîntă,
S-aflăm într-însa adăpost.

Din Prut şi Dnipru pin' la mare
Strămoşii noştri au purtat
Această sfmtă luminare -
Prin ea, cu duşmanii s-au luptat.

Şi ce-i mai scump m omenire
Şi mai bogat, mai de folos,
Ei ne-au păstrat ca moştenire
Pămînt şi legea lui Hristos.

Deci, păzeşte, o creştine,
Şi-n voia lenii nu te da,
Te luminează şi zi-n tine:
"O Doamne, fie-Ţi voia Tal"

Pentru a da pildă tuturor clericilor ruşi, Vladimir predica moldoveneşte în biserica soborului din Chişinău spre uimirea cucernicilor credincioşi. Dar dragostea sa sinceră pentru luminarea poporului nostru nu era după placul rusificatorilor, şi pentru aceea el fu mutat la Rostov şi trebui să părăsească Basarabia (septembrie 1908), lăsîhd mare părere de. rău în sufletele recunoscătoare ale moldovenilor iubiţi de dînsul.

7. Oprimarea curentului moldovenesc sub Serafim şi răspândirea "Inochentismului"

în locul lui, Sf. Sinod trimise la Chişinău pe un fost polcovnic rus, Leonida Mihailovici Ciciagov, care intră în tagma călugărească sub numele *Serafim* . Se pare că acesta fusese anume trimis în Basarabia pentru a pune stavilă curentului naţional moldovenesc care se accentuase prea dîrz şi stăruitor sub blîndul Vladimir. Trecutul său ostăşesc şi firea sa războinică şi combativă îl făcură să calce în urmele lui Pavel Lebedev, care începuse cu uri zel vrednic de o cauză mai bună opera de rusificare prin şcoală şi biserică, terorizînd şi trimiţînd în surghiun pe toţi aceia ce îndrăzneau să se afirme ca moldoveni. El zădărnici orice manifestaţie naţională moldovenească, opri întrebuinţarea limbii moldoveneşti în biserică,. nu vedea cu ochi buni apariţia "Luminătorului" şi căuta să taie tipografiei moldoveneşti orice posibilitate de existenţă. întunericul cel mare în care zăceau moldovenii şi în care Vladimir făcuse să străbată cîteva raze de lumină, se posomori din nou în beznă sub belicosul Serafim, stâlpul ţarismului samavolnic şi neîngăduitor.

Impunerea slujbei ruseşti, chiar în bisericile de la sate trebuia să înstrăineze pe moldoveni de biserică şi să-i facă nepăsători faţă de învăţăturile ei mîntuitoare. Urmările acestor măsuri nesocotite au fost *sectarismul religios,* ideile anarhice, pornirile subversive şi superstiţiile de tot felul. în întunericul sufletului, unde nu pătrunde nici o rază de lumină, cuvîntul înşelător prinde uşor rădăcini pe care cu mare greu le poţi stârpi. Aşa reuşi călugărul *Inochentie* să se înfăţişeze înaintea poporului ca trimisul lui Dumnezeu. Şi norodul incult, dar setos de învăţătura dumnezeiască îl crezu, i se închină şi-i jertfi ultimul ban agonisit în sudoarea feţei în îndelungate zile de muncă.

Acest Inochentie era de felul său moldovean şi trăia ca ieromonah într-o fnînăstire în *Balta,* un tîrguşor aşezat pe apa Codîmei la hotarul de nord al ţinutului Ananiev, gubernia Chersonului, deci într-**o** regiune-locuită în mare parte de moldoveni. El predica cu multă putere de convingere în limba moldovenească, care era cunoscută de norod, o credinţă nouă, eterodoxă, după care se conducea

noua sectă a "*Inochenţilor* ", care în 1912 număra 76 suflete. îşi vindeau moldovenii şi cenuşa din vatră numai ca să se poată înfăţişa călugărului Inochentie, care le făgăduia raiul pe pămînt. Sute de mii de oameni rătăceau spre mînăstirea din Balta, unde se găsea potrigul faimosului călugăr. Şi s-a constatat pe cale oficială că puterea lui Inochentie asupra norodului izvora din faptul că el îi vorbea moldoveneşte, pe cînd preoţii ruşi îndeplineau slujba dumnezeiască într-o limbă neînţeleasă de mulţime.

Mişcarea aceasta, care pe lîngă latura sa religioasă, avea şi una naţională moldovenească, puse pe gînduri pe episcopul Serafim, care se hotărî să ia măsuri de combatere serioase. Spre acest scop el convocă în ziua de 5 martie 1913 în Chişinău un congres la care luară parte preoţi, misionari, călugări şi mulţi laici iubitori de ortodoxie. Congresul, luînd în discuţie turburările ce se produseseră între credincioşi prin învăţătura lui Inochentie, hotărî combaterea ei cu toate mijloacele şi îndeosebi prin răspîndirea Evangheliei în limba moldovenească, prin predici după înţelesul norodului şi prin cîntări corale în biserici într-o limbă înţeleasă de credincioşi. Trebui deci să vină Inochentie, a cărui învăţătură se apropia întrucîtva de mărturisirile Sfîntului *Teofan Zatvomicul,* pentru ca să deschidă panslaviştilor ochii, ce primejdie cuprinde în sine desconsiderarea limbii naţionale a norodului.

Dar cu toate măsurile de combatere şi cu toată prigonirea "inochentiştilor", ţăranii moldoveni nu conteniră de a crede în cuvîntul şi misiunea sa dumnezeiască. învăţătura sa păru periculoasă ordinii publice şi atunci Inochentie fu pus în urmărire. Era în august 1913, cînd o sotnie de cazaci înconjurară mînăstirea din Balta, unde petrecea Inochentie, pentru a-1 ridica de acolo şi a-1 duce cu forţa la o altă mînăstire lîngă lacul Ladoga. Atunci ţăranii care încercară să apere pe povăţuitorul lor fură atacaţi de cazaci şi 60 dintr-înşii căzură ca- martiri ai credinţei lor sub zidurile mînăstirii din Balta.

Dar cu toate acestea, adepţii lui Inochentie nu se lăsară descurajaţi. îndată ce se află de locul surghiunului său, mii de oameni porniră într-un lung pelerinaj, în puterea iernii, la mînăstirea Ladoga, pentru a se închina în faţa noului profet şi a asculta învăţăturile sale mîngîietoare. Izbucnirea războiului mondial şi radicalele prefaceri politice, sociale şi

naţionale pe care el le-a produs, făcu să amuţească glasul lui Inochentie şi învăţăturile sale.

Curînd după aceasta Inochentie fu ridicat din mînăstirea de lîngă lacul Ladoga şi trimis în judecată şi osîndit cu surghiun în mînăstirea Solovki, aşezată într-un ostrov din Marea Albă. Văzîndu-se izolat de lume şi părăsit, nenorocitul călugăr s-a pocăit, arătînd că "multe din rătăcirile sale se datoresc mtunecimii minţii lui, care, ca şi la mulţi moldoveni de la ţară, a rămas nefrămîntată de marea putere a ştiinţei; căci această ştiinţă lipseşte cu desăvîrşire ţăranilor moldoveni din care se trage şi dînsul. Rătăcirile sale au izvorît diin marea dorinţă de a-i ajuta pe moldoveni la cunoaşterea adevărurilor legii creştineşti pe care el singur nu le străbătuse bine cu mintea lui slabă şi puţin luminată". Aşa s-a sfîrşit aventura călugărului Inochentie.

O altă sectă răspîndită în Basarabia este cea a *"studiştilor "* de la nemţescul Stunde, oră, ceas de rugăciune. Acesta era numele unei secte ce se formase pe la 1860 la coloniştii nemţi din sudul Rusiei şi Basarabiei. Adepţii acestei secte se îndeletnicesc cu lectura Bibliei, nu respectă taina preoţiei şi nici formele externe ale serviciului divin. în năzuinţa lor spre o revelaţie religioasă, ei se apropie foarte mult de pietişti şi de nazareni.

Pentru combaterea sectelor eterodoxe s-a creat pe lîngă mitropolia din Chişinău un *serviciu de misionari* compus din clerici destoinici la vorbă şi pricepuţi în arta de a convinge. Cel mai bun mijloc pentru combaterea sectelor s-a dovedit cuvîntul viu izvorît din convingere şi rostit în limba poporului.

De acest mare adevăr îşi dădură seama în sfîrşit şi cercurile conducătoare şi îndeosebi Sf. Sinod, care mijloci un ucaz împărătesc prin care se îngădui moldovenilor săvîrşirea sfintei liturghii îh limba lor naţională. "Ziua de duminică, 21 iulie 1913, a fost - zice *«.Cuvîntul moldovenesc » din Chişinău* - o zi de sărbătoare naţională a moldovenilor din Basarabia; căci în acea zi ei s-au învrednicit să asculte întreaga slujbă arhierească a liturghiei în limba lor străveche moldovenească - fapt care nu se mai întîmplase în viaţa lor din vremea arhiereului Pavel, care cel dinţii după alipirea Basarabiei către împărăţia rusească şi-a luat asupră-şi păcatul de a alunga limba moldovenească din biserica norodului nostru". Faptul acesta se datora

''duhului de primenire a vieții", care de la o vreme domnea în Basarabia şi nu mai puțin ''fricii stăpînitorilor bisericeşti de a nu-i pierde pe moldoveni pentru biserica pravoslavnică" fiindcă moldovenii ce nu auzeau cuvîntul moldovenesc nici în biserica lor strămoşească, începeau a-şi "apleca auzul spre alte biserici decît biserica pravoslavnică", încuviințarea serviciului divin în limba moldovenească dădu moldovenilor dovada "că biserica pravoslavnică nu s-a prefăcut încă cu totul într-un instrument de rusificare a norodului moldovenesc". Zorile unor vremuri noi şi mult tăgăduitoare se iviră la orizontul vieții naționale din Basarabia.

încolo, Serafim s-a dovedit un bun cîrmuitor al eparhiei sale. La stăruința sa s-a ocupat scaunul episcopal de la Cetatea Albă şi la 1910 s-a remființat episcopia *Ismailului* pentru părțile din josul Dunării ca pe vremea episcopului Melhisedec. Pe timpul său s-a zidit "Casa *Eparhiali* " din Chişinău, cu sala ei splendidă pentru conferințe religioase.

O bună întocmire în biserica din Basarabia este *monopolul fabricării luminărilor* pentru nevoile cultului divin şi pentru ceremoniile religioase (1883). Desfacerea acestor luminări se face de către organele fiecărei biserici cu îndatorirea de a vărsa o parte din venit în *"fondul bisericesc* ", din care se întrețin aşezămintele de cultură religioasă şi de milă creştinească. Biserica basarabeană îşi are *depozitul propriu pentru vinul* necesar la săvîrşirea slujbei dumnezeieşti. Ea mai întreține şi o *magazie de veşminte preoțeşti, de cărți rituale, ornate şi paramente bisericeşti.* în cele din urmă. Serafim nu găsi nici nobilimea basarabeană destul de patriotică şi de aceea află cu cale de a o învinovăți de separatism. Denunțul acesta îl implică însă într-un grav conflict cu nobilimea şi el trebui să părăsească Basarabia.

La 1914 Serafim părăsi Basarabia şi în locul lui ajunse *Platon,* arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului. Vicarii săi erau: *Gavriil,* episcopul Cetății Albe şi *Zenovie,* episcopul Ismailului. După aproape doi ani de arhipăstorie, în decembrie 1915 Platon trecu la Odessa, iar locul său în Chişinău îl ocupă arhiepiscopul *Atanasie* pînă la 23 iunie 1918, cînd acesta împreună cu vicarii săi părăsiră Basarabia pentru totdeauna, fiindcă moldovenii cereau cu drept cuvînt un arhipăstor de neamul lor. După retragerea lui Atanasie

conducerea eparhiei basarabene fu încredințată Ş..S. Episcopului *Nicodem de Huşi* care luă măsuri înțelepte pentru restabilirea străvechiului caracter romanesc al bisericii din Basarabia. Vicar al mitropoliei şi episcop al Ismailului fu rînduit în 1918 *P.S. Sa Dionisie Eman ,* fostul stareț al mînăstrii Soroceni. La sfîrşitul anului 1919 I.P.S.S. Episcopul Nicodem consideră opera sa de naționalizare a Eparhiei Basarabiei terminată şi se retrase la vechiul său scaun episcopal din Huşi. în locul său congresul bisericesc din Chişinău alese în 21 februarie 1920 pe arhiereul Gurie Botoşăneanu de arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului care păstoreşte arhidieceza Basarabiei pînă azi.

Avînd deci în vedere greutățile cu care a avut de luptat, persecuțiile la care era expusă şi influența covârşitoare a bisericii pravoslavnice ruseşti, trebuie să recunoaştem marile merite naționale şi culturale pe care preoțimea basarabeană şi le-a cîştigat în timpul stăpînirii ruseşti şi să ne închinăm înaintea dragostei şi devotamentului ei pentru biserică, țară şi limba moldovenească. Ea şi-a împlinit pe deplin datoria față de poporul din care s-a ridicat, cultivînd limba moldovenească în biserică şi întreținînd necontenit focul sacru al luminii şi culturii strămoşeşti.

8. Minâstirile din Basarabia

Pentru a completa .tabloul vieții bisericeşti în Basarabia este necesar să aruncăm o scurtă privire şi asupra mînăstirilor basarabene. La ocuparea pămîntului dintre Prut şi Nistru, ruşii găsiră acolo un număr destul de însemnat de aşezăminte mînăstireşti, unele mai vechi, altele mai noi. Cea mai veche mînăstire basarabeană era ctitoria lui Alexandru cel Bun de la *Vărzăreşti.* O altă veche ctitorie domnească era *Chipriana* lui Ştefan cel Mare, căreia după vechime îi urma *Hîncu,* fundația Hînceştilor nestatornici şi rebeli. Celelalte mînăstiri şi schituri sînt ctitorii răzăşeşti mai noi fără prea mare însemnătate.

Mînăstirile basarabene formează după aşezarea lor 3 grupuri bine distinse unul de altul. Primul grup se compune din 5 mînăstiri aşezate în județul Chişinău şi anume: *Vărzăreşti, Hîncu , Soroceni, Chipriana şi Condrița.* Grupul al doilea se compune din 8 mînăstiri în ținutul Orheiului şi

anume: *Hîrjauca, Gîrbovățul, Răciula, Frumoasa, Țigănești, Tabăra, Curca* cu schitul *Pripiceni* şi *Chirova.* Grupul al treilea cuprinde 5 mînăstiri în ținutul Orheiului situate pe Nistru sau aproape de acest fluviu şi anume: *Coşelauca, Sahamea* cu schitul *Țipova, Călărăşauca, Jabca* şi *Dobruşa.*

Cele trei grupuri numără laolaltă 18 mînăstiri şi schituri, dintre care 11 sînt mînăstiri de călugări iar 7 mînăstiri de călugărițe sau maici şi anume: Vărzăreşti, Chirova, Tabora, Răciulea, Coşelauca, Călărăşauca şi Jabca. Alte mînăstiri şi schituri între care: Cărătura, Cosovățul, Lometa, Rezilia, Soroca, Ciura, Borzeşti, Butuceni, Cucuruzeni, Fîntîna Doamnei, Hîrtopul, Grădişte, Galița, Ignăței, Peştera, Poiana, Popăuți, Rişca, Rudi şi Verejeni, fură desființate de cătrte ruşi. Pe lîngă aceste 18 mînăstiri mai mici mai trebuie amintite şi mînăstirea *Cetatea* cu schiturile *Terapont şi Borisovca* din județul Ismailului.

Clerul regular, numit şi *"clerul negru "* spre deosebire de cel secular sau *"clerul alb* ", era împărțit în trei protoierii sau blagocinii, corespunzînd celor 3 grupuri de mînăstiri, avînd centrul lor în Chişinău, Orhei şi Soroca. Blagocinii aceştia aveau să supravegheze pe stareții (nastoiatelii) şi pe starețele (nastoiatelițele) mînăstireşti.

Aşezămintele acestea mînăstireşti erau înzestrate de către ctitorii şi adăugitorii lor cu moşii mai întinse sau mai strimte după timpuri şi împrejurări. Chipriana şi Condrița fură închinate nou createi mitropolii din Chişinău, iar celelalte obținură confirmarea posesiunilor lor. Dispune doar "Aşezămîntul" de la 1818 câ "orice avere ce va fi dreaptă a bisericilor şi mînăstirilor Oblastiei a tuturor de obşte credințelor adică: satele, săliştile, cîşlele, păscăriile şi acareturile, aşijderea țiganii, capitalurile de bani şi alte afierosiri întărite prin hrisoave sau zapise, vor rămîne în veci ale lor averi şi se vor apăra pe drejptatea averilor haznalei."

Averile mînăstirilor indigene erau însă relativ foarte modeste. Căci afară de Chipriana care poseda 10 sate cu o suprafață de aproape 40.000 de deseatine de pămînt cultivabil, celelalte mînăstiri şi schituri basarabene posedau toate laolaltă numai vreo 15.000 deseatine, posesiunile fiecărui aşezămînt în parte variind între 24 şi 3.900 de deseatine.

9. Moşiile mînăstirilor închinate şt Noul Neamț

Cu mult mai întinse erau posesiunile aşezămintelor de peste hotarele Basarabiei în România şi Orient, căci domnii şi boierii Moldovei aveau obiceiul de a închina moşii nu numai mmăstirilor din țară, ci şi celor greceşti din Răsărit. Mînăs urile greceşti de la S fin tul Munte, Vatopedore, Sinai, Sf. Morrnînt din Ierusalim ş.a. posedau nu mai puțin de 100 moşii, care cuprindeau mai bine de 209.583 de deseatine de pămînt moldovenesc. Mînăstirea Neamțului, Episcopia Huşilor şi Mitropolia Iaşilor, aşezămîntul Sf. Spiridon ş.a. posedau în Basarabia 38 de moşii. La început, guvernul rusesc a îngăduit ca averile mînăstirilor închinate să fie administrate direct de către împuterniciții acestor mînăstiri. Starea aceasta de lucruri dăinui însă numai pînă la 1864, cînd se făcu secularizarea moşiilor mînăstireşti în Moldova. Atunci prin ucazul imperial din 15 mai 1864 s-a hotărît ca averile mînăstirilor străine să fie date în arendă către stat, în prezența împuterniciților mînăstireşti, prin licitație publică. După alți 9 ani apăru un nou ucaz (6 martie 1873) prin care se dispunea ca averile nemişcătoare ale aşezămintelor din România şi din Orient să treacă sub administrația Ministerului de Externe din Petrograd. Tot atunci se ceru fiecărui aşezămînt să justifice prin hrisoave şi acte de donație dreptul lor de posesiune asupra moşiilor ce stăpîneau în Basarabia şi să arate, în mod neîndoielnic, menirea pe care aceste fundații o primiră de la testatorii lor. Şi aceasta pentru motivul ca veniturile să se folosească numai pentru scopurile pentru care fuseseră destinate de către donatorii lor.

După stabilirea scopurilor fundaționale s-a hotărît ca veniturile anuale din aceste moşii să se împartă din capul locului în 5 părți egale, din care o cincime să se folosească pentru acoperirea cheltuielilor de administrație şi pentru formarea unui fond de rezervă; două din cinci părți treceau în mîna aşezămintelor străine, iar alte două cincimi ce mai rămîneau se vărsau în vistieria zemstvelor din Basarabia pentru întreținerea şcolilor şi bisericilor. La stăruința mitropolitului Pavel apăru un nou ucaz (mai 1875), prin care se rîndui ca cota ce cădea asupra zemstvelor, să fie împărțită în 3 părți egale, dintre care o treime să rămînă

zemstvelor, o altă treime să treacă în seama mitropolitului din Chişinău pentru nevoile bisericii, iar a treia să se verse la Ministerul de Culte din Petrograd. Astfel se reglementase în Basarabia chestiunea moşiilor închinate.

Pe lîngă vechile mînăstiri moldoveneşti din Basarabia s-a mai înfiinţat una sub ocîrmuirea rusească şi anume mînăstirea *Chiţcani* sau *Noul Neamţ,* lîngă Tighina, pe Nistru. Petru Vodă-Rareş dărui încă la 1527 mînăstirii Neamţ seliştea Chiţcani pe Nistru. Dar mînăstirea Neamţului nu se bucură multă vreme de dania lui Petru-Vodă, fiindcă în 1538 turcii cuceriră Tighina şi cuprinseră în raiaua ei şi satul Chiţcani. Aşa rămase mînăstirea păgubită de această însemnată danie pînă la izgonirea turcilor din Tighina şi alipirea Basarabiei la împărăţia rusească. Atunci ruşii declarară tot. pămîntul fostei raiale turceşti de la Tighina drept pămînt al statului; în acest pămînt erau cuprinşi şi Chiteam!.

împotriva acestei declaraţii se ridică mînăstirea Neamţului, revendicînd vechiul ei drept de proprietate asupra Chiţcanilor. Pentru moşia sa înstrăinată, mînăstirea Neamţului intenta proces statului rusesc şi, învingînd mari greutăţi, cîştigă procesul. în 26 octombrie 1845 se hotărî ca mînăstirea Neamţului să primească echivalentul Chiţcanilor în bani, cu care să-şi poată cumpăra o altă moşie în Moldova. Dar stareţul nemţean nu se mulţumi cu această hotărîre, ci stărui cu tot dinadinsul ca Chiţcanii să-i fie restituiţi în tot cuprinsul lor. în cele din urmă el izbuti ca prin ucazul din 8 decembrie 1860 să primească în stăpînire moşiile Copanca şi Chiţcani ce fuseseră înstrăinate de turci. Mînăstirea însă n-avu norocul de a stăpîni multă vreme aceste moşii, fiindcă în decembrie 1863 se decretă secularizarea moşiilor mînăstireşti din Moldova. Atunci o parte din călugării de la Neamţ nu se putură împăca cu măsura secularizării şi fugiră»peste Prut în Basarabia, solicitând guvernului rusesc scut şi adăpost. Acesta se grăbi să ofere călugărilor pribegi adăpostul cerut chiar la moşia mînăstirii Neamţului, la Chiţcani, hotărând prin ucazul din 13 ianuarie 1864 ca acolo să se ridice o nouă mînăstire numită *Noul Neamţ.*

Porunca ţarului s-a îndeplinit şi la Chiţcani s-a ridicat frumoasa mînăstire de azi, în care se păstrează o serie de cărţi şi manuscripte româneşti privitoare la vechea noastră viaţă bisericească.

Organul oficial al eparhiei basarabene era *"Vestitorul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului",* care pînă la 1870 apărea în text paralel rus şi român, iar de atunci încoace numai ruseşte. Din punct de vedere confesional, Basarabia formează o unitate. Aproape 90% din întreaga populaţie este de lege ortodoxă, restul fiind de confesiune mozaică. Numărul catolicilor este disparent.

CAPITOLUL VI

Aşezămintele şcolare

1. începuturile învăţămîntului public în Moldova - 2. Şcolile domneşti din Basarabia - 3. Soarta învăţămîntului moldovenesc sub ruşi - 4. Rusificarea şcolilor primare - 5. înstrăinarea învăţămîntului secundar

1. începuturile învăţămîntului public în Moldova

Moldova era aşezată la hotarul dintre două civilizaţii deosebite, civilizaţia latino-germană din apus, şi civilizaţia bizantino-slavă din răsărit. Ambele civilizaţii, cu caracterul lor specific, exercitară o netăgăduită înrîurire asupra moldovenilor. înrîurirea simultană a ambelor civilizaţii asupra culturii noastre intelectuale şi materiale se învederează, bunăoară, în vechea arhitectură moldovenească, unde găsim aplicate motive gotice şi bizantine lîngăolaltă şi întreolaltă. In lupta aceasta de întrecere între ambele civilizaţii covîrşi influenţa bizantino-slavă, pentru că moldovenii, ca credincioşi ai bisericii greco-orientale deopotrivă cu ruşii, primeau îndemnuri pentru activitatea şi dezvoltarea lor culturală din Bizanţ. Astfel fură atraşi moldovenii în cercul de influenţă a civilizaţiei bizantino-slave, pe care ei şi-o însuşiră foarte repede pentru a contribui apoi, la rîndul lor, la dezvoltarea, îmbogăţirea, răspîndirea şi aprofundarea acestei civilizaţii.

în vechime, la noi, ca şi în alte părţi, învăţătura avea un caracter bisericesc pronunţat. Laicizarea şcolilor în Apus s-a produs sub influenţa Renaşterii şi a Reformei; la noi laicizarea învăţămîntului a început abia în cursul veacului al

XVJU-lea. în Moldova grija şcolilor era în seama bisericii care, fiind liberă de orice veleităţi de supremaţie asupra statului, se bucura de sprijinul tuturor factorilor politici şi sociali în străduinţele ei culturale. După concepţia timpului de atunci, învăţămîntul era privit ca un act de creştinească evlavie şi promovarea lui ca o faptă plăcută lui Dumnezeu. Dovadă pentru aceasta sînt nenumăratele danii pentru biserici şi mînăstiri cu menirea expresă ca veniturile lor să fie întrebuinţate pentru nevoile învăţămîntului.

Cele mai vechi aşezăminte de învăţătură în Moldova erau *şcolile mînăstireşti,* unde se învăţa a ceti şi scrie şi pe lîngă acestea şi rînduiala slujbei bisericeşti. Dascălii se luau din călugării cei mai învăţaţi. Cea mai veche şcoală de acest fel era cea de la mînăstirea Neamţului, ce fusese întemeiată de ucenicii învăţatului ţi evlaviosului *Nicodem* de la Vodiţa din Ţara Românească. Din şcoala aceasta trebuie să fi ieşit şi Iosif, primul vlădică român al Cetăţii Albe şi apoi mitropolit al Sucevei. Şcoli de acest fel funcţionau şi pe lîngă celelalte mînăstiri moldoveneşti ca Bistriţa, • Puma, Dragomima ş.a. Dascălii, diacii şi "ritorii" acestor şcoli însemnau an de an întîmplările cele mai importante din istoria ţării. Pe însemnările acestea se întemeiază cunoscutele *"letopiseţe "* ale Ţării Moldovei.

Şcoli pentru clerici, dar şi pentru mireni se găseau şi pe lîngă scaunele episcopale, ca la Suceava, Iaşi, Roman, Rădăuţi şi Huşi. Din şcolile episcopale de la Iaşi, Huşi şi Rădăuţi se rînduiau cei mai mulţi preoţi şi monahi pe lîngă bisericile din Basarabia. Şcoala de la mînăstirea Trisfetitelor din Iaşi fu ridicată încă de Vasile-Vodă Lupu la rangul de Academie şi înzestrată cu moşii pentru întreţinerea ei.

Şi pe lîngă mînăstirile din Basarabia funcţioanu şcoli mînăstireşti care se bucurau de un renume destul de bun. Pe lîngă mînăstirea *Curca* funcţiona o şcoală pentru fii de clerici, fondată acolo de vicarul mitropoliei din Iaşi. în aprilie 1804 preotul Petru Ghentuş ceru învoirea mitropolitului de a-şi trimite copiii la şcoala de pe lîngă mînăstirea *Dobruşca,* fiindcă în satul său nu se afla încă şcoală. încă din timpul Moldovei învăţătura era destul de răspîndită. Aceasta se vede foarte bine din informaţiile ce s-au cules din 1815 în eparhia Basarabiei. Din 2.650 de copii de clerici în vîrstă de 15 ani, ştiau carte 886; din 298 în vîrstă de 15-20 umblaseră la şcoală 244 şi numai 54

rămăseseră fără carte; m sfîrşit, din 179 tineri trecuţi de 20 ani, 101 ştiau ceti şi scrie şi numai restul de 78 rămăseseră fără lumina învăţătiirii. Dacă ne dăm seama de vicisitudinile vremurilor de atunci, trebuie să recunoaştem că ocîrmuirea Moldovei făcuse apreciabile sforţări pentru luminarea norodului prin şcoală.

Ici-colo se deschideau şcoli şi pe la sate ca bunăoară la *Rădăşani,* lîngă Roman, unde "a învăţat carte" Ştefan-Vodă Tomşa, cînd era "copil mic şi sărac". De altfel, copiii boierilor şi ai clericilor învăţau carte la dascăli particulari sau la călugări rătăcitori. Mai tîrziu dascălii aceştia erau greci, nemţi sau francezi. Vedem deci că în Moldova, ca şi îh multe alte ţări din timpul acela, existau şcoli mînăstireşti şi episcopale, dar şi şcoli elementare laice pe la oraşe şi sate. De la o bucată de vreme însă, stareţii mînăstirilor, care în cea mai mare parte erau greci pripăşiţi pe la noi, nu mai arătau nici o dragoste şi nici un interes pentru şcoală şi pentru luminarea poporului, înţelegînd să întrebuinţeze veniturile fundaţiilor bisericeşti pentru îmbogăţirea lor şi spre paguba ţării şi a poporului. Pentru şcoală nu mai ajungea nici o leţcaie.

2. Şcolile domneşti din Basarabia

Pentru a pune capăt acestei triste stări de lucruri se gîndi *Grigore- Vodă Ghica,* un bărbat luminat, pe care Neculce îl numără între domnii cei "de frunte şi de laudă", să găsească " alt chip de aşezămînt şcolilor, mai întemeiat şi mai statornic". Spre acest scop el, luînd blagoslovenia arhiereilor şi boierilor ţării şi a întregului divan, hotărî ca preoţii şi diaconii care pînă atunci plăteau dajdie cîte 4 galbeni pe an către vistierie, să nu mai plătească altă dajdie, *"fără numai cîte 1 galbăn de preot şi de diacon numai o dată într-un an şcoalelor, care bani să-i strîngă S. S. Părintele Mitropolitul şi să plătească lefile dascălilor".*

Pe calea aceasta Ghica-Vodă alcătui, prin hrisovul din 25 decembrie 1748, un *fond şcolar,* care se alimenta regulat prin contribuţiile anuale ale preoţilor şi diaconilor. De mijloacele acestui fond dispuneau mitropolitul şi episcopii ţării pentru întreţinerea şcolilor ce'se aflau în eparhiile lor şi îndeosebi pe lîngă scaunele lor episcopale. Şcolile

întreţinute din acest fond şcolar public erau considerate ca *"şcoli domneşti* ". Vedem deci că pe la mijlocul veacului al XVIII-lea existau în Moldova şcoli publice întreţinute de stat Iar episcopii erau datori "să facă necontenită cercetarea şcolilor, adesea luîndu-se sama cum învaţă copiii şi la ce se sporesc, ca şi dascălii să se silească şi copiii să se procopsească cu învăţătura lor". Mai tîrziu se institui o *"epitropie şcolară"* compusă din 8 boieri mari sub preşedinţia mitropolitului.

Nepotul lui Grigore-Vodă, *Grigore Alexandru Ghica,* moştenise de la unchiul său interesul şi dragostea pentru şcoală. El reorganiza Academia din Iaşi, dar avu grijă şi de învăţătura norodului. Prin hrisovul său din 1766, el află cu cale şi de trebuinţă că să aşeze, pe lîhgă şcolile întemeiate în Moldova de înainaşii săi, *"încă altele 23 de şcoli pe la ţinuturi la care s-au rînduit şi 23 de dascăli ".*

Cinci din aceste şcoli fură înfiinţate în regiunile de dincolo de Prut şi anume în *Greceni, Lăpuşna, Chişinău, Orhei* şi *Soroca.* Din acestea se vede cît greşeau cei ce credeau Că ocîrmuirea rusească ar fi deschis cele dintîi şcoli publice în Basarabia. Cu multă vreme înainte de răpirea Basarabiei, domnii Moldovei au avut grijă de luminarea populaţiei de dincolo de Prut, creînd încă în 1766 şcoli publice în toate ţinuturile transprutene ce aparţineau Moldovei. Şcoli moldoveneşti s-ar fi deschis atunci de bună seamă şi îh Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Chilia şi Ismail dacă aceste oraşe n-ar fi fost centrul raialelor turceşti, cucerite şi administrate nemijlocit de turci, care nu-şi băteau capul cu învăţătura "ghiaurilor".

"în rîvna de a ne lumina, noi nu ne-am lăsat mai jos decît alţii", zice cu drept cuvînt eruditul Alexandru Haşdeu. Silinţele nobile ale lui Grigore-Vodă Ghica de a înfiinţa şcoli domneşti şi în Basarabia ne dovedesc aceasta îh mod clar şi evident

începuturile acestea aşa de frumoase nu aduseră însă roadele aşteptate, fiindcă, curînd după* deschiderea acestor şcoli, începură războaiele dintre ruşi şi turci şi Basarabia nu mai avu pacea necesară pentru învăţătură. în 1771 mitropolitul Iacov se jeluia amarnic generalului Rumianţev că, din cauza războiului şi' a ciumei, "dascălii şi învăţăceii s-au împrăştiat care încotro şi că în şcoli a încetat orice activitate".

îndată însă ce se retraseră armatele ruseşti, şcolile începură din nou să funcţioneze. Ba mai mult chiar, Alexandru-Vodă Moruzi rîndui, prin hrisovul său din mai 1803, ca vechea şcoală din Chişinău să fie lărgită şi ca pe lîngă limba moldovenească să se înveţe acolo şi limba elinească. între "dascălii de învăţat copii" se porneşte la această şcoală şi copistul Alexandriei de la 1770, "Ştefan, dascălul din Putna", precum a arătat Ştefan Ciobanii. Pe lîngă această şcoală exista şi o bibliotecă din care bibliotecarul nu putea scoate nici o carte fără "ţidula epitropilor". Cursul şcolii dura 6 ani. Epitropia se compunea din boieri şi negustori. Vacanţele erau scurte "fără contenire, decît numai duminicele şi praznicile împărăteşti şi în vremea arşiţilor cîneşti". Dar în 1806 reîncepu războiul şi şcolile se meniseră din nou. Perioada aceasta de nelinişte şi nesiguranţă dăinui, cu puţine întreruperi, pînă la 1812, cînd Moldova de dincolo de Prut fu răpită de ruşi.

3. Soarta învăţămîntului moldovenesc sub ruşi

îndată ce se mai liniştiră spiritele din cauza răpirii Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu se gîndi serios la reluarea vechilor tradiţii moldoveneşti în învăţămîntul public. Spre acest scop el crea la Chişinău o *"şcoală eparhială"* şi un *"seminar duhovnicesc",* pentru creşterea clericilor de care avea nevoie eparhia sa. în raportul său către Sf. Sinod din Petrograd, mitropolitul cerea ca la aceste institute, pe lîngă limba rusească ca limbă a statului, să se înveţe neapărat şi "limba naţională moldovenească cu scopul ca cei ce o învaţă să poată propovădui cuvîntul lui Dumnezeu şi buna morală, precum şi limba latină, fiindcă din ea se trage şi se poate îmbogăţi cea naţională". Mai tîrziu s-a creat la Chişinău şi o *"şcoală eparhială de fete"* pentru educarea fetelor de preot şi de dascăli (1859). Pentru învăţarea limbii ruseşti apăru în 1819 o *Scurtă gramatică rusească, cu tălmăcirea tn limba moldovenească,* pentru elevii din seminarul duhovnicesc şi din alte şcoli din Basarabia, o prelucrare după gramatica lui Lomonosov. în 1827 apăru în Petrograd o nouă *Gramatică rusească şi românească închipuită de Ştefan Margela.* Autorul acestei gramatici, "coleschi sovetnicul" Ştefan Mărgeală, era un

moldovean din Basarabia, pe care-1 întîlnim mai apoi la Paris împreună cu alţi tineri români din Principate.

Dar cu toată buna lor 'organizare, şcolile -acestea nu puteau satisface setea de învăţătură a norodului, care încă din timpul Moldovei avusese prilej să cunoască şi să preţuiască după merit foloasele învăţăturii. De aceea tîrgoveţii moldoveni din Chişinău cerură, îndată după încheierea păcii, mitropolitului Gavriil să redeschidă vechea lor şcoală moldovenească, făgăduind pentru întreţinerea ei şi din partea lor "ceva ajutor şi mai vîrtos *venitul cotului tîrgului,* care mai înainte era afierosit şcolii obşteşti ce se zicea *domnească* aici în Chişinău". Şcoala din Chişinău se numea "domnească" fiindcă fusese înfiinţată prin hrisovul domnesc din 1766, deodată cu alte 22 de şcoli, între care şi cele de la Greceni, Lăpuşna, Orhei şi Soroca, precum s-a arătat mai sus. Mitropolitul împlini cererea târgoveţilor, rînduind pe "dascălul Gheorghie Popovici învăţător la copii la biserica sf. Prooroc Die", pentru care rânduire tîrgoveţii "nu puţin s-au bucurat" (decembrie 1812). Dar bucuria lor nu ţinu mult, fiindcă scurtă vreme după aceasta clădirea ce fusese menită pentru şcoala moldovenească primi o altă destinaţie, pentru nou creatul seminar duhovnicesc. Pe urmă, găsindu-se o altă casă de şcoală la biserica Naşterii Precistei, s-au strâns copiii acolo, dar din nenorocire ei fură izgoniţi şi de acolo, fiindcă preotul bisericii avea nevoie de această "casă de şezut" şi şcoala rămase din nou pe drumuri, în mai 1815 târgoveţii se plângeau mitropolitului că "cu *totul împotrivă li este a vedea pe fiii lor lipsiţi de hrana învăţăturii limbii moldoveneşti",* şi cereau un nou local pentru şcoală sau "o condică de milostenie spre a se putea zidi nişte case mai mari de şcoală" îh târgul Chişinăului.

Aceeaşi nerăbdare de a redeschide vechile şcoli moldoveneşti domnea şi la Orhei şi la Soroca şi în alte centre din Basarabia. Se vede însă că noua ocîrmuire n-avea de gând să redeschidă vechile şcoli moldoveneşti, ci umbla să creeze şcoli noi ruseşti, după interesele ei naţionale şi scopurile ei politice.

"Aşezământul" de la 1818 prevede "aşezarea de şcoli pentru norod". Şi se pare că încă în 1819 s-a şi hotărît deschiderea de şcoli primare la *Hotin* şi *Cetatea Albă.* O şcoală primară se deschise la *Briceni* la stăruinţa protoiereului Lonciovski. Dar o acţiune mai energică în

această privinţă s-a făcut numai după moartea mitropolitului Gavriil.

Urmaşul său Dimitrie reluă chestiunea învăţămîntului public şi înfiinţa mai multe şcoli după *metoda învăţămîntului mutual sau lancasterian.* Spre acest scop el adresă către norodul eparhiei sale o *"chemare",* în care arată că ţarul, "dorind ca copiii părinţilor celor săraci, atît ai moldovenilor, cît şi ai rosienilor şi ai altor locuitori de aici, din însăşi copilărie să poată cunoaşte pe Dumnezeu şi a împlini sfintele porunci ale lui, aşază îri Chişinău şi Bender şi pe la alte tîrguri ale acestei oblastii şcoli, îhtemeindu-le pe sfînta învăţătură a lui Hristos. La aceste şcoli copiii se vor învăţa fără de nici o plată pentru această învăţătură şi fără nici o cheltuială pentru cărţi, pentru hîrtie şi pentru alte trebuinţe. Toate pentru dînşii se vor da de la îndurarea monarhului şi părinţii în toată vremea, cînd vor voi, pot să ieie copiii din aceste şcoli, pentru ca să-i întrebuinţeze după a lor voie. Şcolile acestea aşa sînt alcătuite, ca copiii foarte lesne, foarte în grabă, cu bunăvoie şi cu bucurie se vor învăţa a ceti, a scrie şi a număra în limba moldovenească şi în cea rosienească, cine după cum va voi. învăţători la aceste şcoli vor fi drepţi moldoveni, care sînt crescuţi la seminarii de aici, unde au învăţat în limba rosienească. Purtarea de grijă pentru şcoâlele acestea, împărăteasca Sa Mărire o pune drept asupra deplin împuternicitului Namestnic al Oblastiei Basarabiei şi asupra mea, pentru ca cei ce se învaţă la ele mai bine şi mai cu nădejde să sporească întru învăţătură... Trimiteţi deci, trimiteţi cu bunăvoie copiii voştri la această şcoală".

După acest sistem" s-a mfiinţat la 1822 o şcoală publică la Chişinău, a cărei conducere fu încredinţată dascălului Hîncu, din care ruşii făcuseră deja un *Ghinculov.* Acest Iacov Hîncu era de felul său din Ovidiopol, orăşel aşezat pe malul stâng al limanului în faţa Cetăţii Albe. Ca director al şcolii lancasteriene din Chişinău, Hîncu alcătui un *Izvod pentru învăţămîntul mutual după sistemul de Lancaster* (1822). Hîncu ajunse mai apoi profesor la seminarul duhovnicesc din Chişinău şi în cele din urmă profesor la catedra de limba română la Universitatea din Petrograd, care se înfiinţase acolo în 1848 şi rămase îh fiinţă pînă în 1858. Scopul acestei catedre era de a introduce pe studenţi în tainele limbii noastre, în care erau scrise sutele de

documente vechi privitoare la daraverile de posesiune din Basarabia.

După alţi doi ani deschise un oarecare Cuniţchi o şcoală primară la Bălţi, la care dăscăliră mai tîrziu bucovineanul *Gavriil Bilevici* şi fiul său Gheorghe, care trecură mai apoi la Chişinău. în 1827 deschise dascălul Bobeica şcoala de la Tighina. în anii următori se înfiinţară şcoli la Cetatea Albă, Cahul, Soroca, şi Orhei, apoi pe la mînăstiri ca Dobruşca şi Hîrjauca, ba chiar pe la sate ca Rezeni, Mereni, Volcineţ, Nisporeni, Hîrtopul ş.a. Şcolile acestea stăteau sub oblăduirea mitropolitului şi aveau o mare însemnătate pentru luminarea moldovenilor, fiindcă la ele se învăţa moldoveneşte. Pentru mai buna lor supraveghere s-a înfiinţat în 1828 o direcţie specială pentru şcolile primare din Basarabia.

Pe lîngă şcoala din Chişinău ajunse la mare înflorire într-o vreme şcoala din Hotin, care era frecventată de moldoveni şi de ruşi. Către "ucenicii şcolii ţinutului Hotinului, ruşi şi români, acei care au săvîrşit cursul mvăţ^turilor rînduite la această şcoală, avînd apoi a trece la gimnaziul din Chişinău", ţinu *Alexandru Haşdeu* în ziua de 25 iulie 1837 celebrul său "cuvînt" plin de frumoase şi înălţătoare idei. El se îndreaptă mai ales către nobilii fii ai Moldovei care erau "mai aproape, mai de rudă inimii sale", povăţuindu-i să-şi iubească ţara şi limba strămoşească. în seama lor rămîh conservarea şi cultivarea vechilor tradiţii politice ale Basarabiei, căci "pămîntenii altor ţări se arată aici pe o vreme, aduşi fiind în locuri din întîmplare, iar nu din datorie; şi întocmai ca paserile văratice, ei iarăşi se întorc în ţara lor, poate nici cinstind măcar cu mulţămitoare pomenire ţara noastră".

De spiritul naţional al lui Alexandru Haşdeu era însufleţită în vremea aceea aproape întreaga boierime basarabeană, care ţinea morţiş la limba moldovenească, într-o adresă pe care I. Sturdza, mareşalul nobilimii basarabene o adresă în septembrie 1841 gubernatorului Teodorov, se arăta că limba moldovenească este neglijată în şcolile publice, că elevii nu se perfecţiondază "în limba maternă literară" şi că "şcolile ţinutale sînt lipsite de profesori de limba moldovenească, de cărţi şi material didactic pentru acest obiect". "Copiii nobilimii basarabene - continuă raportul - intrînd în liceu, cu toate că în el se predă

Urmarea acestui nefast sistem de încătuşare a gîndului şi sufletului unui neam este numărul înspăimîntător de mare al neştiutorilor de carte în Basarabia. Nemţii, evreii, ruşii, bulgarii, care aveau şcolile lor naţionale, erau cu mult mai progresaţi decît moldovenii. Dintr-o sută de moldoveni numai 10 ştiau carte; pe cînd dintr-o sută de nemţi ştiau carte 63, dintr-o sută de evrei 50, dintr-o sută de ruşi 40 şi dintr-o sută de bulgari 31. Cifrele acestea arată cît de vitregă era stăpînirea rusească faţă de moldoveni.

în 1912 erau în Basarabia 1.709 şcoli primare, dintre care 1.038 erau şcoli ministeriale, iar restul de 671 şcoli eparhiale. Şi cu toate că mai bine de 70 la sută din populaţia ţării era românească, în şcolile întreţinute din dările moldovenilor nu se învaţă româneşte. D anomalie mai mare şi o nedreptate mai strigătoare la cer nici că se poate ca aceea de a opri copiilor de a învăţa în limba lor şi de a se ruga lui Dumnezeu în limba părinţilor lor.

Cînd în 1905 deputatul rus Novicov ceru dumei din Petrograd cărţi şi şcoli româneşti pentru moldovenii din Basarabia, atunci ***"Ruşii adevăraţi"*** ca Krupenski, Puriskiewicz şi alţi deputaţi basarabeni săriră să combată această justă cerere a moldovenilor, susţinînd în faţa dumei, că moldovenii din Basarabia, fiind de mult rusificaţi, n-ar mai avea nici o nevoie de şcoli româneşti. Fireşte că interesul acestor domni era de a menţine poporul în întunecime şi ignoranţă, pentru a avea robi ieftini pentru munca moşiilor lor. Rusificaţi erau cei în numele cărora vorbeau aceşti înstrăinaţi, cîtă vreme moldovenii adevăraţi rămaseră ceea ce fuseseră strămoşii lor înainte de 1812, temelia românească a Basarabiei şi nădejdea ei de mai bine.

5. înstrăinarea învăţămîntului secundar

Pentru învăţătura mai înaltă s-a deschis la Chişinău în 1833 ***un liceu*** rusesc cu şapte clase, la care, pînă la 1873, se preda şi limba română ca obiect facultativ pentru elevii moldoveni. Profesor de moldovenească la acest liceu fusese multă vreme Ion Doncev sau mai bine zis Donici, care în 1865 publica un "Curs ***primitiv'de limba română, compus pentru şcolile elementare şi patru clase de gimnaziu***". în prefaţa acestei cărţi autorul regretă că se plănuieşte

suprimarea limbii române de la şcoala din Hotin, din cauză că nu se mai găseau elevi care să dorească a învăţa această limbă. Oricare ar fi fost adevăratul motiv, faptul îh sine era foarte trist, întrucît tineretul local din mai multe puncte de vedere ar fi trebuit să aibă mai mare interes de a învăţa limba ţării decît franţuzeşte şi nemţeşte. Cunoaşterea limbii române se cerea, la orice pas şi aceasta cu atît mai vîrtos, cu cît limba aceasta are atitea frumuseţi şi gingăşii. "Cea mai frumoasă latură a sufletului nostru este limba", zice Doncev, însufleţit de nobile sentimente naţionale româneşti. El recomandă deci conaţionalilor săi de a se "legăna în frumuseţea limbii lor naţionale".

Manualul său de limba română era tipărit cu litere latine şi cuprindea, pe lîngă bucăţi de lectură din domeniul ştiinţelor, şi diverse anecdote, proverbe, precum şi părţi alese din cei mai de frunte scriitori români contemporani, ca Alecsandri, Alexandrescu, Donici, Bolintineanu, Zamfirescu, Creţeanu, Tăutu şi alţii. Prin manualul lui Doncev s-au răspîndit în Basarabia creaţiile literaturii româneşti. De la manualul lui Doncev n-a mai apărut îh Basarabia alt manual didactic de limba română pentru licee pînă la cartea lui Ştefan Ciobanu, apărută la Chişinău în 1918, un manual de şcoală foarte bine îngrijit, ca toate scrierile lui Ciobanu şi de mare folos pentru deşteptarea conştiinţei naţionale în Basarabia.

In 1835 s-a deschis pe lîngă liceul din Chişinău şi un internat pentru copiii boierimii, numit ***"Pensionul Nobilimii,*** cu scopul de a pregăti "pentru ţară oameni capabili şi folositori şi funcţionari cunoscători temeinici ai limbii ruseşti şi ***moldoveneşti*** ". Fireşte că toate materiile se predau tineretului basarabean în limba rusească. Limba moldovenească se preda numai facultativ. Pînă la deschiderea acestui "pension", tinerii basarabeni îşi făceau educaţia la Odessa, unde ducele de Richelieu, guvernatorul militar al oraşului, înfiinţase pe vremuri un vestit institut de creştere.

Cu vremea s-au deschis gimnazii şi licee de băieţi şi de fete şi prin celelalte oraşe şi tîrguri din Basarabia, toate, fireşte, cu limba de predare rusească. Pe la 1912 se găseau în Basarabia 56 şcoli secundare de băieţi şi fete. în nici unul din aceste institute nu se mai învăţa limba română, nici chiar ca obiect facultativ pentru elevii moldoveni.

Puținii absolvenți români ai liceelor basarabene își continuau studiile la universitățile din Odessa, Kiev, Harkov, Dorpat (Iuriev), Moscova, Petrograd ş. a. şi numai rar îndrăznea cineva să-şi facă studiile la Iaşi sau Bucureşti. Unii din ei, neavînd prilej să învețe în şcoală limba lor maternă, o uitară şi se pierdură cu totul în rîndurile birocrației ruseşti, luînd parte la viața sufletească şi intelectuală a ruşilor. Alții, mai tari din fire, țineau morțiş la limba şi neamul lor, cu toată învățătura rusească pe care o aveau, precum s-a dovedit aşa de frumos cu ocazia unirii Basarabiei cu Patria Mamă. Poporul de rînd a păstrat cu sfințenie limba şi datinile strămoşeşti. De dragostea lui de neam s-au răsfrînt toate încercările de rusificare ale guvernului rusesc. Şi nici nu e mirare că a trebuit să fie aşa, îhtrucît în Basarabia " nu e ogor, monument, aşezămînt, local mai vechi, care să nu fie al nostru, sînge românesc, faptă românească, gînd românesc".

De acelaşi spirit de intoleranță şi duşmănie fățişă față de tot ce era românesc era condusă şi *"Biblioteca obştească"* din Chişinău, înființată în 1832 prin subscripție publică. în 1899 biblioteca aceasta număra peste 20.000 de volume, între care Zamfir Arbore nu putu găsi nici o singură broşură moldovenească. Şi nici nu puteau fi altfel, cînd ştim că peste Prut nu putea străbate nici o publicație din România, fie reviste, fie cărți literare sau ştiințifice, necum gazete politice româneşti.

CAPITOLUL VII

Activitatea literară

1. Continuitatea vechilor tradiții literare moldoveneşti
2. Renaşterea curentului național-cultural în Basarabia

1. Continuitatea vechilor tradiții literare moldoveneşti

Vechile tradiții culturale moldoveneşti s-au păstrat încă multe decenii în Basarabia înstrăinată. Generația de la 1812 şi cele ce i-au urmat pînă pe la 1890 erau pătrunse de spiritul culturii şi literaturii moldoveneşti, care-şi găsea răsunet şi dincolo de Prut în cuvîntul şi-n scrisul lui Alexandru Haşdeu, Ioan Sîrbu, George Gore, Alexandru Nacu şi îndeosebi în opera literară a lui *Constantin Stamati, "lebăda "* Basarabiei. în vremea răscoalei greceşti a "Eteriei", mai mulți fruntaşi ai vieții politice şi intelectuale a Moldovei trecură Prutul pentru a se adăposti îh Basarabia împotriva urgiei turceşti. între aceştia se găsea însuşi mitropolitul *Veniamin,* care petrecu la Colincăuți în județul Hotinului, unde traduse "în cele mai amante zile ale vieții sale" *Istoria scripturii Vechiului Testament* în limba neamului său. în Chişinău petrecea episcopul *Meletie* al Huşilor. Dintre scriitorii şi oamenii politici din Iaşi trecură îh Basarabia vestitul pravilist *Andronachi Donici,* poetul *Beldiman,* scriitorii *Conachi, Hrisovenghi şi Constantin Negruzzi,* care făcu cunoştință lui *Puşkin, ce* trăia surghiunit la Chişinău.

In primele decenii ce au urmat după răpirea Basarabiei, bariera Prutului nu era aşa de greu de trecut ca mai tîrziu. Dimpotrivă, ea se deschidea adeseori pentru a înlesni

oştirilor ruseşti drumul prin Moldova spre Balcani. Aşa fu în 1828, cînd armatele ţarului străbătură pînă la Adrianopol, unde se aşeză pacea cu turcii. Dar şi după aşezarea păcii ele rămăseseră în Principate pînă la 1834 în care timp vadurile Prutului rămăseseră deschise pentru împrospătarea vechilor cunoştinţe şi legături sufleteşti între moldovenii de dincoace şi de dincolo. Publicaţnie româneşti străbăteau în Basarabia fără nici o piedică. *"Curierul românesc "* al lui Eliade şi *"Albina Românească"* a lui Asachi, ce apărură chiar în acele vremuri, erau răspîndite în Basarabia, unde interesul pentru manifestările literare româneşti era destul de viu. în *"Curierul românesc "* din ianuarie 1830, căminarul Dumitrache Pastiescu arată ce mare bucurie simţiră basarabenii la apariţia publicaţiilor româneşti, căci şi "în Basarabia din rumâni este titular sovetnic, *Constantin Sţamate,* bărbat literat, cinstitor de oameni învăţaţi, sîrguitor* spre luminarea neamului său, care are tălmăcite şi nu conteneşte de a tălmăci alese istorii pentru întocmirea moravurilor celor bune, fabule, romanţuri, versuri, ce se numesc versuri albe, versuri împleticite, versuri drepte şi alte frumoase istorii. Rumâni cari aduc cinste neamului nostru cu învăţătura şi caracterul lor cel cinstit sunt încă'şi mareşalul *Alecu Leonard, Vasile Catîche şi Costache Tufescu,* mădularul judecătoriei judeţului laşului (Bălţi)".

' Nu se pomeneşte de numele lui *Alexandru Haşdeu* din Cristineşti (jud.Hotin) şi aceasta pentru motivul că el se folosea în scrierile sale cu predilecţie de limba rusă, îh care fusese ţinut şi frumosul său discurs la şcoala din Hotin. Acesta era unul dintre cei mai erudiţi oameni ai timpului său. Făcuse studiul îh Rusia şi Germania şi cunoştea foarte multe limbi, care-i înlesneau consultarea operelor ştiinţifice străine. Academia Română îl cheamă chiar de la înfiinţare, între membrii săi. Opera sa literară este foarte vastă. Din nenorocire însă cele mai multe din scrierile sale au rămas în manuscript. Ele îmbrăţişau aproape întreg domeniul cugetării omeneşti: ştiinţă, drept,"filozofie, sociologie şi istorie. între cele din urmă se citează de Iosif Vulcan care le-a văzut în manuscript: *Moartea cazacului Cuniţchi în Bugeac* şi *Dabija-Vodă şi Hîncu,* scrieri care ar putea răspîhdi multă lumină asupra trecutului Basarabiei cînd s-ar descoperi undeva. în "Dacia literară" din 1840 publică

Mihail Kogălniceanu un izvod al publicaţiilor lui Alexandru Haşdeu, apărute în diverse reviste ruseşti, care ar trebui adunate şi comunicate largulu public românesc, fiindcă tratează probleme de cel mai mare interes pentru istoria şi literatura română de pildă: *Cîntece istorice ale Moldovei, Povestea lui Duca-Vodă, O legendă asupra lui Petriceicu-Vodă, Judecata la sărdăria de Orhei, Cugetări moldoveneşti , Despre literatorii Basarabiei, Cîntece populare ale Moldovei, Scrisori asupra importanţei limbii româneşti pentru cunoaşterea istoriei ruseşti, Scrisori către Alexandru Sturdza asupra gospodăriei cîmpeşti a Basarabiei, Elena, fiica lui Ştefan cel Mare ş.a.* Activitatea literară şi ştiinţifică a fiului său Bogdan, deopotrivă de mare şi însemnată, nu mai aparţine Basarabiei, ci României de dincoace de Prut, ca şi cea a lui *Donici, Al. Russo, D: C. Moruzi, State Dragomir, Victor Crăsescu, Zamfir Arbore, C Stere* ş.a. Mai cunoscută este activitatea literară a lui *Constantin Stamati,* ale cărei roade au devenit un bun comun al românilor de pretutindeni. Scrierile sale erau cunoscute, şi răspîndite deopotrivă în Basarabia ca şi în Bucovina, Moldova, Muntenia şi Transilvania. *Muza românească, Povestea poveştilor* şi *Poezii şi proză,* găsiră un puternic răsunet şi dincoace de Prut. "Din firea lui de moldovan sfătos - zice P. V. Haneş - care ştie multe din bătrîni şi căruia nu-i plac veneticii, au ieşit şi humorul şi satirile lui, puse în slujba moralei, a cuviinţei, a măsurii, a datinilor româneşti. Lipsit de cerc literar românesc, de tovarăşi de muncă, a trebuit să împlinească singur în Basarabia rolul de scriitor în toate direcţiunile, să traducă şi să imite, să compună singur cît mai multe genuri, să încerce numeroase forme de versificaţie. Şi a reprezentat din acest punct de vedere în mic ceea ce în mare a reprezentat Asachi în Moldova şi Eliade Rădulescu îh Ţara Românească".

în rîndurile aşa de restrînse ale scritoriilor basarabeni ocupă un loc de cinste fabulistul *Ion Sîrbu* pe care seînteia dragostei ce ptşnea îh inima sa pentru neamul românesc şi pentru limba românească, "o fiică a slăvitei şi veneratei mame latine", îl determină să publice *Fabulele* şi *Compoziţiunile* sale (1851). Din pana lui *George Gore* apărură în "Buletinul guberniei Basarabiei" cîteva încercări bine scrise îh ruseşte despre fabulele lui Donici, despre poeziile lui Alecsandri şi despre poezia populară

românească (1862 - 1867). N-au văzut lumina tiparului poeziile erotice ale "umilului scriitor" *George Păun,* pe care le-a văzut Şt. Ciobanu şi care după părerea sa nu sînt lipsite de oarecare talent (1868). Mai puţin cunoscut este *Alexie Nacu*, autorul unei istorii a Basarabiei în ruseşte, de la care s-au păstrat în manuscris mai multe carnete cu poezii româneşti, scrise cu litere latine (1867-1869). Nacu era un bun cunoscător al Uteraturii româneşti pe care a încercat să o îmbogăţească cu traduceri din Krîlov, Lermontov ş.a.

Conştiinţa românească în Basarabia era veşnic alimentată prin contactul intelectual ce exista necontenit între moldoveni şi basarabeni. în 1854 căzu ca din nori cordonul Prutului. Armatele ţarului se revărsară asupra Moldovei înainte de a suferi înfrîngerea dureroasă de la Sevastopol, care pricinui retrocedarea Basarabiei sudice. Din nou se întîlniră fraţii de acelaşi neam şi de aceeaşi limbă, destăinuindu-şi unul altuia păsurile din trecut şi nădejdile în viitor. Pînă şi trupele de teatru din Iaşi începură să dea reprezentaţii româneşti la Chişinău. Piesele lui Alecsandri erau cele mai cunoscute şi mult gustate în Basarabia. Matei Millo era deopotrivă de admirat în Basarabia ca şi în Bucovina. Reprezentaţiile trupelor româneşti la Chişinău erau înălţătoare clipe de însufleţire naţională ca şi la Cernăuţi.

Unirea Principatelor Române într-un stat naţional unitar trezi mare bucurie şi vajnice nădejdi în inima basarabenilor patrioţi, care găsiră expresie aşa de frumoasă într-o scrisoare de urare a lui Alexandru Haşdeu, din care reproducem următorul pasaj înălţător: "Să dăruiască Dumnezeu vodă şi viitoarelor lăstare ale voastre acele zile senine de fericire şi slavă de cari s-au bucurat strămoşii voştri sub scutul celor de către Dumnezeu aşezaţi şi de Dumnezeu înălţaţi domnitori Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul! Vă trimit urări de bine din partea Basarabiei, pentru care sînt scumpe şi pline de însemnătate viitoarele destine ale României unite, patria-mumă; primiţi aceste urări ale mele ca un glas sufletesc al unui frate, pentru că eu sunt trup din acelaşi trup şi os din aceleaşi oase din care sunteţi plămădiţi voi, şi în vinele mele curge acelaşi sînge românesc care curge îh vinele voastre".

Aceeaşi nobilă însufleţire cuprinse sufletul basarabenilor cu ocazia înfiinţării Academiei Române, aşezămînt naţional pentru promovarea unităţii culturale a românilor de pretutindeni, cînd preşedintele Academiei primi din Bălţi următoarea scrisoare: "Eu, Alexandru Constantin Bodescu, Sfetnicul Curţii Imperiale Ruseşti, de felul său din oraşul Bălţi, dorind, ca toţi românii, de a contribui la încurajarea învăţăturii în România, declar că ofer suma de 2.000 de ruble, ceea ce face 5.200 de franci după cursul zilei, pentru Academia Română" (1868). Din scrisoarea de felicitare a lui Alexandru Haşdeu cu prilejul unirii Principatelor şi din adresa lui Alexandru Bodescu către Academia Română se desprinde, fără îndoială, acea frumoasă manifestare de solidaritate naţională, care face cinste generaţiei de la 1860 şi poate servi de pildă şi învăţătură generaţiei de azi şi celor viitoare. Zice doar Amfilochie, învăţatul vlădică al Hotinului, că "cel ce n-are priinţă şi dragoste pentru patria sa, adică pentru ţară şi limba în care s-a născut, comite un păcat deopotrivă de mare ca şi cel ce nu-şi iubeşte pe părinţii săi".

Pierderea ţinuturilor moldoveneşti din sudul Basarabiei, în urma tratatului de pace din Berlin, înăspriră relaţiile politice dintre ruşi şi români, iar frontiera Prutului se închise în 1878 aproape ermetic pentru schimbul de gîndire şi'simţire între fraţii de acelaşi sînge. Izolarea aceasta, atît de păgubitoare pentru propăşirea neamului românesc din Basarabia, dăinuind pînă în 1916, cînd hotarul s-a deschis definitiv şi pentru vecie. Renaşterea politică şi naţională a neamului românesc, precum şi accentuarea tot mai hotărîtă a revendicărilor sale naţionale şi teritoriale începură să neliniştească pe-ruşi şi să-i determine a lua măsuri de rigoare pentru asigurarea nelegiuitei lor stăpîniri în Basarabia. Atunci începu odiosul proces de deznaţionalizare a moldovenilor basarabeni prin şcoală şi biserică, pusă la cale de vlădica Pavel şi cinovnicii săi, clerici şi mireni; atunci începu tentativa de încătuşare a conştiinţei naţionale a unui neam dornic de viaţă şi de progres. Mai puternică însă ca aceste tentative s-a dovedit dreptatea cauzei noastre, care a trebuit să învingă şi a învins.

2. Renaşterea curentului naţional-cultural în Basarabia

In cursul veacului al XLX-lea toate statele civilizate îşi eluptaseră forme de guvernămînt constituţionale afară de Rusia ţaristă, unde absolutismul cel mai cras ţinea în cătuşele sale feudale o lume de aproape 180 de milioane de oameni în timp ce în statele constituţionale libertatea de gîndire şi de manifestare politică şi naţională era, mai mult sau mai puţin, garantată prin *constituţie,* în Rusia domnea cea mai crudă samavolnicie care adeseori degenera în adevărată teroare. Ocnele Siberiei nu erau destul de încăpătoare pentru a primi în umeda lor întunecime pe toţi aceia care îndrăzneau să revendice drepturile şi libertăţile poporului, sechestrate de ţar şi îndeosebi de cinovnicii săi îngîmfaţi şi insolenţi.

Crescut în ideile absolutismului luminat, *Alexandru I* dădu Basarabiei "aşezămîntul" de la 1818. Urmaşul său însă, *Nicolae I,* era cuprins de duhul celui mai negru absolutism, îh care se şi înăbuşi de scîrbă şi remuşcare după catastrofa de la Sevastopol . Fiul său, *Alexandru al II-lea,* înţelegînd mai bine cursul vremii, decretă împroprietărirea clăcaşilor şi promulgă legea zemstvelor, ba mai mult, el era hotărît chiar de a încununa reformele sale liberale prin o constituţie. Proiectul de constituţie era gata de a fi promulgat cînd, îh ziua de 13 martie 1881, o bombă curmă firul vierii ţarului-liberator.

Prin fapta aceasta criminală a *nihiliştilor* căzu întregul sistem liberal ce fusese inaugurat de *Alexandru al IlI-lea.* îngrozit de teroarea nihiliştilor şi povăţuit de Pobedonoscev, oberprocuratorul Sfîntului-Sinod, *Alexandru al IlI-lea* abandonă ideile constituţionale ale tatălui său şi restabili vechiul autocratism moscovit, faţă de care cetăţeanul n-avea alt drept, decît de a tăcea şi împlini poruncile stăpînirii, fără nici o critică şi fără nici un control. Reprezentantul acestui sistem în Basarabia era vlădica *Pavel,* care închisese tipografia eparhială moldovenească, oprise întrebuinţarea limbii moldoveneşti la slujba dumnezeiască şi surghiunise o pleiadă de cărturari români care ţineau aprinsă făclia conştiinţei naţionale româneşti în Basarabia. Autonomia judeţeană şi provincială fu restrînsă şi ţăranii

expuşi la cele mai grele asupriri din partea nacialnicilor judeţeni. Intoleranţa şi persecuţia faţă de naţionalităţile neruse, şi îndeosebi faţă de moldovenii din Basarabia, devenise un rezon de stat, o normă de guvernămînt a clerpcraţiei ruseşti.

împotriva despotismului se ridicară glasuri autorizate din rîndurile intelectualilor ruşi care cereau regim constituţional, abrogarea privilegiilor de clasă care se respectau numai în Rusia, egalitatea înaintea legii şi un control public asupra finanţelor ţării şi asupra tuturor actelor de guvernămînt. Desconsiderarea acestor juste revendicări politice şi sociale îndîrjeau mereu curentele subversive şi îndeosebi îndrăzneala celor ce tindeau la *anihilarea* odioasei organizaţii politice a statului rusesc. Alexandru al IH-lea scăpase ca prin minune de a cădea jertfă unui atentat nihilist, cînd îl surprinse moartea în ziua de 26 noiembrie 1894.

Fiul şi urmaşul său, *Nicolae al II-lea,* la încoronarea căruia în Moscova îşi găsiră moartea mii de oameni în aglomeraţia cea mare, era un om bine intenţionat, dar cu mult prea slab pentru opera uriaşă la care-1 chemase destinul. Pentru a putea înfrîna apucăturile despotice ale *"Adevăraţilor ruşi "* se cereau o voinţă de fier şi o mare forţă de muncă, calităţi ce lipseau de tot noului ţar, care era un om lipsit de voinţă şi veşnic chinuit de gîndul de a trebui să ia o hotărîre.

De aceea sistemul autocrat şi asuprirea naţionalităţilor continuară şi sub noul ţar cu aceeaşi străşnicie ca mai înainte. Nemulţumirea faţă de sistemul absolutist era generală. Curente revoluţionare se manifestau pretutindeni, dar mai ales în centrele mari industriale şi printre studenţimea universitară care, în entuziasmul său juvenil, nu-şi mai putea stăpîni nerăbdarea de a-şi vedea patria îndrumată, cu un ceas mai înainte, pe calea constituţionalităţii şi a adevăratei democraţii. Nemulţumire adîncă cuprinse şi păturile largi ale ţărănimii, care suferea foarte mult de pe urma apăsării dărilor şi a scăderii preţului produselor ei din cauza gospodăriei primitive.

în toiul acestor zvîrcoliri şi frămîntări lăuntrice, izbucni războiul ruso-japonez, care dezvălui toată corupţia şi destrăbălarea sistemului autocrat. îndată după cele mai dintîi înfrîngeri îh Manciuria căzu *Plehve,* încarnarea cea

mai vie a nefastului sistem despotic, ca jertfa unui atentat (iulie 1904). Pe urma acestui atentat, țarul rămase adînc impresionat. El încredința puterea prințului *Mirski,* care trecea drept un om cult și cu vederi înaintate. Dar toată bunăvoința sa se izbea de împotrivirea aderenților vechiului sistem. într-un consiliu de miniștri Pobedonoscev declară patetic că după Sfînta Scriptură biserica pravoslavnică nu poate recunoaște alt sistem de guvernămînt decît cel absolutist: o guvernare constituțională ar fi împotriva poruncilor lui Dumnezeu! Părerea sa era împărtășită de majoritatea membrilor casei domnitoare, care formau, o clică înfumurată, egoistă și stăpînită de cel mai negru spirit reacționar. Acești oameni, rău sfătuiți, se temeau ca prin recunoașterea drepturilor constituționale să nu sufere cumva vreo știrbire puterea lor autocrată.

Dar veștile rele ce veneau necontenit de pe cîmpul de luptă din Extremul Orient, înăsprite prin lipsurile și neajunsurile de tot felul dînlăuntrul imperiului, lipsuri ce în lumina tristelor evenimente externe ieșeau tot mai mult la iveală, întăreau mereu curentul revoluționar, nutreau spiritul de opoziție și întețeau lupta împotriva absolutismului despotic și samavolnic. Un străvechi obicei al pămîntului; observat deopotrivă în Rusia ca și în țările noastre, dădea norodului dreptul de a se înfățișa, în zile de grea cumpănă, cu jalba înaintea domnitorului. De acest obicei se folosi preotul *Gapon* cînd, în "duminica roșie" din 22 ianuarie 1905; se puse în fruntea mulțimii nemulțumite și fanatizate spre a se înfățișa țarului Nicolae în "Palatul de iarnă", cu jalba norodului. La trecerea podului peste Nev a, norodul fu întîmpinat cu salve de foc din partea armatei și sute de oameni își pierdură viața în această sîngeroasă și neașteptată învălmășeală. Nu trecură nici trei săptămîni de la acest crud măcel, cînd în Moscova marele duce Serghie fu rupt în bucăți de o bombă nihilistă.

întîmplările. acestea sîngeroase dovedeau pînă la evidență că odiosul sistem absolutist nu mai putea dăinui. Despre aceasta se convinse, în cele din urmă, și țarul care, prin ucazul său din 3 martie 1905, se hotărî să convoace *"duma* ", adică adunarea național^, pentru "dezbaterea și votarea legilor". Prin acest modest început de viață parlamentară intră, îh sfîrșit, și Rusia în rîndurile statelor constituționale din lume.

Poate că nicăieri îh vastul imperiu rusesc vestea aceasta n-a strîrnit mai mare bucurie și însuflețire ca îh Basarabia unde moldovenii, spre deosebire de frații lor de dincoace de Prut, gemeau sub cnutul absolutismului rusesc. îndeosebi tineretul sărbătorea evenimentul acesta cu toată puterea entuziasmului său juvenil, întrezărind în el zorile mult doritei libertăți ce era să vină.

încă din anul 1898 studenții basarabeni de la Dorpat și alte universități rusești începură să se organizeze îh asociații regionale basarabene (pămîntenii), pentru trezirea conștiinței naționale și cultivarea limbii moldovenești. în fruntea acestui tineret generos și însuflețit se găsea *Ion Pelivan,* care cu drept cuvînt este considerat de prietenii săi ca părintele ideii naționale românești în Basarabia. El și tovarășii săi de idei și sentimente, Alexandru și Vasile Oatu, Vasile Maho, Nicolae Siminel, NrVerdiș, N. Popovschi, V. Hârtia, N. Florov ș.a. avură să sufere foarte mult din cauza convingerilor lor politice și naționale. Dar ei nu se lăsară înfricoșați prin nimic, iar atitudinea lor națională servea drept pildă pentru toți studenții moldoveni ce-și făceau studiile la universitățile rusești.

Promulgarea constituției și publicarea alegerilor pentru *dumă* dădură prilej tinerilor basarabeni de a se întoarce la vetrele lor părintești și de a propovădui ideile lor naționale în mod mai liber ca mai înainte. Cum însă convingerile lor naționale aveau un colorit social foarte pronunțat, ele se ciocniră de ideile conservatoare ale boierimii moldovenești din Basarabia. Reprezentanții vechii boierimi se grupară în jurul lui Pavel V. Dicescu care, ascultînd glasul vremii, revendicase într-o broșură drepturi naționale și pentru moldoveni și respectarea limbii lor în școală și în biserică. Din gruparea lui Dicescu făceau parte Paul Gore, Vladimir Herța, M. Fiodoziu, Vasile Anghel, T. M. Suruceanu, fondatorul unui admirabil muzeu ș.a. Din partea acestei grupări se elaborase statutul unei societăți pentru răspîndirea culturii moldovenești în Basarabia.

O altă grupare boierească, cea de sub conducerea lui Krupenski, trecuse cu totul de partea rușilor, combătînd curentul național și dezmințind pe susținătorii acestuia. Organul publicistic al acestei grupări ostile neamului nostru și justelor sale aspirații, era "Drug" de sub conducerea faimosului antisemit Crușevan. într-un articol din această

faimoasă gazetă, inspiratorii ei, făcîhd aluzie la apărătorii ideilor naționale românești, găsiră cu cale să declare sus şi tare: "Nu, noi nu vom trăda Rusia!"

în primăvara anului 1906 începu campania electorală pentru prima dumă a imperiului. în Basarabia, ca şi în celelalte gubernii rusești, lupta electorală, ca ceva nou şi neobişnuit, deveni foarte aprigă. Curentul național românesc declară război pe față curentului rusesc şi rusificator. Lupta era grea şi anevoioasă, dar dreptatea cauzei românești era aşa de puternică, încît izbîndă şi triumful ei ar fi putut fi din țapul locului,» asigurate dacă rîndurile moldovenilor ar fi fost bine închegate şi dacă armonia şi înțelegerea dintre ei ar fi fost deplină.

Din nenorocire însă, deosebirile de vederi între partidul conservator al boierilor şi cel national-democrat al tinerilor intelectuali ieşeau tot mai mult la iveală. încercările doctorului Ion Vărzaru şi Eugenie Purcel de a înlătura divergențele şi de a uni ambele grupări românești într-un front unic de luptă contra ruşilor şi înstrăinaților rămaseră zadarnice din cauza revendicărilor de ordin social ale reprezentanților tineretului democratic, revendicări pe care boierii conservatori nu le puteau admite.

Tineretul basarabean se grupă în jurul avocatului *N. Gavriliță* şi hotărî să editeze *"Basarabia* ", prima gazetă românească "național-democratică", iar mai apoi "național-poporană" între Prut şi Nistru. Grija redacției o avea tînărul Pantelirhon Halippa iar după arestarea sa, M. Vîntu. Gazeta apărea de două ori pe săptărnînă. Primul număr apăru la 24 mai 1906.

Gruparea conservatoare de sub conducerea lui Dicescu se hotărî să scoată şi ea o gazetă romanească, pe care o intitula *"Moldovanul"* şi o puse sub conducerea lui George Madan. între altele ziarul "Moldovanul" cerea ca în școli să se învețe şi românește, "fiindcă limba strămoşească este pentru un neam ceea ce este pentru un om tata şi maica sa. Şi cînd părinții noştri au fost de neamul moldovenesc, cînd maicile noastre ne-au legănat tot în cîntece moldovenești şi ne-au învățat să ne închinăm şi să ne rugăm lui Dumnezeu în limba moldovenească, pe care şi ei au învățat-o de la părinții ior şi tot aşa din moşi strămoşi, noi n-avem dreptul şi nici nu ne lasă inima să ne lepădăm de ea, căci lepădîndu-ne de limba părintească, de neam ne lepădăm. Şi limba,

legea şi obiceiurile nu sunt de ieri de alaltăieri, ci de veacuri".

Cu toate acestea însă, "Moldovanul" propovăduia o politică de conciliere, apropiindu-se foarte mult de vederile susținute de presa rusească din Basarabia. Ținuta aceasta se datorește influenței lui Krupenski; ea era întrucîtva agreată şi de Dicescu, care era membru al partidului octobrist. Afinitatea aceasta de idei şi concepții politice dădea lui Dicescu şi prietenilor săi posibilitatea de a strecura şi în jurnalele rusești , precum erau "Basarabeț", "Drug" şi altele, redactate de N. Crușevan şi alții, note şi articole asupra străduințelor naționale şi culturale ale moldovenilor. O luptă aprigă de idei se încinse între "Basarabia" şi "Moldovanul", care, deşi pe drumuri deosebite, tindeau ambele spre acelaşi ideal: deşteptarea neamului moldovenesc din Basarabia la o nouă viață politică, națională şi culturală.

în jurul "Basarabiei" găsim grupați pe cei mai mulți dintre intelectualii basarabeni ce se ridicaseră, în cea mai mare parte, din rîndurile răzeşimii, ale clerului şi tîrgoveților şi care la izbucnirea revoluției se grăbiră să se întoarcă acasă de prin centrele rusești unde trăiau ca profesori, avocați, clerici, studenți etc. Regretatul Gavriliță era sufletul acestei frumoase mişcări naționale, dar şi democratice totodată. El şi prietenii săi stăteau pe punctul de vedere principial că drepturile politice, naționale şi sociale nu se cerşesc, ci se dobîndesc prin stăruință, muncă şi luptă îndîrjită. Tot ce avea Basarabia tînără, mai isteț, mai hotărît şi mai îndrăzneț se găsea în jurul noii gazete românești. între colaboratorii ei găsim pe Ioan Pelivan, Ion Gîndul, Pantelimon Halippa, Nicolae Popovschi, pe frații Ion şi Teodor Inculeț, Vasile Hârtia, Vasile Oatu, George Stîrcea, St. Usinovici, M. Vîntu, Alexie Mateevici, Sergiu Cujbă, care făceau legătura cu romanii din Regat, şi mulți alți tineri însuflețiți de cele mai frumoase sentimente naționale şi democratice. "Nu vă pot spune - zice Ion Inculeț într-o cuvîntare în Cameră - cîtă bucurie, cîtă satisfacție aveam noi, colaboratorii acestui ziar, cînd vedeam la iarmaroace grupuri de țărani care şedeau pe jos pe iarbă şi ascultau cum unul din ei mai cărturar, le citea «Basarabia»".

Din cauza neînțelegerilor dintre români, alegerile pentru

dumă dădură un rezultat puţin favorabil moldovenilor, dar ei reuşiră totuşi să trimită în primul parlament rusesc pe preoţii *Volovei* şi *Ghepeţchi* pentru Cameră, şi pe boierii *Dicescu* şi Casso pentru Senat. Prima dumă rusească se întruni în mai 1906 în Petrograd. îndată după convocarea ei se putu observa însă că duma nu era capabilă de o muncă rodnică, fiindcă era compusă din elementele cele mai eterogene. Din pricina aceasta prima dumă, despre care zicea Tolstoi că "producea trei impresii, una comică, alta revoltătoare şi a treia scîrboasă", fu dizolvată în 21 iulie al aceluiaşi an. Tinerii entuziaşti de la "Basarabia" uniră protestul lor cu cel al deputaţilor maziliţi, care se întrunise la Wiborg în Finlanda, pentru a protesta împotriva dizolvării dumei. în protestul acesta guvernul rusesc găsi un pretext binevenit de a urmări şi aresta pe colaboratorii "Basarabiei" şi de a-i împrăştia prin toate colţurile vastei împărăţii ruseşti. Cu plecarea lor apuse şi gazeta, în 18 februarie 1907. A doua dumă se întruni în Petrograd în martie 1907, fiind stăpînită de "Liga adevăraţilor ruşi", care erau duşmani declaraţi ai reformelor democratice. Dovedindu-se însă în scurtă vreme incapabilă-de orice activitate legislativă, a doua dumă fu şi ea dizolvată în 10 iunie 1907. In octombrie al aceluiaşi an se săvîrşiră alegerile pentru a treia dumă, care dădură din nou un rezultat favorabil pentru *Octobrişti* şi pentru *"Liga adevăraţilor ruşi"* de sub şefia lui *Markov* şi *Vladimir Purişchevici.*

Izbîndă aceasta electorală asigură "Ligii adevăraţilor ruşi" o guvernare mai lungă, căci alegerile pentru a patra dumă se făcură abia în noiembrie 1912. Duhul reacţiunii şi intoleranţei naţionale al lui Purişchevici şi Krupenski, care în timpul revoluţiei muri de foame ca măturător de stradă în Rostov, - ambii basarabeni de felul lor - stăpînea întreaga viaţă politică şi culturală din Rusia. Din duhul acesta izvorîră măsurile de restricţie ale lui *Stolipin,* care încătuşa orice mişcare naţională şi democratică. Gazetele româneşti "Basarabia" şi "Moldovanul" apuseră foarte curînd, iar *"Viaţa Basarabiei"*, ce apărea în text paralel cu litere latine şi ruseşti şi era menită să înlocuiască pe cele dispărute, apuse după primele numere, şi cu ea dispăru şi redactorul ei, Alexie Nour, împreună cu teascurile româneşti şi cu modesta bibliotecă redacţională ce se înjghebase cu mari dificultăţi la Chişinău. Autocratismul rusesc, crunt şi

intolerant, înăbuşi curînd curentul românesc din Basarabia pentru tepdinţele sale naţionale, dar mai ales sociale.

Numai în biserică mişcarea naţională se menţinu mai multă vreme graţie spiritului tolerant şi împăciuitor al episcopului Vladimir. Curentul acesta îşi găsi expresia cuvenită în *"Luminătorul "* protoiereului Constantin Popovici şi al colaboratorilor săi, deopotrivă de vrednici şi stăruitori, precum s-a arătat la locul potrivit. Pe lîngă articolele edificatoare de cuprins religios-moral, în coloanele "Luminătorului" apăreau şi diverse articole politice şi literare din pana lui Pan Halippa, Teodor Inculeţ, Alexie Mateevici şi a altor cărturari, căci acesta rămăsese singurul organ de publicitate prin care intelectualii basarabeni'puteau da un oarecare semn de viaţă naţională.

După întronarea reacţiunii "Adevăraţilor, ruşi", intelectualii basarabeni erau siliţi de împrejurări să se resemneze şi să aştepte timpuri mai bune. Membrii grupării democratice fură siliţi să se împrăştie care încotro. Unii plecară la Kiev şi Odessa, alţii la Moscova şi Petrograd şi numai puţini dintre ei trecură la Iaşi. Ion Pelivan se retrase la Bălţi, în locul său natal, şi ca judecător de pace începu să adune cărţi româneşti şi să le răspîndească în popor. Pan Halippa, Mihail Vîntu, Scodihor, Ion Costin, Sergiu Niţă şi alţii trecură la Iaşi pentru a-şi continua studiile la universitatea de acolo. Ion Inculeţ plecă la Petrograd cu acelaşi gînd şi pilda lor fu urmată de întreaga pleiadă de tineri din jurul regretatului Gavriliţă. Daniil Ciugureanu, Simion Murafa, Ştefan Ciobanu, Berechet, Alexandru Mateevici şi alţii îşi continuau studiile la Kiev, unde se grupară într-un cerc moldovenesc pentru cultivarea limbii naţionale.

în lipsa unui organ de publicitate românesc la ei acasă, tinerii basarabeni, ca şi bucovinenii pe vremuri, colaborau la revistele româneşti de dincoace de Prut. *Tudose Roman* şi *Iuliu Fripta* scriau la "Viaţa românească" din Iaşi. *Iorgu Tudos* publica traduceri şi poezii originale^ în coloanele "Convorbirilor literare", ale "Familiei" şi "Sămănătorului" găsim preţioase contribuţii basarabene semnate de Dumitru Vrabie, Porfirie Falã, Ion Bălteanu, G. Marinescu, P. Gheorghiu ş.a. La Cahul dezvoltă o frumoasă activitate naţională Dumitru Crăciunescu, la Soroca fraţii Meleghi. Şi aşa se găseau pretutindeni intelectuali, clerici şi mireni,

care se simţeau îndemnaţi să cultive şi să răspîndească gîndul, vorba şi simţirea românească. Studenţii basarabeni din Iaşi, intrând în legătură cu Liga Culturală, adunau cărţi şi reviste pentru a le strecura în Basarabia. Pe calea aceasta trecură Prutul cărţile din editura "Minerva" şi "Biblioteca pentru toţi".

Fireşte că oamenii cu astfel de idei şi credinţe nu puteau fi pe placul "Adevăraţilor ruşi" şi de aceea toţi cîţi manifestau sentimente naţionale moldoveneşti erau spionaţi, urmăriţi şi persecutaţi la tot pasul. în 1912 se împliniseră o sută de ani de la răpirea Basarabiei. Guvernul rus făcea mari pregătiri pentru sărbătorirea primului centenar de la răpire. în toiul acestor pregătiri, Ion Pelivan trimise o scrisoare prietenilor săi din Kiev, invitîndu-i să se întoarcă în Basarabia pentru a se pune în serviciul cauzei naţionale. Cenzura rusească luă cunoştinţă de cuprinsul scrisorii şi urmări pe autor, silindu-l să iasă din magistratură. Arhimandritul Gurie fu exilat din Basarabia. Persecuţii de acest fel mai îndurară şi mult regretaţii Murafa, Bălteanu, Fală, Friptu şi alţii.

Serbările jubiliare trecură fără participarea moldovenilor. Şi cu drept cuvânt, fiindcă numai cinoynicii ruşi şi înstrăinaţii de pănura lui A. Krupenski aveau motive de a se bucura şi veseli. Norodul moldovenesc rămase rece şi nepăsător faţă de aceste triste "sertfări jubiliare". Despre aceasta se putură convinge şi "înalţii oaspeţi" ce veniră cu mare alai de la Petrograd şi îndeosebi membrii "Ligii adevăraţilor ruşi", care nu găsiră cuvinte destul de grele pentru a-şi arăta indignarea şi nemulţumirea lor faţă de "indiferenţa, ingratitudinea şi lipsa de patriotism " a moldovenilor "sălbatici şi inculţi". Un neam conştient de demnitatea sa poate fi umilit şi dispreţuit, dar nu i se poate cere, în nici un caz, să aplaude pe sugrumătorii şi despuiatorii drepturilor sale politice şi naţionale. Şi neamul moldovenesc din Basarabia era conştient de aceste drepturi şi de aceea privea cu indiferenţă la manifestările de bucurie ale oficialităţii ruseşti, aşteptând cu resemnare mântuirea ce era mai aproape de cum se putea bănui atunci.

Cu prilejul acestei aniversări, triste sufletului românesc, apărură mai multe scrieri jubiliare în limba rusă, ca bunăoară cartea protoiereului Nicolae Laşcu şi scrierea festivă a lui Alexandru Krupenski. Evenimentul acesta aşa

de dureros pentru noi, n-a trecut nebăgat în seamă nici în celelalte provincii româneşti, unde ziua aceea de adîncă jale fu pomenită în mod cuvenit. Aniversarea aceasta dădu prilej întregului neam românesc de a-şi aduce aminte de Basarabia răpită şi de fraţii subjugaţi ce se găseau sub cnutul rusesc, de a afirma solidaritatea naţională cu ei şi de a-i întări în credinţa izbăvirii ce era să vină. în 1912 apăru cartea lui N. Iorga, *Basarabia noastră,* ca un prinos de dragoste şi încurajare pentru fraţii basarabeni.

Afirmarea clară şi hotărîtă a solidarităţii naţionale româneşti avu urmări binecuvântate pentru deşteptarea şi întărirea conştiinţei naţionale moldoveneşti în Basarabia. Prietenii şi admiratorii lui Gavriliţă crezură că a sosit momentul potrivit de a reînvia activitatea publicistică românească în sensul vederilor lor naţionale şi democratice, activitate ce fusese întreruptă o dată cu dispariţia gazetei "Basarabia".

După o întrerupere de mai mulţi ani de zile, apăru, cu sprijinul mărinimos al marelui naţionalist basarabean Vasile Stroescu în mai 1913, o nouă gazetă românească la Chişinău: *"Cuvînt moldovenesc",* care în unul din numerele sale vorbea de "duhul de primenire al vieţii, care de la o vreme domneşte în împărăţia rusă". Era adierea primăvăratică a noii vieţi constituţionale care începea să se manifeste ân mod sfios ân Rusia ţaristă şi care trezea ân sufletele moldovenilor nădejdi nedesluşite. în zadar încerca vlădica Serafim să înăbuşe aceste nădejdi prin persecutarea şi expulzarea acelora în inima cărora ele începură să încolţească; ele nu puteau fi smulse de acolo prin nici o putere din lume, fiindcă aveau rădăcini trainice de veacuri..

Directorul acestei gazete, care la început •apărea numai o dată pe lună, iar- mai apoi chiar de 3 ori pe săptămână, era Pantelimon Halippa, care avea ca redactor responsabil pe Nicolae Alexandri, un bun cunoscător al lui Tolstoi şi un om de o rară bunătate de inimă. Pan Halippa era persoana cea mai indicată de a lua conducerea acestei gazete, ca unul care condusese pe vremuri "Basarabia" care colaborase la "Viaţa Basarabiei" şi la "Luminătorul", sub diferite pseudonime ca Cobolteanu, după satul său natal din judeţul Soroca, şi Basarabeanu, şi care îşi completase studiile la Iaşi, unde avusese prilejul de a se împărtăşi din cultura românească. Graţie acestei culturi Halippa putea lesne să

evolueze de la ideile socialiste internaționale la convingerile național-democratice românești. Colaboratorii lui Halippa la frumoasa sa operă culturală și națională erau Simion Murafa, Daniel Ciugureanul, Mihail Minciună, Tudose Roman, Iuliu Friptu, Ion Buzdugan, care semna Nicu Romanaş şi alții.

Cuvîntul moldovenesc, intitulîndu-se revistă pentru literatură și știință reproducea bucăți alese din literatura română, dar dădea totodată prilej și cărturarilor de acolo de a publica încercările lor literare. "Cuvîntul moldovenesc" era, pînă la prăbușirea Rusiei țariste, singurul organ de publicitate prin care românii basarabeni vorbeau fraților lor din Regat, Ardeal și Bucovina despre păsurile lor, despre luptele lor și despre încrederea lor în viitor. Era singurul organ de publicitate, fiindcă *"Glasul Basarabiei", ce* apăru în 1913 la Chișinău sub îngrijirea lui Constantinescu, dispăru foarte curînd fără să fi avut vreo legătură cu exponenții vieții culturale din Basarabia.

în editura gazetei lui Halippa apăru, de la 1913 încoace, "Calendarul cuvîntului moldovenesc", și "Biblioteca cuvîntului moldovenesc" publicații în care apărură *Micul și marele dor,* povești pentru copii și săteni și cîntece și traduceri de tot felul. în timpul războiului tirajul gazetei sporise pînă la 10.000 exemplare, fiind singura publicație moldovenească răspîndită pe front care publica în coloanele ei și cîntece și scrisori de la soldați. Din cercul "Cuvîntului moldovenesc" s-au remarcat, prin scrierile lor originale, însuși Pan Halippa, apoi regretatul Alexie Mateevici și Ion Buzdugan care, pe lîngă poeziile sale originale, a publicat de curînd și o colecție de *Cîntece din Basarabia,* pe care o închina poetului țărănimii, George Coșbuc. Prin studiile și cercetările sale literare și culturale, se bucură de o binemeritată reputație Ștefan Ciobanu, membru al Academiei Române. Iustin Frațiman a publicat mai multe contribuții la istoria bisericii basarabene. Paul Gore, un bun cunoscător al Basarabiei, este posesorul unei preafrumoase și bogate biblioteci istorice.

CAPITOLUL Vm

Revoluția rusească și Unirea Basarabiei cu Patria-Mama

1. Luptele pentru autonomie și constituirea "Sfatului Țării" - 2. Proclamarea Republicii și votarea Unirii - 3.Ratificarea actului Unirii necondiționate

1. Luptele pentru autonomie și constituirea "Sfatului Țării"

în august 1914' începu războiul mondial și românii din Basarabia, în număr de aproape 300.000 de oameni, luptară sub steagul rusesc pentru slava și mărirea asupritorilor lor, și aceasta fără întrerupere pînă la izbucnirea marii revoluții ruse din martie 1917. La începutul anului 1917 operațiunile pe front încetiniră din ce în ce mai mult, în schimb însă începură să se înmulțească manifestațiile, întrunirile, conferințele și mitingurile nesfîrșite ale soldaților din dosul frontului, prin care o lume de oameni, sătui de război și zăpăciți de doctrinele socialiste, comuniste și utopice, puneau la cale noua ordine de lucruri în Rusia, o ordine de lucruri care să asigure fiecăruia viața cea mai slobodă, fără muncă și osteneală. "Republica" visată de ei trebuia să devină pămîntul făgăduinței, în care fără nici o trudă trebuia să curgă lapte și miere. Dar cu toată propaganda aceasta bolșevică, soldații moldoveni din Basarabia, care aparțineau unităților rusești ce operau pe frontul din Bucovina și Moldova, avură prilej să se întîlnească cu conaționali de-ai lor din vechiul Regat, din Ardeal și din Bucovina și din contactul acesta rodnic să se lămurească sufletește și să-și lumineze mintea lor buimăcită de ideile revoluționare la făclia curată și frumoasă a ideii naționale.

Prin atingerea lor cu frații de același sînge se deșteaptă tot mai viu conștiința lor națională, ce fusese atîta vreme înăbușită de urgia cnutului rusesc. Deșteptarea conștiinței naționale românești în rîndurile soldaților și ofițerilor moldoveni din Basarabia aduse foarte curînd roadele cuvenite.

Pilda ostașilor era urmată și de cetățenii rămași la vetrele lor și de toți intelectualii basarabeni ce se întoarseră acasă. Luna aprilie 1917 poate fi considerată ca luna mitingurilor și congreselor ce se ținură în toată Rusia. Firește, Basarabia nu putea rămîne în urma altor gubernii, în* capitalele de județe, în Chișinău și Odessa, se întruniră moldovenii pentru a-și spune cuvîntul *cu* privire la noua organizare a patriei lor mai restrînse. începutul îl făcură delegații cooperativelor sătești care, întrunindu-se în congres general în zilele de 6 și 7 aprilie 1917, votară o moțiune prin care cereau *autonomia* administrativă, religioasă, școlară și economică a Basarabiei, precum și convocarea unei *adunări legislative,* care să voteze legile necesare. în ziua de 18 aprilie pe stil vechi se ținu la Odessa grandiosul *miting ostășesc,* la care, pe lîngă vreo 10.000 de soldați moldoveni, veniți de pe diferite fronturi, mai luară parte și un număr foarte considerabil di studenți ce ceruseră și obținuseră cursuri din istoria și literatura română la Universitatea din Odessa și intelectuali moldoveni între care Catelli, Baluță și alții. Din cuvîntările rostite și din moțiunea votată cu o indescriptibilă însuflețire se desprindea hotărîrea tuturor de a cere și de a obține *autonomia politică* pentru Basarabia și de a organiza *cohortele moldovenești* pentru menținerea ordinii publice. Acestea luară ființă în mai 1917 și anume cu asentimentul comandamentului suprem al armatei rusești de pe frontul român. Mai apoi *Comitetul soldaților* de pe frontul român ceru generalului Șcerbacev să retragă unitățile ruse din Basarabia și să sporească numărul cohortelor moldovenești, pentru a scuti populația de jefuirile soldaților bolșevizați.

în zilele de 19 și 20 aprilie se întruni la Chișinău congresul preoțimii basarabene, care cerea în fruntea bisericii basarabene un mitropolit român, precum și autonomia politică, convocarea unei adunări naționale și constituirea unui *"înalt sfat"* cu atribuții legislative și executive. Moțiuni similare fură votate în toate

circumscripțiile administrative din Basarabia. Dăscălimea basarabeană nu se lăsă mai prejos. Și ea se întruni în congres general la Chișinău pentru a hotărî romanizarea învățămîntului și înlocuirea buchilor rusești prin litere latine. Manifestațiile acestea spontane și moțiunile identice și unanime dovedeau că voința obștească a populației cerea autonomia desăvârșită a Basarabiei. Un pas înainte spre concretizarea aspirațiilor politice și naționale ale basarabenilor, îl făcură ostașii de pe frontul român care, la îndemnul comitetului central ostășesc de sub președinția locotenentului Gherman Pîntea și a tovarășilor săi P. Varzar și P. Harea, în ziua de 16 iulie 1917 luară hotărîrea de a convoca la Chișinău o adunare provincială, un *Sfat al Țării,* care să elaboreze un *proiect de autonomie națională și teritorială* pentru Basarabia, ținîndu-se seama firește, și.de drepturile minorităților etnice din cuprinsul guberniei. în adunarea din 4 sept. 1917, comitetul central al ofițerilor și soldaților moldoveni hotărî să editeze o gazetă intitulată "Soldatul român" și încredința redactarea gazetei lui Iorgu Tudor.

în fața acestor manifestări politice nu puteau rămîne nepăsători nici reprezentanții intelectualilor basarabeni, care începuseră să-și dea seama că sunase ceasul izbăvirii. Convinși de însemnătatea istorică a marilor evenimente prin care treceau, ei uitară neînțelegerile din trecut și boierii conservatori își dădură mina cu democrații naționali pentru a uni silințele lor patriotice pentru o bună și fericită îndrumare a poporului, ce fusese chemat prin revoluție la o nouă viață politică și națională. în aprilie 1917 se puse baza *Partidului Național Moldovenesc* și Vasile Stroescu fu proclamat președinte al acestui partid, din care între alții făceau parte Paul Gore, Vladimir Herța, Pantelimon Halippa și Onisifor Ghibu. Ghibu veni însoțit de mult regretatul George Tofan și de mulți alți intelectuali transilvăneni și bucovineni, îndată după izbucnirea revoluției, la Chișinău pentru a ajuta pe frații basarabeni cu sfatul și cu scrisul lor la reorganizarea vieții politice și culturale pe noua bază națională.

Punctul de căpetenie din programul noului partid era dobîndirea autonomiei politice, administrative, bisericești, școlare și economice pentru Basarabia românească. Jurnalul "Cuvînt moldovenesc", la care începură să colaboreze și

refugiaţii din Regat, Ardeal şi Bucovina, devenise organul noului partid, care nu întrelăsa de a-şi trimite delegaţii săi la toate congresele şi adunările revoluţionare.

între timp începură să se agite şi ucrainenii din Rusia, cerînd şi ei autonomia naţională şi teritorială a regiunilor locuite de ei. La Kiev se întruni adunarea lor naţională *Rada,* care revendică pentru sine toată puterea legislativă şi executivă în Ucraina.Totul era. bine şi frumos, numai că ucrainenii nu se mulţumeau cu ţara lor, ci începură să revendice şi Basarabia pentru ei. Cum însă Basarabia pu era şi nu fusese niciodată pămînt ucrainean, era firesc ca moldovenii să protesteze cu toată hotărîrea contra acestor pretenţii. Primul protest în privinţa aceasta veni din partea . adunării delegaţilor tuturor organizaţiilor politice, naţionale, profesionale şi administrative din Basarabia, care se întruniseră la Chişinău sub preşedinţia unui comisar al guvernului provizoriu de sub preşedinţia lui *Kerenski.* Adunarea delegaţilor, protestînd cu toată hotărîrea contra pretenţiilor neîntemeiate ale Radei din Kiev asupra Basarabiei, hotărî de a nu recunoaşte, sub nici o condiţie,- anexarea Basarabiei la statul ucrainean contra voinţei sale şi de a cere guvernului provizoriu din Petrograd scut contra agresiunilor neîntemeiate .ale ucrainenilor. Delegaţia alese o comisie care avea însărcinarea de a elabora un statut organic pentru noua rînduiala politică şi administrativă în Basarabia.

Protestul delegaţilor din Chişinău contra pretenţiilor ucrainene asupra Basarabiei găsi un puternic răsunet la Odessa. Acolo se instituise un fel de comitet revoluţionar numit *Rumcerod,* reprezentînd armata rusă de pe frontul român, marina de război din Marea Neagră şi toate organizaţiile muncitoreşti şi ţărăneşti din Basarabia şi din gubernia Chersonului. Majoritatea covîrşitoare a soldaţilor precum şi a membrilor acestor organizaţii era compusă din moldoveni care, graţie numărului lor, îşi puteau spune cuvîntul acolo. La cererea moldovenilor, *Rumcerodul* adresă în 20 iulie 1917 lui Kerenski un protest foarte energic, prin care respingea în mod categoric toate pretenţiile ucrainenilor asupra Basarabiei şi cerea guvernului provizoriu să recunoască în mod oficial moldovenilor din Basarabia *"dreptul de a se oclrmui prin ei înşişi în hotarele lor istorice şi etnografice".*

In faţa protestelor unanime ale basarabenilor căzură

pretenţiile neîntemeiate ale Ucrainei asupra Moldovei dintre Prut şi Nistru. Aceasta, fiind o provincie românească, trebuia să primească o organizare naţională românească. Pentru a îndeplini această chemare istorică, se întruni în zilele de 23-27 octombrie 1917 *congresul ostăşesc* la Chişinău, la care luară parte vreo 900 de delegaţi ai oştenilor moldoveni din fosta armată rusească. Intr-o atmosferă de mare însufleţire naţională, congresul declară *autonomia* Basarabiei şi hotărî ca în cel mai scurt timp să se convoace *Sfatul Ţării care,* prin rostul reprezentanţilor poporului, constituit în adunarea naţională, să vină şi să imprime acestei autonomii pecetea legitimităţii. Asupra *Sfatului Ţării* trebuia să treacă suveranitatea naţională care, pînă la deschiderea lui, era împărţită între diferitele comitete revoluţionare şi corporaţii profesionale. Cu alegerea unui *birou de organizaţiune,* care avea să ia toate măsurile pentru convocarea adunării legislative, îşi încheie congresul lucrările sale.

In lipsa unei organizaţii administrative solide, alegerile pentru adunarea legislativă nu se putură face direct. De altfel, populaţia bărbătească între 19 şi 48 de ani nici nu se întorsese de pe diversele fronturi ruseşti, care tocmai atunci se găseau în completă descompunere. Din pricina aceasta s-a recurs la alegeri prin comitetele ostăşeşti, ţărăneşti şi muncitoreşti, precum şi prin corporaţiile profesionale constituite. Comitetele ostăşeşti aleseră 44 de deputaţi pentru *Sfatul Ţării.* Congresul ţărănesc, la care luară parte şi reprezentanţii tuturor judeţelor, uimiseră 36 de deputaţi , iar ceilalţi 58 de deputaţi fură aleşi de comisiile judeţene şi comunale, de diversele corporaţii profesionale, de asociaţia clerului, a corpului didactic, a baroului, a funcţionarilor publici etc. Ţinîndu-se seamă de raportul numeric dintre moldoveni şi celelalte naţionalităţi din Basarabia, s-a convenit ca şaptezeci la sută dintre deputaţii *Sfatului Ţării* să fie moldoveni, iar restul să se repartizeze asupra concetăţenilor neromâni precum erau ruşii, bulgarii, evreii, nemţii etc.

Astfel constituit, din reprezentanţii legitimi ai tuturor naţionalităţilor, confesiunilor, judeţelor, oraşelor, corporaţiilor muncitoreşti şi asociaţiilor profesionale şi culturale, *Sfatul Ţării* se deschise în ziua de 21 noiembrie 1917 cu mare solemnitate. Preşedinte al Sfatului Ţării fu

ales tînărul deputat basarabean *Ion Inculeț,* coborîtor dintr-o veche fanfilie moldovenească, probabil Hîncu-leț, unul dintre fruntaşii tinerei democrații basarabene de sub conducerea neuitatului Gavriliță. Revoluția îl surprinse ca conferențiar la Universitatea din Petrograd şi-1 răpi cu o forță irezistibilă în viitoarea ei. Dar conştiința sa națională îl feri de a se rătăci în doctrinele comuniste şi-1 călăuzi pe calea cea dreaptă a revendicărilor politice, naționale şi sociale ale neamului său. în jurul său se adunase întreaga grupare democratică de la "Basarabia" şi îndeosebi Ion Pelivan, Pan Halippa, Pan Erhan, D. Ciugureanu, Şt. Ciobanu şi alții mai tineri, ca Vasile Bîrcă, Gh. Pîntea, A. Crihan, I. Buzdugan.

2. Proclamarea Republicii şi votarea Unirii

După lungi şi agitate discuții, *Sfatul Țării,* în şedința sa memorabilă din 2 decembrie 1917, proclamă Basarabia *Republică democratică federativă moldovenească* şi pe L Inculeț preşedinte al ei. îndată după izbucnirea revoluției, guvernatorul Basarabiei repăşi din postul său, remițînd puterea preşedintelui zemstvei guberniale Constantin Mimi, ce fusese numit comisar al guvernului provizoriu; ajutorul său era Vladimir Criste. De asemenea şefii județelor trecură puterea şi atribuțiile lor asupra preşedinților zemstvelor ținutale ca comisari județeni. Congresul țărănesc votă demiterea.comisarului Mimi şi numirea lui I. Inculeț în funcția de comisar gubernial. Kerenski aprobă hotărîrea congresului şi numi pe alesul congresului comisar al guvernului în Basarabia Dînsul se întoarse la Chişinău, dar din considerații politice se mulțumi cu funcția de ajutor de comisar pe lîngă Vladimir Criste, pentru a nu indispune cercurile boiereşti. La proclamarea republicii însă, V. Criste fu silit să repăşească în favoarea lui Inculeț, ajutorul său, ce fusese proclamat preşedinte, iar acesta, la rîndul său, transmise puterea guvernului român. Astfel trecuse puterea, prin transmisiune directă, din mîinile organelor instituite de guvernul rusesc asupra guvernului român, restabilindu-se astfel vechea stare de lucruri din 1812.

Puterea executivă fu încredințată *Consiliului Directorilor* în frunte cu P. Erhan. Dar opera de organizare

şi consolidare a noii republici întîmpina din capul locului mari greutăți, fiindcă *cohortele moldoveneşti* erau prea slab închegate şi prea puțin disciplinate pentru a putea garanta pacea şi buna ordine din țară. Bande nesfîrşite de soldați ruşi de pe frontul român inundau Basarabia, pentru a comite aici jaf, pradă şi asasinate de tot felul, ca cele comise în august 1917 contra avocatului *Simeon G. Murata* şi a inginerului *Hodorogea, ce* zgudui adînc Basarabia întreagă. în condițiile acestea, organizarea administrației şi justiției, naționalizarea învățămîntului şi îndeosebi introducerea reformei agrare nu se puteau realiza cu graba şi succesul dorit de toți. Părțile de nord şi de sud ale țării erau lăsate pradă armatelor ruseşti bolşevizate, iar în restul țării ardeau în flăcări curțile boiereşti şi magaziile despuiate de cuprinsul lor. Populația îngrozită se îndreptă către Sfatul Țării şi Sfatul Directorilor, cerînd scut şi ajutor contra bandelor de hoți şi asasini care jefuiau şi terorizau în modul cel mai îngrozitor.

Pentru a pune capăt acjestei insuportabile stări de lucruri, Sfatul Directorilor hotărî, în şedința sa din 8 decembrie 1917, de a trimite o delegație la Iaşi, pentru a cere guvernului român şi reprezentanților Antantei concurs militar contra anarhiei bolşevice din Basarabia. In Iaşi situația politică era grea din cale afară. Armatele ruseşti de pe frontul român fraternizau cu inamicul. Disciplina militară dispăruse cu totul. Marele cartier general rus din Iaşi de sub comanda generalului Şcerbacev era amenințat de revoluționarii ruşi şi trebuia să fie păzit de ostaşi români. In seama armatei române rămăsese apărarea întregului front din Moldova şi Bucovina, iar pe Kngă aceasta unitățile româneşti erau pretutindeni ocupate cu dezarmarea trupelor ruseşti în completă descompunere.

Reprezentanții Antantei se purtau cu gîndul de a trimite în Basarabia o divizie sîrbească şi alta cehoslovacă pentru a scuti viața şi avuția greu încercatei populații basarabene. Diviziile acestea se formaseră în Rusia din prizonierii sîrbi şi cehoslovaci din armatele austro-ungare, iar trimiterea lor în Basarabia întâmpină piedici de-neînvins. Tot la Kiev se organizaseră şi mai multe legiuni de voluntari ardeleni şi bucovineni, soldați şi ofițeri, şi anume cu ajutorul guvernului român în vederea ocupării Transilvaniei şi Bucovinei. Cîteva detaşamente din aceste regimente

fuseseră trimise în Basarabia, unde avură o ciocnire sîngeroasă în gara din Chişinău.

In situaţia critică îh care se afla, guvernul român n-avea trupe disponibile pentru a le trimite în Basarabia, unde bolşevicii se instalaseră de-a binelea, exercitând un regim de teroare sîngeroasă îndreptată contra "burjuilor", adică contra burghezilor, care nu împărtăşeau convingerile lor bolşevice. în 5 ianuarie 1918 bolşevicii cuprinseră Chişinăul. Deputaţii din Sfatul Ţării fugiră care încotro; unii fură arestaţi, iar alţii osândiţi la moarte. Membrii Consiliului Directorilor se împrăştiară în toate părţile. Membrii comisiei interaliate pentru aprovizionarea armatei fură arestaţi şi fondurile de care dispuneau, confiscate. în Chişinău se instalase *ştabul* armatei bolşevice, ce se compunea din marii strategi *Perper, Levinson, Kaabak* şi puşcăriaşul *Katowski.*

în seara de 5 ianuarie 1918 *blocul moldovenesc,* fracţiunea cea mai numeroasă din Sfatul Ţării, se întruni în sala de şedinţe **a** zemstvei **guberniale din Chişinău, în şedinţă secretă, şi hotărî de a trimite o nouă delegaţie la Iaşi pentru a cere, cu toată stăruinţa, intervenţia armatei româneşti în Basarabia contra prăpădului bolşevic. După lungi deliberări, guvernul român de sub preşedinţia lui I. I.** C. **Brătianu hotărî să trimită trupe române în ajutorul fraţilor basarabeni, ameninţaţi în însăşi existenţa lor de către regimul bolşevic, ce se instalase dincolo de Prut. în ziua de** 13 **ianuarie divizia a XI-a română, sub comanda generalului *Broşteanu,* intră în Chişinău la orele 5 seara, fiind primită de populaţie cu un entuziasm indescriptibil. Plângea lumea de bucurie la privirea ostaşului român care sub steagurile biruitoare de la Oituz, Mărăşti şi Mărăşeşti, îşi făcea intrarea triumfală în capitala Basarabiei, care nu mai văzuse fîlfâind steagurile româneşti din zilele lui Vasile-Vodă Lupu şi Istrati Dabija, întemeietorul oraşului Chişinău. Era una din zilele mărețe pe care istoria o va încrusta cu slove de aur în paginile sale.**

în faţa dorobanţului român care, ânfruntînd cele mai straşnice primejdii ce-1 ameninţară din toate părţile, rămase neînduplecat şi neclintit în împlinirea datoriei sale faţă de ţară şi neam, bandele bolşevice se retraseră la Tighina, pentru ca, după o ciocnire sângeroasă, să fie izgonite şi de acolo şi alungate dincolo de Nistru. Ordinea şi siguranţa erau restabilite în cea mai pare parte a Basarabiei. Sfatul

Ţării îşi putu relua activitatea sub scutul şi ocrotirea armatei române.

Bucurîndu-se de acest scut, parlamentul basarabean se întruni în ziua de 24 ianuarie 1918 în şedinţa solemnă spre a vota în unanimitate *independenţa* "Republicii Moldoveneşti". După declararea independenţei Sfatul Directorilor se dizolvă, iar puterea executivă trecu asupra Consiliului de Miniştri de sub preşedinţia doctorului D. Ciugureanu, preşedinte al Republicii rămînînd mai departe Ion Inculeţ. De formă, Basarabia era un stat independent, ân realitate însă noua republică n-avea nici organizarea cuvenită şi nici condiţiile de dezvoltare necesare pentru propăşirea unui stat. Fiecare om cu judecată îşi putea da seama că proclamarea republicii nu era decît un expedient vremelnic în calea dezlegării definitive a chestiunii basarabene. Toţi bunii patrioţi români din Basarabia erau încredinţaţi, că singura soluţie a problemei pontice a patriei lor nu putea fi alta decît *unirea* ei cu vechea Moldovă, din trupul căreia fusese ruptă de ruşi cu o sută de ani în urmă. Gîndul acesta, nemărturisit, trăia ascuns în cutele cele mai tainice ale sufletului fiecărui moldovean adevărat, ca ceva moştenit din tată îh fiu, fără ca el să-şi fi putut da seama. La privirea steagurilor biruitoare şi a ostaşilor eroici, grupaţi sub adumbrirea lor, precum şi ân urma propagandei de trezire şi deşteptare a conştiinţei naţionale, ce se făcea, pe o scară foarte întinsă, de o pleiadă întreagă de intelectuali români din vechiul Regat, din Ardeal şi din Bucovina, care veniseră la Chişinău şi în celelalte centre administrative şi culturale din Basarabia, se trezi ân sufletul moldovenilor dintre Prut şi Nistru, şi îndeosebi ale conducătorilor lor, ideea solidarităţii naţionale şi dorul de a se reîntoarce la sînul patriei-mame, de la care moşii şi strămoşii lor fuseseră răpiţi de vulturul Uralului.

Consiliul judeţean din Bălţi şi apoi cel din Soroca şi Orhei fuseseră cele dintâi corporaţii constituite care cerură sus şi tare unirea cu patria-mamă. Dorinţa aceasta se dovedi a fi a ţării întregi, şi de aceea Sfatul Ţării, întrunit în şedinţa solemnă, în ziua de 27 martie 1918, în sala festivă a liceului al III-lea din Chişinău, votă *Unirea* Basarabiei cu Regatul României.

"în numele Poporului Basarabiei, Sfatul Ţării declară:

Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), îh

hotarele sale dintre Prut, Nistru , Dunăre şi Marea Neagră şi vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-şi hotărască soarta lor , de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mama sa , România. Această unire se face pe următoarele baze: 1. Sfatul Țării actual rămîne mai departe pentru rezolvarea şi realizarea reformei agrare, după nevoile şi cererile norodului; aceste hotărîri se vor recunoaşte de Guvernul Român. 2. Basarabia îşi păstrează autonomia provincială, avînd un Sfat al Țării (dietă),' ales pe viitor prin vot universal, egal, direct şi secret, cu un organ împlinitor şi administrație proprie. 3. Competența Sfatului Țării este: *a)* Votarea bugetelor locale; *b)* Controlul tuturor organelor zemstvelor şi oraşelor, *c)* Numirea tuturor funcționarilor administrației locale prin organul său împlinitor, iar funcționarii înalți sunt întăriți de guvern. 4. Recrutarea armatei se va face îh principiu pe baze teritoriale. 5. Legile în vigoare şi organizația locală (zemstve şi oraşe) rămîn în putere şi vor putea fi schimbate de parlamentul român, numai după ce vor lua parte la lucrările lui şi reprezentanții Basarabiei. 6. Respectarea drepturilor minorităților din Basarabia. 7. Doi reprezentanți ai Basarabiei vor intra în consiliul de miniştri român, acum desemnați de actualul Sfat al Țării, iar pe viitor luați din sînul reprezentanților Basarabiei din parlamentul român. 8. Basarabia va trimite în parlamentul român un număr de reprezentanți proporțional cu populația, aleşi pe baza votului universal, egal, direct şi secret. 9.Toate alegerile din Basarabia pentru voloste şi sate, oraşe, zemstve şi parlament, se vor face pe baza votului universal, egal, secret şi direct. 10. Libertatea personală, libertatea tiparului, a cuvîntului, a credinței, a adunărilor şi toate libertățile obşteşti vor fi garantate prin constituție. 11. Toate călcările de lege, făcute din motive politice în vremile turburi ale prefacerii din urmă sunt amnistiate.

Basarabia, unindu-se ca fiică cu mama sa, România, parlamentul român va hotărî convocarea neîntîrziată a Constituantei, îh care vor intra proporțional cu populația şi reprezentanții Basarabiei, aleşi prin vot universal, egal, direct şi secret spre a hotărî împreună cu toții înscrierea în Constituție a principiilor şi a garanțiilor de mai sus.

Trăiască Unirea Basarabiei cu România de-a pururi şi totdeauna.

Primită îh Sfatul Țării la 27 Martie 1818, Chişinău.

Preşedintele Sfatului Țării, /. *Inculeț.* Secretarul Sfatului Țării *I. Buzdugan.*

După cetire, declarația fu adusă la vot şi primită cu *86 voturi pentru, 3 voturi contra* şi *36* de *abțineri.* Rezultatul votului fu adus la cunoştința primului ministru al României, *Alexandru Marghiloman* care, intrînd în sala de şedință, ceru cuvîntul pentru a face următoarea declarație:

«Domnilor Deputați,

în numele poporului român şi în numele Regelui României, cu mîndrie iau act de declarația Domniilor - Voastre pentru unire şi declar că Basarabia este de acum unită pe vecie cu România una şi nedespărțită.

în aceste clipe neuitate să ne închinăm în fața geniului rasei noastre care, după o despărțire de un veac întreg, găseşte singur calea firească care să-1 ducă la mîntuire, calea firească arătată de istorie.

Să ne închinăm înaintea conducătorilor acestei țări 'cari, fără gînd de mărire, din conducători s-au făcut slujitori modeşti ai neamului lor.

Am luat act de declarația D-Voastre şi în numele Guvernului Român declar că o primesc.

Trăiască România, una şi nedespărțită!»"

Un martor ocular descrie, în gazeta "Sfatul Țării" marea însuflețire ce domnea pretutindeni în ziua istorică a Unirii Basarabiei zicînd: "Publicul, zguduit de entuziasm striga: Trăiască România Marel, Trăiască M. S. Regele nostru iubit, Ferdinand I, cel mai mare democrat din România Mare!" Deputații şi publicul se îmbrățişau şi se sărutau. Ochii tuturor sunt înrourați de lacrimi de bucurie. Entuziasmul era aşa de mare şi de comunicativ, încît el cuprindea în valurile sale calde şi pe străini şi pe toți acei ce pînă în ultima clipă încercară să împiedice acest eveniment de supremă bucurie pentru moldoveni. Ei acuma felicitau pe patrioții moldoveni, îi îmbrățişau şi le spuneau parcă prin privirile lor că şi-au făcut datoria şi că ei tot aşa ar fi făcut, dacă ar fi fost în locul lor.

în vremea aceasta valurile entuziasmului cuprinse oraşul întreg. Clopotele de la toate bisericile din Chişinău începură să sune, vestind lumii întregi bucuria moldovenilor

dezrobiți. Bubuiturile tunurilor care salutau marele act începură să despice văzduhul. Aeroplanele se ridicau tot mai sus spre înălțimile nemărginite ale cerului albastru de veselie, purtate ca prin farmec de aripile nevăzute ale bucuriei celei mai curate şi sfinte.

Iar pe străzile Chişinăului, cete nenumărate de cetățeni înconjurau pe fericiții făuritori ai marelui act al Unirii, marii patrioți basarabeni, care au redat României pe fiica ei răpită cu de-a sila acum 106 ani, îndreptîndu-se, val-vîrtej, spre biserica soborului, spre a mulțumi Dumnezeului părinților noştri, care a binevoit a le călăuzi paşii şi a răsplăti truda lor de martiri prin încununarea ei cu izbîndă cea mai frumoasă şi desăvîrşită.

Hotărîrea Sfatului Țării fu adusă încă în aceeaşi zi la cunoştința M. S. Regelui, care trimise preşedintelui adunării următoarea scrisoare:

. "Cu adîncă emoțiune şi cu inima plină de bucurie am primit ştirea despre importantul act ce s-a săvîrşit la Chişinău. Sentimentul național ce se deşteptase aşa de puternic îh timpurile din urmă în inimile moldovenilor de dincolo de Prut a primit, prin votul înălțător al Sfatului Țării, o solemnă afirmare. Un vis frumos s-a înfăptuit. Din suflet mulțumesc bunului Dumnezeu că Mi-a dat, în zilele de restrişte, ca o dulce mîhghere, să văd, după o sută de ani, pe frații basarabeni revenind iarăşi la Patria-Mumă. Aduc prinosul meu de călduroase mulțumiri Domniilor Voastre şi Sfatului Țării, ale cărui patriotice sforțări au fost încoronate de succes.

în aceste momente solemne şi înălțătoare pentru patrie.de aici înainte comună, Vă trimit la toți cetățenii din noua Românie de peste Prut regescul Meu salut, încqnjurîndu- Vă cu aceeaşi inimoasă şi caldă iubire părintească."

însemnătatea istorică a actului măreț de la 27 martie rămîne mai presus de orice îndoială. Sub impresia covîrşitoare a acestui mare eveniment istoric, autorul acestei scrieri,ca unul ce fusese martor ocular Ia acea memorabilă şedință a Sfatului Țării, prinsese reflexiile sale într-un articol de ziar apărut în "România Nouă"de sub direcția lui O. Ghibu, pe care le reproduce aici sub titlul de document.

"In ziua memorabilă de 27 martie 1918 - zicea atunci - s-a proclamat unirea Basarabiei cu Țara-Mamă. Proclamarea aceasta constituie unul din cele mai mari,' mai remarcabile şi mai fericite evenimente din întreg trecutul neamului nostru. Ferice de frații basarabeni care din prisosul însuflețirii şi dragostei lor de neam şi de țară, au izbutit să împletească din nou legăturile fireşti între Basarabia şi România, legături care cu 100 **de** ani în urmă fuseseră destrămate de ghearele prădalnice ale vulturului din Ural. Destrămate zic, fiindcă frații noştri basarabeni **au** dovedit prin glasul şi fapta lor că aceste legături nu fuseseră rupte niciodată de istov în gîndul şi sufletul lor. Ferice de noi, cîți ne-am învrednicit de a fi martori oculari **la** această mare **şi** înălțătoare serbare națională."

Actul unirii din 27 martie rămîne încrestat cu litere **de** aur în letopisețele neamului românesc. Cade în sarcina istoricilor **de** mai tîrziu, cînd evenimentele actuale vor fi primit perspectiva cuvenită, cînd se vor cunoaşte frămîntările şi zbuciumările de azi în toate amănuntele lor, ca să le pună în cuvenită legătură cu întreaga noastră dezvoltare istorică şi să le aprecieze după merit deopotrivă cu făuritorii lor. De astă dată ne vom mărgini numai la cîteva observații generale.

Pentru a putea găsi în istoria română un act de însemnătatea politică şi națională a acelui din 27 martie 1918, trebuie să ne întoarcem cu gîndul multe veacuri înapoi, pînă în zilele bătrîne ale lui Alexandru cel Bun, care cu spada în mînă alungase pe tătari peste Nistru şi aşezase hotarele Moldovei **de**-a lungul străvechiului Tiras. Dar din nefericire întregirea fruntariilor basarabene n-a rămas trainică, fiindcă curînd după moartea evlaviosului domn, tătarii întovărăşiți de turci- se năpustiră cu puteri unite asupra Moldovei cu gîndul păgîn de a-i ştirbi şi împuțina hotarele răsăritene, răpind una după alta Cetatea Albă, Chilia, Tighina, Bugeacul, Ismailul, Reni şi în cele din urmă chiar şi Hotinul.

Pilda paginilor deşteaptă pofta de pradă a muscalilor care în neînfrînta lor patimă de cucerire, nu se puteau mulțumi cu întinderea gigantică a împărăției lor pînă la țărmurile Pacificului şi la porțile Vladivostocului, ci rîvneau şi la modesta noastră moştenire strămoşească. Apele Nistrului nu erau de ajuns pentru a stinge setea lor de cucerire: ei se lăcomiră şi la cele ale Prutului, pe care ei din rîu paşnic ce era, îl prefăcură într-un vad de vrăjmăşie între

frații și surorile de aceeași limbă și lege. Rușii adînciră rănile pe care turcii și tătarii le săpaseră în corpul sîngerînd al bătrânei Moldove, sfîșiind din el și ținuturile cu cetățile care mai rămăseseră domnilor noștri dincolo de Prut.

Dar ceea ce s-a pierdut, rînd pe rînd, bucată cu bucată, s-a redobîndit deodată prin marele act istoric din 27 martie. Vechile granițe ale Moldovei, ciopîrțite și îngustate în scurgerea veacurilor de jale și umilire, s-au reîntregit deodată, iar undele Nistrului scaldă azi ca și în vechime țărmul Moldovei întregite și izbăvite de o îndoită robie seculară. Săriți, codreni, săriți, orheieni și soroceni și voi, hotineni, cu pași repezi pășiți la Nistru, spre a face straja vechiului hotar, după pilda neîntrecută a moșilor și strămoșilor voștri, care numai de la 27 martie încoace găsesc hodina cuvenită în pămîntul dezrobit!

in ziua de 24 ianuarie 1859 s-a săvîrșit un act istoric asemănător cu cel din 27 martie 1918. Atuncea s-a pecetluit unirea Moldovei și a Țării Românești într-un stat național unitar - România modernă. Unirea aceea, pregătită și înfăptuită de un grup de boieri munteni și moldoveni, uniți, în cugete și simțiri, prin cea mai înflăcărată dragoste de neam și luminați de cel mai sincer și curat patriotism-Realipirea Basarabiei la Patria-Mamă s-a votat și s-a îndeplinit de *țărănimea* basarabeană, prin fruntașii și împuterniciții ei. Și aceasta înseamnă un pas gigantic înainte în dezvoltarea conștiinței naționale și a simțului de solidaritate!

«Ne unim cu plugarii români de peste Prut» exclamă un țăran basarabean cu prilejul votării pentru unire. Exclamația aceasta este foarte semnificativă. Ea spune mai mult decît tomuri întregi. Prin ea se dovedește că în 1918 nu mai este vorba de o atingere a crengilor și vîrfurilor copacilor celor mai înalți din același codru secular, legănat de aceeași adiere regeneratoare, ci de o tainică împleticire a rădăcinilor străvechi, ce-și trag hrana din aceeași țarină nutritoare, rădăcini trainice și viguroase din care vor răsări aceleași mlădițe ce se vor dezvolta în același fel și vor produce aceleași fructe, bune, gustoase și dătătoare de viață.

După zilele de glorie ostășească de la Oituz, Mărăști și Mărășești, în care s-a afirmat în mod așa de strălucit vitejia străbună și puterea de viață a neamului nostru, urmară clipe de amarnică decepție. Mîhnire adîncă cuprinse sufletele

noastre, văzînd că fără'vina noastră o crudă fatalitate ne persecută în mod așa de năprasnic. Atunci unii, mai slabi de înger, începură să se clatine în credința lor... Se simțea nevoia de un reconfortant moral, care să redea sufletelor descurajate puterea de rezistență ce începuse să scadă. Pe acesta ni-1 furnizară cu largă liberalitate frații basarabeni prin hotărîrea lor vrednică și românească din 27 martie. Pentru fapta aceasta ei au binemeritat de la patrie și și-au asigurat un titlu de slavă și recunoștință în sufletul neamului întreg, acel suflet generos și mîndru, care s-a oțelit și s-a fortificat prin suferințe și zbuciumați seculare.

Povestesc bătrînii că ceasurile despărțirii din 1812 fuseseră de nespusă jale și plîngere. Din sate și din tîrguri curgea norodul, săptămîni întregi, în cete nesfîrșite, spre Prut, pentru a-și lua ziua bună de la părinți, frați, prieteni și cunoscuți, cu care pînă atunci viețuiseră împreună. Jalea de atunci s-a schimbat, după o sută de ani, în veselie generală, mare, sinceră, curată, care este împărtășită de toată suflarea românească. Prutul descătușat își mînă vesel undele sale prin Moldova reîntregită, murmurînd tainic povestea dezrobirii sale, ca să o înțeleagă "Șiretul crușit de sînge, Argeșul spumos, Oltul răzbunător. Mureșul duios și Tisa îndepărtată."

3. Ratificarea actului Unirii necondiționate

Actul Unirii din 27 martie avu urmări binecuvântate pentru Basarabia. Toată lumea își dădea seama de marea însemnătate a evenimentelor prin care trecea și se puse pe lucru pentru a întări unirea și a o extinde din domeniul politic și diplomatic și asupra celui sufletesc.

Unirea Basarabiei cu Patria-Mamă fusese de bun augur și pentru celelalte provincii înstrăinate. Soarta care ne fusese vitregă atît amar de vreme, înduioșată de jertfele și suferințele noastre fără nume, se îndurase de noi după atîtea crude încercări și din haină ce era, deveni dulce și generoasă. Războiul, care bîntuia cu toată furia, luase o întorsătură catastrofală pentru puterile centrale, care se dărâmară sub loviturile nemiloase ale dreptății răzbunătoare. Austria și Ungaria se prăbușiră deodată pentru a reda libertatea răpită popoarelor încătușate. Românii din

Bucovina şi cei din Ardeal şi Banat, ajungînd stăpîni pe soarta şi pe ţara lor, votară cu nespusă însufleţire unirea lor necondiţionată cu Regatul.

Sub impresia covîrşitoare- a acestor fericite întîmplări politice revenîră şi basarabenii asupra condiţiilor sub care votaseră unirea în **27** martie. La sfîrşitul lui noiembrie, Sfatul Ţării fu convocat în Chişinău pentru a discuta reforma agrară. Cu toate că dezbaterile fuseseră foarte vii, se ajunse la o înţelegere deplină. Cum însă votarea legii acesteia era una din condiţiile oele mai importante ale unirii din **27** martie, aceasta fiind odată votată, toate celelalte îşi pierdeau însei. aătatea. Ţinînd seamă deci de această împrejurare şi nu mai puţin de faptul că celelalte provincii româneşti votaseră unirea necondiţionată, Sfatul Ţării, în şedinţa sa din **27** noiembrie **(10** decembrie) **1918**, votă îh deplină unanimitate următoarea moţiune:

"în urma unirii cu Român ia-Mamă a Bucovinei, Ardealului, Banatului şi a celorlalte ţinuturi ungurene locuite de români în hotarele Dunării şi ale Tisei, Sfatul Ţării declară că Basarabia renunţă la condiţiile de unire specificate în actul de la 27 martie a.c, fiind încredinţată că în România tuturor românilor regimul democratic este asigurat pe viitor. Sfatul Ţării, în preziua Constituantei Române, care se va alege după votul universal, rezolvînd chestiunea agrară după nevoile şi cererile norodului, anulează celelalte condiţii cuprinse în actul unirii din 27 martie şi declară unirea necondiţionată a Basarabiei cu România-Mare".

Votul acesta unanim face cinste celor ce l-au dat din iubire de neam şi dragoste patriotică. Merită să fie amintite aici străduinţele nobile ale generalului Artur Văitoianu, care, în calitatea sa de comisar regal al Basarabiei, a contribuit foarte mult la îndulcirea asperităţilor dintre diferitele tendinţe şi curente, la liniştirea spiritelor agitate, la restabilirea ordinii şi legalităţii şi la votarea unirii necondiţionate.

Pentru ca votul unanim al Sfatului Ţării să-şi capete putere netăgăduită de lege, mai rămăsese ca actul unirii să fie supus ratificării Adunării Naţionale Constituante a României întregite. Alegerile pentru această adunare se făcură în toamna anului 1919. Proporţional cu numărul populaţiei sale, Basarabia trimise în Constituanta Română

prin sufragiu universal, direct, secret, egal cu reprezentanţa proporţională a minorităţilor 90 de deputaţi şi 35 de senatori, reprezentînd toate clasele sociale şi toate minorităţile etnice din ţară. Din 500.875 de alegători înscrişi se prezentară la urnă 395.159 de votanţi, ceea ce face aproape 80 % din întreaga masă electorală. Adunarea Naţională se întruni la Bucureşti în ziua de 20 noiembrie 1919, "pentru a desăvîrşi organizaţia constituţională, care trebuie să se întindă pe tot cuprinsul României întregite şi ţinînd seama de însemnate cerinţe, menite să asigure viitorul poporului român şi marele său rol în aceste părţi ale Europei" precum arată mesajul regal.

în memorabila şedinţă din 20 decembrie 1919 ajunse la ordinea zilei ratificarea actelor de unire votate de Sfatul Ţării din Chişinău şi de Congresele Naţionale din Alba Iulia şi Cernăuţi. în expunerea de motive pentru ratificarea actului de unire de la Chişinău găsim următoarea expunere luminoasă a faptelor care au premers acestui mare act:

"Prin libera voinţă a norodului său, Basarabia, în 27 martie (9 aprilie) 1918 s-a reîntors la Patria-Mumă, de care silnicia ţarismului rus o ţinuse despărţită timp de 106 ani. Acest mare act s-a făcut datorită următoarelor împrejurări:

Prima împrejurare este că în Basarabia subjugată, cu toate sforţările de un secol ale autocratismului ms, licăririle conştiinţei naţionale nu s-au stins, ţăranul moldovean nu s-a îndoit o singură clipă că este dintr-un neam deosebit de toate cele cu care împărtăşise jugul robiei ţarismului. Iar din sînul acestui neam s-au ridicat necontenit oameni care, nu numai că au simţit toată povara robiei în care era ţinut poporul lor, dar au păstrat neclintită nădejdea că va avea un sfîrşit şi nu au încetat de a lupta pentru aceasta. Ţarismul rus a putut să împiedice ca toate aceste simţăminte să iasă la suprafaţă, dar nu a reuşit niciodată să le suprime.

A doua împrejurare a fost prăbuşirea regimului ţarist, care a lăsat pentru moment tuturor neamurilor subjugate de fosta Rusie putinţa de a-şi afirma aspiraţiile şi de a hotărî ele însele de soarta lor. în acel moment unic, neamul nostru din Basarabia a putut să ia îh mînă propriile sale interese. Şi astfel, după sute de congrese ţinute spontan în toate oraşele, tîrgurile şi satele Basarabiei ca şi în afară de Basarabia, congrese care au determinat constituirea Sfatului Ţării îh 20 octombrie 1917, deschiderea lui în 27 noiembrie 1917,

proclamarea *Republicii* în 2 decembrie în acelaşi an şi a *Independenţei* în 24 ianuarie 1918, făcute toate acestea cu participarea tuturor naţionalităţilor, confesiunilor şi claselor sociale, a tuturor autorităţilor, organizaţiilor, societăţilor şi cooperaţiilor culturale, economice şi profesionale din toată Basarabia, s-a dezlipit pentru vecie de Rusia, mdrurrundu-se spre ţinta supremă spre care orice neam conştient trebuie să meargă.

în vreme ce noua viaţă de libertate pe toate terenurile ce Basarabia îşi croise se organiza, răsări în drumul ei primejdia cumplită a anarhieiruse, care ameninţa să înece totul în valurile ei năprasnice. în acea clipă supremă neamul nostru din Basarabia avu fericirea să găsească alături de sine, stînd de pază, pe Ţara-Mumă care, cu toată primejdia în care ea însăşi se afla, a putut să ofere nu numai o mîngîiere platonică, ci şi batalioane glorioase ale unei armate nebiruite. Această armată, ridicînd la Nistru zid neclintit în drumul anarhiei, a redat poporului din Basarabia putinţa de a-şi făuri în tihnă soarta sa aşa cum dînsul o înţelegea. Iar dînsul o înţelegea, votînd prin glasul Sfatului Ţării, în vibrarea unui entuziasm fără seamă, reintegrarea sa pentru eternitate în sînul patriei comune.

Făcută din liberă voinţă a întregului norod, reintrarea Basarabiei în unitatea românească trebuie înţeleasă nu ca un act de putere, ci ca un act de cea mai înaltă echitate, ca ultima etapă a unui proces complex de restabilire a dreptăţii călcate în picioare de ţarismul rus în scurgere lentă de 106 ani.

Această restabilire a dreptăţii încălcate a avut loc nu numai în direcţia naţională, ci în toate direcţiile vieţii politice, culturale şi sociale, şi nu numai pentru majoritatea românească, ci şi pentru toate elementele etnice şi confesionale din acea ţară. Principalele laturi ale acestui proces de restabilire a dreptăţii se cuprind în reforma pentru împămîntenirea ţăranilor, nedreptăţiţi sub regimul rus, chemarea maselor mari la viaţa publică prin dreptul de vot universal, egal, direct şi secret şi ca urmare restabilirea poporului în dreptul de a se cîrmui prin oameni ieşiţi din sînul său;

- restabilirea limbii şi culturii poporului român în toate drepturile şi rosturile din care fusese alungată din şcoală, biserică, administraţie, justiţie şi ca corolar: acordarea

pentru minorităţi a dreptului de a-şi cultiva limba în şcoală şi în afară de şcoală;

- descentralizarea^administrativă şi sporirea atribuţiilor autorităţilor locale. într-un cuvînt, restabilirea dreptăţii pentru toţi locuitorii, indiferent de naţionalitatea şi confesiunea lor,

- episodul final şi culminant al acestui proces de restabilire a neamului românesc dintre Prut şi Nistru şi a minorităţilor etnice conlocuitoare cu el, în drepturile sale sfinte şi imprescriptibile, a fost unirea cu România proclamată în 27 martie 1918;

- unirea tuturor românilor într-un stat naţional unitar este un postulat al dreptăţii istorice şi al civilizaţiei umane.

în numele acestei dreptăţi cerem ca Adunarea Naţională a României Mari şi întregite, să ratifice această unire a Basarabiei, încorporînd ţara dintre Prut şi Nistru, Statului Român."

în aplauze furtunoase ale Adunării se votă, prin ridicarea de mîini, ratificarea cerută de ţara întreagă. Raportorul acestui proiect de lege, deputatul Vasile Stroescu, emoţionat pînă la lacrimi, îşi îndreptă ochii spre cer şi rosti cuvintele: *"Să dea Dumnezeu ca această unire să fie într-un ceas bun, cu noroc şi pentru totdeauna "*.

Cu aceste urări încheiem şi noi istoria Basarabiei, care, de la unire încoace, încetează de a mai avea o istorie a sa separată, pentru a împărtăşi soarta comună a României întregite în hotarele sale etnice şi istorice.

Bibliografie

Arbore Zamfir, *Basarabia îh secolul al XLX-lca,* Bucureşti, 1899.
Arbore Zamfir, *Dicţionarul geografic al Basarabiei,* Bucureşti, 1904.

Aşezămîntul obrazovaniei oblastiei Basarabiei (ruseşte şi româneşte), Chişinău, 1818.

Batiuşcov Pavel, *Basarabia. Studiu istoric* (ruseşte), Petrograd, 1892.

Beldiceanu N.N., *între Prut şi Nistru,* Bucureşti, 1922.

Brătescu C, *Valuri, hotare şi trasee basarabene,* în *"Revista istorică",* anuirv, noiembrie-decembrie 1918.

Buzdugan Ion, *Cîntece din Basarabia,* Chişinău, 1921.

Calmuţchi C, *Relaţiunile politice ale Ţărilor Române cu Rusia,* Galaţi, 1911.

Cosso L. A., *Dreptul bizantin în Basarabia* (în ruseşte), Moscova, 1907.
Cosso L. A., *Rusia la Dunăre şi organizarea oblastiei Basarabiei* (în ruseşte), Moscova, 1913.

Ciobanu Ştefan, *Limba românească în şcoala basarabeană sub dominaţia rusească,* în revista "Şcoala Basarabiei", anul IV, nr.lşi2, Chişinău, 1922.
Ciobanu Ştefan , *Contribuţiuni privitoare la populaţiunea în Ţările Româneşti,* în "Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", anul II.
Ciobanu Ştefan, *Vasile Alecsandri şi Basarabia,* sub tipar.

Ciobanu Ştefan, *Pagini îngălbenite,* carnetul cu poezii ale lui George Păun în "Renaşterea Moldbvei", anul I, nr.l, Chişinău, 1920.
Ciobanu Ştefan, *Poeziile lui A.Nacco,* în "Renaşterea Mpldovei", anuin, nr.l.
Ciobanu Ştefan , *La continuit6 roumaine dans la Bessarabie, Annex6e en 1812pariaRussie,* Bucureşti, 1920.

Constantinescu N.A., *întinderea raialelor cu deosebită privire raiaua Giurgiului,* îh Anuarul de Geografie şi antropo-geografie, anuin, 1910-1911.

Costea M., *Din trecutul Basarabiei,* în "Viaţa romanească", 1906, nr.l.

Cuvîntări de Ferdinand I, Regele României 1889-1922, Bucureşti, 1922.

Cruşevan N., *Basarabia,* Almanah pe 1903.

Erbiceanu Vespasian, *Legiuiri locale basarabene,* Chişinău, 1921.

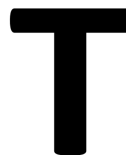
Fraţiman I., *Mitropolia de Brăila sau de Proilavia,* sub tipar.
Fraţiman I., *Administraţia bisericească a românilor de peste Nistru, colonizări, biserici, protoierale ş.a.,* în"Rev.Soc.ist.arh.bis.", Chişinău, vol.XII.

Ghibu O., *Deşteptarea moldovenilor de peste Nistru,* Chişinău, 1918.

Giuglea G., *Din literatura populară de astăzi a Basarabiei,* Bucureşti, 1919.

GqrePaul, *Plebiscitul în Basarabia,* Braşov, 1919.

Halippa I. N., *Lucrările Comisiunii Arhivelor Gubemiale din Basarabia,* vol.I-HI, (ruseşte), Chişinău, 1900-1907.
Halippa Pan, Basarabia, *schiţă geografică,* în Revista ştiinţifică" V. Adamachi" din Iaşi, anul HI.

Haneş Petre, *Scriitorii basarabeni,* Bucureşti, 1920.

Haneş Vasile V., *Sufletul românesc m Basarabia de astăzi,* Bucureşti, 1919.

mstituţiunile Zemstvei în Basarabia, Chişinău, 1920.

Iorga N., *La v6rit6 surle pass6 et lepresent de la Bessarabie,* Bucarest-Paris, 1922.
Iorga N., *Chilia şi Cetatea Albă,* Bucureşti, 1899.
Iorga N., *Pagini despre Basarabia de astăzi,* Vălenii de Munte, 1912.
Iorga N., *Histoire des Relations Russo-Roumaines,* Iaşi, 1917.
Iorga N., *Românii de peste Nistru. Lămuriri pentru a-i ajuta îh lupta lor,* Iaşi, 1918.
Iorga N., *Neamul românesc îh Basarabia,* Bucureşti, 1905.
Iorga N., *Politica externă a regelui Carol I,* Bucureşti, 1916.
Iorga N., *Istoria armatei,* vol.I-II, Bucureşti, 1908.
Iorga N., *Basarabia noastră scrisă după o sută de ani de la răpirea ei de către ruşţ,* Vălenii de Munte, 1912.
Iorga N., *Istoria românilor prin călători,* vol.I şi H,
" Bucureşti, 1920 şi 1921.

Kuropatkin A.N., *Problema armatei ruseşti,* (ruseşte), Petrograd, 1910.

Lahovary Charles Gr., *Memoires de l'amiral Paul Tchitchagoff,* Paris-Bucureşti,1910.

Langeron, *Hurmuzachi, Docum. supl.* I, voLUL

Lapedatu Alexandru, *Gravuri şi vederi de la Cetatea Albă,* în "Bulet. Com.Mon.Ist.", VI.
Lapedatu Alexandru, *Cetatea Sorocei,* ibid.VII.

Laşcu N.V., *Basarabia lă aniversarea de o sută de ani de la unirea ei cu Rusia* (1812-1912), (ruseşte), Chişinău, 1912.

Layr Jeande, *L 'image de la Bessarabie,* nr.225, 227, Paris, 1920.

Lotoţchi P.H., *Istoria seminarului teologic din Chişinău,* (ruseşte), Chişinău, 1912.

Martomme Emmanuel de. *La Bessarabie,* Paris, 1919.
Martomme Emmanuel de, *Choses vues en Bessarabie,* Paris, 1919.

Mateiu Ion, *Renaşterea Basarabiei,* Bucureşti, 1921.

Mateievici Alexie, *Tipăriturile noastre bisericeşti,* Bucureşti, 1915.

Moisiu Vasile D., *Ştiri din Basarabia de astăzi,* Bucureşti, 1915.

Moruzi D.C., *Ruşii şi românii,* Bucureşti, 1906.

Mogilanski N., *Materiale pentru statistica şi geografia Basarabiei,* (ruseşte), Chişinău, 1913.

Munteanu-Rîmnic Dumitru V., *Pentru Basarabia,* Ploieşti, 1912

MurgociG., *La Population de la Bessarabie,* Paris, 1920.

Nacco A., *Istoria Basarabiei îh vremurile vechi, 2* volume, Odessa, 1873-1876.
Nacco A., *Studiu asupra organizafiunii oblastiei Basarabiei,* 1812-1828, (ruseşte), Odessa, 1900.

Nestorovski P. A., *Rutenii din Basarabia. Studiu istoric şi etnografic,* (ruseşte), Varşovia, 1905.
Nestorovski P. A., *în nordul Basarabiei* (ruseşte), Varşovia, 1910.

Nistor I., *Populatiunea Basarabiei,* în "Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", anii I, **n,** IU.
Nistor I., *Drepturile noastre asupra Hotinului,*, Chişinău, 1918.

Pacu M.N., *Basarabia,* Bucureşti, 1912.

Palausov S.N., *Principatele române Muntenia şi Moldova sub raport politic,* (ruseşte), Petrograd, 1859.

Pamfilie Tudor, *Ţinutul Hotinului la 1817,* Chişinău, 1920.

Parchomovici Iosif, *Mitropolitul Gavril Bămdescu-Bodoni,* Chişinău, 1911.

Pelivan Ion G., *La Bessarabie,* Paris, 1919-1920.
I. Sous le regime russe (1812-1918).
II. Lunion de la Bessarabie â la Mere-Patrie La Roumanie.
HI. Le mouvement et l'croissement de la population en Bessarabie de 1812-1918.
IV. L'etat economique de la Bessarabie.
V. Chronologie de la Bessarabie.
VI. Lesdroits des Roumains sur la Bessarabie. Au point de vueliistorique, ethnique et de l'autodeterminatioa

Pergament **C.I.,** *Aplicaţiunea legilor locale Donici şi Armenopolo,* (ruseşte), Petrograd, 1905.

Pocitan Vasile, *Biserica românească din Basarabia,* Bucureşti, 1914.

Puiu Visarion, *Mînăstirile din Basarabia,* Chişinău, 1919.

Puiu Visarion, *Ierarhii bisericii basarabene, mitropoliţi,* ***episcopi şi*** *vicari, între* ***anii 813-1920,*** îh "Rev. Soc. ist. arch. bis.", Chişinău, vol.XII.

Puiu Visarion, *Cîteva date privitoare la înfiinţarea societăţii istorico-arheol. bisericeşti din Chişinău,* în "Rev.Soc.ist,arch.bis.", Chişinău, vol.XII.

Rosetti R., *Arhiva senatorilor din Chişinău,* în "Analele Academiei Române", anul 1910.

Skalkowski A., *Coloniile bulgare în Basarabia* (ruseşte), Odessa, 1848.

Stadnicki Auxentie, *GavruBănukscu-Bodoni, Exardial* ***Moldo*** *- Vlachiei şi Mitropolit ai Chişinăului,* (ruseşte), 1894.

Sadoveanu Mihail, *Orhei şi Samca. Note & drum,* Chişinău, 1921.

Tractatul de Berlin, Bucureşti, 1878.

Xenopol A.D., *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înriurirea lor asupra Ţărilor Române,* 2 volume, Iaşi, 1880.

Zasciuk H., *Materiale pentru geografia şi statistica Rusiei, culese de ofiţeri de la Statul Major rus,* 2 volume (ruseşte), Petrograd, 1862.

Addenda

BASARABIA SUB GOSPODĂRIA ROMÂNEASCA

... Timpul de două decenii de gospodărie românească nu s-a strecurat în zadar asupra acestor două provincii aşa de frumoase şi aşa de dornice de reînnoire şi progres. Statul român s-a străduit mereu să ridice aceste provincii la o mai bună stare morală şi materială şi să le imprime caracterul culturii şi civilizaţiei româneşti, menită să transforme şi să înlocuiască întocmirile şi aşezămintele străine de mai înainte. Şi cum Bucovina şi Basarabia, prin structura lor etnică şi prin trecutul lor istoric, erau vechi provincii româneşti, adaptarea lor la noile norme de viaţă naţională s-a putut săvîrşi foarte lesne şi fără prea mari greutăţi. De aceea munca ce s-a depus acolo timp de 22 ani pentru schimbările şi prefacerile ce se impuneau, n-a întîrziat să aducă roadele dorite. Să ne fie deci îngăduit a urmări această muncă aşa cum ea s-a desfăşurat în Basarabia în ultimele două decenii.

Pînă la 1812 Basarabia făcea parte din voievodatul Moldovei şi numai în urma nefastului tratat de pace de la Bucureşti din acel an, partea Moldovei dintre Prut şi Nistru a fost afectată imperiului moscovit. Dar în tot timpul stăpînirii ruseşti, Basarabia nu s-a putut contopi organic cu imperiul moscovit din cauza fundamentalelor deosebiri de Concepţii şi de viaţă care existau între populaţia rusească din imperiu şi cea românească din noua gubernie basarabeană, cu străvechile sale tradiţii istorice şi culturale moldoveneşti şi cu limba sa maternă deosebită. De aceea populaţia băştinaşă a Basarabiei a putut ţine piept tuturor încercărilor de rusificare, păstrîndu-şi cu sfinţenie limba, datinile şi

obiceiurile sale moldoveneşti. S-a putut rusifica întreg aparatul administrativ, s-au putut rusifica biserica şi şcoala, s-au putut rusifica toate aşezarnintele publice, dar norodul moldovenesc, în firea şi structura sa sufletească, n-a putut fi rusificat, ci el şi-a păstrat cu sfinţenie datinile şi obiceiurile strămoşeşti şi mai presus de toate dulcea sa lirabă'moldovenească, cîntată în versuri aşa duioase de clericul basarabean Alexei Mateievici.

Populaţia. După datele statisticii oficiale, Basarabia adăpostea la 1940 o populaţie de 3.173.209 suflete, ceea ce faţă de datele statistice ruseşti din 1912 cu o populaţie numai de 2.496.054 suflete, reprezenta un spor de populaţie de 677.165 suflete în cyrs de trei decenii. Dar cum recensămîntul de la 1941 n-a putut fi făcut şi în Basarabia cotropită de bolşevici, trebuie să ne resemnăm deocamdată cu rezultatele statisticii oficiale româneşti din 1930 care arată în provincia transpruteană o populaţie de 2.864.402 locuitori, repartizată după originea sa etnică pe judeţe, precum urmează:

JUDEŢUL	Români	Evrei	Unguri	Germani	Ruso-ruteni	Bulgari	Turci	Alţi cetăţeni români	Cetăţeni străini	Total	Români la% din total
	215.000	25.000			155.000	-	-	-	-	395.000	54,54
2. Cahul.............	130.000	4.000	-	8.000	13.000	18.000	15.000	8.000	-	196.000	66,33
	347.000	51.000	-	2.000	20.000	-		2.000	-	422.000	82,23
4. Orhei..............	257.000	13.000	-		8.000	-	-	-	-	278.000	92,44
	250.000	23.000	-		42.000	-	-	-	-	315.000	79,11
6. Cetatea Albă...	75.000	22.000	-	57.000	125.000	60.000	1.000	-	-	340.000	22,00
	70.000	5.000	-	1.000	85.000	47.000	1.000	15.000	-	224.000	31,25
	170.000	13.000	-	12.000	58.000	15.000	6.000	35.000	-	309.000	55,02
9. Bălţi................	292.000	27.000	1.000	1.000	63.000	-	-	3.000	-	387.000	75,71
Total........	1.806.000	183.000	1.000	81.000	569.000	1140.000	23.000	63.000	-	2.866.000	63,02

Din datele statistice de mai sus rezultă că la 1930 trăiau în Basarabia 1.806.000 de suflete de origine etnică românească, reprezentînd^ 63,02% din întreaga populaţie a judeţelor basarabene. în intervalul de la 1930-1940 populaţia Basarabiei sporind la 3.173.209, era firesc ca şi numărul românilor să sporească, atingînd şi întrecînd cifra de 2 milioane de suflete.

Ultimul recensămînt rusesc s-a făcut la 1897, dar nu după *originea etnică* a populaţiei, ci după *limba de conversaţie.* Comparînd rezultatele recensămîntului de la 1897 cu cele obţinute la recensămîntul românesc din 1930, ajungem la următoarele cifre în procente, notate în tabela de la pagina 304.

Din această tabelă comparativă se poate vedea că numărul populaţiei basarabene care se foloseşte de limba de conversaţie românească a sporit de la 47,6% din 1897 la 55,8% în 1930. Cum însă numărul populaţiei după originea etnică românească se ridica la 1930 la 63,02%, iar cel al populaţiei -cu limba de conversaţie românească atingea numai 55,8% rezultă că un contingent de 7,22% din populaţia de origine etnică românească se folosea încă de altă limbă de conversaţie decît cea românească, o constatare care impune organizarea unei propagande mai vii pentru limba românească.

După religie, credincioşii ortodocşi constituiau 87,6% din întreaga populaţie a Basarabiei. Restul de 12,4% se repartiza asupra credincioşilor evanghelici şi mozaici.

Numărul populaţiei raportat la suprafaţa teritoriului basarabean de 44.422 km^2 reprezintă un procent de 64 locuitori la 1 km^2.

O statistică reprezentînd mediul rural din Basarabia arată următoarea repartiţie a populaţiei după principalele ei îndeletniciri, după cum se vede din prima tabelă de la paginile 306-307.

POPULAȚI* BASARABIEI IXJPA LIMBA MATERNA fel 1930 (11W7 «

jude:			Toaa»	>a- aataft	ftoal	Uent-	BoK w*	O »	*%	«•Ml	Alai
Basarabia	Total	1930..	100.0	33.9	12,9	11.6	5.7	2.9	7.0	3.5	0.7
		1897..	100,0	47.9	9.1	19.6	5.3	3.1	11.8	X9	1.6
	•tuni	1930..	100.0	39.6	10.2	12.6	6.2	3.1	4.2	3,7	0.4
		1897..	100.0	33.6	5.1	20.3	5.6	3,5	7.3	3.4	1.2
	Uifaan	1930..	100.0	30.6	31.3	4.5	3.0	0.9	25.8	2.4	1,6
		1997..	100.0	14.2	24.4	15.7	3.9	0.7	37.2	0,1	3.9
Hotin	Total	1990..	100,0	33.4	12.0	45.1			9.2		0.3
		1997..	100.0	23.9	5.9	53.3		0.2	15.6	-	1.3
	Kunl	1930..	100. Q	34.4	11.0	46.3			9.0		0.3
		1997..	100.0	25.3	4.5	55.3		0.2	13.4		1.2
Soroc*	Total	1930..	100.0	73.4	9.3	9,6		0.1	9.2		0.4
		1997..	100.0	63.2	4.9	16.0		0,5	14.2	-	1.2
	Imi	1930 .	100.0	74.5	9,2	9.0		0,1	7.9		0.3
		1897..	100,0	66.4	4.1	16.9		0.5	U.0		1.1
Bălți	Total	1930..	100.0	70,1	12.5	1.3		0.4	8,1		0.6
		1897..	100.0	66.3	6.7	11.4		1.0	12.9	-	1.7
	Rutml	1930..	100.0	73.7	11.7	9,9		0.3	4,9		0,3
		189?..	100.0	71.0	5.4	12.2	-	1.1	8,1		1.5
Orhei	Total	1930..	100.0	97.9	3.5	1.5			6.9		0.4
		1997..	100.0	T7.9	2.6	5.6		0.1	12.5		1.3
	Rural	1930..	100.0	99.9	3.4	1.5			4.8	-	0.5
		1997..	100.0	91.0	2.2	5.9		0.1	9.7		1,2
Lipuțna	Total	1930..	100.0	77.5	9.4	0.9		0.6	11.5		1.1
		1997..	100,0	62.9	11.9	1.9	0.4	0,8	19.5		X6
	Ruxml	1930..	100.0	92,6	3.3	1.2		0.6	1.7		0.6
		1697..	100.0	91.6	2.4	1.1	0.1	0,6	2.7		1.5
Tighina	Total	1930..	100.0	53.1	15,4	3.0	6.0	3.4	5.4	13.2	0.5
		1897..	100.0	43.il	9.5	10.9	7.6	2.9	9.5	14.2	1.4
	Kunl	1930..	100.0	59.6	11.4	3.0	6.6	3.9	3.1	1X2	0.2
		1997..	100.0	32.5	4.5	9.1	9.0	3.2	3.9	16,9	0.9
Iamail + Cahul	Total	1930-	100.0	40.1	21.7	2.4	17,7	2.3	2.4	1X5	1.0
		1897..	100.0	39.1	1X4	19.6	12.5	2.0	4.8	7.2	X4
	Kunl	1930..	100.0	49.0	14.9	2.2	19.9	X0	0.4	16.0	1.0
		1»97„	100.0	46.4	9.9	17.3	11.1	xs	2.2	9.5	XI
Cetatea Albă	Total	1930..	100.0	19,2	19.9	19.9	20.9	16.3	3.2	X3	0.5
		1997..	100.0	16.6	9,6	26.6	21.2	, 16.4	4.6	3.9	1.1
	Kunl	1930..	100.0	19.4	16.2	19.1	23.3	17.9	2.3	2.6	0.2
		1997..	100.0	19.2	9,4	23.5	23.7	19.2	2.8	4.4	0.9

Administrația și justiția, **în privința împărțirii administrative, România a păstrat împărțirea teritoriului**

Basarabiei în cele nouă județe, uezduri, din timpul rușilor, învestindu-le însă cu drepturi de persoane juridice cu largi atribuțiuni administrative și gospodărești. Comunele urbane și rurale s-au bucurat de o **largă autonomie locală, chivernisindu-și singure avutul și venitul lor prin consilii comunale liber alese și înzestrate** cu **drepturi și atribuțiuni edilitare și de asistență socială.**

Sub stăpînirea rusească Basarabia nu avea legiuiri unitare. în județele **Cahul,** Ismail și **Cetatea** Albă, care prin **Tratatul** de **pace de la Paris din 1856 fuseseră** retrocedate Moldovsi, **rămăseseră încă în vigoare** vechile legiuiri românești și **numai în** restul.fostei **gubernii se** aplicau codurile **rusești.** După unirea **de** la 1918 s-**au** extins succesiv, **începînd** cu data de **9 octombrie** 1919 pînă la **1940,** asupra Basarabiei, legiuirile **românești** precum se poate **vedea aceasta din izvodul următor:**

1. Organizarea Justiției, Decret-Lege 2.770 din 9 octombrie 19! 8.
Modificări, Decret-Lege 3.727 din 21 decembrie 1918.
527 din 6 februarie 1919.
2.744 din 6 iunie 1919.
3.406 din 14 august 1919.
2. Organizarea Justiției, Decret-Lege 527 din 6 februarie 1919.
Modificat, Decret-Lege 2.770 din 6 mai 1919.
3. Aplicarea Legilor Penale, Decret-Lege M. Just. 1.730 din 4 mai 1919.
4. Aplicarea Legilor Comerciale, Decret-Lege M. JusL 1.731 din 4 mai 1919.
5. Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just 2.770 din 6 mai 1919.
6. Aplicarea Legilor Penale, Decret-Lege M. Just 2.040 din 27 mai 1919.
7. Curțile cu Jurați, Decizia M. Just. 18.333 din 1 iunie 1919 și Decret-Lege 2.048 din 27 mai 1919.
8. Aplicarea Codului și Procedurii civile și Legea Judecătoriilor de ocoale, Decret-Lege M. JusL 2.743 din 4 iunie 1919.
9. Organizarea Justiției, Decret-Lege M. JusL 2.744 din 4 iunie 1919.
10. Judecarea recursurilor de la fosta Casație gubernială, Decret-Lege M. Just. 3.032 din 8 august 1919.
11. Prelungirea contractelor de închiriere, Decret-Lege M. Just 3.468 din 13 august 1919.
12. Aplicarea unor dispozițiuni din Codul Penal rus, Decret-Lege 3.705 din 3 septembrie 1919.
13. Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just. 2.770 din 11 septembrie 1919.
14. Aplicarea Codului civil referitor la căsătorii, Decret-Lege M. JusL 4.794 din 19 octombrie 1919.

15. începere» sesiunilor Curţilor cu Juraţi, Decizi* M. Just 44.474 din 28 noiembrie 1919.

16. Schimba/ea^ numelui. Lege M. Just 4.630 din 8 noiembrie 1919.

17. Extinderea în Basarabia a unor dispoziţiuni din legislaţia vechiului-regat, după cum urmează:

a) Codul civil

b) Codul de proceduri civili şi regulamentul pentru facerea şi executarea hotărniciilor

c) Toate rînduielile de procedură cuprinse în Codul Comercial şi Regulamentele lui

d) Legea pentru Judecătoriile de ocoale şi Regulamentul ei

e) Legea pentru autentificarea actelor.

"Monitorul Oficial" nr. 77 din 4 aprilie 1928

JUDEŢUL	A	r.				t i v i						Pasivi
	Total populaţie	Total populaţie activă	Agri-cultori	Viti-cultori	Pomi-cultori	Pescari	Crescă-tori de animale	Munci-tori fo-restieri	Patroni mese-riaşi	Lucră-tori in-dustriali	Muncitori agricoli şi auxiliari în agric.	întreţinuţi populaţie pasivă
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
				Iri	"cifre	absolute						
Basarabia-rural.	2492.661	1 467.975	502.429	248	72	854	127	24	15.598	6.826	941.797	1.024.686
Bălţi..................	356.497	207.979	75.481			7	21	3	1.983	851	129.633	148318
Cahul................	178.734	101.517	34.815	7		20	20	1	833	260	65.561	77.217
Cetatea Albă	303.752	179.528	54.661	69		88	24	1	2.951	1308	120.426	124.224
	376.684	222.570	79.571	1	.	9	7	3	2.667	1.391	138.921	154.114
	149.911	88.276	28.649	5		711	13	2	806	237	57.853	61.635
	299.196	177.637	62.516	68		2	12	8	1.464	593	-112.976	121.559
Orhei...............	263.805	158.965	54.024	72	1	3	7	.	1.513	836	102.509	104.840
	301.264	180.600	62.743	12		3	7	1	2,189	956	114.696	120.664
	262.818	150.903	49.969	14	71	11	16	5	1.192	394	99.224	111.915

Instanţele şi numărul magistraţilor	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Curtea *de Apel*.............................	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Secţiile Curţii de Apel............	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	'9	9.	9	9	9	9
Nr. secţiilor la tribunale...........	10	10	10	10	10	10	10	12	13	13	13	13	13	13	13	13	13'	13	13	13	15
	83	73	73	73	73	73	73	75	75	75	74	77	71	69	63	63	55	55	54'	57	57
Nr. magistraţilor la C. de Apel..	6	19	19	19	19	19	19	16	19	18	18	18	19	19	21	21	20	21	21	21	27
Nr. magistraţilor la tribunale....	99	99	90	90	90	90	90	99	102	103	102	105	104	104	103	98	98	99	103	103	118
Nr. magistraţilor la judecătorii..	166	166	146	146	147	146	146	150	142	150	148	142	144	138	127	127	113	112	112	121	119

Pentru aplicarea acestor legiuiri unificate, cît şi pentru împărţirea dreptăţii s-a creat la Chişinău o Curte de Apel precum şi *9* tribunale cu sediul în cele *9* capitale de judeţe, pe lîngă care funcţionau 57 judecătorii de ocol pe care le găsim evidenţiate în tabelul al doilea de" la această pagină.

Biserica. Pe tărimul bisericesc, stăpînirea românească a pus capăt tendinţelor de rusificare prin biserică şi a restabilit dreptul populaţiei băştinaşe moldoveneşti de a asculta serviciul divin şi funcţiunile rituale în limba sa naţională după obiceiul strămoşesc. Prin măsura aceasta dreaptă s-a pus capăt sectarismului care jignea simţămîntul religios şi

amenința mereu pacea şi liniştea sufletească a credincioşilor. Prin legea de la 8 martie 1923 au luat fiinţă, prin defalcarea de la mitropolia Chişinăului, *episcopiile* sufraganc de la *Cetatea Albă-Ismail* şi de la *Hotin-Bălţi,* iar pentru satisfacerea cerinţelor pastorale sporite s-au creat numeroase parohii noi la sate şi oraşe, iiind înzestrate toate, - noi şi vechi - cu loturi sau sesii obţinute pe urma reformei agrare. S-au mai ridicat numeroase biserici la sate şi oraşe, dovezi elocvente de evlavie creştinească. Salarizarea clerului şi a personalului bisericesc a trecut de la eparhii în

(coier	Numim! {colilor primare												Nr.scoi		! Nr. localuri d:		
		Şcoli primare														Nr. săli	
	copii mici	Ro-mi-neşti	So-le-le	to-at DC	fo-b-ie	*. re	<¥	Bul P-re	E-vre ¥	K-n-te	To-li	To-| ga	k-tft 1916	Dups 1916	Toul	fe-pri	# riale
1914	Nici o icoili primiri romaneasca*													-	-	-	-
mm	-	1233	200	73	2	-	120	78	38	2	1747	1747	-		-	—	-
1923-1924												2041					
1932-1933	323	2185									2185	2508	-	-	2594	-	-
jalnic 1939	457	2019	-	tl	-	-			2	3-4v 16 Urc	2161	2018	1184	1534	2600	3984	1209

____________, ^ ^ i m u jy±bgaui&a iciiiciiuca a slujitorilor altarului, Seminarul Clerical din Chişinău a fost transformat într-o *Facultate de teologie.*

Şcoala. Eforturi remarcabile s-au făcut în Basarabia pentru luminarea poporului prin şcoală. La 1918 fiinţau în cuprinsul Basarabiei 1.084 şcoli primare ruseşti, dar *nici o şcoală primară românească,* cu toate că majoritatea populaţiei guberniei era formată din moldoveni. Era deci firesc ca stăpînirea românească să se gîndească serios la crearea şi dezvoltarea învăţămîntului romanesc în Basarabia pentru a umple lacunele trecutului şi a asigura luminarea

poporului pentru vuior. în scopul acesta şcolile ruseşti din satele moldoveneşti au fost românizate, iar acolo unde acestea lipseau s-au creat şcoli noi într-un ritm destul de accelerat, astfel că la 1940 fiinţau în Basarabia 2.628 şcoli primare cu 4.653 săli de clasă şi cu un personal didactic de ambele sexe alcătuit din 7.581 învăţători şi maeştri. La sfîrşitul anului 1939 populaţia şcolară se ridică la 347.747 elevi şi eleve, cu o frecvenţă de 80% din tineretul obligat la şcolaritate, precum se poate urmări aceasta din următorul tabel statistic:

pali	r%?DrįSUo)Dr					Nt copiilor						Procent frecvenţei fii de inscr√	
lor						. tarif			Frecvenţi				
Total	Can-oV *A* toi	Wl mi	Ma-«r tri W	Toii gen.	FJCOID "*	Con de-ment»	Cm su-peior	Total	Con de-mentai	Con su-peior	Toul	Con de- • mmtar	*Cm* su-peior
-						-	-	— *	-	-	-	-	-
-	-	2746	-	2746	398655	136172			-	-	-	-	-
-	-	-	-	3927	441958	208627			-	-	-	-	-
-	322	5851	-	6273	699875	356651			- '	-	-	-	-
4683	476	7016	89	7581	-	294267	52480	346747	235886	31153	268039	77,5»	5620%

Rezultatele acestei vajnice avmuu).__________ manifestat foarte curînd în scăderea simţitoare a numărului analfabeţilor în Basarabia, în ultimii 20 de ani. La 1897 dintr-o populaţie de 1.932.112 locuitori nu ştiau citi şi scrie decît 301.174 indivizi, ceea ce reprezintă numai 15,6%. La 1930 numărul ştiutorilor de carte sporise la 29,9%, astfel că din 2.844.402 locuitori, 856.941 aveau cunoştinţă de carte, precum rezultă aceasta din tabelul comparativ de la pagina 310.

Pentru pregătirea corpului didactic primar s-au deschis îa Chişinău două şcoli normale, una pentru băieţi şi alta pentru fete, care au funcţionat pînă îh iunie 1940, cînd s-a

ymnORI DE CARTE DIN BASARABIA ÎN 1930 SI «97

JUDEȚUL	Mediul	Populația f l i o u i	ii 1930 ^Dm c« putori de"		Populația Toni	1897 Dm care «tiutori de cane	
		O)	O)	(3)	(4)		(6)
Baaanbia	Total.....	2.864*02 I	856.941	29,9»	1.935412	301.174	15.6* I
	Ruml.	2.493431	658.7.3	26.4*	I.642A80	»4-*31	12.5* I
	Urban	3TO971	I»IM	53.4*	293332	96343	3X8*1
Hotin	Toul...	392430 I			307J32	33.714	11.0*
	Runl...	3I7^30 I	84.046	22.3*	289.134	28*10	10.0* ,
	Urban .	1SJ34 I	7718	50.3*	18389	8-804	26.1* I
I Soroca	Toul...	3 1 6 3 « |	93*48	29.7*	218*61	24.499	H.2* |
	Runl...	301367]85471		, 28.4*	203.510	193S1	9.5*
	Urban..	15.001	»J77.	55.8*	15351	»148	33.5* I
	Toul...	M««l	94.923	24.5*	211450	21-213	10.0*1
	Runl...	356.151 I	78J011	21.9*	192*72	"S-896	8.2* I
	Urban...	30.57ol	16.912	55,3*	18478	"17	28.8* I
	Toul...	279JW|	70.269	25,2*	213478	23822	12,1* I
	Rural._.	2 6 4 0 1 1 I	63.513	24.1*	201.143;	22-280	11.1* I
	Urban...	15279	6756	44.2*	12336	3.542	28.7*
I ' ^friiyna	Total...	419.621	134*92	32.1*	279*57	57.119*	20,4*
	Runl ..	299.949 |	62*59	21,0*	171.174	14448	«,4*
	Urban..	119*72	72J33	60.2*	108483	42.671	39.3* |
I Tighiia~	Toul..	306.592	1Ă067	28.1*	194.915	30.829	15.8* I
	Runl...	262*77 I	«•450	24.5*	163.118	20-616	12.6* |
	Urban	43.715 |	21.617	49,4»	31.797	10213	32,1*
	Total .	422J02]	134348	31.8*	244376	40.043	16.4*
	Runl...	328433	91-062~	27.7*	184.043	24.088	13,1*
	Urban...	93.769	•0.286	46,2*	60233	15-°SS	.26,5*
Caute. Alb.	Toul...	341.176 f	150*30	442*	265,247	«7.935	25,6*
	Runl...	303J4S I	129371	4i6*	236.989	59244	25,0*
	Urban.	37*31	Î1-4Î9	57.0*	28358	8-691	30.8*

licee industriale de băieți şi de fete pentru pregătirea meseriaşilor şi comercianților români de la sate şi oraşe. Față de cele 4 şcoli profesionale din vremea ruşilor, cele 25 de instituții româneşti pentru pregătirea profesională a basarabenilor înseamnă oricum un sensibil progres.

Progrese vizibile s-au făcut în Basarabia şi în învățămîntul secundar care la 1940 se preda în 17 licee de băieți, 9 licee de fete şi în 24 gimnazii şi alte şcoli medii, care luaseră ființă sub oblăduirea românească. Numărul frecventanților şcolilor secundare din Basarabia se ridica la 1940 la 17.350 elevi şi eleve. Tot sub români, s-a pus în Basarabia temelia învățămîntului superior prin crearea facultăților de teologie şi de agricultură.

îndeletnicirile spirituale şi creațiile artistice s-au bucurat de larga solicitudine a guvernului român. La Chişinău s-a creat o *Şcoală de Arte Frumoase* şi s-a înjghebat o *Pinacotecă de Pictură.* în capitala Basarabiei lua ființă un *Teatru Național* şi chiar un post de radiodifuziune pentru formarea simțului artistic, pentru cultura limbii şi pentru trezirea interesului pentru creațiile literare româneşti sau traduse în limba română.

încă în frigurile revoluției de la 1917 luase ființă la Chişinău *Biblioteca Centrală, care* a fost mereu sporită şi înzestrată cu cărți noi şi folositoare. După pilda ei s-au organizat biblioteci populare în principalele centre intelectuale din Basarabia pentru luminarea minții şi trezirea gustului de lectură. La Chişinău s-au dezvelit monumentele lui Ştefan cel Mare şi al Regelui Ferdinand I, iar la Orhei statuia lui Vasile Vodă Lupu. Comisiunea Monumentelor Istorice avea o secție separată pentru Basarabia, care. sub conducerea colegului nostru, Ştefan Ciobanu, a scos la iveală şi a dat publicității îh buletinele şi anuarele sale material istoric- documentar foarte prețios privitor la istoria provinciei transprutene.

Agricultura. Dar pe lîhgă grija pentru cultura spirituală, stăpînirea românească a dat o deosebită atenție şi culturii materiale în toate ramurile de îndeletnicire a populației între care agricultura ocupă primul loc. Plugăria este ocupația principală a populației basarabene. Basarabia este o regiune de dealuri şi cîmpii cu un pămînt negru (cernoziorn) foarte productiv. Suprafața cultivabilă de 3.626.428 ha cuprinde

3.031.529 ha adică 77,7% pămînt arabil, 427.618 ha sau 13,7% păşuni, 28.425 ha cîmpii, 110.582 ha podgorii şi 28.274 ha culturi arborescente precum se învederează aceasta în tabela A, alcătuită pe judeţe, din josul paginii, mfăţişînd situaţia 1934-1935.

Prin aşezarea sa geografică între două rîuri mari, Prutul şi Nistrul, prin natura solului şi a climatului său, pămîntul Basarabiei este foarte propice pentru agricultură, viticultură şi horticultura. Suprafeţele arabile în întinderea lor de 3.031.529 ha sînt folosite pentru următoarele categorii de culturi:

1. Cerea/e....................2.646.087 ha **(87,3%)**
   a) grîu.......................926.496 **(30,6%)**
   b) porumb.................997.619 **(32,9%)**
   c) orz........................491.053 **(16,2%)**
   d) mei.......................183.949 **(6,1%)**
   e) ovăz.......................43.023 ha **(1,4%)**
   f) hrişcă...........................853
   g) *măturică*.......................530
2. *Plante alimentare*...........8.064 **(2,6%)**
3. *Plante industriale*......223.511 **(7,4%)**
4. *Culturi furajere*...........55.047 **(1,0%)**
5. *Cîmpii*.........................28.820

A						—	— li *t*ş*mi*	
	XTMJM	«i,4a		i.ao	345.74»	7,78	S74.44»	1.43
	24*»35	•0*31	« 14.744	*.*»	43AH3	11.13	9.7M	2.»
		•A»	<ja«	1.»	«30»	15,10	20-MB	4.10
	WM4	«a.»	s.iao	a»7	374)1»	IO. 13	34*13	10,40
	19&413	*43.36*	1421	1,96	45.173	10, «3	»1fO	«,«3
	237 040	*M.93*		«.»	IJ.*27	3.30	403*9	»,«
	nMD7	*».9»	3344	*o.n*	21.243	3,43	«4t7	IO,»I
""im ɪ UU	'moJm»	71		1.14	344171	*.»	77 M1	10.17
C M____		«*.«	*SM		aoj«3	*.«	374US	ia,M
	231*13	«1,47	3*3»	1.43	2L4J0	4.32	•«vier	3.37

în anul 1938 cultura cerealelor în cele 9 judeţe ale Basarabiei a fost de 34.434 vagoane de grîu, 11.870 vagoane de secară, 22.909 vagoane de orz, 2.126 vagoane de ovăz şi circa 200.000 vagoane de porumb. Cultura griului a progresat mai ales în cursul ultimilor ani, datorită concursului dat de guvern pentru mărirea suprafeţelor însămînţate şi pentru valorificarea produselor ca distribuirea seminţelor standardizate, cumpărarea griului de către cooperative, reducerea de 50% la tariful normal al C.F.R. etc. în sc-'imb însă a scăzut producţia mijlocie la hectar la porumb şi orz, cum se evidenţiază aceasta din următorul tablou comparativ pe judeţe din anii 1909/1911 şi 1936/1938.

în timpul din urmă se încercase să se încurajeze în Basarabia cultura plantelor industriale ca inul, cînepa şi bumbacul. Experienţa cu această plantă din urmă, mai ales la **sud,** a **dat rezultate fo** Jte **bune.**

Locul al doilea în economia Basarabiei este deţinut de viti- şi horticultura, în special regiunile din valea Nistrului, de la Tighina şi Cetatea Albă. Strugurii şi merele constituie şi azi încă, după cereale, principalele produse de export ale Basarabiei.

afabila								Tacnai		TouM	
ftmn		Aţi peni ftvaifai		Vi							
ba	*	ba	%	ha	*,	ha	«	ba.	*	ba	●
7.752	9,01	1J.460	0.01	112.496	3.00	199.460	4.49	577.293	13,00	4442-200	100
1.132	0.30	2.401	0,53	363	0.10	39511	10,43	21.224	5.61	376.200	100
745	0,16	1542	0.35	2642	0,56	17,341	4,00	55.253	12.71	433.100	100
717	0.15	1 «75	0.35	7235	1,37	13.413	2.54	39344	1,21	526J0OO	100
624	0.14	969	0.22	15094	3,54	36.409	9,05	94311	22,24	424.600	100
2.904	0,69	2.2U	0,54	26434	6,62	61301	14,66	15522	3,72	41(100	100
1476	0.1»	3.499	0.54	20194	2, «5	li 933	2,99	114367	11.20	633300	100
3S		212		17.696	2.27	1.025,	0,12	59.754	7,17	759X0	100
57		265		15 IO	3,31	9.461	2,11	41.477	10,61	44SJ00	100
59		459	0.10	8.100	1.92	65		109011	25,t9	421J00	100

JUDEȚUL	Ortu		Amnb		Orz	
	i»mvi*ii	inanna	îtowim	i m n	îtM/ini	U?ayPM
Hâda	10,1	lO.i	11.2	9.4	9,4	7.3
Soroc*	10, t	11.6	14.7	10.7	12.2	».0
Bă*	10,0	10.9	15.7	11.2	12,9	6.9
Orhoi	9.9	9.3	16.2	9.3	10.9	7.0
	9.3	7.7	15.0	10.2	12.9	6.6
Tiațami	6.9	«.3	9.3	9.4	9.7	«.3
C*JMAM	6.9	8.7	».7	9.7	9,7	7.2
Cated	».S	6.1	9.4	(.3	10.0	6.1
lemeil		•.2		7.»		7.4
Basarabia	8.2	9.3	13.4	9.4	10.1	7.0

Cultura viței de vie și a arborilor fructiferi găsește acolo condiții admirabile de dezvoltare. Suprafața viilor și livezilor este în continuă creștere precum se poate desluși aceasta din următorul tabel care arată suprafețele viticole pe județe din anul 1937:

JUDEȚUL	Vițe americane alt.ha	Indigene ha	Hibrizi ha	American	Suprafața totali ha
Hoon	68	105	714	5	893
Soma	521	94	4.381	15	5.012
Biți	828	36	7.622	2	8.490
Orhei	3.291	443	10.919		14.654
Upuțlm	5.534	931	16.675	961	21.122
Tjghma	2.405	196	16.884	18	19.505
Cetatea AM	2.542	2.201	15.737	146	20.629
Cahul	1.790	180	9.652	34	11.658
email	1.898	670	5.674	369	8.618
Baiarabia	15.881	4.880	88.262	1.556	110.581

Ținîridu-se seama de marea productivitate a solului basarabean, guvernul român a făcut sforțări pentru a se pune îh valoare producția viticolă și horticolă prin reduceri tarifare pe C.F.R. și prin crearea de debușeuri pentru vin, fructe proaspete și nuci. Basarabia dispunea de 1.500-2.000

vagoane de vin pentru export Singură, stațiunea horticolă Tighina produce în anii buni 5-6.000 vagoane de fructe; în regiunea Chișinău se cultivă mai ales mere, piersici și struguri, în aceea a Orheiului struguri, în timp ce în regiunea Călărași se cultivă nuci și struguri. în ultimii zece ani s-au expediat prin gara Tighina fructe în valoare de aproape un miliard lei, precum se vede aceasta din următorul tabel:

în anul	1928	152.000.000	lei
"	1929	69.000.000	
"	1930	117.000.000	
" "	1931	73.006.500	
"	1932	104.441.640	
" "	1933	69.850.000	
" "	1934	97.503.000	
" "	1935	89.439.000	
"	1936	130.481.000	
"	1937	:61.799.000	
Total pe 10 ani		964.520.140	lei

reprezentînd anual o medie de circa 100 milioane lei pentru o suprafață de circa 10.000 ha.

In același timp valoarea diferitelor cereale și oleaginoase expediate din toate stațiile C.F.R. din județul Tighina se urcă la o medie anuală de 195.424.000 lei pentru suprafața de circa 400.000 ha.

O altă ramură importantă de activitate în legătură cu agricultura a fost *creșterea animalelor*. în perioada 1928-1935 crescătoriile din Basarabia numărau 546.900 cai, 611.850 bovine, 2.290.000 ovine, 17.400 capre, 543.254 porci și 990 catîri și măgari sau asini. în comparație cu situația animalelor domestice din 1909, numărul acestora era la 1937 precum urmează:

	1909	1937
	Capete	
Cai	415.000	436.000
Boi	538.000	462.000
Porci	403.000	336.000
Oi	1.335.000	1.976.000

O altă sursă importantă de venituri era *pescuitul,* limanul Nistrului, numeroasele lacuri din Bugeac precum şi coasta Mării Negre constituind o regiune foarte bogată în peşte.

Pentru valorificarea producţiei agricole guvernul român a încurajat îh mod simţitor *mişcarea cooperatistă.* La 1938 numărul cooperativelor sporise la 424 unităţi cu 102.753 membri.

Creditele acordate acestor cooperative în cursul anului 1938 s-au ridicat la suma de 289.123.247 lei, iar în prima jumătate a anului 1939 numai Banca Naţională a României a aprobat unităţilor cooperative din Basarabia suma de 141.231.300 lei. Numărul cooperativelor pe judeţe şi creditele ce li s-au acordat în anii 1937 şi 1938 sînt evidenţiate în tabelele următoare:

JUOBŢUL	Nuaunul cooperati-velor	Numărul meaabruor
Cahul	42	6.983
BUţi	40	10.163
lauuul	39	10.S93
Orhei	42	11.197
TishJna	38	11.269
Hmfa.	32	11.325
Soroca	46	12.635
Lapusna	4S	14.110
Cotataa Albă	77	14.178

lUDBŢyL	Credite aprobate	
	Ortaaauan	Agricole
Cahul	s00.000	î0.a00.000
BUţi	2000.000	15,000.000
lamail	1.J40.000	6.831.300
Orbe»	2-000.000	20.000 000
TiBbina	3.000.000	20.000.000
Houn	1.000.000	5.000.000
Soroca	2.000.000	20.000.000
Lăpuşna	2.000.000	20.000.000
Ceteaea Alba	1.700.000	7.600.000

Pentru adîncirea învăţămîntului agricol s-au creat şcoli de agricultură de toate gradele în mai multe centre agricole ca bunăoară la Soroca, iar la Chişinău a luat fiinţă o *Facultate de Agronomie* pentru ca tinerii agricultori să poată dobîndi cunoştinţe mai înalte pentru cultura şi exploatarea mai raţională a ogoarelor,

în capitalele de judeţ s-au organizat *Camera de Agricultură pe* lîngă care funcţionau centre agricole şi staţiuni de montă. Expoziţiile agricole care se organizau mai ales toamna în judeţele "basarabene contribuiau în largă măsură la selecţionarea producţiei agricole aşa de îmbelşugate.

Reforma agrară. Dar cea mai mare operă românească în folosul ţărănimii basarabene a fost, fără învoială, marea reformă agrară din 1919, în temeiul căreia s-a expropriat în Basarabia 4.271 de moşii într-o întindere de 1.829.046 ha, ceea ce reprezintă 50,4% din întreaga suprafaţă cuhivabilă a Basarabiei care cuprinde, precum s-a arătat mai sus, un areal de 3.626.428 ha. Din suprafaţa moşiilor expropriate numai 340.532, adică numai 18,6% au rămas în posesia vechilor proprietari, cîtă vreme restul de 1.488.514 ha a fost împărţit în loturi sau răzeşii individuale de pînă la 25 ha, care au servit pentru împroprietărirea a 357.015 *săteni agricultori.* Felul cum s-a făcut această repartiţie în judeţele basarabene se poate urmări în toate amănuntele ei din planşa din paginile 318-319.

Conversiunea datoriilor agricole. Dar această măreaţă operă de dreptate socială nu putea produce efectele aşteptate asupra plugărirnii, - împovărate cu datorii pe la bănci, care o speculau cu carnete pînă la 40%. Această neomenoasă speculă din partea capitalismului evreiesc nu putea fi tolerată pînă la infinit în paguba ţăi&iiinii muncitoare. De aceea guvernul român se crezu dator să recurgă la măsuri drastice pentru degrevarea datoriilor ţărăneşti, la o adevărată *seisachtie,* după pilda înţeleptului atenian Solon din anul 594 înainte de Hristos, venind în 1934 cu *legea conversiunii datoriilor agricole* pentru scoaterea ţărănimii din ghearele speculanţilor. La promulgarea legii conversiunii volumul datoriilor agricole din Basarabia se ridica la suma de lei 3.503.522.473, din care o cotă de

6ie

I	s x	I	i	.	i	g			i	r	
	*	.	o	.	s	ti	.	3	.		
i	.	X	i	I	S	3	.	- B			
	.	.	.	.	s	3	.	.	.		» l
	s	.	i	8	s	X	i	x	.		f t
	*	.	.	.			*	.			
s	X	X		. S	8	g	.	S	s	¥	U i
		.	.	«	s		.	s	a	t	
i	3	S		§	8	§			i	r	*f
ti		H	a		X		*	s	t		
§		.	s	§	=	3	a	g		¥	»f
	X							x		‴	
S		.	ci		5	s	§	2	5	¥	ț i i r
a			al	e			s	a		.*	
X	.		.	.		.	.	a	*	r	ff î
s								X		5	
k*		.	2	i	&	a	1	|	1		
B			a			s	ss			.*	
g			*	X	5	.		.	.	¥	
		.	*	.	=	.	<	.			
i	* X		c te		i	St X	i	S	5		i 1
•*	ai	a			al		*	s	=		
i i r r	iîtfiJ										I

sie

	I i	l	l	f	f	i	t			ea g ts		
§	8		s	ii		s						I j t
§ r	S	1	i	8 ă	I	I	î	I	B	¥	ir ?	
		a		X		a	x	•	•	*		
	•		i							r	T i' fi { i	
i		e *	[	1	1	§	8	1	1	r	t-	
a			a	al	»		x	a	SI	e	1 1	
i	£	I	I	S S	I	S X	B	I	1	r	.1 i	
	a	a	H	a	M	»						
i	S	al	3"	a-	X		X	X,	s		f 1	
ff		i	£	5	I	§	g	▌	I			
i	▌		i	g M		I	i	|	i		f Ë	
	•	»	s	H	*	*	a		з			
	▬		K				o		,	» » *		î •
1	i						i					t § î
*	i						i				1	\
	=											
I	a ă	6	I	5	i	I		|		r		
a										f	r	
i	S	X		1	»			g	s	r	ir	
	«		a	a	a	X		a	o	e		
§	S	i	i	s	g	§	s â	§	i		*	
x		<	a	a	a	X		s	B		l	

2.536.910.717 lei apăsa asupra proprietății mici de sub 10 hectare de pămînt, iar alta de 966.611.696 greva proprietatea mijlocie şi mare de la 10 hectare în sus. Numărul debitorilor, datoria pe cap de familie, întinderea în hectare şi datoria în lei la hectar la proprietatea mică era repartizată pe județe în următorul mod în baza statisticii întocmite la Ministerul de Justiție (primul tabel de mai jos).

Aceeaşi repartiție pe județe a datoriilor de care erau grevate proprietățile mijlocii şi mari se evidențiază în tabelul al doilea de mai jos.

JurjaTfUL.				t l a d t h W 1»	T O H M dMaWtjikl
		BASARABIA			
n *	40Z*>	1U»S	19eV7«B	X299	430.23O.1OO
O M	92-ias	U W	isavaas	1330	iaO.lD01.237
C W M A H	a w	a.213	MaVOS	1*407	TM.aaa *ao
H M * »	33.X*»	4^74	1M.119	îmi	aaajuhtM
k—a	n u »	T.700	90.99.	1.7 17	isa4i9SL40a
II, ,	4X73«	11*407	¦¦¦¦¦	9:9»	4*7.709.100
O J M	44.709	7.99»	1343*2	xaa*	aaa iaf im
	33.I7V	U »	ias.912	ijDao	193.027.410
TI»»*»	ia**»	u n	130.09a	1J1S	i7i.aao7aa
Toul	M0L071	7XH»	i.na, «ap	1.9M	239*a>10.7i7

niDarrua.	Nr.	Pai ilaaalat»»		DMlahi lat Io	i.|'!i ra'i 11
	2o»		9.73a	1XZ57	H«i2Kk9M>
	49»	rexarr	9.7»»	«VtX>	•avaaija»
C.....i « M	«33	m m	1»-»41-	7.32*	i m naa anii
	axz	M W	ao.wa	14.700	3OX3O9X0I7
I — •	f	aa**»	Z901	74169	20^00.7*3
	9B9	199AB9		3.2T»	3X339. KM
O M M	xa»	9>xara		1X419	121.11X497
	m	300.70S	aw9»T	Tvata	31.711,»a«
	4 M		IUU	**•»	•B.79430O
Toni	IMS	sYxarr	10B.S07	9.K»	« K W » »

Prin efectul legii de conversiune s-a redus volumul datoriilor agricole în Basarabia la jumătate, adică de la 3.503.522.473 lei la 1.751.704.236 lei. Datoria aceasta, astfel redusă, urma să fie restituită în rate semestriale cu dobînzi scăzute în termen de 17 ani. în felul acesta a înțeles

atunci guvernul român să vină în ajutorul plugărimii basarabene, degrevîhd-o în parte de datoriile agricole care apăsau aşa de greu asupra răzeşiilor țărăneşti.

Industria. Basarabia fiind o țară eminamente agricolă era firesc ca industria ei să depindă în prima linie de materiile prime pe care agricultura le pune la îndemînă. Din această categorie de industrii fac parte morile, fabricile de zahăr, fabricile de uleiuri, fabricile de spirt, fabricile de bere, iar în ultimul timp şi fabricile de textile pentru prelucrarea lîhei, cînepei, inului şi bumbacului, care şi acestea tot produse ale agriculturii sînt. La Cetatea Albă au funcționat chiar fabrici de unelte şi maşini agricole pentru îndestularea nevoilor plugărimii basarabene.

începuturile acestor industrii cad aproape toate în era stăpînirii româneşti, cum rezultă din faptul că la 1919 nu^e găsea în Basarabia decît o singură societate anonimă industrială cu un capital de 1.500.000 lei. La aceeaşi dată erau în ființă în Basarabia numai două societăți anonime bancare cu un capital de 309.479 lei, iar societăți anonime comerciale nu se găsea nici una. Din tabloul ce urmează se poate urmări cum sub stăpînirea românească numărul societăților anonime a crescut an de an, pentru ca la 1937

AND	«V» uri •••								ai.— —	
	X	ao»*T*	>	•joaooa						
1«M	a	•i^ooxni	»	••MO,						
lf>3>	«	lamooo	*		.	7MUO	-	-	-	-
i»aa	T		•	auacua»	>	TMH4	-	-	-	-
IM»	IO	4Aa%44»	>	UTNan		uocua»	-	-		-
IKM	1*	4SO4ŞQ0Q	»	JMM-m		aaooaoo	-	-	-	-
14»»	as	M1.ITa.3r**	»		•	, iw	-	-	-	-
IfM		i*mv4aM.sao	«	aAarT.sao		•^aaara	-	-	-	-
»*aV		aoa^aas	•	aa.ai»4M	«	f m m	-	-	-	-
ini	• *»		«		•	IO.TM.IM>	-	•	-	-
ir»r>	4X»	MI.•74^*oo		M4TM«			1	aaoooao	-	-
»•*•	44	*m.n i aoo	•	HiJM.JM,		•aaaoaa	-	-	-	-
t+m		* 3ta*l -40*>.i«a.	•		•		-	-	-	-
i m	»*	a44.ova.abi	ii	J4.73T.4M		IIMVMIM	-	-	-	-
	a»	atao.ws.Tn	••	m n j a		.441OU0»	-	-	-	-
	aa	a>4^rf3v*M	••	aaanooo	7	.aaacuni	-	-	-	-
		aaa^M^oo	•a	M.3a..(XIO	•	.•..au»	-	-	-	-
IM*	atS	a3aaTaMCX»	»	MW. 000	•	11DOOM3	-	.	-	-
	ST	a«T.1Ts>003	•o	MMUOD		14.M04N»	-	-	-	-

numărul societăţilor anonime industriale să se ridice la 54, al celor bancare la 57 iar al celor comerciale 11, reprezentînd un însemnat capital de investiţie.

Din tabelul de mai sus se vede că îh 1929 luase fiinţă în Basarabia şi o societate anonimă de asigurări cu un capital investit de 3.000.000 lei.

In anul 1919 funcţionau în Basarabia numai două bănci, cu un capital social de 309.479 lei. La 1936 activau în Basarabia nu mai puţin de 18 bănci, cu un capital de 188.825.000 lei, precum se evidenţiază aceasta din următorul tabel:

taebailflladeţe	ţJnfllln«T cţi ct^tttşt dai			Toni	Blact cu capital + «eeerve da la 2-30O0 OO0 !*i	
	2-3 aO.	5-30 aUL	M M »			«ala capital
						MB
					BASA	
BarL	1	1	- -	.2	3-323	13. M
Catal	-		-	-	-	-
	-	1	-	1		-
Hodo	3	1	-	4	f.410	59.32
	1	-	-	l	3.0M	100.00
	2	•	X	9	«.629	4. «4
O M	-.	1	-	1	-	-
*••«•	-	-	-	-	-	-
Tlthkm	-	-	-	-	-	-
Tefal	7	10	1	1»	22-«2	11.9»

Pentru încurajarea industriei şi comerţului numai în 1939 Banca Naţională a României a acordat Basarabiei împrumuturi sub formă de efecte comerciale în valoare de 611.752.000 lei.

Pentru sprijinirea şi încurajarea industriei şi comerţului a luat fiinţă *Camera de Industrie şi Comerţ* din Chişinău cu oficii şi sucursale în principalele centre industriale şi comerciale din Basarabia.

Căile ferate. Pentru punerea în valoare a produselor agricole şi industriale din Basarabia era nevoie de o cît mai deasă reţea de căi de comunicaţie. Dar tocmai în privinţa aceasta Basarabia era rămasă cu mult în urmă faţă de celelalte provincii româneşti. Se impunea deci o vastă acţiune de construcţie de şosele şi căi ferate care să lege principalele centre de producţie laolaltă, dar şi cu restul regatului, pentru a înlesni o cît mai grabnică şi rapidă circulaţie a bunurilor. în privinţa aceasta guvernul român era pus îh faţa unei probleme din cele mai grele, fiindcă la

VALABILE LA 4 NOIEMBRIE 1936

Bau» ea capiul • auerve da la 3 - 30-000.000 Wi				Total captai ţi
Capital ei ie«aia	«di*UUl	Gaieteltienen.	«diauad	
lai				
RABIA				
le*»	fri, 1	-	-	19.173
-	-	• -		-
7.9SS	100,00	______- -'	-	7.933
3.719	40,40	-	-	14.129
-	-	-	-	3.061
73.103	34.12	33X1*	40,34	137.010
3.490	100,00	-	-	3.490
-	-	-	-	--
-	-	-		-
110.917	3»,73	33.276	29,27	

1919 reţeaua de căi ferate şi de şosele pietruite era extrem de redusă şi se găsea şi într-o stare deplorabilă din cauza războiului de la 1914-1918. Traversele liniilor ferate existente erau în bună parte aşezate pe nisip, fără fundament solid, liniile de garaj şi localurile personalului de serviciu erau insuficiente şi insalubre iar cea mai mare parte a podurilor nu erau decît provizorii. Dar faţă de această tristă situaţie guvernul român n-a stat cu mîinile în sîn, ci s-a pus pe lucru. în timp relativ scurt s-au normalizat liniile

de la cale largă la' cale normală şi s-a consolidat linia Ungheni-Bălţi în lungime de 85 km prin înlocuirea traverselor de brad cu traverse de fag şi prin înlocuirea podurilor de lemn prin poduri de beton armat.

Lucrări de reconstrucţie şi consolidare s-au executat pe liniile Ungheni-Chi^mău-Tighina, Reni-Româneşti-Cetatea Albă şi Reni-Româneşti-Prut. Sub stăpînirea românească s-a deschis linia Revaca-Căinari de 45 km, linie care a scurtat cu 61 km distanţa dintre Chişinău şi Galaţi.

La 1919 nu circulau în Basarabia decît 29 locomotive, abia suficiente pentru asigurarea unui tren de fiecare linie, numai în răstimp de un an s-au pus în circulaţie nu mai puţin de 130 locomotive. La 1919 distanţa de la Galaţi la Chişinău se parcurgea în 19 ore 13 minute; la 1925 aceeaşi distanţă se parcurgea în 11 ore 23 minute iar în 1939 numai în 8 ore 25 minute. în anul 1919 Chişinău-Cernăuţi se parcurgea în 27 ore, la 1925 în 20 ore iar la 1930 numai în 15 ore. La 1919 pe linia Ungheni-Bălţi nu circula decît un tren la 2 zile, cîtă vreme la 1940 pe aceeaşi secţiune circulau patru perechi de trenuri zilnic. La 1919 pe linia Chişinău-Ungheni nu circula decît un singur tren zilnic, la 1940 pe aceeaşi distanţă circulau 5 perechi de trenuri zilnic, inclusiv automotoarele. La 1940 Basarabia era legată cu vagoane directe cu Bucureştii prin trenuri accelerate şi rapide. Asemenea vagoane directe legau Chişinăul cu Clujul şi Vatra-Dornei, iar în timpul sezonului de băi Bugazul era legat prin vagoane directe cu Cernăuţii. Pe lîngă sporirea trenurilor de persoane s-au înfiinţat trenuri directe de marfă cu mersuri rapide, pentru scurgerea cît mai comodă a produselor basarabene, în special a cerealelor, sfeclei de zahăr, soiei, fructelor şi animalelor.

De la unire pînă la 1940 s-au executat în Basarabia lucrări la linii de drum de fier, la poduri, la clădiri de exploatare, la instalaţii de asigurare a circulaţiei, la construcţii de locuinţe pentru funcţionarii C.F.R., la material rulant şi la întreţinerea liniilor în valoare de aproape 2 miliarde lei precum se vede din următoarele evaluări:

A) LINII

1 .Normalizarea liniilor..................................65 milioane lei
2.Constj-uirea liniei noi între Revaca-Căinari;

ca lucrări importante are tunelul Tipala de
689 m care a costat singur......................153 milioane lei
şi 24 poduri total.................................450
3. înlocuirea balastului de proastă calitate
cu piatră spartă şi pietriş pe toate liniile.. 100
4. Refacţii de linii (Reni-Româneşti; Pîrliţa-Bumbota; Ghidighici-Vistemiceni)................56 " "
5.Sporirea liniilor din staţiuni (Şipoteni, Mateuţi, Visterniceni, Rediul Mare, Rezina, Socoleni, Chişinău etc.)...........20 " "
6. înlocuirea ramificaţiilor tip rusesc cu macaze tip 40.......................................15 " "
7. Construcţii de linii pentru exploatarea carierelor de piatră (Naslavcea şi Calfa). 10 " "
8. Triunghi uri pentru întors'locomotive (Bălţi, Chişinău, Noua Suliţă)................5

B) PODURI

1 .Construcţii de poduri dintre cele mai importante sînt: podul peste Prut pe linia Galaţi-Reni, cel de peste Nistru la Tighina şi al doilea pod peste Prut pe linia Zorleni-Basarabeasca..80
2.Schimbarea podurilor provizorii de lemn cu poduri definitive pe linia Ungheni-Bălţi şi alte poduri provizorii de pe celelalte linii...............30

C) CONSOLIDAREA TERASAMENTELOR

1 .Lucrări de consolidarea terasamentelor (în st. Perival; între st. Pîrliţa-Perival; între Mamaliga-Lipcani; între Văscăuţi-Secureni, lîngă halta Hajdeu etc.)..........................15

D) CLĂDIRI DE EXPLOATARE

1.Clădiri de călători (linia Bălţi-Ungheni, Bugaz, Rediu Mare, Vistemicei, Şipoteni, Socoleni, Vancicăuţi etc......................................30

2. Magazii de cereale .... 10 milioane lei
3. Cabine de acari .... 1 " "
4. Băi şi diferite instalaţii pentru deparazitare (Chişinău, Soldăneşti, Bălţi, Tighina, Noua Suliţă, Lipnic, Reni etc.) .... 5 " "
5 Adăpost pentru apărarea antiaeriană la Chişinău 1
6. Ateliere mici la Bălţi, Chişinău, Ungheni, Noua Suliţă şi Româneşti ...... 17 " "
7. Remize pentru locomotive şi automotoare (Chişinău, Mateuţi, Căinări, Bălţi, Tighina, Româneşti etc.) .... 13 " "
8. Castele de apă, păcură şi case de pompe (Bălţi, Căinări, Arciz, Lipnic, Marandeni, Călăraşi) 10
9. Puţuri arteziene şi alte instalaţii pentru alimentare cu apă (Ialpug, Basarabeasca, Căinări, Culevcea, Marandeni, Sărata, Arciz, Corneşti, Străşeni, Scumpia, Cetatea Albă) 20
1O. Plăci turnante în st. Chişinău şi Lipnic ...... 4 "
11 . Uzine electrice în st. Româneşti, Bălţi, Tg. Ungheni 2
12. Clădiri pentru personalul de linie (cazărmi, cantoane etc.) .... 4 "
13. Poduri bascule 3

E) INSTALAŢII DE ASIGURARE A CIRCULAŢIEI

1. Procurarea şi montarea a 12 instalaţii de asigurare a circulaţiei (blocuri electro-mecanice) în staţiuni (8 pe linia Iaşi-Chişinău şi 4 pe linia Galad-Româneşti .6 "
2. Procurarea şi montarea a 250 buc. încuietoare de acte .... 1 "
3. Lucrări de T.T.S. şi uzine electrice, între care postul de radio din st. Chişinău ...... 38 "

F) CLĂDIRI PENTRU ASISTENŢA PERSONALULUI

1. Locuinţe .... „89 "

2. Şcoli primare .... 23 milioane lei
3. Gimnaziu la Lipnic 2
4. Sanatoriu T.B.C. la Bugaz 7
5. Biserică la Lipnic .... 12 "

G) MATERIAL RULANT

1. 100 locomotive cale normală .... 700 "

H) ÎNTREŢINERE

1. întreţinerea liniilor, clădirilor şi instalaţiilor, inclusiv înlocuirea şinelor şi traverselor 1000

La un loc .... 1.841 " "

Şosele şi poduri. în conformitate cu datele statistice ce posedăm situaţia generală a lucrărilor de drumuri din Basarabia la finele anului 1918 se prezenta după cum urmează:

a) Porţiuni de şosele pietruite — 201,583 km;

b) Porţiuni mici de şosele pavate (în stare foarte rea) - 110,509 km;

c) Porţiuni de terasamente executate - 114,189 km;

d) Poduri şi podeţe în număr de 620 şi în lungime totală de 4.261 m.

Dacă din lungimea totală de şosele menţionată mai sus se scad micile crîmpeie pavate şi pietruite, răspîndite izolat pe drumurile naturale la trecerea văilor, *rămîn ca şosele continue circa 150 km,* precum se poate vedea din următorul tablou (de la p. 328) al drumurilor pietruite, existente îh Basarabia în anul 1918.

Aceste şosele, după cum se vede şi din harta alăturată, căutau să asigure fie legătura centrelor din mijlocul Basarabiei (drumurile Chişinău-Criuleni, Chişinău-Orhei şi Chişinău-Hîhceşti), fie legături între localităţile de la Nord (drumurile Hotin-Grozinu, Hotin-Noua Suliţă-Lipcani).

în afară de aceste legături care prezintă o oarecare continuitate se văd figurate pe hartă mici crîmpeie disparate, de drumuri locale.

După unirea Basarabiei cu vechiul regat s-a avut în

vedere pentru executare un program de drumuri, ținînd seama de următoarele considerații:

Nr. cit.	DRUMUL	Județul sfeăbSU	Lungjmea km
1.	Atach-Hotin-Grozinți-	.Hotin	35+859
2.	Noua Suliță-Mămăliga-Lipcani-	"	44+113
3.	Patru Cîrciumi-Gara Larga-Briceni-	"	19+828
4.	Noua SuUță-Sttoești-Dinăuți-Nădăbăuți	"	26+821
5.	Orhei-Călărași-Răciula-Teleneș ti	.Orhei	14+340
6.	Chișinău-Orhei		43+800
7.	Chișinău-Criuleni		31+000
8.	Chișinău-Costiugeni-Zloți	"	6+396
9.	CrușMu-Hîncești-Leușeni-F'rut	"	30+445
10.	Chișinău-Străşeni-Bucovăț-	"	18+488
11.	Ceiatea Albă-Seimeni-Moldova-Volmtirovca-Ermaclia-Căușani	.CAlbă	6+196
12.	Sărata-Arciz-Tarutino	"	4+354
13.	Ismail-Bolgrad-Gara	.Ismail	16+900
14.		"	8+550
15.	Bolgrad-Curci-Bolboaca-Barta-Satu Nou-Mînăstirea Terapont -Malul Dunărei	"	8+000
	Total		512+092

a) Construcția drumurilor de legătură a centrelor importante din Basarabia cu vechiul regat, și anume în anii 1919-1920 s-a realizat legătura dintre orașul Chișinău, prin Hîncești-Prut, cu Huși din vechiul regat.

-Această șosea a fost complet terminată în 1921, pe o lungime de 84 km, construindu-se din nou 60 km de șosea.

b) S-a căutat a se lega capitalele de județe fără cale ferată, prin șosele cu gările apropiate și anume: Chișinău prin Băcioi cu gara Zloți; Hotinul a fost legat cu Cernăuții prin șoseaua Atachi-Grozinți-Colincăuți; Soroca cu gara Florești; Cahul cu gara Foltești prin șoseaua Cahul-Oancea-Foltești; Bolgrad prin Ismail cu gara Traian Val.

c) Rețelele de șosele naționale, județene și comunale legînd centrele administrative mai importante, precum și centrele economice și producătoare de fructe, vinuri etc. ale Basarabiei, în care scop s-a început încă din anul 1925 o campanie susținută de construcții de drumuri, în toate județele utilizînd pentru manoperă și importante trupe de pionieri.

în harta alăturată se indică drumurile construite sau aflate în curs de construcție precum și cele modernizate, toate cu plata din fondurile Ministerului Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor.

După cum se vede din harta menționată mai sus, s-a urmărit și în sud construcția de șosele atît pentru hinterlandul porturilor Reni, Chilia etc, cît și pentru a se face o bună legătură cu stațiunile maritime de pe malul Mării Negre, unde s-a și construit șoseaua Cetatea Albă-Budachi.

d) De asemenea, s-au construit podurile specificate în tabloul de mai jos cu caracter definitiv sau provizoriu cu lungimi pînă la 250 m peste rîuri importante, a căroi valoare este de circa 300 milioane lei.

Nr. crt	DENUMIREA PODULUI	Felul podului	Lung. podului m
	• **a)** *Poduri definitive*		
1.	**Pod pe drumul național nr. 2 km 21+383 peste Prut la Sculeni**	**metalic**	**100**
2.	**Pod pe drumul nafional nr. 2 km 565+134 peste Prut la Horecea**	**-**	**250**
3.	**Pod pe drumul nafional nr. 6 km 83+150 peste Prut la Albita**	**Beton**	**132**
4.	**Pod pe drumul național nr. 9 km, 11+617 peste Prut la Reni**	**mixt met beton**	**120**
5.	**Pod pe drumul național nr. 19 km 17+998 peste Prut la Ungheni**	**metalic**	**120**
6.	**Pod pe drumul național nr. 53 km 61+805 peste Prut la Lipcani**	-	**240**
7.	**Pod pe drumul național nr. 56 km 61+918j>este Prut la Oancea**	»	**120**
8.	**Pod pe drumul național nr. 18 km 16 +300 peste rîul Cubolta**	**beton armat**	**100**

Reiese deci din acest tablou că Basarabia fusese legată cu Moldova prin 7 poduri definitive (metalice şi beton armat), precum şi prin următoarele 6 poduri provizorii de lemn:

Nr. crt	DENUMIREA PODULUI	Felul podului	Lungimea podului în fn
1.	Pod pe drumul național nr. 36	lemn	147
2.	Pod pe drumul național nr. 67 km 51 + 666 peste Prut		132
3.	Pod pe drumul național nr. 74 km 26 + 766 peste Prut	mixt (fier+lemn)	143
4.	Pod pe drmul județean nr. 2 kmO + 300	lemn	192
5.	Pod pe drumul județean nr. 8 km 64 + 650		121
6.	Pod pe drumul județean nr. 10 km 10 + 809		250

în afară de podurile indicate mai sus s-au construit poduri cu caracter definitiv sau provizoriu în lungul tuturor drumurilor mai importante din Basarabia, iar în tabela ce urmează se vede situația acestor poduri construite între anii 1919-1939.

Categoria drumuriloi	Poduri de lemn		Poduri mixte		Poduri de zidărie	
	Nr.	Lungimea ml	Nr.	Lungimea ml	Nr.	Lungimea ml
Naționale	400	2.791,31	192	1.074,45	482	1.507,72
Județene	507	4.203,25	125	1.228,95	340	1.048,92
Comunale	774	4.552,95	90	687,50	195	888,00
Total	1.681	11.547,51	407	2.990,90	1.017	3.444,64

Adică în total s-au construit 4.105 poduri cu deschideri pînă la 20 m şi îh lungime de 17.983,05 m (față cu 620 poduri în lungime de 4.261 m, cît erau îh Basarabia în 1918).

în prezent situația drumurilor de toate categoriile în Basarabia este următoarea:

Natura drumurilor	Categoria drumurilor			Lungimea totală în km
	Naționale km	Județene km	Comunale km	
Pavate	77,216			77,216
Pietruite	734,016	263, 414	31,889	1029,319
Total	811,232	263,414	31,889	1.106,535

Prin urmare, în total, lungimea şoselelor pietruite şi pavate de toate categoriile este astăzi de 1.106,535 km.

Poşta, telegraf şi telefon. Mînă în nună cu dezvoltarea circulației pe şosele şi pe căile ferate s-au dezvoltat şi sporit şi rețele telegrafice şi telefonice prin construcția de circuite şi trasee noi, reorganizîndu-se centrala telefonică de la Chişinău, care a fost instalată într-o clădire nouă, înzestrată cu toate instalațiile cele mai modeme[1].

Organizarea muncii. începuturile rudimentare de organizare a muncii prin statutul rusesc au fost reluate şi dezvoltate de români prin extinderea legiuirilor muncitoreşti asupra Basarabiei în anul 1923 şi prin înființarea la Chişinău a *inspectoratului regional* al muncii cu *subinspectoratele* sale din capitalele de județ. De asemenea s-au organizat *oficii de plasare* pentru muncitori în principalele centre industriale ca bunăoară la Chişinău, Bălți, Orhei şi Cetatea Albă.

Lâ 1931 au luat ființă *comisiile de muncă în porturile* Ismail, Chilia, Reni şi Leova. La Ismail ființa şi un cariiin pentru muncitorii din port, iar la 1933 a început să funcționeze judecătoria de muncă din Chişinău la care la 1938 s-a adăugat şi judecătoria de muncă din Bălți. Pentru apărarea intereselor muncitorimii s-a creat la 1932 *Camera de Muncă* din Chişinău cu *oficii* în capitalele de județ. La 1939 Camera de Muncă din Basarabia avea 34.814 membri şi anume: 20.667 lucrători, 6.983 funcționari particulari şi 7.174 meseriaşi şi mici industriaşi.

1) big. D. Stan şi irig. Sergiu **Condrea,** *Realizările româneşti în domeniul telefoniei îh Basarabia fi Bucovina de Nord, în " Buletinul Societății Telefonice din România",* anul LV, nr. 1, ianuarie 1941, p. 111 urm.

T

Pentru pregătirea meşteşugarilor şi a lucrătorilor calificaţi s-au deschis şcoli de ucenici la Chişinău, Bălţi, Orhei, Tighina, Rezina etc. La Chişinău funcţiona încă din 1929 un cămin de ucenici cu 100 paturi, unde îşi găseau casă şi masă viitorii meseriaşi ai satelor şi oraşelor basarabene.

In temeiul legii cu privire la pregătirea profesională şi exercitarea profesiunii, din 1936 s-au creat comisii de examinare a meseriaşilor şi chiar un ***oficiu** de orientare profesională.* Din creaţiile acestea se oglindeşte solicitudinea guvernului român pentru pătura muncitorească din Basarabia.

Asigurările sociale. Pentru buna stare morală şi materială a acestei pături sociale, dar mai ales îngrijirea sănătăţii muncitorimii basarabene s-a extins încă din 1921 asupra Basarabiei legea asigurărilor sociale pentru muncitori. In scopul acesta s-a creat la Chişinău o *Casă* a *Asigurărilor Sociale,* iar în 11 centre industriale mai însemnate *oficii* şi 18 dispensare medicale pentru muncitori cu un numeros personal medical. în anul 1939 numărul asiguraţilor basarabeni se ridica la 36.035, care primiseră în curs de un an 305.584 consultaţii medicale. în acelaşi timp muncitorii au primit ajutoare de boală în valoare de 3.000.000 lei, iar pensii de bătrîneţe şi invaliditate în valoare de 1.500.000 lei.

Casa *construcţiilor* din Bucureşti elaborase planurile şi obţinuse chiar aprobarea devizelor, pentru construirea unui cartier muncitoresc în Chişinău. Executarea acestui plan a fost zădărnicită însă de tristele evenimente din 28 iunie 1940.

Sănătatea publică. îndată după unire grija pentru sănătatea publică a trecut de la zemstve asupra statului român, care a reorganizat şi lărgit aşezămintele spitaliceşti, introducînd şi îh Basarabia principiul medicinei profilactice. Pentru medicina curativă s-au creat *spitale noi* la Hotin şi Tighina, *sanatorii noi* la Bugaz şi Vorniceni, precum şi numeroase *pavilioane* pentru contagioşi şi de chirurgie, ca la Ismail, Cahul, Cetatea Albă, Călăraşi-Lăpuşna, Orhei, Reni şi Chilia.

Medicina preventivă era deservită de o largă reţea de dispensare, mici maternităţi, centre de puericultura, de staţiuni de deparazitare şi de băi populare care se extindea asupra Basarabiei întregi.

Maladiile infecto-contagioase fuseseră combătute prin vaccinări preventive şi prin izolarea bolnavilor contagioşi. Grija pentru igiena industrială şi colectivă, pentru salubritatea publică, pentru igiena alimentară şi industrială, deveniră, în noua organizare sanitară, atribuţii normale ale personalului sanitar.

în Basarabia organizarea sanitară în întregul ei este o creaţie a guvernului românesc. în fruntea acestei organizaţii stătea *inspectoratul sanitar* din Chişinău, care avea în subordine 9 *servicii sanitare* judeţene şi *238 circumscripţii sanitare rurale şi urbane.* Pentru medicina curativă stăteau la dispoziţia celor suferinzi *62 spitale* cu 2.831 paturi, un *institut de ocrotire* şi *152 de dispensare rurale şi urbane.*

Oraşul Chişinău avea *13 spitale, 14 dispensare, 2 maternităţi, un institut antirabic* şi un *laborator.*

Pentru combaterea paludismului şi a tifosului exantematic s-au trimis echipe şi s-au organizat campanii speciale în judeţele basarabene, la care numai în 1939-1940 au luat parte *243 medici, 258 agenţi sanitari, 239 moaşe* şi *25 surori de caritate.* La această acţiune au participat un număr de *31.694 de alte persoane* - slujbaşi administrativi, preoţi, învăţători, jandarmi, premilitari şi străjeri.

Din tabelul de mai jos se poate vedea îh detaliu care au

1.	Spitalul nou Tighina	3.250.000	lei
2.	Spitalul nou Hotin	3.700.000	
3.	Sanatoriul Bugaz	12.494.464	
4.	Sanatoriul Vorniceni	5.043.417	
5.	Pavilion contagioşi Ismail	3.194.892	
6.	Pavilion chirurgie Cahul	2.932.505	
7.	EtajspiL Cetatea Albă	857.138	
8.	Pavilion contagioşi Călăraşi-Lapuşna	2.353.775	
9.	Pavilion chirurgie Orhei	2.206.347	
10.	" contagioşi Reni	866.745	
11.	contagioşi Chilia Nouă	1.085.799	
12.	Reparaţii la instituţii	43.330.380	
13.	Contribuţii pentru dispensare şi băi	17.501.177	
	Total	98.816.639	lei

fost principalele investiţii făcute de minister în Basarabia, îh perioada 1924-1938, îh afară de cele datorate fondurilor locale.

în afară de sumele arătate mai sus, ministerul a contribuit prin Casa Sănătăţii, în anii 1935-1939 cu suma de lei 6.676.351 pentru construirile de dispensare şi lucrări de geniu sanitar.

Lupta contra bolilor speciale a necesitat măsuri speciale ca: asanarea Văii Bîcului ***(jud.*** Lăpuşna) care era focar de paludism, echipe speciale în jud. Cetatea Albă, pentru combaterea paludismului etc.

Dar ceea ce a caracterizat efortul sanitar românesc în Basarabia a fost lupta contra *tifosului exantematic.* Rămas ca o consecinţă a războiului şi revoluţiei ruseşti, această epidemie a ameninţat continuu restul ţării, stabilindu-se endemică în Basarabia. A fost nevoie, în fiecare an, de campanii speciale extrem de costisitoare, cu personal angajat special, cu construcţii numeroase de băi şi cuptoare de deparazitare, cu cordoane sanitare pe Nistru şi Prut, pentru a Se putea ajunge la stăvilirea epidemiei.

Pentru pregătirea agenţilor sanitari s-a creat o şcoală de agenţi sanitari la Chişinău.

Pentru promovarea noţiunilor de igienă industrială şi colectivă s-au inaugurat îh 1938 aşa-zisele «săptămîni de igienă» în care se face o generală asanare a gospodăriilor, caselor, lenjeriei şi indivizilor.

Astfel de «săptămîni de igienă» au fost organizate în lunile martie şi septembrie 1938 şi în luna aprilie 1939, iar continuarea lor a fost brusc întreruptă de invazia bolşevicilor.

Ocrotirea socială. Din punct de vedere al ocrotirilor sociale îh Basarabia aveam următoarele instituţii:

1. *Centrul pentru ocrotirea copiilor* din Chişinău, cu o capacitate de: 60 copii în aşezămînt şi 700 copii plasaţi la părinţi, crescătorii în colonii.
2. *Aşezămîntul pentru ocrotirea defectivilor* din comuna Taraclia, jud. Tighina, cu o capacitate de: 140 internaţi .(femei şi bărbaţi).
3. *94 dispensare de puericultura,* organizate şi în funcţiune şi 45 dispensare de puericultura în curs de organizare.

4. *Casa copilului* - Bălţi, în colaborare cu ministerul, prin convenţie.
5. *11 societăţi de binefacere* subvenţionate de minister din totalul de *84 societăţi de binefacere* existente în întreaga Basarabie.

Din expunerile de mai sus, întemeiate pe date statistice oficiale, rezultă deci că, sub gospodăria românească de 22 de ani, Basarabia a făcut reale progrese pe toate tărîmurile şi în toate ramurile de îndeletnicire administrativă, culturală, socială şi economică. Grija părintească pentru înflorirea şi propăşirea ei a constituit una din principalele preocupări ale statului român întregit...

Basarabia 1918-1940

INDICE de NUME

* întocmit de Liliana Saraev

CUPRINS

PARTEA HNTH

DE LA ORIGINE PÎNĂ LA 1812

CAP. I

CAP. II

CAP. III

CAP. IV

CAP. V

CAP. VI

CAP. VII

CAP. VIII

CAP. IX

CAP.X

CAP. XI

CAP. XII

CAP. XIII

PARTEA A DOUA

DE LA RĂPIRE PÎNĂ LA DEZROBIRE

CAP. I

CAP. II

CAP. III

CAP. IV

CAP. V

CAP. VI

CAP. VII

CAP. VIII